

ΣΥΛΛΟΓΗ

ΠΛΣΜ̄: ΠΜ̄Ν
Λ. ΠΓΓΠΦ: ΠΠΛ

โสกราตีส

การแปลนี้ได้รับอนุญาตจากสำนักพิมพ์
เจ้าของลิขสิทธิ์แล้ว
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๓ (ไทยวัฒนาพานิช)
จำนวน ๓,๐๐๐ ฉบับ
ลิขสิทธิ์ภาษาไทยเป็นของมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๐๗
พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๐๘
พิมพ์ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๑๑
พิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๑๔
พิมพ์ครั้งที่ ๑ (ท.ว.พ.) พ.ศ. ๒๕๒๓

ISBN 974-07-5072-9

บริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด
๕๙๙ ถนนไมตรีจิต กรุงเทพมหานคร
เป็นผู้แทนจำหน่าย

โสกราตีส

บุคลิกลักษณะ ประวัติ และปรัชญา โดยบริบูรณ์
(ยูโทโฟร อโปโลเกีย ไครโต และ เฟโด)

แปลได้ แต่ง
ส. ศิวรักษ์ แปล

มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๓

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

นายเสน่ห์ จามริก	ประธานกรรมการ
นางเพ็ชรี สุมิตร	รองประธาน
นางสาวกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายทวีชัย ยังกิตติกุล	กรรมการ
นายสมบัติ จันทรวงศ์	กรรมการ
นางสาวสดชื่น ชัยประสาธน์	กรรมการ
นายสุเทพ สุนทรภัสช์	กรรมการ
นายทักษ์ เฉลิมเตียรณ	กรรมการ
นายชัช กิจธรรม	กรรมการ
นายนวนิตี เศรษฐบุตร	กรรมการ
นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	กรรมการ
นายเฉลิม ทองศรีพงศ์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
นายบัณฑิต อัคราณิษฐ์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการและற்றுฎีก
นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
นายรังสรรค์ ฐานะพรพันธุ์	ผู้จัดการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
เลขที่ ๔๑๓/๓๘ ถนนอรุณอมรินทร์ บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๗

คำแถลงของมูลนิธิโครงการตำราฯ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ด้วยความร่วมมือแรงร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคล ในหมู่ผู้มีความรักในการกิจบริหารศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ เมื่อเริ่มดำเนินงานโครงการตำราฯ มีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องต้นของมูลนิธิโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีหนังสือตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพดีโดยเฉพาะในทางวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพของหนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้น ย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยไปโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นแหล่งชุมนุมผลงานเขียนของนักวิชาการต่าง ๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงทั้งในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่งขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านกาหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำราอื่น ๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปล—เรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในช่วงแรก ๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่น ๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม—กลั่นกรอง—ตรวจสอบ—และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบาย ได้ครบทุกประเภทและมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่าง ๆ ถึง ๘ สาขาดังต่อไปนี้ คือ ๑) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ ๒) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ๓) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ ๔) สาขาวิชารัฐศาสตร์ ๕) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ๖) สาขาวิชาปรัชญา ๗) สาขาวิชาจิตวิทยา ๘) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่น ๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่ง

กำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังสามารถขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น “ชุด” ต่อ ซึ่งมีเนื้อหาครบถ้วนระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น “ชุดชีวิตและงาน” ของบุคคลที่น่าสนใจที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบ้างแล้ว

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้ว่าจะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเรามีใช้กิจการแสวงหากำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราในราคาย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ทุกท่านได้เข้ามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่าง ๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่าง ๆ ให้เรา หรือเข้ามาช่วยบริหารงานร่วมกับเรา

ประธานกรรมการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ผู้แปลขอมุขแต่
พระภักทรมนี และ นายเจือ น้อยประยูร

ผู้ที่ได้เคยประสิทธิ์ประสาทวิชามาทั้งในทางธรรมทางโลก
และแม้จะล่วงลับดับชีพไปแล้ว ก็ยังเป็นเหตุให้ได้แปลปรัชญานิพนธ์นี้ขึ้นเป็นภาษาไทย

คำนิยม

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย โชคดีเป็นอันมาก ที่ได้ นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ มาเป็น บรรณาธิการ สังคมศาสตร์ปริทัศน์ วารสารของสมาคม ซึ่งได้รับความชมเชยเป็นอย่างดีในวง วิชาการ และยิ่งกว่านั้น ได้รับความอุปการะจากองค์การต่าง ๆ ซึ่งส่งเสริมวิชาการในประเทศไทย เช่น มูลนิธิอาเซียน ผู้ให้ทุนจัดพิมพ์หนังสือชุดคำสนทนา อันว่าด้วย โสกราตีส เล่มนี้ ข้าพเจ้าขอขอบ คุณมูลนิธิอาเซียน ณ ที่นี้ด้วย

ปรัชญากรีก ซึ่งมีชื่อโสกราตีส เปเลโต และอาริสโตเติล เรื่องนามอยู่นั้น ได้มีอิทธิพลใหญ่ หลวงในอารยธรรมตะวันตก ซึ่งได้แผ่ออกไปทั่วโลกแล้ว เราจึงควรสนใจในปรัชญานั้น และเปรียบ เทียบกับพุทธปรัชญาของเราดู

โสกราตีส เกิดในปี พ.ศ. ๗๓ สังเกตเห็นว่าพวกนักปราชญ์ในสมัยนั้นมิได้รู้อะไรจริง จึงเที่ยว ตั้งคำถามท้าว ๆ ไปว่า นั่นคืออะไร นี่คืออะไร ขอให้นิยามให้ฟัง เช่นในบทละครเรื่อง เมฆ ซึ่งอาริส โตฟานิสแต่งล้อโสกราตีส ข้าพเจ้าต้องเรียนที่ออกซฟอร์ด โสกราตีสก็เที่ยวถามว่า คุณธรรมคืออะไร คนนั้นก็ว่า ความเคารพบิดามารดา คนนี้ก็ว่า ความบำเพ็ญหน้าที่ต่อครอบครัว คนโน้นก็ว่า ความซื่อ สัตย์ต่อมิตร อีกคนหนึ่งก็ว่า ความภักดีต่อรัฐ และมีคำตอบอื่น ๆ ทำนองเดียวกัน โสกราตีสว่า ที่ ตอบนั้นเป็นการให้ตัวอย่างคุณธรรมชนิดนั้นชนิดนี้ มิได้ตอบว่าคุณธรรมคืออะไร พวกที่ถูกถามก็ย้อน ถามโสกราตีสว่า คุณธรรมคืออะไรเล่า โสกราตีส ตอบว่า “ไม่ทราบ แต่ข้าพเจ้าก็ยังดีกว่าท่าน ท่าน ไม่รู้ ก็อาจอ้างว่ารู้ ข้าพเจ้าไม่รู้ ก็รับว่าไม่รู้ แล้วก็พยายามหาความรู้ต่อไป”

โสกราตีสถูกหาว่า เป็นเหมือนปลากะเบนไฟฟ้า ทำให้คนรู้สึกงงงวยไปหมด และในที่สุด ก็มีเรื่องการเมืองแทรกเข้ามาด้วย เพราะโสกราตีสตีพวกประชาธิปไตย โสกราตีสจึงถูกฟ้องในข้อหาว่า เป็นผู้ไร้ธรรม ทำให้เยาวชนเสียไป และละเลยเทวดา ในเมื่อบ้านเมืองบูชากับทั้งปฏิบัติสิ่งใหม่ ๆ ใน ทางศาสนา นับว่า โสกราตีส ได้ยินเสียงพระผู้เป็นเจ้า แต่ถ้าขอภัยหรือขอความกรุณาต่อศาล ก็คงไม่ ต้องเสียชีวิต แต่โสกราตีสไม่ยอมขอ และไม่ยอมหนี ยอมตายด้วยความกล้า และอารมณ์อันสงบ

ในวันที่จะต้องตายนั้น พวกเพื่อน ๆ รวมทั้งเฟโด แต่ไม่รวมทั้งเปเลโต ได้ไปหาและสนทนากัน เปเลโตได้เรียบเรียงการสนทนานั้นขึ้นให้ชื่อว่า เฟโด ซึ่งนายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้แปลเป็นภาษา ไทย ให้ชื่อว่า “วาระสุดท้ายของโสกราตีส”

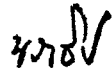
ในขณะที่จะต้องตายอยู่แล้ว โสกราตีสยังอภิปรายปัญหาข้อปรัชญาได้อย่างใจเย็น แสดงให้ เห็นว่าเป็นนักปรัชญาโดยแท้ ใครเลยจะนึกว่าในขณะนั้น โสกราตีสจะอภิปรายถึงเรื่องความรู้ว่าเป็น ความระลึกได้ หรือถึงเรื่องโลกกลม ส่วนการอภิปรายถึงเรื่องว่างกับจิต หรือกายกับวิญญาณ ว่า จิต หรือวิญญาณเป็นอมตะนั้น ถือว่าเป็นธรรมดาได้ เพราะโสกราตีสกำลังจะต้องตายอยู่แล้ว แต่ใครเล่าจะ นึกว่า อภิปรายได้โดยเยือกเย็น ด้วยอารมณ์อันใช้เหตุผลทางนามธรรม

และนี่เป็นการสังสนทนาทางปรัชญา ฉะนั้นต้องใช้วิจารณญาณจึงจะเข้าใจได้ถนัด นาย
สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ผู้แปล ได้เรียนภาษากรีกมาแล้ว และได้เรียนวิชาปรัชญาด้วย จึงแปลได้ดีมาก และ
แปลโดยแม่นยำ ทั้งๆ ที่ใช้ถ้อยคำง่ายๆ แต่จะต้องระวังคำที่เป็นกุญแจไขทฤษฎีต่างๆ ออกต่อไป
ให้คงแสดงภาพความคิดเดิมไว้

ข้าพเจ้าหวังเป็นอย่างมากกว่า นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ จะแปล อุดมรัฐ ของเปลโต้ ต่อไป เพราะ
นั่นจะเป็นที่สนใจแก่นักสังคมศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง

ในระหว่างนี้ ข้าพเจ้าขอเสนอให้ท่านผู้อ่านชมบทสนทนาอันว่าด้วยโสกราตีสไปพลางก่อน

พลตรี

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

นายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

แถลงเรื่อง

เมื่อสมัยข้าพเจ้าเรียนวิชาปรัชญานั้น ทางมหาวิทยาลัยกำหนดให้อ่านเรื่อง อุดมรัฐ ของเพลโต เป็นประเดิม ทั้ง ๆ ที่หนังสือเล่มนั้นแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๒๒ มีข้อคิดบางประการล้าสมัยแล้วก็ตาม แต่ที่ในยุโรปยังยกย่องว่าเป็นปรัชญาพิเศษ ก่อให้เกิดความคิดความอ่าน ทั้งในทางรัฐประศาสน์ จริยศาสตร์ จิตวิทยา สังคมศาสตร์ การศึกษา เทววิทยา ฯลฯ เซอร์ เออร์เนสต์ บาร์เกอร์ ถึงกับยกย่องแนวความคิดของเพลโตไว้ว่า

เพลโตมีอิทธิพลต่อวิทยาการ ในทางนามธรรมของยุโรป ตลอดสมัยกลางมาจนสมัยใหม่ สมัยใหม่ นั้นในบางกรณีก็เท่ากับว่าถอยหลังไปหาเพลโต แล เซนต์ ออกัสติน นั้นเอง (Sir Ernest Barker: Introduction to Saint Augustine's *The City of God* p. xv)

ข้าพเจ้าเอง ต่อมาได้ศึกษางานนิพนธ์อื่น ๆ ของนักปราชญ์ผู้นั้น และของนักปราชญ์อื่น ๆ แล้วก็ยังต้องย้อนกลับมาอ่าน อุดมรัฐ อยู่เสมอๆ ทั้ง ๆ ที่ไม่เห็นด้วยกับหลักการฉกรรจ์ ๆ ในหนังสือนี้อยู่หลายแห่ง แต่ทุกครั้งทีอ่าน ก็ย่อมก่อให้เกิดปัญหาความคิดใหม่ ๆ ขึ้นอยู่เสมอ และรู้สึกยินดีที่หนังสือนี้เป็นเล่มแรก ที่เบิกทางให้ข้าพเจ้าได้เข้าถึงศาสตร์อย่างใหม่ ดุจดังกุญแจที่ไขให้เข้าสู่มรรควิถีอันแปลกประหลาดมหัศจรรย์ ฉะนั้น จนในที่สุดข้าพเจ้าถึงกับเห็นพ้องต้องกันกับ อัดัม ฟอกซ์ ที่ว่า

จากสุนทรพจน์ แลในหน้าหนังสือพิมพ์ เราขอมารู้สึกว่า ถ้าผู้พูดผู้เขียนรู้จักแนวความคิดของเพลโต ตลอดจนวิธีที่ท่านผู้นั้นแสดงความคิดออกมา ให้ปรากฏ ก็จะเป็นการดีแก่เขาเหล่านั้น ๆ หน้อยไม่ประชาชนจะฉลาดขึ้น งานของรัฐบาลจะง่ายขึ้น ทั้งนักการเมืองและราษฎรก็จะมีความสุขยิ่งขึ้น (Adam Fox: *Plato For Pleasure* p. 9)

วิสัยของข้าพเจ้านั้น ถ้าได้เรียนรู้วิชาใด ก็ใครจะขยายความรู้ที่นอกสู่อันผู้ที่มีรสนิยมร่วมกัน ความรู้ในทางไทย ๆ ก็อยากให้ฝรั่งได้ทราบ ความรู้ในทางเทศก็อยากให้คนไทยด้วยกันเข้าใจให้ทราบซึ่งจะได้ไม่ไปยึดเอาของเหลวของปลอมของฝรั่งว่าเป็นดีไปหมด ได้นึกอยู่เนือง ๆ ว่าจักแปลเรื่อง อุดมรัฐ นี้เป็นสยามพากย์สักครั้งหนึ่ง ได้ลองดูบ้างแล้ว แต่ก็ยังหาสำเร็จความมุ่งหมายไม่ เพราะเป็นหนังสือใหญ่ ใช้โวหารศัพท์ยากที่จะถ่ายถอดออกเป็นภาษาไทย จึงเปลี่ยนมติ คิดแปลเรื่องสั้นอันท่านอัครมหาบัณฑิตผู้นี้เขียนไว้พลางก่อน ต่อโอกาสอันวายจึงค่อยแปลงานนิพนธ์อันสำคัญสุดนี้

ครั้นมาเมื่อต้นปีนี้ ศิษย์เก่าบางคนในโรงเรียนอัสสัมชัญ แจ้งความจำนงว่าต้องประสงค์จะได้หนังสือที่ข้าพเจ้าเรียบเรียง เพื่อนำไปตีพิมพ์แจกเป็นของขวัญในงานฌาปนกิจศพ นายเจือ ฉั่วประยูร ครูอาวุโสของพวกเราทั้งหลาย ข้าพเจ้าจึงรับอาสาแปลปรัชญาพิเศษสั้น ๆ ของเพลโตอันว่าด้วยโสกราตีสปรมาจารย์ของท่าน ด้วยเห็นว่าเหมาะแก่งานพรรณนาว่าด้วยวิธีการของโสกราตีส (ยูโทโฟร) ๑ โสกราตีสแก้คดีในศาล (อโปโลเกีย) ๑ และโสกราตีสในคุก (โครโต) อีก ๑ เมื่อตีพิมพ์ออกแล้ว ก็ปรากฏว่ามีผู้รู้แสดงความพอใจให้ประจักษ์อยู่บ้าง ข้าพเจ้าเลยขำใจ แปลวาระสุดท้ายของโสกราตีส (เฟโด) อีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งยาวพอก ๆ กับสามเรื่องแรกรวมกัน มอบให้ทางวัดทองนพคุณ

ธนบุรี ไปจัดพิมพ์แจกในงานจัดฉลองหอสมุดภัทรานุสรณ์ อันสร้างขึ้นเป็นที่ระลึกสำหรับพระภัทรามุณี
ปิยาจารย์ของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าเคยปรารถนาอยู่เสมอว่า ประเพณีการตีพิมพ์หนังสือแจกในงานต่างๆ นั้น ว่าโดยหลัก
การแล้วเป็นของดี แต่ถ้าจะยึดประเพณีตายตัวโดยไม่รู้จักตัดแปลงแก้ไขให้เข้ากับกาลแล้วไซ้ไร ก็เกรง
ว่าจะเป็นเพียงสักแต่ทำตามๆ กันไปเท่านั้นเอง ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า ถ้าหนังสือแจกดีพอ ก็น่าจะ
หาทางจำหน่าย ให้แพร่หลายออกไปถึงนอกวงผู้มาร่วมงานการกุศลนั้นๆ ด้วย

โดยที่ข้าพเจ้าถือว่าปรัชญานิพนธ์ของเพลโต อันว่าด้วย โสกราตีสชุดนี้ มีสาระควรที่ผู้ใฝ่ใจใน
ทางศึกษาจะได้อ่าน จึงคิดหาทางรวมทั้งสี่เรื่องเข้าด้วยกัน เพื่อตีพิมพ์จำหน่าย ว่าโดยปกติ เรื่อง
ต่างๆ ที่ข้าพเจ้าแปลแลเรียบเรียงนั้น ก็มีสำนักพิมพ์เอกชน มาขอซื้อลิขสิทธิ์ไปจัดพิมพ์จำหน่ายอยู่
เนื่องๆ แต่เรื่องที่แปลครั้งนี้ ทำขึ้นเพื่อสนองคุณครูอาจารย์เป็นที่ตั้ง จะเอาไปขายหาผลประโยชน์ตัว
ในระหว่างที่ยังไม่สิ้นไร้มืดออกอยู่ขณะนั้น ก็ดูกระไรอยู่ นอกจากนี้ เวลานั้นข้าพเจ้าก็ทำงานรับผิดชอบ
อยู่ในสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยของสมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย มีกิจต้องหาตำราเรียนแลเรื่อง
อันมีสารัตถะมาตีพิมพ์เผยแพร่อยู่ด้วย จะมอบต้นฉบับให้สำนักพิมพ์อื่นไป หากควรไม่ จึงได้นำเรื่อง
เรียนเสนอคณะกรรมการของสำนักพิมพ์ ที่ประชุมก็เห็นชอบด้วยโดยหลักการ หากขณะนี้มีอุปสรรค
บางประการ ไม่อาจหาทุนทรัพย์มาจับจ่ายในด้านลงทุนพิมพ์หนังสือดังกล่าวได้ ด้วยเหตุดังแสดงมา
ข้าพเจ้าจึงไปติดต่อขอทุนค่าพิมพ์จากมูลนิธิอาเซีย แลโดยที่มูลนิธินี้ได้ให้ทุนอุดหนุนสำหรับจัดพิมพ์
นิตยสาร สังคมศาสตร์ปริทัศน์ อยู่แล้ว จึงมอบเงินเพิ่มให้มาสำหรับจัดพิมพ์หนังสือนี้เป็นต่างหากออกไป
แต่ขอให้จัดเป็นหนังสือชุดพิเศษ อันเนื่องอยู่ในโครงการ สังคมศาสตร์ปริทัศน์ นั้น

ในนามบรรณาธิการ ข้าพเจ้าขอขอบคุณมูลนิธิอาเซีย ไว้ ณ ที่นี้ด้วย เป็นอย่างสูง แลในนาม
ผู้แปลแลเรียบเรียง ข้าพเจ้าก็ขอแสดงความจำนงไว้เสียด้วยเลยว่า ในขณะที่รงตำแหน่งหน้าที่อยู่นี้
ข้าพเจ้าไม่ขอรับค่าลิขสิทธิ์ใดๆ ทั้งสิ้น จักเก็บเงินค่าจำหน่ายรวมไว้สำหรับเป็นเงินทุนหมุนเวียนเพื่อ
ตีพิมพ์หนังสืออื่นๆ ตามโครงการพิเศษนี้ต่อไป

อนึ่ง เมื่อตีพิมพ์หนังสือนี้ออกแจกเป็นครั้งแรก มิตรสหายบางคนที่ยังสอนอยู่ตามมหาวิทยาลัย
ให้ความเห็นมาว่า ถ้ามีเรื่องพงศาวดารกรีกประกอบด้วย ก็จะช่วยทำความเข้าใจให้แก่ผู้อ่านยิ่งขึ้น
เผอิญข้าพเจ้านึกขึ้นได้ว่าสมัยเมื่อเรียนปรัชญากรีกอยู่นั้น ได้เก็บความจากหนังสือต่างๆ เรียบเรียง
เป็นเรื่องประวัติไว้มีอยู่ จึงค้นเอามาตัดแปลงแก้ไขเสียเล็กน้อยแล้วให้ตีพิมพ์เป็นภาคผนวกไว้ท้ายเล่ม
สมุดนี้

ในขณะที่ข้าพเจ้าศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัย ในประเทศอังกฤษนั้น มีสเตอร์ เอฟ. อาร์. นิวท์
นอกจากจะเป็นผู้แสดงบรรยายวิชาปรัชญาแล้ว ท่านยังเป็นอาจารย์ผู้สอนภาษากรีกให้เป็นคนแรกด้วย
แลท่านเป็น โมรติ ดิวเตอร์ ดูแลทุกข์สุขให้ตลอดเวลาที่พำนักอยู่ ณ ที่นั้น กับท่านได้เป็นผู้ที่สนับสนุน
ให้กำลังใจ ให้แปลปรัชญานิพนธ์ของเพลโตเสมอมา แม้จะยังไม่ได้แปลอุดมรัฐ ได้สำเร็จ เพียงเท่านี้
ท่านก็คงจะยินดีบ้างดอกกระมัง ที่ศิษย์คนหนึ่งของท่าน ได้มีส่วนร่วมให้เพื่อนร่วมชาติร่วมภาษา ได้
รู้จักปรัชญาตะวันตกเพิ่มขึ้น

ก็คำว่า ปรัชญา นั้น พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนเรธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงบัญญัติขึ้นใช้ใน
สยามพากย์เป็นครั้งแรก แลบัดนี้พระองค์ท่านก็ทรงเป็นเจ้านาย ผู้บังคับบัญชาโดยตรงของข้าพเจ้า
ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติยศอย่างยิ่ง ที่ทรงพระกรุณาประทานคำนำแก่งานนี้ หากคำแปลแล
คำอธิบายผิดพลาดไป ไม่ต้องด้วยอรรถด้วยพยัญชนะอย่างใดอย่างหนึ่ง ขอพระเมตตาคุณ พระ
ปัญญาคุณ พระขันติคุณ ได้โปรดประทานอภัยให้แก่ข้าพเจ้าผู้มีสติปัญญาอันน้อยนี้ ด้วยเทอญ

ว. ๘๓๕

๒๗ มีนาคม ๒๕๐๗

คำอธิบายในการพิมพ์ครั้งที่ ๒

ข้าพเจ้าขอสารภาพได้ว่าก่อนหน้าที่จะได้ตีพิมพ์หนังสือเล่มนี้ออกมานั้น มิได้เกิดความเชื่อมั่นในตัวเองว่าตลาดหนังสือต้องการสารวิชาหนักๆ ในทางปรัชญาเช่นนี้ แลในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นบรรณาธิการสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยแห่งนี้ อยู่ จะนำเงินทุนของสำนักพิมพ์ ไปจมอยู่กับหนังสือ ซึ่งตนเองสนใจจนถึงขนาดแปลและเรียบเรียงออกมานั้น ย่อมจะไม่ใช่เป็นการสมควร เศรษฐกิจที่หาทางออกได้โดยใช้ประเพณีดั้งเดิมของเราเป็นเครื่องช่วย คือ ทดลองปฏิบัติการของผู้อ่านด้วยการจัดพิมพ์แจกในงานอันเนื่องด้วยครูอาจารย์ของตนเองก่อนและให้โรงพิมพ์จัดพิมพ์เกินไว้สำหรับจำหน่าย ในทางทฤษฎีก็ได้มูลนิธิเอเชียช่วยเหลือ ดังปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์คำนำและคำของข้าพเจ้าเองข้างหน้มาแล้ว ครั้นเมื่อตีพิมพ์แล้วเสร็จ กลับได้รับการต้อนรับดีเกินคาด ขนาดขายได้คราวละมาก ๆ เล่ม ทั้งที่ขณะนั้นข้าพเจ้าเองมิได้สอนวิชาปรัชญาในมหาวิทยาลัยอีกแล้ว คำวิจารณ์ในหน้าหนังสือต่าง ๆ ก็ล้วนเป็นไปในทางมงคลดังได้คัดถ้อยคำนั้น ๆ มาลงไว้ท้ายเล่มตอนหนึ่งด้วย และที่มีผู้วิจารณ์ว่าข้าพเจ้ามิได้อธิบายให้ทราบถึงสภาวะทางด้านปรัชญาของกรีกในสมัยนั้นไว้ด้วย ก็ดูจะเป็นความบกพร่องของข้าพเจ้าจริง ๆ ในการพิมพ์คราวนี้ ก็ได้แก้ไขในเรื่องนี้ ทั้งนี้เพราะปรากฏว่ามีครูอาจารย์บางคนกำลังแปลตำราว่าด้วยวิชาด้านนั้นโดยเฉพาะอยู่แล้ว

ภายในไม่ช้า หนังสือที่จัดพิมพ์ออกครั้งแรกก็จำหน่ายหมดลง และมีผู้แสดงความจำนงมาเนื่อง ๆ ว่าต้องการหนังสือดังกล่าวไว้ในครอบครอง แม้กระนั้น ข้าพเจ้าก็ได้ตอบสนองความปรารถนาดีนั้นในทันที เพราะเกรงว่าตีพิมพ์ออกเป็นครั้งที่สอง ในขณะที่ตลาดหนังสือเริ่มอิ่มตัวแล้ว จะขายได้ยากยิ่งขึ้น ปล่อยเวลาให้ล่วง มาเสียเกือบสองปี แต่เมื่อยังมีคำเรียกร้องอยู่อีก ก็จำเป็นต้องพิมพ์ขึ้นให้สมกับที่สถาบันแห่งนี้เป็นสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยซึ่งย่อมพอใจรับใช้ในด้านวิชาความรู้ยิ่งกว่าคำนึงถึงกำไรขาดทุน นอกไปจากนี้แล้ว มูลนิธิเอเชียที่ให้เงินช่วยค่าตีพิมพ์มาแต่เดิม ก็ย่อมต้องการให้ใช้กำไรจากการจำหน่ายในคราวแรกนั้น มาใช้จ่ายในการพิมพ์ครั้งนี้ด้วย

ส่วนหนึ่งแห่งความสำเร็จของหนังสือเล่มนี้ขึ้นอยู่กับบุคคลสองท่าน อันข้าพเจ้ามิได้เอ่ยนามไว้ในคำแถลงเรื่องเมื่อตีพิมพ์ครั้งแรก จึงสมควรกล่าวไว้ให้ปรากฏในที่นี้ ท่านหนึ่งคือ พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณฺณวณฺโณ ป. ๙ และอีกท่านหนึ่งคือนายพยุ่ง ตัญญูะแสนสุข ธ.บ. ท่านทั้งสองนี้ได้ช่วยทักท้วงถ้อยคำสำนวนให้เป็นภาษาไทยที่ไพเราะ และชัดเจนยิ่งขึ้น พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์นั้น นอกจากจะทรงพระนิพนธ์คำนำประทานแล้ว ยังทรงพระอุตสาหะมีลายพระหัตถ์ตรัสทักวิธีแปลกลางตอนมาให้อีกด้วย นับว่าเป็นพระคุณูปการอันสูง เสียดยาที่ได้รับพระโอวาทนั้นเมื่อตีพิมพ์เป็นรูปเล่มแล้ว คราวนี้ก็ไม่มีโอกาสที่จะรื้อแก้ไขได้ใหม่ จึงขอประทานอนุญาตนำความจากลายพระหัตถ์นั้นมาลงไว้ต่อไปนี้

“ในคำนำที่ฉันว่าจะต้องระวังคำที่เป็นกุญแจนั้น ขอให้ตัวอย่างคำว่า absolute ซึ่งเธอแปลว่าสูงสุดนั้น ถ้าข้อความออกไปก็จะไม่ได้ the ideal theory เพราะสูงสุดแปลว่า supreme ยังเป็นการ

เทียบกัน (relative) อยู่ แต่ absolute ไม่มีเทียบ ตามศัพท์เป็นการตัดขาดจากอะไรทั้งหมด ถ้าเห็นว่าสมบูรณ์ ยากเกินไป จะหาคำให้ง่าย ฉันทก็เห็นด้วย แต่จะต้องใช้ว่า เนื้อแท้หรืออะไรเช่นนั้น เช่น ความงามเนื้อแท้ ความยิ่งใหญ่เนื้อแท้ ฯลฯ สิ่งนี้งามเพราะความงามเนื้อแท้มีส่วนร่วมอยู่ด้วย แปลได้ขยายทฤษฎีออกเป็นแบบแท้ ideal และแบบจำลองที่เราเห็น หน้า ๑๑๕ “พระธาตุแท้ (ที่สำคัญที่สุด) เป็นเหตุ” by participation in its own proper essence โดยมีส่วนร่วมกับธาตุแท้ของมันเอง “เหตุของการเป็นเลขสอง ก็เพราะจำนวนเลขสองอันสูงสุดมาปรากฏอยู่” the only cause of two is the participation in duality เลขสองอย่างสูงสุดนั้น สงสัยว่าจะเข้าใจไม่ได้ เลขสองจะมีสูงต่ำได้อย่างไร ถ้าแปลว่าเหตุผลของการเป็นเลขสอง ก็เพราะจำนวนเลขสองธาตุแท้มาปรากฏอยู่ก็คงเข้าใจได้ที่ชัดเจนมานี้ ก็ด้วยความหวังดี ถือวิสาสะว่าเธออยากได้ความเห็นอย่างจริงใจของฉัน”

โดยที่ ในการพิมพ์คราวนี้ ไม่มีโอกาสจะแก้ไขข้อผิดพลาดอะไรได้ จึงได้ตีพิมพ์คงเดิม ดังในการพิมพ์ครั้งแรกทุกประการ เลขหน้าก็เหมือนกันโดยไม่ผิดเพี้ยน ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการอ้างอิง

หวังใจว่านิสิตนักศึกษา ตลอดจนชนชั้นผู้ใฝ่ใจในทางวิชาปรัชญา จะหาสาระจากคำแปลนี้ได้บ้างพอสมควร และหากปรัชญาของโสกราตีสจะมีอิทธิพลต่อวงวิชาการในบ้านเรา ตลอดจนไปถึงวงการธุรกิจสังคม ข้าพเจ้าก็จะยินดีหาหน้อยไม่

ศ.ศ.

๒๗ มี.ค. ๒๕๐๙

การพิมพ์ครั้งที่ ๓ นี้ก็คงเดิมได้ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น แต่ได้เติมคำวิจารณ์สำหรับพิมพ์ครั้งที่ ๒ ไว้ด้วย

บรรณาธิการ

๑๒ ศ.ค. ๒๕๑๑

คำอธิบายในการพิมพ์ครั้งที่ ๔

เรื่อง โสกราตีส นี้ เดิมเป็นหนังสือชุดพิเศษอันดับ ๑ ของ สังคมศาสตร์ปริทัศน์ สำนักพิมพ์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ตีพิมพ์มาแล้ว ๓ ครั้ง แต่แต่ละครั้งตีพิมพ์เป็นจำนวนไม่มาก หากมีมหาวิทยาลัยบางแห่งนำไปใช้เป็นตำราเรียนทางวิชาปรัชญา จึงมักต้องจัดพิมพ์ขึ้นใหม่ทุกสองปี บัดนี้ขาดตลาดมาปีหนึ่งแล้ว อาจารย์และนิสิตนักศึกษาตลอดจนคนที่สนใจในวิชาการพากันเรียกร้องให้จัดพิมพ์ขึ้นอีก จึงต้องตีพิมพ์ซ้ำอีก กับให้แยกพิมพ์เรื่อง ยูไทพีร อโปโลเกีย โกรโต เฟโด และ สังเขปพงสาวดารกรีก ออกเป็นเล่มเล็กๆ ต่างหากออกไปด้วย ทั้งนี้เพื่อผู้สนใจเพียงเฉพาะเรื่องนั้นๆ จะได้หาซื้อได้โดยไม่เปลืองทุนทรัพย์เกินไปนัก

สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

๓๐ ธันวาคม ๒๕๑๔

คำอธิบายในการพิมพ์ครั้งที่ ๑

(ไทยวัฒนาพานิช)

สำนักพิมพ์สมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทยได้จัดพิมพ์ โสกราตีส์ มา ๔ ครั้งแล้ว ครั้งหลังวันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ สมาคมดังกล่าวเปลี่ยนนโยบาย เลิกสำนักพิมพ์อันตั้งขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ เพื่อให้เป็นตั้งสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย แม้จนสังคมนิยมปริทัศน์ ซึ่งจัดพิมพ์ โสกราตีส์ ขึ้นเป็นหนังสือชุดอันดับ ๑ ควบคู่กันไปกับหนังสือของสำนักพิมพ์ ก็ถูกยุบไปด้วยเช่นกัน

ในเมื่อยังมีผู้ต้องการ โสกราตีส์ อยู่อีก ผู้แปลจึงเสนอให้มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์จัดพิมพ์ เพราะเห็นว่าตั้งขึ้นด้วยความมุ่งหมายคล้าย ๆ กัน จะให้เป็นสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยด้วยเช่นกัน ครั้นคณะกรรมการของมูลนิธิอนุมัติให้จัดพิมพ์ได้แล้ว ได้มอบต้นฉบับให้บริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด จัดการ ทั้งด้านการตีพิมพ์และการจำหน่าย ปรากฏว่าเจ้าหน้าที่ฝ่ายการพิมพ์ได้ช่วยตรวจตราต้นฉบับด้วยความละเอียดลออ เชื่อว่าฉบับพิมพ์ครั้งนี้จะเรียบร้อยดีกว่าทุกคราวที่แล้ว ๆ มา

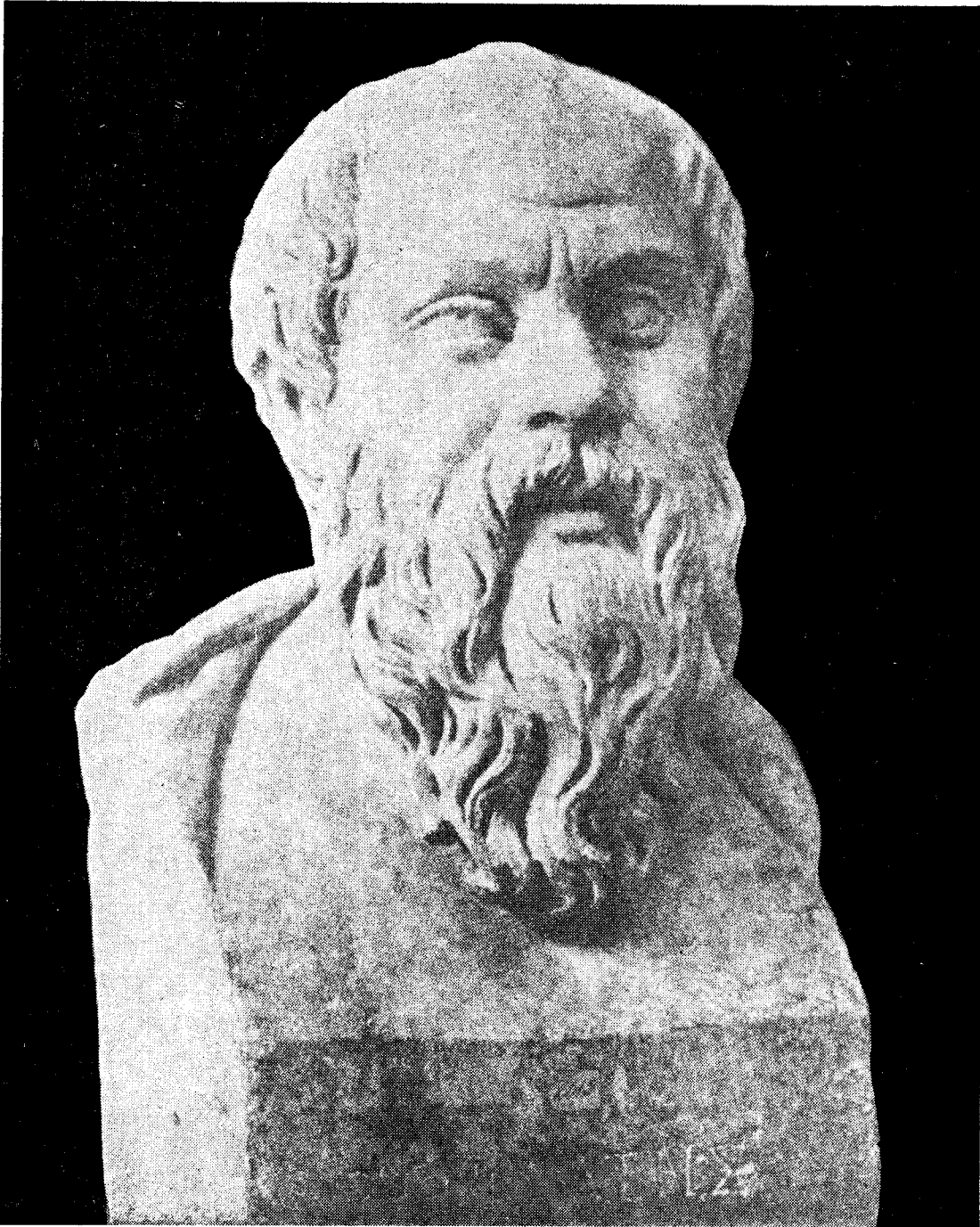
๑๖-๗-๒๒

๒๖๕๘ ที่ จ.ศ. ๑๓๔๐

สารบัญ

คำนำ	
แถลงเรื่อง	
คำอธิบายในการพิมพ์ครั้งที่ 2	
คำอธิบายในการพิมพ์ครั้งที่ 4	
คำนำเรื่อง	๓
ยูโทเปีย	๑๑
อโปลอเกีย	๓๑
ไครโต	๕๓
เฟโด	๖๗
ภาคผนวก	๑๒๙
แผนที่โยนกประเทศ	๑๓๐
สังเขปพงศาวดารกรีก	๑๓๑
คำวิจารณ์	๑๖๔

โสกราตีส

คำนำเรื่อง

โสกราตีสมีชีวิตอยู่ในราวสมัยพุทธกาล ถ้าจะยอมรับว่าพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานก่อนคริสต์สมภพ ๕๔๓ ปี โสกราตีสก็เกิดเมื่อ พ.ศ. ๗๓ แต่บัดนี้ได้มีผู้แย้งว่าหลักันับพุทธศักราชของเรา เห็นจะไม่ถูกต้อง ด้วยทางลังกาคิดขึ้น ด้วยอาศัยวิธีสืบรัชกาลพระเจ้าแผ่นดินสิงหฬ ย้อนกลับเข้าไปหาพุทธประวัติ ปรากฏในหนังสือ มหาวงศ์ ว่า ตอนเปลี่ยนแผ่นดิน มักนับข้ามปีไปได้โดยง่าย ดร. คอนเซ เสนอว่าพุทธปรินิพพานเกิดก่อนพระเยซูสมภพเพียง ๔๘๐ ปี ถ้าเช่นนั้นโสกราตีสก็เกิดหลังมหาปรินิพพานเพียง ๑๐ ปี ทั้งนี้ ไขว่คว้าครีส์ตศักราชจะคงตัว ไม่ผันแปร ดังที่คนส่วนมากเข้าใจกัน ก็หาไม่ นักปราชญ์ในทางคริสต์ศาสนาเองก็ยอมรับว่าความจริงนั้น ปีนี้ก็หาใช่ ค.ศ. ๑๙๖๔ การนับศักราชในยุโรปเองก็แตกต่างกันมาช้านาน ฝ่ายหนึ่งถือปฏิทินเกรกอรี อีกฝ่ายถือปฏิทินจูเลียน (ที่เรียกว่าปฏิทินแบบเก่า) ร่วมใช้ปีเหมือนกันเมื่อ ค.ศ. ๑๗๕๒ นี้เอง แม้บัดนี้ทางลัทธิกรีกออกดอกออกช่อก็ยังฉลองวันตรุษฝรั่งผิดกับทางลัทธิคาทอลิก และโปรเตสแตนต์อื่น ๆ

จะอย่างไรก็ตาม ย่อมเป็นที่ยอมรับได้ว่า โสกราตีสมีชีวิตร่วมพุทธศตวรรษอยู่บ้าง ดำรงชีวิตอยู่ในโลกน้อยกว่าพระพุทธองค์เพียง ๑๐ ปี และวิถีชีวิตคล้าย ๆ กัน จะผิดกันก็แต่ท่านผู้หนึ่งเป็นปราชญ์ฉลาดรอบรู้อยู่ทางชมพูทวีป อีกผู้หนึ่งเป็นปราชญ์เพราะรู้ว่าตัวไม่รู้อยู่ทางยุโรปทวีป นั้นนับว่าเป็นข้อแตกต่างอันฉกรรจ์ เพราะโสกราตีสมิได้บรรลुพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และโสกราตีสยังคงเป็นผู้ครองเรือน ทั้ง ๆ ที่ประพฤติดนดั่งหนึ่งอนาคาริกบุคคล

พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์แพร่หลายออกมาทางตะวันออก กินอาณาบริเวณตลอดหมดจนจรดญี่ปุ่น ปลายบูรพาทิศ ส่วนวิธีการสอนของโสกราตีสนั้น เป็นหลักสำคัญของระบบปรัชญากรีก อันแพร่หลายไปทางตะวันตกตลอดทวีปยุโรป จนจรดอเมริกาอันเป็นแหล่งสุดท้ายปลายอัสดงคต

ฝรั่งจะเข้าใจแก่นแท้ของวัฒนธรรมตะวันออกไม่ได้เลย หากไม่รู้ปรัชญาของภารตประเทศสมัยโบราณ อันมีพุทธศาสนาเป็นหลัก ฉันทใจ ชาวเราก็จะเข้าใจชาวตะวันตก ให้ถึงรากเหง้าต้นตอไม่ได้ หากเราไม่ศึกษาเรียนรู้ถึงวัฒนธรรมกรีก อันมีปฐุมกำเนิดที่สำคัญมาจากโสกราตีส ฉันทัน

บัดนี้ชาวตะวันตกได้เรียนรู้เรื่องพุทธศาสนามากขึ้นทุกทีแล้ว มีหนังสือพุทธศาสนาตีพิมพ์ออกเป็นภาษาฝรั่งมากมาย และดูจะศึกษากันจริงจัง ๆ จัง ๆ ทั่วไป ณ หลายสถาบันการศึกษา ส่วนชาวเรา ดูจะยังไม่สู้รู้จักปรัชญาตะวันตกกันนัก ถึงจะสอนกันตามมหาวิทยาลัยอยู่บ้าง แต่ก็หาไม่ตำรับตำราอันใดไม่ ยิ่งนักปราชญ์ชั้นนำ เช่น โสกราตีส เพลโต และ อริสโตเติล ด้วยแล้ว อย่างตึกก็เห็นจะเคยได้ยินชื่อหรือถ้ามีผู้เขียนก็เขียนเพียงเล่าเกี่ยวกับท่านเหล่านั้น ยังหาได้ช่วยให้ท่านนั้น ๆ เจริญกับพวกเรากันเองเป็นภาษาไทยไม่

การเรียนรู้พุทธศาสนา วิธีหนึ่งก็คืออ่านหนังสือที่ว่าด้วยศาสนานั้น อันมีผู้แต่งไว้ให้ปรากฏ เช่น ของนายคริสมัส ฮัมเฟรส์ หรือของพระสังฆรักษิต หรือ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ก็ได้ แต่วิธีที่ดีที่สุด นักศึกษาพึงอ่านตำราต้นตอ อันเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นพระพุทธวจนะ ถึงจะไม่ต้องอ่าน

พระไตรปิฎก ตลอดทั้ง ๔๕ เล่ม จะเริ่มเพียงแค่ ธรรมบท ธรรมจกักปัถนสูตร มหาปรินิพพานสูตร แล้วค่อยเขียนไปอ่าน มัชฌิมนิกาย ทั้งเล่ม แล้วจึงถึง พระสุตตันตปิฎก ก็ควรอยู่ พุทธประวัติที่พระราชชายาก็เก็บความมาแต่ที่เป็นพระพุทธพจน์ล้วนก็ดี และที่นายบรูสเตอร์เรียบเรียงเป็นภาษาอังกฤษก็ดี ย่อมเข้าหลักนี้ ผู้ที่จะศึกษาทศศาสนาคริสต์ หรืออิสลาม ก็ควรเริ่มที่พระคัมภีร์ไบเบิล หรือพระคัมภีร์อัล-กุรอาน เช่นเดียวกัน หนังสืออื่นๆ ย่อมมีความสำคัญน้อยลงไป จนใดก็ดี การเรียนปรัชญาเมธีของโสกราตีสก็จั้นนั้น การอ่านหนังสือที่มีผู้แต่งพรรณนาว่าด้วยท่านอัครมหาบัณฑิตผู้นั้น อาจช่วยเราได้บ้าง แต่วิธีที่ดีที่สุดนั้น เราย่อมควรแสวงหาบทนิพนธ์อันเป็นที่ยอมรับกันว่าท่านแต่งเอง หรือแต่งในสมัยท่าน และรักษาถ้อยคำของท่านไว้ใกล้เคียงที่สุด

ดังได้กล่าวแล้วว่า โสกราตีสมีอะไรคล้ายพระพุทธองค์หลายอย่าง (ส่วนรูปลักษณะนั้น ผิดกันไกล เพราะกล่าวกันว่าโสกราตีสขี้ริ้วมาก ไม่มีมหาบุรุษลักษณะติดตัวเลย) ที่เหมือนกันเป็นข้อจรรยา ก็ตรงที่แต่ละท่านมิได้เขียนคำสั่งสอนไว้ด้วยตนเอง แต่โดยเหตุที่ พระสมณโคดม เสด็จออกมหาภิเนษกรมณต์จนทรงตั้งสังฆมณฑลขึ้นได้สำเร็จ ดังหนึ่งเป็นอุดมสมาคมขึ้นในโลก พระพุทธสาวกภายในศาสนจักร ย่อมตระหนักถึงความสำคัญของพระธรรมคำสั่งสอนเป็นอย่างยิ่งยวด ฉะนั้น พอพระบรมศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานไม่ทันไร พระอริยสงฆ์สาวกก็เรียกประชุม ทำสังคีติกรรมเพื่ออารักษาวัดซึ่งพระพุทธพจน์ แม้กระนั้นก็ยังมิได้จารึกลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษร จนเมื่อพุทธศาสนายุกาลล่วงแล้วไปได้กว่า 400 ปี

ในส่วนโสกราตีสนั้น จะคิดตั้งอุดมสมาคมขึ้นด้วยหรือไม่ ไม่มีใครทราบ ings ในเรื่อง อุดมรัฐเปเลโต้เขียนให้โสกราตีสเป็นตัวตั้งตัวตี เสนอให้มีรัฐอันวิเศษกว่าประเทศทั้งหลายบรรดามี แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันว่าทฤษฎีเรื่องนี้เป็นของเปเลโต้เอง ยิ่งกว่าจะเป็นทฤษฎีของโสกราตีส แลในชีวิตของท่านหาได้ตั้งสมาคมขึ้นตั้งคณะสงฆ์ในชมพูทวีปไม่ แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าพวกศิษย์ที่ท่านเป็นคณาจารย์ ได้เป็นทายาทสืบลัทธิปรัชญาต่อลง มาตั้งหนึ่งคณะสงฆ์กลายๆ บุคคลสำคัญในเหล่าสานุศิษย์ของโสกราตีสก็คือเปเลโต้ผู้ละการเมืองมาเป็นอัครมหาบัณฑิตสืบต่อจากอาจารย์ จนตั้งอาคาเดมีขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยได้แห่งแรกในโลก และมีอายุยืนยาวกว่ามหาวิทยาลัยใดๆ ในปัจจุบัน อริสโตเติล ศิษย์เปเลโต้ ก็รับประเพณีนี้ต่อมา และได้ตั้งลิเซียมขึ้นเป็นสถาบันการศึกษาอันสำคัญยิ่งด้วย

ก็ในบรรดาพุทธสาวกนั้น จะจำกัวางอยู่เพียงพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงพรหมจรรย์ก็หาไม่ได้ หากรวมบริษัทอื่นด้วย แม้พระราชามหากษัตริย์และศิษยาโมกข์ก็มีมาขอเป็นพุทธมามกะมากอยู่ ศิษย์ของโสกราตีสก็เช่นกัน นอกวงการนักปราชญ์ออกไป ก็มีคณนุ่หม่มากที่ห้อมล้อมสมัครเป็นศิษย์บางคนไปก่อเรื่องใหญ่ขึ้นก็มี นี่เองเป็นเหตุหนึ่งซึ่งรัฐหาเรื่องประหารชีวิตโสกราตีสเสีย

ในบรรดาศิษย์เหล่านี้ ที่เขียนเรื่องเกี่ยวกับอาจารย์ของตนไว้ก็ไม่น้อย เปเลโต้คัดตัดตอนมาลงไว้ในหนังสือของตนก็มี เช่น คำสรรเสริญโสกราตีส ของอัลซีโอบอดีส ในเรื่อง ซิมโปเซียม เป็นต้น แม้อริสโตเติลจะไม่ได้เป็นศิษย์โสกราตีสโดยตรง แต่ก็อ้างถึงท่านปรมาจารย์ผู้น้อยบ้าง ในตำราปรัชญาของตน และได้อ้างถึงชื่อบุคคลต่างๆ หลายคนที่เขียนเรื่องราวว่าด้วยโสกราตีส และคำสั่งสอนของโสกราตีส แสดงให้เห็นว่าบุคลิกลักษณะและคำสั่งสอนของท่านผู้นั้น ก่อให้เกิดเป็นเหตุคลางใจในหมู่นัก

เขียนกรีก จนเกิดวรรณคดีชนิดใหม่ขึ้น มีโสกราตีสเป็นตัวยืนโรง นำเสียดายที่เรื่องเหล่านี้มิได้ตกทอดถึงเราในปัจจุบัน

ข้อเขียนของบุคคลผู้ร่วมสมัยกับโสกราตีส ที่เขียนเกี่ยวกับท่านผู้นั้นโดยตรง มีตกทอดมาถึงเราแต่เพียงสามคนเท่านั้น คือ อริสโตฟานีส เซโนฟอน และเพลโต บุคคลแรกเป็นนักแต่งละครตลก และได้เขียนละครก่อนและโสกราตีสอย่างแรง ๆ ที่สำคัญคือเรื่อง *เมฆ* ตัวละครในเรื่องชื่อโสกราตีสเลยทีเดียว หาวานับถือเทพชนิดใหม่ หาว่าพูดภาษาสมัยใหม่เชิงปรัชญา ฯลฯ ประโยชน์ของหนังสือนี้ในทางประวัติโสกราตีส มีน้อย เพราะเป็นเรื่องล้อ แต่ก็แสดงมิติของฝ่ายปฏิปักษ์ให้เห็น เป็นผลถึงคดีที่โสกราตีสต้องเสียชีวิตอยู่เหมือนกัน

ส่วนเซโนฟอนนั้นเป็นทหารชั้นนายพล มีชื่อเสียงในทางสงครามและมีชื่อทางกีฬา กับเป็นคนพอใจในการกินที่อยู่ดี แต่งหนังสือในเรื่องเหล่านี้ด้วย โดยเหตุที่นับถือเลื่อมใสโสกราตีส จึงแต่งประวัติโสกราตีส (*เมอโมเรบิเลีย*) และพรรณนาว่าด้วยตอนโสกราตีสแก้คดีในศาล (*อโปโลเกีย*) เรื่องหลังนี้ตรงกับที่เพลโตแต่ง แต่สำนวนสู้เพลโตไม่ได้ ถึงกระนั้น ก็เป็นที่ยอมรับกันว่า เซโนฟอนพยายามจะเสนอแนวปรัชญาของโสกราตีสโดยตรง นั้นนับว่าผิดกับเพลโต เพราะเพลโตเองก็เป็นปรมาจารย์คนหนึ่งเหมือนกัน และมีมติในทางปรัชญาผิดแผกไปจากโสกราตีสด้วย ถึงแม้บทนิพนธ์ของเพลโตจะมีโสกราตีสเป็นผู้แสดงบรรยายปรัชญา แต่ก็สงสัยกันว่าเพลโตจะบิดถ้อยคำเดิมของโสกราตีส แต่งเติมขึ้น ให้เข้ากับทฤษฎีของตนเองมากกว่า แต่ข้อเสียของเซโนฟอนอยู่ตรงที่เจ้าตัวเป็นเพียงทหาร ขาดปัญญาขั้นเพลโต ย่อมฟังลัทธิปรัชญาลงประการของโสกราตีสไม่เข้าใจ เป็นเหตุให้งานของเซโนฟอนด้อยความสำคัญลงไป

งานอันสำคัญที่เกี่ยวกับโสกราตีสนั้น คงได้แก่บทนิพนธ์ของเพลโตนั่นเอง แม้จะมีข้อเสียดังได้กล่าวแล้ว แต่โดยที่เป็นปราชญ์ฉลาดพอ ๆ กัน และเพลโตก็ทันได้ฟังคำสั่งสอนของโสกราตีสเอง ทั้งยังยกย่องอาจารย์เป็นอย่างมาก ใครที่จะศึกษาค้นคว้าติดต่อเกี่ยวกับระบบปรัชญา ตลอดจนประวัติของโสกราตีส ย่อมจะต้องอ่านข้อเขียนของเพลโตด้วยเอง

ทั้ง ๆ ที่เพลโตเป็นลูกผู้ดีมีสกุลสืบเนื่องในการปกครองกรุงเอเธนต่อกันมาหลายชั่วคน ย่อมมีโอกาสเข้าบริหารประเทศได้ง่าย แต่เพลโตได้แสดงไว้ในจดหมายฉบับที่ ๗* ว่าไม่พอใจกับระบอบการปกครอง และการที่ได้มาพบโสกราตีส กระจายจาก ลูกข้างป็นจน ๆ ชีวิตของเพลโตก็กลายสภาพจากที่จะได้เป็นรัฐบุรุษ มาเป็นปรัชญาเมธีที่สำคัญยิ่งคนหนึ่ง

เพลโตอ่อนกว่าโสกราตีส ๔๐ ปี เมื่อแรกพบโสกราตีสนั้น ยังเยาว์อายุอยู่ ยิ่งคบกับโสกราตีส ก็ยิ่งเกิดความเคารพเลื่อมใส แม้จะเห็นว่าบ้านเมืองเลวร้าย ผู้คนเห็นแก่ตัว แต่เพลโตก็เห็นความหวังอยู่ที่บุคคลคนนั้นคนเดียว ครั้นโสกราตีสตูกศาลสั่งประหารชีวิต เพลโตก็เลยละความคิดที่จะแก้ไขสังคม หากหันมาสอนผู้คนตามแบบโสกราตีส จัดตั้งアカเดมีขึ้นสำเร็จ เป็นสถาบันการศึกษาชั้นเยี่ยม ในการ

* ดู *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒, หน้า ๖๔-๗๑.

สอนวิชา ก็ได้เขียนคำบรรยายไว้อย่างเป็นประโยชน์ ก็ได้ใช้เวลาส่วนใหญ่เขียนตามแนวคำสอนของโสกราตีสด้วย

เรื่องต่าง ๆ ที่แปลได้เขียนในวันนั้นมี ๒๘* เรื่อง โจเซตต์ อติตมาสเตอร์แห่งเบเลียมคอคเคิล ออกซฟอร์ด แปลไว้เป็นหนังสือขนาด ๘ หน้ายกใหญ่ ๕ เล่ม เล่มละประมาณ ๖๐๐ หน้า รวมทั้งคำนำยาว ๆ ประเด็นที่แปลด้วยทุกเรื่อง (หนังสือชุดนี้ไม่รวมจดหมายส่วนตัวของแปลได้ ด้วยเวลานั้นยังไม่แน่ใจกันว่าแปลได้เขียนจริงหรือเปล่า) ยกเว้นบางเรื่องเสียแล้ว ส่วนใหญ่มีโสกราตีสปรากฏอยู่ทุกเรื่อง ถ้าโสกราตีสไม่พูดเอง ก็ต้องเล่าเกี่ยวกับถ้อยคำของโสกราตีส และแต่ละเรื่องว่าด้วยวิชาต่าง ๆ กัน อันสอนอยู่ในมหาวิทยาลัยขณะนั้น และโดยที่เป็นเรื่องในทางนามธรรม จึงยังคงนำมาสอนได้ในมหาวิทยาลัยบัดนี้

ในปัจจุบัน มหาวิทยาลัยทุกแห่งในยุโรป ยังคงสอนปรัชญานิพนธ์ของแปลได้อยู่ และได้สอนสืบเนื่องติดต่อกันมากกว่าสองพันปีแล้ว จนปรัชญาเหล่านี้เข้าไปผสมผสานอยู่ในลัทธิศาสนาคริสต์ และระบบวัฒนธรรมอื่น ๆ ทั่วไป แลหนังสือเล่มสำคัญของแปลได้ที่ทุกคนจะต้องรู้จัก ก็คือ เรื่อง อุตมรัฐ ถ้าไม่รู้ ก็ดูจะถือว่าไม่ได้รับการศึกษาในยุโรป ถ้ารู้ย่ออย่างย่อ่น ก็ขึ้นดีอาจารย์อธิบายให้ฟังถึงสรรพคุณและแนะนำให้อ่านหนังสืออื่น อันมีแปลอยู่มากมายหลายสำนวน ถ้ารู้อย่างยิ่ง ก็ต้องอ่านต้นฉบับเป็นภาษากรีก แปลได้เอง แลบอกที่มาได้ตลอด กับทั้งต้องอธิบายให้เข้ากับโลกสมัยปัจจุบันด้วย ถึงแม้หนังสือนี้จะว่าด้วยรัฐ แต่ก็เกี่ยวกับมนุษย์และจิตของมนุษย์ ตลอดจนจนธรรมะ และโลกหน้า เป็นหนังสือซึ่งควรแปลออกเป็นภาษาไทย ด้วยประการทั้งปวง

ถึงหนังสือดังกล่าวจะดีอย่างไรก็ตาม แต่ก็เล่มที่แปลได้เขียนในระยะหลัง ย่อมอดไม่ได้ที่จะเติมข้อคิดทางปรัชญาของตนเองลงไปผสมกับถ้อยคำของอาจารย์ ทั้ง ๆ ที่โสกราตีสเป็นผู้พูดคนสำคัญอยู่โดยตลอด ในส่วนหนังสือเล่มแรก ๆ ที่แปลได้แต่งว่าด้วยโสกราตีสนั้น เข้าใจกันว่าแปลได้มิได้เติมมติของตนลงไปด้วย มุ่งแต่จะเสนอปรัชญาและลักษณะชีวิตจิตใจของบุคคลผู้ที่ตนยกย่องสรรเสริญเป็นเกณฑ์

หนังสือเล่มที่แปลมานี้ มีแต่เรื่องอันเนื่องด้วยโสกราตีสโดยเฉพาะ อาศัยบทนิพนธ์ของแปลได้ ที่ให้โสกราตีสแสดงคุณวิเศษของตนเอง นับว่าเป็นชิ้นแรกแห่งการแนะนำนักอานไทย ให้รู้จักปรัชญาเมธีที่สำคัญยิ่งของโลกตะวันตก ได้ทำคำอธิบายสั้น ๆ ประกอบคำแปลเป็นเรื่อง ๆ ไปด้วย

การที่จะแปลหนังสือนี้ให้ดี ออกจะยากอยู่ เพราะบทนิพนธ์ประเภทนี้ริสโตเติลถือว่าเป็นวรรณกรรมร้อยกรองอันไพเราะ ทั้ง ๆ ที่ไม่บังคัมฉันทลักษณ์ ได้มีผู้แปลออกเป็นภาษาฝรั่งเศสอยู่แล้วทุกภาษา จำเพาะภาษาอังกฤษอย่างเดียวก็มีมากมายหลายสำนวน ในการแปลคราวนี้ ข้าพเจ้าได้ใช้ทั้งฉบับกรีกของเดิม และดูความตามทีฉบับอังกฤษแปลแตกต่างกันออกไป ก็ได้สอบฉบับภาษาฝรั่งเศสสำนวนหนึ่งด้วย ดังบัญชีต่อไปนี้

* จำนวนนี้เทเลอร์รับรอง โจเซตต์รับ ๒๒ เรื่อง แต่บางเรื่องก็ไม่แน่ว่าแปลได้เขียนหรือเปล่า ฉบับภาษากรีกที่เบอร์เนตซาร์ก ๕ เล่มสมุด ส่วนที่มูลนิธิโบลลิงเฮนจัดพิมพ์ที่สหรัฐ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ นั้น มีคำแปลหลายสำนวนรวมอยู่ในเล่มเดียว มีจดหมายด้วยบริบูรณ์ ใช้กระดาษบาง ทั้งหมด ๑,๗๔๓ หน้า ไม่นับคำนำ

1. Plato I (Loeb Classics) Greek Text with English Translations by H.N. Fowler, 9th imp, 1952

2. The Euthyphro, Apology & Crito (The Temple Greek Classics) with Introduction, Translations and Notes by F.M. Stawell, 1907

3. The Dialogues of Plato Vol. II translated by B. Jowett (Oxford), 1892

4. Portrait of Socrates by R.W. Livingstone (Oxford), 1946

5. The Last Days of Socrates translated by Hugh Tredennick (Penguin Classics), 1961

6. Socratic Discourses with Introduction by A.D. Lindsay (Everyman's Library), 1958

7. Platon Oeuvres Completes traduction nouvelle et notes par Leon Robin (Librarie Collimard), 1950

สำหรับผู้ที่สนใจใคร่จะได้อ่านฉบับภาษาอังกฤษ ข้าพเจ้าขอแนะนำหมายเลข ๒ กับหมายเลข ๖ สำนวนเดียวกัน ผิดกันแต่หมายเลข ๒ มีภาษากรีกให้เทียบ หมายเลข ๖ มีคำนำของลินด์เซย์ ซึ่งสำคัญมาก และมีเรื่องของเซโนโฟนปน ล้วนเกี่ยวกับโสกราตีสทั้งนั้น หมายเลข ๕ ราคาเยี่ยมเยาและดูจะสั่งซื้อง่าย เพราะเป็นประเภทปกกระดาษ แพลก็เรียบร้อยดี ไม่ทิ้งความของภาษาเดิม แต่ที่จะให้อ่านง่ายที่สุด เห็นจะต้องอ่านฉบับหมายเลข ๔ เพราะ เซอร์ ริชาร์ด ลิฟวิงสโตน ย่นย่อลงจากฉบับหมายเลข ๓ ทำคำอธิบายให้มากด้วย

ในส่วนผู้ที่ต้องการอ่านหนังสือ เกี่ยวกับ เปโลโต้ และ โสกราตีส ข้าพเจ้าขอเสนอรายชื่อดังต่อไปนี้ เรียงลำดับจากง่ายไปหายาก จากน้อยไปหามาก

1. Before and After Socrates by F.M. Conford (Cambridge), 1932

2. Plato for Pleasure by A. Fox (Westhouse), 1945

3. Plato Today by R.H.S. Crossman (Allen & Unwin), Revised 1959

4. Plato And His Dialogues by G. Lowes Dickinson (Allen & Unwin), 1931

5. Plato: The Man and His Work by A.E. Taylor (Methuen), 1955

เล่มหมายเลข ๑ แนะนำกรีกอย่างง่าย ๆ ผู้เขียนเคยเป็นอาจารย์อยู่เคมบริดจ์ แปลเรื่องอุดมรัฐ เป็นภาษาอังกฤษ ไม่มีตัวสู้ หมายเลข ๒ ผู้เขียนเป็นรองสมภารวัดเวสมินสเตอร์ แอบบีย์ ที่ลอนดอน เขียนให้อ่านสนุกและให้ความรู้มาก หมายเลข ๓ ผู้เขียนเป็นสมาชิกสภาสามัญอังกฤษ นำปรัชญาโบราณมาทำให้ทันสมัย น่าอ่านมาก หมายเลข ๔ ผู้เขียนพยายามแนะตามแนวแปลก ๆ หมายเลข ๕ สำคัญมาก เหมาะสำหรับผู้ที่จะลิ้มรสให้ลึกลงไป

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอพูดเรื่องแปลอีกครั้งว่า ถึงแม้ใจเอตต์จะได้แปลอย่างไรเพราะน่าอ่านเพียงไรก็ตาม พวกผู้รู้สมัยนี้ก็พากันคิดว่า ไม่รักษาความเดิมไว้อย่างใกล้ชิด แม้ฉบับแปลของข้าพเจ้านี้จะเปรียบกับฉบับของท่านมาสเตอร์แห่งเบลเลียมไม่ได้เลยก็ตาม แต่ข้าพเจ้าก็ดำเนินตามรอยท่าน โดยมุ่งอรรถรสในทางภาษาไทย ยิ่งกว่าจะพิถีพิถันตามตัวพยัญชนะภาษากรีก แม้คำว่า nous, psuche และ dikaiosune ข้าพเจ้าก็มีได้ใช้ศัพท์ไทยคงเส้นคงวา ทั้งนี้ก็เพราะเห็นว่านี่เป็นงานชิ้นแรกในทางนี้ และเป็นเรื่องประวัติยิ่งกว่าปรัชญา ทั้งตัวข้าพเจ้าเองก็มีภูมิปัญญาเพียงเท่านี้ ข้าพเจ้าแปลหนังสือนี้เพียงเป็นเครื่องบูชาคุณครู เพราะกล่าวกันว่า “โสกราตีสเป็นศาสดาของผู้สอน แปลได้เป็นศาสดาของผู้คิด และอริสโตเติลเป็นศาสดาของผู้เรียน” และถ้านงานแปลนี้จะช่วยอำนวยความสะดวกให้บังเกิดประโยชน์แก่เพื่อนร่วมชาติร่วมภาษา ที่จะค้นคว้าลึกลงไปในปรัชญากรีกสมัยโบราณ ข้าพเจ้าก็จะยินดีหาหน้อยไม่ ข้าพเจ้าหวังว่า ต่อไปคงจะมีคนตีกรุงศรีอยุธยาแปลปรัชญาอันวิเศษนี้เป็นสยามพากย์อย่างดีชนิดที่ได้ผลไพบุลย์ทั้งในทางอรรถและทางพยัญชนะ ให้บริสุทธิบริบูรณ์โดยสิ้นเชิง

ศ.ศ.

๑๔-๑-๐๗

วิธีการของโสกราตีส

ยูไทโฟร (EUTHYPHRO)

เป็นผู้ทรงพรตที่ถนัดในทางทำนายทายทัก ถือตัวว่าเป็นผู้รู้ แต่ก็ชอบพอกอยู่กับโสกราตีส เมื่อมาเจอกันในวันที่ต่างก็จะต้องขึ้นศาล โสกราตีสจึงสนทนาคำด้วยเพื่อชักใช้ไล่เลียงความหมายของสัทธรรม (hoision กรีก หรือ piety or holy อังกฤษ) การสนทนาแบบนี้ แสดงให้เห็นถึงวิธีค้นคว้าความจริงตามหลักปรัชญาของโสกราตีส โดยแท้ ไข้ว่าโสกราตีสต้องการจะหักล้างคู่สนทนา หากหวังช่วยจะให้ได้รับความหมายอันแท้จริงแห่งคำพูด แต่แล้วปัญหาที่วงรอบกลับมาที่เดิม คือ หากคำตอบไม่ได้มันเอง

เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในวันสุดท้ายที่โสกราตีสมีอิสรภาพอยู่อย่างเต็มที่ เขาใจว่าเปเลโต้ได้บรรจุเขียนขึ้นอย่างรักษาความจริงไว้ให้ใกล้เคียงที่สุด บางทีเปเลโต้จะอยู่ในที่นั้นด้วยก็ได้ บทสนทนานี้ ถือกันว่าเป็นปรัชญาวิธีของโสกราตีสโดยแท้ กล่าวคือจับจุดอ่อนของฝ่ายตรงกันข้ามได้ แต่เสนอข้อธรรมอันเป็นประโยชน์ให้แก่ฝ่ายตรงกันข้ามไม่ได้ นี่นับว่าผิดกับบทสนทนาอื่นๆ ซึ่งเขาใจกันว่าข้อธรรมเหล่านั้น ล้วนเป็นมติของเปเลโต้เอง หากใช้ของโสกราตีสไม่

ยูโทโพร

- ยูโทโพร โสกราตีส์ เกิดเรื่องอะไรขึ้นหรือ ท่านจึงละแขวงดีเซียม^(๑) เสียแต่ครู่ มาแถว
อยู่ที่ศาลหลวงเช่นนี้ ท่านคงไม่เตรียมความมาศาลเช่นข้าพเจ้าเป็นแน่
- โสกราตีส์ เปล่าดอก ยูโทโพร อย่างข้าพเจ้านี้ชาวเอเธนเขาไม่เรียกว่าเป็นความ เขาเรียกว่า
พัวพันกับคดีอาญา
- ยูโทโพร ถ้าเช่นนั้นก็เป็นอันว่ามีคนฟ้องท่าน เพราะข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าท่านจะฟ้องใคร
- โสกราตีส์ ถูกแล้ว
- ยูโทโพร หมายความว่าท่านถูกฟ้องใช่ไหม
- โสกราตีส์ ใช่
- ยูโทโพร ใครเป็นโจทก์ล่ะ
- โสกราตีส์ ข้าพเจ้าไม่รู้จักเขาดีนักดอก ยูโทโพร ดูเขาจะเป็นคนหนุ่มและไม่มีชื่อเสียงอะไร
ดูเหมือนชื่อเมเลตัส^(๒) อยู่แขวงบีเทียส เป็นคนจมูกุ้ม ไร้ผมยาว และมีเครา
ประปราย
- ยูโทโพร ข้าพเจ้าจำเขาไม่ได้ดอก โสกราตีส์ แต่ว่าเขาฟ้องท่านด้วยข้อหาอะไรกันล่ะ
- โสกราตีส์ คดีนี้อยู่ข้างออกจรรยา ออกจะเป็นเรื่องสำคัญไม่ใช่เล็กน้อยสำหรับคนหนุ่ม ด้วย
เขาอ้างว่า เขารู้ว่าเด็กหนุ่มสมัยนี้กำลังเสียคน และเขารู้ด้วยว่าใครเป็นคนทำให้
เสีย นี่ย่อมแสดงให้เห็นว่าเขาฉลาดปราดเปรื่อง และเมื่อเขาเห็นว่าข้าพเจ้าขาด
ปัญญา เขาก็เลยกล่าวหา ว่าข้าพเจ้าเป็นคนทำให้เด็กเสีย ทำคดีขึ้นฟ้องร้องต่อรัฐ
อันเป็นประหนึ่งมารดาของทารกทั้งหลาย ให้ตัดสินเพื่อความยุติธรรม ข้าพเจ้า
เห็นว่าบรรดาคนที่อยู่ในรัฐนั้น เขาคงดีเหมือนจะเป็นคนเดียวที่ริเริ่มตามทางที่ถูก
เพราะหนทางที่ถูกต้องเริ่มมีที่เขาวางก่อน ต้องปั้นเด็กให้ดี จดเดียวกับกสิกรที่ดี
ต้องเอาใจใส่กับพืชอ่อนๆ ก่อนอื่นฉะนั้น ด้วยเหตุฉะนั้น เมเลตัส จึงหาทางกำจัด
พวกที่ทำลายผู้เยาว์เสียก่อน แล้วจึงค่อยหันมาเอาใจใส่กับพวกที่แก่หน้อย วิธีการ
เช่นนี้จะมีผลอันไพศาลแก่ประเทศชาติ
- ยูโทโพร อาจเป็นไปได้ โสกราตีส์ แต่ข้าพเจ้าเกรงว่าจะกลับตรงกันข้าม ด้วยข้าพเจ้าเห็นว่า
หมอนั้นเริ่มก่อภัยให้แก่รัฐ ด้วยการให้ร้ายท่าน บอกข้าพเจ้าน้อยได้ไหม ว่าเขา
หาว่าท่านทำให้เด็กเสียคนอย่างไร
- โสกราตีส์ สหาย คำกล่าวหาออกจะพิสดารอยู่สักหน่อย ด้วยเขาว่าข้าพเจ้าสร้างเทวดาขึ้น
ใหม่ และโดยที่เนรมิตเทวดาใหม่ๆ ขึ้น ข้าพเจ้าเลยไม่นับถือเทวดาเก่าๆ เป็น
เหตุให้เขาต้องฟ้องข้าพเจ้า

ยูโทโฟร์

เข้าใจละ โสกราตีส เห็นจะเป็นด้วยท่านพูดถึงสิ่งมหัศจรรย์ อันบังเกิดแก่ท่านเป็น ครั้งคราว เขาก็เลยหาว่าท่านตั้งลัทธิศาสนาขึ้นใหม่ นำเรื่องเช่นนี้ขึ้นศาล เพื่อก่อ ให้คนเกลียดชังท่าน เพราะเขารู้ดีว่าคนส่วนมากริษยาในเรื่องเหล่านี้ ข้าพเจ้าเองก็ เคยถูกหัวเราะเยาะ ถูกหาว่าบ้า เมื่อข้าพเจ้ากล่าวในที่ประชุม เกี่ยวกับเทพนิมิต และ ทายอนาคตให้ ทั้ง ๆ ที่คำทำนายของข้าพเจ้าเป็นจริงทั้งสิ้น ก็ยิ่งพากันอิจฉาคนอย่าง ท่าน อย่างข้าพเจ้า แต่เราต้องไม่นำพา หากทำการของเราต่อไป

โสกราตีส

สหายยูโทโฟร์ ถูกหัวเราะเยาะนะไม่สู้กระไรหรอก เพราะดูเหมือนชาวเอเธนจะไม่สู้ เต็มใจร้อนกับคนฉลาด ถ้าบุคคลผู้หนึ่งไม่สอนความฉลาดต่อให้ผู้อื่น ต่อเมื่อเห็นว่ามีผู้ พยายามจะให้บุคคลอื่นฉลาดตามด้วยแล้ว ก็จะไม่พากันขิงโกรธ เพราะอิจจาริชยาตั้งที่ ท่านว่า หรือจะเพราะเหตุใดก็ตาม

ยูโทโฟร์

ถึงอย่างนั้นก็เถอะ ข้าพเจ้าไม่ต้องการให้มีปฏิกริยากับข้าพเจ้า

โสกราตีส

ใช่ แต่ก็เห็นจะยังคิดกันว่าท่านเก็บตัว ไม่พร้อมที่จะขยายความเป็นปราชญ์ให้แพร่ หลายออกไป ส่วนข้าพเจ้านั้น โดยเหตุที่ข้าพเจ้ารักมนุษย์ ก็เลยพากันเห็นว่าข้าพเจ้า ถ้ายวิชาทั้งหมดที่ข้าพเจ้ารู้ ให้แก่คนทั้งหลายไม่เลือกหน้า ไม่รับค่าสอนก็ยกไว้เถิด ยิ่งหาว่าถ้าใครทนฟัง ถึงข้าพเจ้าจะต้องจ่ายทรัพย์สินให้ก็ยอม ก็ถ้าพวกเขาจะหัวเราะ เยาะข้าพเจ้าตั้งที่เขาทำแก่ท่านแล้ว ก็ไม่สู้กระไรหรอก มาหยอกล้อหัวเราะเล่นกันใน ศาลบ้างจะเป็นไรไป แต่ถ้าเขาจะเอาจริงกันขึ้นแล้ว ก็เห็นจะต้องอาศัยแต่พวกนัก พยากรณ์เช่นท่านเท่านั้น ที่จะทายได้ว่า จะลงเอยกันอย่างไร

ยูโทโฟร์

เห็นจะไม่เป็นไรหรอก โสกราตีส ท่านคงเอาชนะในเชิงคดีได้เช่นเดียวกับข้าพเจ้า

โสกราตีส

คดีอะไรของท่านล่ะ ยูโทโฟร์ ท่านเป็นโจทก์หรือจำเลย

ยูโทโฟร์

โจทก์

โสกราตีส

ฟ้องใคร

ยูโทโฟร์

ฟ้องคนที่คนส่วนมากเห็นว่าข้าพเจ้าบ้าเพราะไปฟ้องเขา

โสกราตีส

ทำไม หมอนั้นมีปีกบินได้หรือ

ยูโทโฟร์

แก่แล้ว บินไม่ได้ดอก

โสกราตีส

ใครกันล่ะ

ยูโทโฟร์

บิดาข้าพเจ้าเอง

โสกราตีส

พ่อบังเกิดเกล้าหรือ สหายรัก

ยูโทโฟร์

ใช่

- โสกราตีส เรื่องอะไรกัน
- ยูโทโฟร คดีฆาตกรรม โสกราตีส
- โสกราตีส คุณพระ ยูโทโฟร คนส่วนมากไม่รู้จักฆาตแลชอบ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าทุกคนที่ทำการได้อย่างท่าน จำเพาะแต่คนที่มีภูมิปัญญาสูงเท่านั้นที่จะทำได้ดังนี้
- ยูโทโฟร ที่ท่านว่านั้นถูกแล้ว โสกราตีส
- โสกราตีส คนที่ถูกบิดาท่านฆ่าานั้น เป็นญาติหรือ เห็นจะต้องเป็นแน่ เพราะไหนเลยท่านจะฟ้องถ้าบิดาฆ่าคนอื่น
- ยูโทโฟร โสกราตีส ท่านทำให้ข้าพเจ้าเข้าใจเสียแล้ว ที่มาตั้งข้อแตกต่างว่า คนที่ถูกฆ่าจะต้องเป็นญาติหรือเป็นคนอื่น โดยที่ไม่พิจารณาเหตุผลที่สำคัญประการเดียวว่าผู้ฆ่าทำถูกหรือผิด ถ้าถูกก็ควรปล่อยเขา ถ้าผิดต้องเอาเรื่องขึ้นศาล แม้ว่าเขาผู้นั้นจะอยู่ร่วมครัวเรือนและกินข้าวร่วมโต๊ะกันก็ตาม เพราะบาปย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้สมาคมกับผู้ผิดทั้งๆที่รู้ จึงต้องล้างบาปนั้นเสียให้แก่ตนเองและแก่บุคคลผู้นั้น ด้วยการนำบุคคลผู้นั้นขึ้นศาลเสีย ในกรณีนี้ ผู้ถูกฆ่าเป็นลูกจ้างของข้าพเจ้า แลในขณะที่ทำใ้ได้อยู่ที่ของเรา ณ เกาะนักษอส^(๓) นั้น เกิดเมาขึ้นมาแล้ววิวาทกับทาสในเรือนเรา จนถึงกับฆ่าทาสคนนั้นตาย บิดาข้าพเจ้าจับหมอนั้นมัดมือมัดตีนแล้วโยนลงคู พร้อมกับนั้น ก็ส่งคนมายังเอเธนนี้ เพื่อถามนักบวช ว่าควรจะทำสถานไร บิดาไม่เอาใจใส่กับเจ้าคนที่ถูกมัดอยู่ในคู แล้วเลยลืม คิดเสียว่ามันฆ่าคน ถึงมันตายก็ไม่กระไร แล้วมันก็ตายจริงๆ ตายเพราะหิว เพราะหนาว และเพราะเครื่องพันธนาการ ตายก่อนคนข่าวจะกลับมาจากกรุงเอเธน มาบัดนี้บิดาและบรรดาญาติพากันไทรธรีข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าฟ้องบิดา โทษฐานที่ทำให้เจ้านั้นตาย พวกญาติพากันกล่าวว่าบิดามีได้ฆ่าหมอนั้น ถึงฆ่าก็ไม่กระไร เพราะเจ้านั้นฆ่าคนตาย ไม่ควรที่ข้าพเจ้าจะก่อเรื่องขึ้นเพื่อมัน หากมันฟ้องฟ้องนั้นเป็นอสุทธิธรรม ทั้งนี้แสดงว่าพวกนี้ไม่รู้กฎหมายของสวรรค์เลยว่าจะไรคือสุทธิ อะไรคือ อสุทธิ
- โสกราตีส ขอสวรรค์ได้โปรดเถิด ยูโทโฟร ท่านรู้จักกฎหมายของฟ้าดินดีจนรู้แน่ชัดหรือว่าจะไรคือสุทธิ อะไรคืออสุทธิ แน่จนเมื่อเกิดเรื่องเช่นที่เล่ามานี้ขึ้น ถึงกับกล้าฟ้องพ่อของตนเองฐานก่อการฆาตกรรม
- ยูโทโฟร โสกราตีส ยูโทโฟรคงไม่วิเศษกว่าคนอื่นดอก ถ้าเขาไม่รู้แน่ในเรื่องเช่นนี้
- โสกราตีส ยูโทโฟร พ่อยอดมิตร ถ้าเช่นนั้น วิธีที่ดีที่สุดสำหรับข้าพเจ้าก็คือฝากตัวเป็นศิษย์ท่าน และก่อนที่เมเลตัสจะนำคดีขึ้นศาล ข้าพเจ้าก็จะทำทนายเขา ว่าข้าพเจ้าเคยถือเป็นหลักที่สำคัญ ที่จะต้องรู้จักกฎหมายของฟ้าดิน และเขาหาว่าข้าพเจ้าผิด ฐานตั้งลัทธิศาสนาขึ้นใหม่ ข้าพเจ้าก็จะบอกเขาว่า บัดนี้ข้าพเจ้าเป็นศิษย์ท่านแล้ว ข้าพเจ้าจะว่า “เมเลตัส ถ้าท่าน

ยอมรับว่า ยูโทไฟรเป็นผู้รู้ในเรื่องเหล่านี้ ก็ขอให้ท่านเชื่อเถิดว่าข้าพเจ้ามีทัศนคติเป็นไปในทางที่ถูกต้อง อย่าเอาตัวข้าพเจ้าขึ้นศาลเลย ถ้าท่านไม่ยอมรับความข้อนี้ ก็ขอให้ท่านฟ้องยูโทไฟรแทนข้าพเจ้า วิธีการของเขานั้นคือสั่งสอนข้าพเจ้า กับตัดสินดานและลงโทษบิดา” ก็ถ้าเมเลตัสไม่ยอมตามคำขอของข้าพเจ้า ยิ่งขึ้นจะฟ้องข้าพเจ้าแทนฟ้องท่าน ข้าพเจ้าก็จะแสดงต่อศาลตั้งที่ท้าทายเขาไว้แล้ว ข้าพเจ้าทำเช่นนี้ได้มิใช่หรือ

ยูโทไฟร

จริงทีเดียว ไสกราติส ถ้าเขาฟ้องข้าพเจ้า ข้าพเจ้าคาดว่า จะจับจูดอ่อนของเขาได้ และศาลจะต้องพูดกันถึงเรื่องเขามากกว่าเรื่องของข้าพเจ้า

ไสกราติส

มิตรที่รัก เมื่อข้าพเจ้ารู้เช่นนั้นแล้ว ก็ยอมอยากเป็นศิษย์ท่านอยู่เอง ข้าพเจ้ารู้ว่า เมเลตัสและคนอื่นๆ ยังมีได้สังเกตเกี่ยวกับท่านเลย แต่กลับมองข้าพเจ้าทะลุปรุโปร่งอย่างง่ายดาย จนฟ้องข้าพเจ้าฐานประพฤติดุสสุทธิธรรม ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงอยากขอให้ท่านชี้แจง ให้ข้าพเจ้าทราบ ถึงสิ่งซึ่งท่านบอกเมื่อตะกั้นว่าท่านรู้อย่างแจ่มแจ้ง โดยทั่วไปท่านถือว่า อะไรคือสุทธิ อะไรคืออสุทธิ และเกี่ยวข้องกับฆาตกรรมอย่างไร สุทธิธรรมย่อมคงสภาพอย่างไม่แปรเปลี่ยนตลอดไป ไม่ว่าในการกระทำใดๆ ไซ่หรือมิไซ่ และอสุทธิธรรมก็คือธรรมอันตรงกันข้ามกับสุทธิธรรมเสมอไป มีลักษณะหนึ่งเดียวอันแบ่งให้เห็นชัดถึงสภาวะของอสุทธิธรรมไซ่หรือไม่

ยูโทไฟร

ไซ่แน่ ไสกราติส

ไสกราติส

ถ้าเช่นนั้น ก็ขอให้ท่านจงได้บอกข้าพเจ้า ว่าอะไรคือสุทธิอะไรคืออสุทธิ

ยูโทไฟร

สุทธิธรรมคือการกระทำ ดังเช่นที่ข้าพเจ้ากำลังประกอบอยู่บัดนี้ คือฟ้องคนผิดที่ฆ่าผู้พ้นคน ขโมยของจากเทวาลัย หรือประพฤติปฏิบัติทำนองนี้ ไม่ว่าคนผู้นั้นจะเป็นบิดามารดาหรือใครก็ตาม ถ้าไม่ฟ้องก็เท่ากับประพฤติดุสสุทธิธรรม ไสกราติส ขอให้ท่านฟังข้อพิสูจนอันแข็งแรงเกี่ยวกับกฎของฟ้าดิน ดังที่ข้าพเจ้ากล่าวมาแล้วนี้ ข้าพเจ้าได้พิสูจนให้คนอื่นฟังมาแล้ว กล่าวคือ ความยุติธรรมอยู่ตรงที่ต้องไม่ละผู้ประพฤติผิด ไม่ว่าเขาผู้นั้นจะเป็นใครก็ตาม มนุษย์เชื่อกันว่าซุส(๔) เป็นเทพที่ดีที่สุด และยุติธรรมที่สุด และมนุษย์ก็ยอมกันว่า ซุสจับบิดาลามไซ่ โทษฐานที่กินบุตรของตน บิดาซุส (โครนัส) เอง ก็เคยจับบิดาตน (ยูเรนัส) มาเช่นนี้แล้ว ด้วยเหตุผลทำนองเดียวกัน แต่มนุษย์กลับโกรธซึ่งข้าพเจ้าว่าฟ้องพ่อผู้กระทำผิด คนพวกนี้ถือหลักธรรมกับเทพอย่างหนึ่ง กับข้าพเจ้าอีกอย่างหนึ่ง

ไสกราติส

ยูโทไฟร เหตุที่ข้าพเจ้าถูกฟ้องนั้น เห็นจะเป็นเพราะข้าพเจ้ามักจะไม่เชื่อ เมื่อเขาพูดกันถึงเรื่องผีสิง เทวดา ด้วยเหตุนี้ประชาชนก็เลยพากันเห็นว่าข้าพเจ้าผิด ก็ในเมื่อท่านอันเป็นผู้รู้มากในเรื่องเหล่านี้ เชื่อเทพนิยายเสียแล้ว ข้าพเจ้าก็เห็นจะต้องยอมแพ้ ข้าพเจ้าจะพูดอะไรได้ นอกจากจะยอมรับว่าไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับเทพต่าง ๆ ขอให้ท่านเห็นแก่มิตรภาพเถิด บอกข้าพเจ้าหน่อยได้ไหมว่าท่านเชื่ออย่างจริงใจเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้

- ยูโทโฟร ถูกแล้ว โสกราตีส สิ่งมหัศจรรย์ยังมีมากกว่านี้อีก แต่คนส่วนมากไม่รู้
- โสกราตีส ถ้าเช่นนั้น ท่านก็เชื่อละสิว่าเทวดาเคयरบกั้น ทำสงครามเออย วิวาทเออย ยังอย่างอื่น ๆ อีก ดังที่กวีและศิลปินพรรณนาไว้ในผลงานของเขา ดังจะให้เห็นตามเทวาลัย และ โดยเฉพาะจากแผ่นภาษาที่เขียนขึ้นอาโครโปลิส^(๕) เวลาถึงงานมหกรรมพานาเทเนีย^(๖) ด้วยเต็มไปด้วยเรื่องราวของเทพเจ้า เราเชื่อได้ละหรือยูโทโฟร ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องจริง
- ยูโทโฟร ไม่เพียงแต่เท่านั้นดอก โสกราตีส ดังที่ข้าพเจ้าได้บอกท่านเมื่อกี้แล้วว่าถ้าท่านอยากฟัง ข้าพเจ้าจะเล่าเรื่องอื่น ๆ เกี่ยวกับเทพให้ท่านฟังก็ได้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าเมื่อได้ยินแล้ว ท่านจะประหลาดใจมาก
- โสกราตีส ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านเล่าได้แน่ แต่เอาไว้เล่าวันหลัง เมื่อมีเวลาเถิด ตอนนี้ ขอเพียง ให้ตอบคำถามเมื่อตะกี้ ให้ชัดอีกสักหน่อยเท่านั้น เพราะสหาย ท่านยังมีได้ให้สาระ ข้าพเจ้าเพียงพอ เมื่อข้าพเจ้าถามว่าอะไรคือสุทธิธรรม ท่านเพียงบอกว่าการที่ท่าน พ้องบิดา ด้วยข้อหาว่าประกอบการฆาตกรรม นั้นแหละคือสุทธิธรรม
- ยูโทโฟร ที่ข้าพเจ้าตอบไปนั้นจริงทีเดียว โสกราตีส
- โสกราตีส อาจเป็นได้ แต่ท่านก็บอกข้าพเจ้ามิใช่หรือ ยูโทโฟร ว่ายังมีอย่างอื่นอีกที่เป็น สุทธิธรรม
- ยูโทโฟร มีอีก
- โสกราตีส ท่านคงจะจำได้ว่าข้าพเจ้ามิได้ขอให้ท่านบอกข้าพเจ้า เพียงการกระทำหนึ่ง หรือสอง ประการ ในบรรดากิจกรรมทั้งหลายอันเป็นสุทธิธรรม ท่านพูดมิใช่หรือว่ามีลักษณะ ประการหนึ่ง ซึ่งบ่งให้เห็นชัดว่ากรรมทั้งหลาย สุทธิ หรือสุทธิ หรือว่าท่านจำไม่ได้ แล้ว
- ยูโทโฟร จำได้
- โสกราตีส ถ้าเช่นนั้นก็ขอให้บอกข้าพเจ้าถึงคุณลักษณะนั้น เพื่อที่ข้าพเจ้าจะได้ใส่ใจ ยึดมั่นไว้ เป็นแบบฉบับ ในเมื่อท่านหรือใครก็ตามทำตามลักษณะที่ว่านั้น ข้าพเจ้าจะได้ถือว่า นั้นแหละ สุทธิ ถ้าขัดกับลักษณะที่ว่านั้นก็ อสุทธิ
- ยูโทโฟร ถ้าท่านต้องการให้ข้าพเจ้าอธิบายเช่นนั้น ก็ได้
- โสกราตีส ข้าพเจ้าอยากให้อธิบายอย่างนั้น
- ยูโทโฟร ถ้าเช่นนั้นละก็ อะไรที่เทพชอบ นั้นแหละสุทธิธรรม อะไรที่เทพไม่ชอบ คือ อสุทธิธรรม

- โสกราตีส วิเศษแท้ ยูโทโฟร ท่านตอบปัญหาตามที่ข้าพเจ้าถามท่านแล้ว ส่วนที่ว่านั้นจะจริงแค่ไหน ไหน ข้าพเจ้ายังไม่แน่ใจ แต่ท่านก็ย่อมจะตอบแสดงให้แจ้งได้ว่า ที่ว่ามานั้นจริงแท้แน่นอน
- ยูโทโฟร ถูกแล้ว
- โสกราตีส ถ้าเช่นนั้น ก็ควรพิจารณาคำพูดของเราดู สิ่งของแลบุคคลอันเป็นที่ชอบพอของเทพเจ้า ย่อมบริสุทธิ์ หากไม่เป็นที่ชอบพอของเทพ ย่อมไม่บริสุทธิ์ สุทธิและอสุทธิไม่เหมือนกัน ทั้งสองผิดกันตรงกันข้าม ที่เรารู้ว่านั่นใช่ไหม
- ยูโทโฟร ใช่แล้ว
- โสกราตีส และก็ดูเหมือนจะถูกด้วย มิใช่หรือ
- ยูโทโฟร ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นเช่นนั้น โสกราตีส
- โสกราตีส เราก็คงพูดด้วยมิใช่หรือ ยูโทโฟร ว่าเทพทะเลาะและขัดแย้งระหว่างกันและกัน เกลียดซึ่งกันเอง
- ยูโทโฟร เราพูดเช่นนั้นด้วย ถูกแล้ว
- โสกราตีส เทพต่างทัศนะกันด้วยเรื่องอะไรละ อะไรทำให้โกรธเกลียดกัน ยกตัวอย่างเช่น ท่านและข้าพเจ้าขัดแย้งกันเรื่องจำนวนเลข เป็นต้นว่าเลขสองหลักนี้ เลขไหนใหญ่กว่า ข้อขัดแย้งนี้ควรจะทำให้เราเป็นศัตรูกัน ทำให้โกรธกันไหม หรือควรที่เราจะหาทางแก้ความขัดแย้งด้วยตกลงกันด้วยทางคณิตศาสตร์
- ยูโทโฟร เราย่อมจะทำเช่นนั้น
- โสกราตีส ถ้าเราขัดแย้งกันเรื่องความยาว เราก็คงตกลงกันได้อย่างรวดเร็วด้วยการวัด
- ยูโทโฟร ถูกละ
- โสกราตีส ในเรื่องน้ำหนัก เราก็คงตกลงกันได้ด้วยการชั่ง
- ยูโทโฟร แน่นอน
- โสกราตีส ก็เช่นนั้นอะไรเล่า ที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างหาทางแก้ไม่ได้ จนทำให้ต้องเป็นศัตรู โกรธซึ่งกันและกัน ท่านอาจตอบไม่ได้ทันที จึงขอให้ข้าพเจ้าลองแนะนำว่าเป็นเรื่องถูกผิด ดี ชั่ว งาม ไม่งาม เสียตอกกระมัง ปัญหาเหล่านี้มิใช่หรือที่ท่านและข้าพเจ้าและคนอื่นๆ กลายเป็นศัตรูกันขึ้น เราเป็นศัตรู ก็เพราะเห็นแตกต่างกันจนไม่สามารถลงมตร่วมกันได้
- ยูโทโฟร ใช่แล้ว โสกราตีส ปัญหาเหล่านี้เองที่ทำให้เป็นอริกัน
- โสกราตีส แล้วเทวดาเล่า ยูโทโฟร ถ้าต่างทัศนะกัน จะมีใช่เพราะปัญหาเช่นนี้ดอกหรือ

- ยูโทโฟร์ จำเป็นอยู่เอง
- โสกราตีส ยูโทโฟร์ที่นำหน้าถือ ตามที่ท่านกล่าว มานันแสดงว่าเทพเองก็มีมิติแตกต่างกันในเรื่อง ถูกผิด ดีชั่ว งามไม่งาม ถ้าเห็นพ้องต้องกันในเรื่องเหล่านี้เสียแล้ว ก็คงไม่ต้อง ทะเลาะกันมิใช่หรือ
- ยูโทโฟร์ ถูกละ
- โสกราตีส ฉะนั้น ถ้าเทพองค์ใดถือว่าอะไรดีอะไรงามอะไรถูก ก็ย่อมรักสิ่งนั้น และเกลียดสิ่งซึ่ง ตรงกันข้าม
- ยูโทโฟร์ ใช่
- โสกราตีส ท่านบอกว่าสิ่งหนึ่งนั้นเทพบางองค์อาจถือว่าถูก บางองค์อาจถือว่าผิด มติต่างกัน นี้เองที่ทำให้วิวาทกัน ทำสงครามกัน ท่านว่าเช่นนั้นมิใช่หรือ
- ยูโทโฟร์ ใช่
- โสกราตีส ถ้าเช่นนั้น ก็ดูประหนึ่งว่า เทพรักและเกลียดสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ได้ สิ่งนั้นจึงเป็นทั้งวัตถุ แห่งความรักและความเกลียด ในเวลาเดียวกัน
- ยูโทโฟร์ ก็ดูจะเป็นเช่นนั้น
- โสกราตีส ตามหลักที่ท่านี ยูโทโฟร์ ของสิ่งหนึ่งก็อาจเป็นทั้งสุทธิและอสุทธิก็ได้
- ยูโทโฟร์ ก็อาจเป็นได้
- โสกราตีส ถ้าเช่นนั้น ท่านผู้เป็นมิตร ท่านมิได้ตอบปัญหาข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าไม่ได้ถามท่าน ว่าอะไรที่เป็นสุทธิและอสุทธิในขณะเดียวกัน แต่ตามคำตอบของท่านนั้น สิ่งทีเทพรัก ก็เป็นสิ่งที่เทพเกลียดเหมือนกัน จึงไม่น่าประหลาดอะไรเลย ยูโทโฟร์ ที่ท่านลงโทษ บิดาท่าน การกระทำเช่นนี้ย่อมถูกใจซุส แต่เป็นที่เกลียดชังของโครนัสและยูเรนัส เป็น ที่พอใจของเฮเฟียสตัส เป็นที่ชิงชังของเฮรา^(๗) เรื่อยไปจนถึงเทพองค์อื่นๆ ถ้าต่างก็มี มิติผิดแผกกันออกไป
- ยูโทโฟร์ แต่โสกราตีส ข้าพเจ้าเชื่อว่าเทพทั้งหมดเห็นพ้องกันว่า คนที่ฆ่าคนอื่นอย่างผิดๆ นั้น ต้องถูกลงโทษ
- โสกราตีส ยูโทโฟร์ แม้ในหมู่มนุษย์ท่านก็เคยได้ยินเราเถียงกันใช่ไหมว่า คนที่ฆ่าผู้อื่นอย่างผิดๆ หรือทำผิดอย่างอื่นใดนั้น สมควรที่จะถูกลงโทษ
- ยูโทโฟร์ อ้อ เรื่องนี้เถียงกันเสมอ โดยเฉพาะในศาล เพราะทำผิดกันมาก แต่แล้วก็โต้เถียงป้องกันตัวเอง เพื่อเลี่ยงการลงอาญา

- โสกราตีส ก็พวกนี้ยอมรับไหมละ ยูโทโฟรว่าเขาทำหรือยอมรับแล้ว แต่ได้เถียงว่าไม่ควรได้รับโทษ
- ยูโทโฟร เปล่า พวกนี้ไม่กล้าเถียงอย่างนั้นหรอก
- โสกราตีส เป็นอันว่าพวกนี้ไม่กล้าเถียงกันถึงเพียงนั้น ข้าพเจ้าคิดว่าถ้าทำผิด เขาคงไม่กล้าคัดค้านว่าไม่ควรลงโทษเขา เพียงยืนยันว่าตนมิได้ทำผิดเท่านั้น
- ยูโทโฟร ใช่แล้ว
- โสกราตีส จึงเป็นอันยอมรับกันได้ ว่าผู้ผิดย่อมควรรับโทษ ปัญหาจึงอยู่ที่ว่าใครผิด ทำอย่างไรจึงถือว่าผิด
- ยูโทโฟร จริง
- โสกราตีส เทพก็เหมือนกัน ถ้ายังคงมีความเห็นขัดกันเรื่องถูกเรื่องผิดตั้งที่ท่านบอกข้าพเจ้า บ้างว่าฝ่ายหนึ่งผิด บ้างก็ว่าไม่ แต่สหายเอ๋ย ทั้งเทวดาและมนุษย์ ส่วนมากก็เห็นพ้องต้องกัน ว่าควรนำคนผิดมาพิพากษา
- ยูโทโฟร ว่าโดยทั่ว ๆ ไป ที่ท่านว่านั้นถูกแล้ว
- โสกราตีส แต่นั่นแหละ ยูโทโฟร ข้าพเจ้าคิดว่าทุกฝ่ายย่อมจะเถียงกันจนถึงรายละเอียด ไม่ว่าจะเทวดาหรือมนุษย์ บ้างก็ว่าการกระทำอย่างนี้ถูก บ้างก็ว่าผิด อย่างนี้มิใช่หรือ
- ยูโทโฟร ใช่
- โสกราตีส ยูโทโฟรที่รัก ถ้าเช่นนั้น ก็ขอท่านจงได้บอก เพื่อข้าพเจ้าจะได้ฉลาดขึ้น ว่าท่านได้มีข้อพิสูจน์อะไร ที่ว่าเทวดาทั้งหลายเห็นว่าเป็นการผิดของนาย ที่ทำลูกจ้างให้ตายด้วยการล่อมโซ่ไว้ ก่อนที่ตนจะรู้ว่าควรจะทำประการใดกับลูกจ้าง ผู้ซึ่งได้ฆ่าคนอื่นมาแล้ว และจะเป็นการถูกต้องอย่างไรที่บุตรจะฟังพ้องบิดาฐานฆ่าคนตาย ขอท่านจงพิสูจน์ให้ข้าพเจ้าเห็นชัดว่าเทวดาถือว่าการกระทำเช่นนั้นถูก ถ้าท่านแสดงอธิบายให้เป็นที่พอใจข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าจะสรรเสริญสติปัญญาท่าน ไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่
- ยูโทโฟร โสกราตีส นี่ไม่ใช่เรื่องเล็ก แต่ข้าพเจ้าก็อธิบายให้ชัดได้
- โสกราตีส ข้าพเจ้าทราบดี ที่ท่านเห็นว่า ข้าพเจ้าเข้าใจได้ซำกว่าตุลาการ เพราะท่านต้องอธิบายให้ตุลาการทราบอยู่ดี ว่าการกระทำนั้น ๆ ผิด เป็นที่ซึ่งซังของเทวดา
- ยูโทโฟร ข้าพเจ้าจะอธิบายให้ชัดทีเดียว โสกราตีส ถ้าเขาจะตั้งใจฟัง
- โสกราตีส เขาย่อมจะฟัง ถ้าเขาเห็นว่าท่านเป็นนักพูด เมื่อท่านกำลังอธิบายให้ข้าพเจ้าฟังนั้น ข้าพเจ้าเกิดความคิดขึ้นในใจว่า ถ้ายูโทโฟรแสดงให้เราเห็นชัดว่า เทวดาทงมवलเห็นพ้องต้องกันกว่าฆ่าคนตายเช่นนั้นผิด เราคงเรียนรู้ได้ว่าอะไรคือสุทธิและอะไรคืออสุทธิ

เพราะการกระทำดังกล่าวคงไม่เป็นที่พอใจของเทวดา แต่เท่าที่ฟังๆ มานั้น สุกุติ และอสุกัทธิมิได้รับคำนิยามอย่างชัดเจนเลย เพราะสิ่งซึ่งเทวดาเกลียดก็เป็นสิ่งซึ่งเทวดารักด้วยเหมือนกัน แต่เอาเถิดยูโทโฟร์ ข้าพเจ้าจะไม่ได้แย้งกับท่านในเรื่องนี้ เรามายอมรับกันเถิดว่า สิ่งซึ่งเทวดาทรงมวลถือว่าผิด เทพทั้งมวลย่อมจะเกลียด เรามาแก้คำนิยามกันเช่นนี้ก่อนดีไหม ว่าสิ่งซึ่งเทพทั้งมวลเกลียดย่อมเป็นอสุกัทธิธรรม สิ่งซึ่งเทพทั้งมวลรักย่อมเป็นสุกัทธิธรรม สิ่งซึ่งเทพเกลียดบ้างรักบ้าง ย่อมไม่เป็นสุกัทธิหรืออสุกัทธิหรือเป็นทั้งสองอย่างในขณะเดียวกัน ท่านยอมรับคำนิยามนี้ไหมละ

ยูโทโฟร์ ก็ไม่มีอะไรน่ารังเกียจนี้ โสกราตีส

โสกราตีส ข้าพเจ้านะไม่รังเกียจอะไรดอก ยูโทโฟร์ แต่ขอให้คิดถึงฐานะของท่านก็แล้วกัน ว่ารับคำนิยามเช่นนี้แล้ว ท่านจะสอนข้าพเจ้าได้ง่ายๆ อย่างที่สัญญาไว้ไหม

ยูโทโฟร์ ข้าพเจ้ายอมรับว่าสุกัทธิคือสิ่งซึ่งเทพทั้งมวลรัก อสุกัทธิคือสิ่งซึ่งเทพทั้งมวลเกลียด

โสกราตีส ถ้าเช่นนั้น ก็ควรที่เราจะพิจารณาดูใหม่ ว่าคำนิยามนี้ถูกต้องหรือเป็นแต่ปล่อยไป ถือเสียว่าเป็นคำนิยามของเราและของคนอื่นอันเห็นด้วยกับเรา ควรไหมที่เราจะพิจารณาดูทุกถ้อยคำ ว่าถูกต้องเพียงไหน

ยูโทโฟร์ ควร แต่ข้าพเจ้าคิดว่าคำนิยามนี้ดีแล้ว

โสกราตีส สหาย เราจะได้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ภายในไม่ช้าแน่แล้ว ขอให้พิจารณาดูปัญหาที่ว่า สุกัทธิธรรมนั้น เพราะเทวดารักจึงบริสุทธิ์หรือเพราะบริสุทธิ์เทวดาจึงรัก

ยูโทโฟร์ ข้าพเจ้าไม่เข้าใจท่านเลย โสกราตีส

โสกราตีส ถ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าต้องพยายามพูดให้ชัดยิ่งขึ้น เราพูดถึงแบกและถูกแบก นำและถูกนำ เห็นและถูกเห็น เข้าใจใหม่ในคำพูดเช่นนี้ คำคู่มีความหมายแตกต่างกัน ท่านเข้าใจความหมายที่แตกต่างนั้นไหม

ยูโทโฟร์ พอดีเข้าใจ

โสกราตีส และเราก็คงพูดว่าเรารัก และถูกรัก ทั้งสองนี้ต่างกันใช่ไหม

ยูโทโฟร์ ใช่แน่นอน

โสกราตีส ที่นี้ ขอให้ท่านบอกข้าพเจ้าว่า สิ่งซึ่งถูกแบกไปนั้นได้รับการแบก เพราะมีผู้แบกไปหรือเพราะเหตุอื่น

ยูโทโฟร์ ไม่มีเหตุอื่น

โสกราตีส สิ่งถูกนำไป ย่อมได้รับการนำไป และสิ่งซึ่งถูกเห็น ก็เพราะมีผู้เห็น ใช่หรือไม่ใช่

ยูโทโฟร์ แน่ละ

โสกราตีส

ที่เราเห็น ไม่ใช่เพราะสิ่งนั้นถูกเห็น หากสิ่งนั้นถูกเห็นเพราะมีผู้ไปเห็นเข้า ที่เรานำของไป ไม่ใช่เพราะสิ่งนั้นถูกนำ หากสิ่งนั้นถูกนำไปเพราะมีผู้นำเอาไป และที่เราแบกของไป ไม่ใช่เพราะสิ่งนั้นถูกแบก หากสิ่งนั้นถูกแบกเพราะมีผู้แบก ที่ข้าพเจ้าพยายามพูดมานี้ขัดแก้ท่านหรือยัง ทั้งหมดนี้ก็เพียงเพื่อจักแสดงว่าสิ่งซึ่งกลายสภาพจากสิ่งหนึ่งมาเป็นอีกสิ่งหนึ่งนั้น มิได้กลายเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เพราะอยู่ในระหว่างกลายสภาพ หากการกลายสภาพนั้นเกิดขึ้นเพราะสิ่งหนึ่งกลายมาเป็นอีกสิ่งหนึ่ง หรือสิ่งซึ่งกลายสภาพไปนั้น ก็มีใช้เพราะถูกกลายสภาพไป จึงมีการกลายสภาพเกิดขึ้น หากมีการกลายสภาพเกิดขึ้นแล้ว สิ่งนั้นจึงถูกกลายสภาพ ท่านเห็นด้วยไหม

ยูโทโฟร

เห็นด้วย

โสกราตีส

ก็สิ่งอันเป็นที่รักนั้น กลายสภาพมาจากอื่นหรือกลายสภาพไปเป็นอื่น มิใช่หรือ

ยูโทโฟร

ใช่

โสกราตีส

นี้ก็เช่นเดียวกับกรณีก่อนๆ ใช่ไหมละ ที่คนรักสิ่งนั้น ไม่ใช่รักเพราะสิ่งนั้นถูกรัก หากเป็นสิ่งถูกรักเพราะมีคนมารัก

ยูโทโฟร

แน่นอน

โสกราตีส

ถ้าเช่นนั้น สิ่งซึ่งเป็นที่รักของเทพ และสิ่งซึ่งบริสุทธิ์ ย่อมไม่เหมือนกัน หากต่างกัน

ยูโทโฟร

เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้นล่ะ โสกราตีส

โสกราตีส

ก็เพราะเราชอบรับแล้วมิใช่หรือว่า สุทธิธรรมเป็นที่รัก เพราะความบริสุทธิ์ ไม่ใช่บริสุทธิ์เพราะได้รับความรัก

ยูโทโฟร

ใช่

โสกราตีส

และเราก็เห็นพ้องต้องกัน ว่าสิ่งซึ่งเป็นที่รักของเทพนั้น ก็เพราะเทพรัก ไม่ใช่เทพรักเพราะสิ่งนั้นเป็นที่รัก

ยูโทโฟร

จริง

โสกราตีส

ถ้าเช่นนั้น ยูโทโฟร สิ่งซึ่งเป็นที่รักของเทพจะเหมือนกับสิ่งซึ่งบริสุทธิ์ได้อย่างไร ในเมื่อสุทธิธรรมเป็นที่รักของเทพก็เพราะบริสุทธิ์ และสิ่งซึ่งเป็นที่รักของเทพก็เพราะเป็นที่รัก จะเหมือนกันได้ก็ต่อสิ่งซึ่งเป็นที่รักของเทพเพราะเทพรัก และสิ่งซึ่งบริสุทธิ์บริสุทธิ์เพราะเทพรัก ก็เมื่อความจริงมิได้เป็นเช่นนั้น ย่อมหมายความว่าสุทธิธรรมต่างกับความรัก สิ่งหนึ่งเป็นที่รักเพราะได้รับความรัก ส่วนอีกสิ่งหนึ่งเป็นที่รักเพราะน่ารัก ยูโทโฟร เมื่อมีผู้ถามท่านว่า อะไรคือสุทธิธรรม ท่านมิได้เต็มใจในความหมายที่สำคัญของคำนั้น ท่านเพียงแต่บอกว่า สุทธิธรรมย่อมยังผลบางประการให้เกิด กล่าว

คือเป็นที่รักของเทพ แต่ท่านมิได้บอกให้ทราบว่ สุธัทธิธรรมคืออะไร ถ้าท่านจะกรุณา ไม่ปิดบังข้าพเจ้าแล้ว ขอได้โปรดเริ่มใหม่ บอกให้ข้าพเจ้าทราบว่า อะไรคือสุทธิธรรม ไม่ว่าจะเป็นที่รักของเทพหรือมีผลพลอยได้อื่นใดเกิดขึ้นด้วยก็ตาม เพราะข้าพเจ้าไม่ต้องการจะถกเถียงด้วยในเรื่องนั้น ขอแต่เพียงได้บอกข้าพเจ้าว่า อะไรคือสุทธิ อะไรคืออสุทธิ

ยูโทโฟร

โสกราตีส ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะแสดงความคิดเห็นออกมาอย่างไรดี ไม่ว่าจะกล่าวอะไร ออกมา ดูช่างไม่เป็นถ้อยคำที่คงที่อยู่เลย เลื่อนไปจากจุดหมายเสียหมด

โสกราตีส

ยูโทโฟร ถ้อยคำของท่านก็เหมือนกับผลงานของเดดาลัส(๘) บรรพบุรุษของข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้าไม่แก้ไขตัดแปลงคำของท่าน ท่านคงหัวเราะเยาะข้าพเจ้า ว่าเผ่าพันธุ์ของ บรรพบุรุษ มาทำให้ผลงานทางคำพูดพลอยเลื่อนเลอะไม่คงที่ไปด้วย แต่ก็ในเมื่อ ถ้อยคำนั้นๆ ล้วนเป็นของท่าน และก็มีได้มีความหมายคงที่อยู่เลย จึงจำต้องหาเหตุ อื่นมาหัวเราะเล่นเสียดอกกระมัง

ยูโทโฟร

เหตุเดิมนั้นแหละ เหมาะสำหรับเอามาหัวเราะเล่น เพราะข้าพเจ้าไม่ได้เปลี่ยนความหมายของถ้อยคำ ท่านต่างหากที่มาเกี่ยวข้องกับจนความหมายผิดทั้งหมด สมแล้วที่ท่าน สืบเชื้อสายมาจากเดดาลัส

โสกราตีส

ถ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าก็เป็นศิลปินที่ฉลาดยิ่งกว่าเดดาลัส เพราะท่านผู้นั้นทำได้แต่เพียงให้ ประติมากรรมของท่านเคลื่อนที่ได้ หากข้าพเจ้าทำให้ผลงานของข้าพเจ้า และของคน อื่นเคลื่อนย้ายได้ ที่น่าทึ่งอย่างยิ่งเกี่ยวกับศิลปะของข้าพเจ้า ก็ตรงที่ข้าพเจ้าจำต้อง ฉลาด ทั้งๆที่ไม่ปรารถนาเช่นนั้น เพราะข้าพเจ้าต้องการให้ถ้อยคำของตนเองคงที่ มั่นคง ยิ่งกว่าที่จะได้ปัญญาของเดดาลัส และทรัพย์ของแดนเดลัส(๙) ผสมเข้าด้วย แต่เอาไวแค้นนั้นเถิด ก็เมื่อท่านครั้นในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจึงขอช่วยท่าน เพื่อท่านจะได้ สอนข้าพเจ้าเกี่ยวกับสุทธิธรรม อย่าเพิ่งล้มความตั้งใจเสียเลย ขอให้ลองคิดว่า สุธั ทธิธรรมนั้น คือยุติธรรม ใช่หรือไม่ใช่

ยูโทโฟร

ใช่แล้ว

โสกราตีส

ทุกๆ สิ่งซึ่งยุติธรรมจะต้องบริสุทธิ์ด้วยหรือ หรือสุทธิธรรมทั้งมวลจะต้องยุติธรรม และ มิใช่ยุติธรรมทั้งมวลจะต้องบริสุทธิ์หมด เพียงบริสุทธิ์บ้าง เป็นอื่นบ้าง

ยูโทโฟร

ข้าพเจ้าตามท่านไม่ทัน โสกราตีส

โสกราตีส

ท่านน่าจะหนักนุ่กว่าและฉลาดกว่าข้าพเจ้านะ แต่นั่นแหละ ข้าพเจ้าได้พูดแล้วว่า ท่าน ออกจะไม่เอาใจใส่กับปัญญาอันมีอยู่อย่างมากมายนั้นหน่อยๆ ตั้งใจหน่อย สหาย ยก ที่จะไม่เข้าใจข้าพเจ้าดอกท่าน ที่ข้าพเจ้าว่ามานั้น ตรงกันข้ามกับที่ก็เคยเขียนไว้ว่า ชุสเป็นผู้สร้างและเป็นบิดาของสรรพสิ่ง ต้องไม่เอ่ยนามพระองค์ มีความกลัวที่ไหน

ก็มีความเคารพที่นั่น ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับกวีผู้นั้น จะให้ข้าพเจ้าให้เหตุผลใหม่ละ

ยูโทโฟร

เชียว

โสกราตีส

ข้าพเจ้าไม่เห็นว่าจะเป็นจริงไปได้ ที่มีความกลัวที่ไหนมีความเคารพที่นั่น เพราะหลาย คนมีความเข้าใจ กลัวความจน และอื่นๆ แต่ไม่เห็นมีใครเคารพสิ่งซึ่งตนกลัวเหล่านี้ ท่านเห็นด้วยไหม

ยูโทโฟร

เห็นด้วย

โสกราตีส

แต่ข้าพเจ้าเห็นว่า มีความเคารพที่ไหน มีความกลัวที่นั่นด้วย คนที่เคารพต่อการกระทำ ใดๆ ย่อมกลัวความชั่วของการกระทำนั้นๆ

ยูโทโฟร

ที่ว่ากลัวนั้น ถูกแล้ว

โสกราตีส

ที่กล่าวไว้ว่า มีความกลัวที่ไหน มีความเคารพที่นั่น นั้นไม่ถูก ควรจะกลับเสียว่า มีความเคารพที่ไหน มีความกลัวที่นั่น แต่ความเคารพก็ไม่อยู่กับความกลัวเสมอไป ข้าพเจ้าคิดว่าความกลัวกินความกว้างกว่าความเคารพ ความเคารพเป็นเพียงส่วนหนึ่งของความกลัว ดุจเดียวกับจำนวนคี่เป็นส่วนหนึ่งของจำนวนเลขจะนั้น มีเลขที่ไหน ไม่จำเป็นต้องมีเลขคี่ที่นั่น แต่มีจำนวนคี่ที่ไหน ต้องมีจำนวนเลขที่นั่น ท่านเข้าใจไหม

ยูโทโฟร

เข้าใจทีเดียว

โสกราตีส

ข้าพเจ้าหมายถึงสิ่งเหล่านี้เอง ตอนที่ถามท่านว่า เมื่อมียุติธรรมจะต้องมีสุทธิธรรม ด้วย หรือเมื่อมีสุทธิธรรมจึงมียุติธรรมด้วย แต่สุทธิธรรมก็มีได้อยู่คู่กับยุติธรรมเสมอไป เพราะสุทธิธรรมเป็นเพียงส่วนหนึ่งของยุติธรรมเท่านั้น ท่านเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย

ยูโทโฟร

เห็นด้วย ข้าพเจ้าเห็นว่าที่ท่านพูดนั้น ถูกต้อง

โสกราตีส

ขอให้สังเกตขึ้นไป ถ้าสุทธิธรรมเป็นส่วนหนึ่งของยุติธรรม เราก็ต้องหาทางให้รู้ได้ว่า สุทธิธรรมคือส่วนไหนของยุติธรรม สมมุติว่าท่านถามข้าพเจ้าเรื่องหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าได้เอ่ยถึงมาแล้ว เช่นว่าเลขคู่เป็นส่วนไหนของจำนวนเลข ข้าพเจ้าก็ย่อมตอบว่า คือจำนวนที่ถ้าไม่หักครึ่งก็ไม่ลงตัว ถ้าหักครึ่งแล้วย่อมลงตัว ท่านเห็นด้วยไหม

ยูโทโฟร

เห็นด้วย

โสกราตีส

ทีนี้ก็ถึงคราว ที่ท่านจะต้องสอนข้าพเจ้าว่าสุทธิธรรมเป็นส่วนไหนของยุติธรรม เพื่อที่ข้าพเจ้าจะได้บอกเมเลตัส ว่าอย่าทำบาปกับข้าพเจ้าอีกเลย และเขาจะได้ไม่ฟ้อง ข้าพเจ้าโทษฐานประพฤตีสุทธิธรรม โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเรียนรู้จากท่านแล้วว่าอะไรคือ สุทธิ อะไรคืออสุทธิ

ยูโทโฟร

ข้าพเจ้าเข้าใจเช่นนั้น โสกราตีส ว่าส่วนของความยุติธรรม ที่เกี่ยวกับความเอาใจเทพคือ สุทธิธรรม ส่วนอื่นๆ ของความยุติธรรมเกี่ยวข้องกับมนุษย์

- โสกราตีส ข้าพเจ้าคิดว่าที่ท่านว่ามานั้นถูก ยูโทโฟร แต่ข้าพเจ้าก็ยังอยากรู้ต่อไปอีกหน่อย ด้วยข้าพเจ้ายังไม่เข้าใจว่า “ความเอาใจ” ในที่นี้หมายความว่าอะไร ท่านคงไม่หมายถึงว่าเอาใจเทพเหมือนกับความเอาใจสิ่งอื่น เช่น เรามักพึงเพียรว่า ไม่ใช่ทุกคน หากจำเพาะคนที่ชำนาญวิชาอศาศาสตร์เท่านั้นที่จะเอาใจมันได้ เราพูดกันเช่นนั้นไม่ใช่หรือ
- ยูโทโฟร ใช่
- โสกราตีส ถ้าเช่นนั้น อศาศาสตร์ก็คือศิลปะของการเอาใจมัน
- ยูโทโฟร ถูกแล้ว
- โสกราตีส และก็ไม่ใช่ทุกคนที่เอาใจสุนัขได้ ยกเว้นแต่พวกพรานล่าเนื้อ(๑๐)
- ยูโทโฟร เห็นด้วย
- โสกราตีส ฉะนั้นศิลปะของพราน ก็คือวิธีเอาใจสุนัข
- ยูโทโฟร ใช่
- โสกราตีส และศิลปะของโคบาล ก็คือรู้จักเอาใจโค ใช่ไหม
- ยูโทโฟร ใช่แน่
- โสกราตีส สุทธิธรรมก็คือศิลปะแห่งการเอาใจเทพนั่นเอง ท่านหมายความว่าเช่นนั้นใช่ไหม ยูโทโฟร
- ยูโทโฟร ใช่แล้ว
- โสกราตีส ถ้าเช่นนั้นการเอาใจย่อมเล็งผลเหมือนกันหมดนะสิ ข้าพเจ้าหมายความว่าดังนี้ กล่าวคือ เล็งผลประโยชน์หรือผลดีให้บังเกิดแก่ผู้ได้รับการเอาใจ เช่น ม้าที่ได้รับการเอาใจจากผู้รู้วิชาอศาศาสตร์ ย่อมได้ประโยชน์ดีขึ้น ท่านคิดเช่นนั้นหรือเปล่า
- ยูโทโฟร ถูกแล้ว
- โสกราตีส สุนัขก็ได้ศิลปะของพราน โคก็ได้จากโคบาล อย่างอื่นๆ ก็โดยนัยนี้ หรือท่านเห็นว่าการเอาใจอาจก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้ได้รับการเอาใจได้บ้าง
- ยูโทโฟร ข้าพเจ้ากล้าสาบานว่าเป็นไปไม่ได้เลย
- โสกราตีส เป็นเพื่อประโยชน์ถ่ายเดียว
- ยูโทโฟร แน่แน่นอน
- โสกราตีส ถ้าเช่นนั้น สุทธิธรรมก็คือศิลปะการเอาใจเทพ เพื่อประโยชน์แก่เทพ เพื่อให้เทพดีขึ้น เวลาท่านประกอบสุทธิธรรม ท่านกำลังทำให้เทพดีขึ้น อย่างนั้นหรือ
- ยูโทโฟร เปล่าเลย ขอสวรรค์ได้โปรดเถิด

- โสกราตีส ข้าพเจ้าก็ไม่ได้คิดว่าท่านหมายความว่าเช่นนั้นดอก ยูโทโฟรท่านหมายความว่าอย่างไรกันนั้นแน่ แต่ข้าพเจ้าอยากทราบว่าท่านหมายถึงอะไรเมื่อท่านว่า “เอาใจเทพ” ท่านคงไม่หมายถึงตามนัยดังนั้นแน่
- ยูโทโฟร ท่านพูดถูกแล้ว โสกราตีส ข้าพเจ้ามิได้หมายเช่นนั้น
- โสกราตีส ถ้าเช่นนั้นก็เอาใจเทพอย่างไรละ จึงชื่อว่าสุทธิธรรม
- ยูโทโฟร ดุจเดียวกับวิธีที่บ่าวเอาใจนายนั่นเอง โสกราตีส
- โสกราตีส เข้าใจละ ท่านหมายถึงบริการต่อเทพ
- ยูโทโฟร ใช่แล้ว
- โสกราตีส บอกข้าพเจ้าหน่อยได้ไหม ว่าศิลปะอันแพทยใช้บริการ ก็เพื่อหวังผลในทางสุขภาพ
- ยูโทโฟร ใช่
- โสกราตีส ถ้าเช่นนั้น คนต่อเรือทำบริการเพื่อให้ได้ผลอะไร
- ยูโทโฟร ก็เพื่อให้ได้เรือนะสิ โสกราตีส
- โสกราตีส บริการที่คนปลูกเรือมาใช้ ก็เพื่อให้ได้มาซึ่งเรือใช้ใหม่
- ยูโทโฟร ใช่
- โสกราตีส ถ้าเช่นนั้น ก็ขอสหายได้บอกข้าพเจ้าว่าศิลปะแห่งการบริการเทพนั้น เพื่อให้ได้ผลอะไร ในเรื่องนี้ท่านย่อมรู้ดี ท่านเองก็ยอมรับว่าเรื่องเกี่ยวกับเทพเช่นนั้น ท่านรู้ดีกว่าใครๆ
- ยูโทโฟร ที่ข้าพเจ้าพูดไว้นั้นถูกแล้ว โสกราตีส
- โสกราตีส ถ้าเช่นนั้น ก็ขอได้บอกข้าพเจ้าหน่อยหนึ่งเถิดว่า เทพทำการได้ผลวิเศษอย่างไรบ้างที่มาได้เราเป็นบ่าว
- ยูโทโฟร ทำการได้ผลดี ๆ เป็นอันมาก โสกราตีส
- โสกราตีส ข้อนั้นนะรู้ละ นายพลก็ทำการได้มาก สหาย ที่สำคัญก็คือรบชนะในสงคราม ใช่ไหมละ
- ยูโทโฟร แน่ละ
- โสกราตีส ข้าพเจ้าคิดว่ากสิกรก็ทำการได้ผลดีหลายอย่าง แต่ที่สำคัญก็คือผลิตอาหารจากแผ่นดิน
- ยูโทโฟร แน่นอน
- โสกราตีส แล้วก็อะไรเล่า ที่เทพทำการได้ผลดี ๆ เป็นอันมาก ผลที่สำคัญคืออะไร
- ยูโทโฟร โสกราตีส ข้าพเจ้าบอกท่านก่อนล่วงหน้าแล้วว่า จะเรียนรู้ให้แน่นอนเกี่ยวกับเรื่องนี้

กินเวลานาน แต่ข้าพเจ้าก็อาจพูดได้อย่างง่าย ๆ ว่าผู้ที่พูดและทำการด้วยรำลึกถึงคุณเทพ สวดสรรเสริญแลเช่นสังเวช ย่อมเป็นการประพาศสุทธธรรม การกระทำดังกล่าว นำความรอดพ้นมาสู่สกุลตนและรัฐ ถ้าไม่รู้คุณเทพก็เท่ากับประพาศสุทธธรรม ย่อมก่อให้เกิดความทำลายล้าง เพื่อความพินาศ

โสกราตีส

ยูโทโฟร ถ้าท่านประสงค์จะตอบแล้ว ก็คงตอบปัญหาตอนสำคัญของข้าพเจ้าได้สิ้นกว่านี้อีก แต่ก็เห็นได้ชัดแล้วว่าท่านไม่ประสงค์จะสอนข้าพเจ้า เพราะถึงตอนที่ตอบปัญหาได้ท่านก็เลียงเสีย ถ้าท่านตอบให้ทราบ ข้าพเจ้าก็ย่อมจะได้เรียนรู้จากท่านว่าอะไรคือสุทธธรรม แต่เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ถามก็ย่อมต้องคงถามปัญหาเดี๋ยวนั้นต่อไปไม่ว่าจะเลียงไปในรูปไหนก็ตาม ท่านว่าอะไรนะคือสุทธิหรือสุทธิธรรม สุทธิธรรมคือศาสตร์แห่งการบวงสรวงสังเวชกระนั้นหรือ

ยูโทโฟร

ใช่

โสกราตีส

สังเวชก็คือให้รางวัลเทพ บวงสรวงก็คือขอรางวัลจากเทพใช่ไหม

ยูโทโฟร

ใช่แล้ว โสกราตีส

โสกราตีส

ถ้าเช่นนั้น ตามคำนิยามนี้ สุทธิธรรมก็คือศาสตร์แห่งการให้และการขอ

ยูโทโฟร

ท่านเข้าใจข้าพเจ้าดีมาก โสกราตีส

โสกราตีส

ถูกแล้วสหาย ข้าพเจ้ากระหาย ใครได้ปัญญาจากท่านมาก ข้าพเจ้าตั้งใจฟังอยู่ตลอด อะไรที่ท่านพูด จะตกลงดินก็หาไม่ แต่ขอให้บอกหน่อยเกี่ยวกับบริการสำหรับเทพนี้ ท่านหมายถึงการขอต่อเทพและการให้แก่เทพ กระนั้นหรือ

ยูโทโฟร

ใช่

โสกราตีส

วิธีขอก็คือ ขอสั่งที่เราต้องการจากเทพใช่หรือไม่

ยูโทโฟร

มีวิธีได้อื่น นอกจากนี้อีกหรือ

โสกราตีส

วิธีที่ถูก ก็คือให้สิ่งซึ่งเทพต้องการจากเราใช่ไหมละ เพราะการให้สิ่งของที่เขาไม่ต้องการนั้น ผิดหลัก

ยูโทโฟร

ถูกแล้ว โสกราตีส

โสกราตีส

สุทธิธรรมก็คือพาดิชยศิลป์แห่งการแลกเปลี่ยนระหว่างขอและให้นั่นเอง

ยูโทโฟร

ท่านจะเรียกเช่นนั้นก็ได้

โสกราตีส

ถ้าไม่จริงเช่นนั้น ข้าพเจ้าย่อมไม่อยากเรียกดังนั้น แต่ขอให้บอกข้าพเจ้าหน่อยได้ไหมว่าเทพได้ประโยชน์อะไรจากสิ่งซึ่งได้ไปจากเรา ในส่วนที่เทพให้เรานั้น เป็นที่รู้จักแล้ว

เพราะเราไม่มีอะไรดีเลย นอกจากสิ่งซึ่งเทพประทาน แต่เทพได้อะไรจากเราบ้าง หรือว่าเรารู้ศิลปะการแลกเปลี่ยนชนิดที่เอาเปรียบเทพได้ ได้แต่ของดี ๆ จากเทพ โดยที่เทพไม่ได้อะไรจากเราเลย

ยูโทโฟร์

โสกราตีส ท่านไม่นึกหรือว่าเทพก็ได้ผลกำไรไปจากเราเหมือนกัน

โสกราตีส

ผลที่เทพได้ไปจากเรานั้นอะไรกันล่ะ

ยูโทโฟร์

ก็ตั้งที่ข้าพเจ้าบอกมาก่อนแล้วอย่างไรละ ว่าเทพยอมได้เกียรติ คำสรรเสริญ และความสำนึกในบุญคุณ

โสกราตีส

ยูโทโฟร์ ถ้าเช่นนั้น สุทธิธรรมก็คือกตัญญูรู้คุณเทพ แต่ไม่มีประโยชน์หรือราคาแก่เทพเลย

ยูโทโฟร์

ข้าพเจ้าคิดว่ามีราคายิ่งอื่นใด

โสกราตีส

ถ้าเช่นนั้น ก็เป็นอันว่า สุทธิธรรมคือสิ่งซึ่งมีราคาสำหรับเทพ

ยูโทโฟร์

แน่นอน

โสกราตีส

ก็เมื่อท่านพูดเช่นนั้นแล้ว ขอท่านอย่าได้แปลกใจว่าคำพูดของท่านมิได้คงที่ หากเปลี่ยนความหมายไปเรื่อย ท่านยังจะหาว่าข้าพเจ้าเป็นผู้ก่อให้เกิดความหมายผันแปรอีกหรือ ท่านเองนั้นชำนาญยิ่งกว่าเดดาลัสเป็นไหน ๆ ให้ถ้อยคำวิ้งรอบวงกลมก็ได้^(๑๑) หรือท่านยังไม่เห็นว่า คำนิยามของเราได้กลับมาที่เก่าตอนเราเริ่มสนทนากันนั้นแล้ว ข้าพเจ้าเข้าใจว่าท่านยังคงจำได้ว่าเมื่อคืนนี้เราค้นพบแล้ว ว่าสุทธิธรรมกับสิ่งซึ่งเป็นที่รักของเทพไม่ใช่สิ่งเดียวกัน หากต่างกัน จำได้ไหม

ยูโทโฟร์

จำได้

โสกราตีส

แล้วท่านไม่เห็นหรือ ว่าบัดนี้ท่านพูดว่าสิ่งซึ่งมีราคาสำหรับเทพคือสุทธิ นี่ไม่ใช่สิ่งทีเทพรักดอกหรือ

ยูโทโฟร์

ใช่

โสกราตีส

ถ้าเช่นนั้น คำตกลงของเราเมื่อคืนก็ต้องผิด หาไม่ ถ้าคำตกลงนั้นถูก บัดนี้เราก็ต้องผิด

ยูโทโฟร์

ก็ถูกละ เป็นเช่นนั้น

โสกราตีส

เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ต้องเริ่มใหม่ด้วยการถามว่าอะไรคือสุทธิธรรม เพราะข้าพเจ้าจะไม่ยอมล้มความตั้งใจจนกว่าจะได้เรียนรู้ อย่าดูถูกข้าพเจ้าเลย ขอให้ตั้งใจให้ดี แล้วบอกข้าพเจ้าอย่างจริงใจว่าท่านรู้ไหม ถ้าใครรู้ในเรื่องนี้ ท่านก็ต้องรู้ ข้าพเจ้าเฝ้าถามท่านอย่างเข้าซี้เฝ้ากับโปรติอัส^(๑๒) จนกว่าท่านจะตอบ เพราะถ้าท่านไม่รู้ว่าจะไรคือสุทธิ

ธรรมและอสุทธิธรรม ท่านคงยอมไม่กล้าฟ้องบิดาผู้ชราของท่านฐานฆ่าบ่าวตาย ท่านคงต้องกลัวว่าถ้าการกระทำของท่านผิด เทพดาต้องลงโทษ และท่านคงต้องอายมนุษย์ แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านรู้ว่าอะไรบริสุทธิ์อะไรไม่ ฉะนั้น จึงขอท่านยูโทโฟร์ผู้เลื่อมใส จงได้บอกข้าพเจ้า อย่าได้ปิดบังความคิดเสียเลย

ยูโทโฟร์

ไว้เวลาอื่นเถิด ไสกราติส เวลานี้ข้าพเจ้าต้องรีบ ถึงเวลาที่ต้องไปแล้ว

ไสกราติส

สหาย ทำไมถึงทำเช่นนั้นเล่า ท่านจะข้าพเจ้าไป ปลอຍให้ข้าพเจ้าต้องผิดหวัง โดยที่นึกว่าจะได้เรียนรู้จากท่านว่า อะไรคือสุทธิธรรม อะไรไม่ใช่ เพื่อจะได้ไม่ต้องสู้คดีกับ เมเลตัส เพียงแต่จะได้บอกเขาว่า เตี้ยวนยูโทโฟร์ทำให้ข้าพเจ้าฉลาดแล้ว ได้รู้เรื่องของเทพ จนไม่ต้องตั้งหลักการง่ ๆ เลิกลัทธิศาสนาใหม่ได้แล้ว และที่สำคัญก็คือ ต่อแต่นี้ไปข้าพเจ้าจะมีความสุขขึ้น จนชีวิตหาไม่

คำอธิบาย

- (๑) ลิเซียม อยู่ทางเหนือของกรุง ภายหลังกอริสโตเติลตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นที่นี้
- (๒) เมเลตัส ดูอรรถาธิบายที่ “อโม่โลเกีย” หน้า ๔๘
- (๓) นักซอส เกาะใหญ่ ที่เป็นเมืองขึ้นของเอเทน
- (๔) ซุส เทพที่ใหญ่ยิ่งของกรีก เทียบพระคเณศของพราหมณ์ หรือยูปีเตอร์ของโรมัน
- (๕) อาโครโปลิส เขาสูงใจกลางกรุงเอเทน เป็นที่ตั้งเทวาลัยเป็นอันมาก ที่สำคัญก็คือพาร์เทนอน สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมต่าง ๆ บนที่นั้นก็วิจิตรพิสดารนัก
- (๖) พานาเทเนีย พิธีกรรมทางศาสนา มีทุก ๆ ๔ ปี แผ่นภาษานี้กล่าวววยอาทินีเทพธิดาผู้รักษากรุงเอเทน และเป็นพระแม่เจ้าแห่งการสงคราม
- (๗) ไครนัส บิดาซุส เทวบุตรคนสุดท้ายของยูเรนัส ยูเรนัส เทวบิดรหรืออัยหนึ่งสวรรค์นั่นเอง เซเพียสดีดัส พระอัครบิดรของกรีก เฮรา มเหสีของซุส เทพองค์อื่น ๆ เรื่องเทพปกรณัมเช่นนี้ มีกล่าวอยู่ในหนังสือ Theogony ของเฮสิียดโดยสมบูรณ์
- (๘) เดดาลัส ถือกันว่าเป็นบรรพบุรุษเดิมของช่างปั้น บิดาไสกราติสเป็นช่างปั้นจึงพูดเช่นนั้น กล่าวกันว่า เดดาลัสอาจปั้นรูปให้เดินก็ได้
- (๙) แตนเตลัส เป็นบุตรเทพธิดาแห่งความมรย
- (๑๐) พวาน ลำเนื้อของฝรั่ง ต้องใช้สุนัขเป็นฝูง ๆ
- (๑๑) วังรอบวงกลม เดดาลัสทำให้รูปเคลื่อนที่ได้เท่านั้น นี้ทำให้คำวังรอบวงกลมก็ยังมี
- (๑๒) ไปรตีส เป็นเทพรักษาทะเล ถ้าใครถามปัญหา มักแปลงตัวเป็นอื่น แต่ถ้าเข้าซันท์เข้าก็ยอมให้คำตอบ

โสกราตีสแก้คดี

อโปโลเกีย

(APOLOGIA) มักเขียนแปลงเป็นภาษาอังกฤษว่า The Apology หรือ The Apology of Socrates ในภาษาฝรั่งเศสก็ว่า L'apologie de Socrate เลยเป็นเหตุให้ความหมายผิดไปจากเดิม ถ้าจะเปลี่ยนชื่อเป็นไทยจะต้องว่าโสกราตีสแก้คดีในศาล หรือย่อว่า แก่คดี ซึ่งเห็นว่าไม่เหมาะสมจึงทับศัพท์ภาษาเดิม

เรื่องนี้เกิดขึ้นวันเดียวกับเรื่องแรก เปลโตได้ถอดเหตุการณ์ในวันอันสำคัญที่สุดในศาลกรุงเอเธน มาให้เราได้รับรู้ได้ยืน ดังหนึ่งเราพร้อมอยู่ในที่นั้นด้วย เปลโตเองก็ร่วมอยู่ในที่นั้นและมีบทบาทอยู่บ้าง ทุกอย่างที่ปรากฏในเรื่องย่อมล้วนเป็นความจริงทุกประการ ส่อให้เห็นถึงวิธีการพูดของโสกราตีสและวิธีการของศาลกรุงเอเธนด้วย

กระบวนการพิจารณาคดีที่กรุงเอเธนสมัยนั้น คือ คู่คดีต่างต้องกล่าวหาหรือกล่าวแก้เอง ไม่มีทนายว่าความต่างตัว โจทก์พูดก่อน แล้วจำเลยตอบ แล้วจึงถึงคณะผู้พิพากษา (หรือลูกขุน) คือผู้แทนประชาชน ๕๐๐ คน พิจารณาตัดสิน โดยไม่มีประธานคณะผู้พิพากษากล่าวสรุปแนะนำการออกเสียงของพวกเขาเลย ถ้าคะแนนเท่ากัน ปล่อยผู้ต้องหา ถ้าโจทก์ได้คะแนนน้อยกว่า ๑ ใน ๕ ปรับโจทก์ ถ้าจำเลยแพ้ โจทก์ก็ต้องเสนอให้ศาลลงโทษ แล้วจำเลยขอให้ศาลลดโทษเป็นอื่น จากนั้นลูกขุนหรือคณะพิพากษาจึงลงคะแนนอีกครั้ง ว่าจำเลยควรรับโทษสถานใด

เรื่องนี้ล้วนเป็นถ้อยคำของโสกราตีส แบ่งเป็น ๓ ภาค ภาคแรกโสกราตีสแก้คำฟ้องของโจทก์ ภาคสองโสกราตีสแก้คำที่โจทก์เสนอให้ศาลลงโทษ ภาคสาม โสกราตีสกล่าวคำปราศรัยกับศาลเป็นครั้งสุดท้าย

ใครที่เคยนึกชมหลวงอุดมสมบัติ ที่รักษาบรรยากาศภายในราชสำนักรัชกาลที่ ๓ ไว้ได้ดี มาอ่านเรื่องนี้เข้าแล้วจะรู้สึกอย่างไร ยิ่งถ้าได้อ่านพงศาวดารกรีก สมัยนั้นประกอบ เรื่องนี้ก็ยิ่งจะมีความหมายมากขึ้น ข้อสำคัญที่สุดก็คือเหตุการณ์วันนั้นได้กลายเป็นสิ่งซึ่งประทับใจเปลโตเป็นอย่างมาก และข้อเขียนของเปลโตนี้ ได้ประทับใจอารยชนต่อมาทุกยุคทุกสมัย

อโปโลเกีย

ท่านสุภาพชนชาวเอเทน ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะทำได้ทำให้ท่านเกิดความรู้สึกอย่างไร แต่ วาทศิลป์ของเขาน่าฟังจนข้าพเจ้าเองลืมหืมตา เพียงต้องขอแถมว่าโจทก์มิได้กล่าววาจาสัตย์แม้แต่คำเดียว ในบรรดาคำเท็จทั้งหลายนั้น ที่ข้าพเจ้าแปลกใจมากกว่าอะไรอื่นก็คือที่เขาพูดว่า ท่านต้องระวังว่า ข้าพเจ้าจะทำให้ท่านชเว เหตุเพราะข้าพเจ้าเป็นนักพูดที่ฉลาด พวกเขาช่างไม่รู้สึกอับอายเลย ว่าพอ ข้าพเจ้าลุกขึ้นแสดงให้ประจักษ์ว่า ไม่สามารถในเชิงพูด ก็เท่ากับพิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าเขากล่าวคำเท็จ เว้นแต่ว่าเขาจะถือเอาคนพูดความจริงว่าเป็นคนฉลาดพูด ถ้าเขาหมายความดังนั้น ข้าพเจ้าก็ยอมรับ ว่าตนเองเป็นศิลปินที่ดี แต่คนละแบบกับพวกเขา พวกเขาพูดคำสัตย์แต่น้อย หรือไม่ได้พูดเลย ส่วนที่ท่านจะได้ฟังจากข้าพเจ้านั้น ย่อมล้วนเป็นความจริง ท่านจะไม่ได้ยินสุนทรพจน์อันมีเลิศกล ผูกเป็นประโยชน์อย่างสละสลวย หากท่านจะได้ฟังแต่ถ้อยคำชื่อ ๆ อันนี้ขึ้นได้ในปัจจุบัน ข้าพเจ้า เชื่อว่าข้าพเจ้ากล่าวแต่คำจริง ขอท่านอย่าได้หวังว่าจะได้ฟังอย่างอื่น ย่อมเหลือวิสัยที่คนอายุปูน ข้าพเจ้าจักเตรียมร่างสุนทรพจน์มาอย่างพวกเด็ก แต่ก็ต้องขอร้องท่านอย่างหนึ่ง ขอร้องต่อท่านอย่าง จริงใจว่าเวลาข้าพเจ้าพูดแก้คดีนั้น ถ้าท่านฟังดูรู้สึกเหมือนกับที่ข้าพเจ้าพูดตามที่ต่าง ๆ เช่น ตามตลาด ตามบ้าน อันท่านอาจเคยฟังมาแล้ว ก็ขออย่าได้แปลกใจหรือขัดคอ เหตุก็เพราะเวลานี้ ข้าพเจ้า อายุ ๗๐ แล้ว และเพิ่งจะเคยถูกฟ้องเป็นครั้งแรก ย่อมจะไม่คุ้นเคยกับศัพท์ศาลอยู่เอง ขอให้ท่าน ถือตั้งหนึ่งว่าข้าพเจ้าเป็นคนต่างเมือง หากข้าพเจ้าใช้ถ้อยคำหรือวิธีการอันข้าพเจ้าเคยมาแต่ไหนแต่ไร ก็ขอได้โปรดอย่าให้ข้าพเจ้าด้วย ขอท่านได้อนุญาตให้ข้าพเจ้าพูดตามวิธีของข้าพเจ้าเถิด จะดีหรือร้าย อย่างไรก็ช่าง ขอให้ถือแต่เพียงว่าที่ข้าพเจ้าพูดนั้นผิดหรือถูกก็แล้วกัน นี่แหละคือคุณสมบัติของ ผู้พิพากษา ดูเดียวกับที่สัจจะคือคุณสมบัติของศิลปินที่ดี จะเห็น

ในเมื่อมีผู้กล่าวหาข้าพเจ้าอย่างผิด ๆ เช่นนี้ ข้าพเจ้าก็ย่อมต้องแก้คดีกระธงที่ ๑ และทำทนาย โจทก์พวกแรกเป็นประเดมิเสียก่อน แล้วค่อยพูดถึงคดีกระธงอื่น ๆ ต่อไป ที่ข้าพเจ้าต้องพูดเช่นนั้น ก็เพราะในชั่วหลายปีมานี้ข้าพเจ้ามีโจทก์มากมาย ทั้ง ๆ ที่ข้อกล่าวหาไม่มีมูลความจริงเลย ข้าพเจ้า กลัวคนพวกนี้ยิ่งกว่ากลัวอนินตัส(๑) และพลพรรคของเขาเสียอีก ทั้ง ๆ ที่พวกหลังนี้น่ากลัวมิใช่น้อย แต่พวกแรกย่อมสยดสยองยิ่งกว่า เหตุก็เพราะเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลเหนือท่านมาแต่เด็ก และคอย ล้างสมองท่านมาแต่ไหนแต่ไร โดยใช้คำเท็จกล่าวหาข้าพเจ้า เช่นว่า “มีปราชญ์คนหนึ่งชื่อโสกราตีส เป็นผู้มิหวั่นการอันว่าด้วยฟ้าและได้ค้นรู้ตลอดถึงทุกสิ่งภายใต้พิภพ ทั้งยังสามารถใช้เหตุผลอ่อน ๆ เอาชนะผู้มีเหตุผลดีกว่าได้” คนพวกนี้แหละท่าน พวกที่เริ่มนับหน้าว่าร้ายข้าพเจ้าเช่นนี้แหละท่าน คือ โจทก์ที่น่ากลัวของข้าพเจ้า เหตุก็เพราะเขาพากันก่อเหตุให้ผู้ที่ได้ยินได้ฟังเข้าใจเอาว่าคนอย่างข้าพเจ้านี้ ต้องเป็นคนไม่มีศาสนา โจทก์เช่นนี้มีมากนัก กล่าวหาข้าพเจ้าเสมอมาจนนานแล้ว ที่ร้ายกว่า นั้นก็คือ พากันพ่นคำกล่าวหาเข้าหูท่าน ในขณะที่ได้ผลที่สุด คือ ตอนที่ท่านยังเป็นเด็กหรือเพิ่งจะ เริ่มเป็นหนุ่ม นับว่าเขาชนะคดีเสียแต่ตอนนั้นแล้ว เพราะไม่มีใครไปแก้คดีให้ข้าพเจ้า ที่ประหลาด กว่าอะไรหมด ก็ตรงที่ข้าพเจ้าเองก็ไม่รู้ชื่อคนพวกนั้น เป็นอันบอกให้ท่านทราบไม่ได้ นอกไปจากว่า คนหนึ่งเป็นนักแต่งบทละคร(๒) คนพวกนี้ก่อให้ท่านเกลียดข้าพเจ้า เพราะอิจฉาหรือเพราะชอบนิทา

ว่าร้ายก็ตาม บางคนก็เพียงพูดต่อจากที่ตนได้ยินจากคนอื่น นับว่าเป็นการยากที่จะสู้คดีกับคนพวกนี้ เหลือวิธีที่จะเอาตัวมาซักในศาล ข้าพเจ้าเพียงได้แต่แก้คดี ต่อต้านฝ่ายตรงกันข้ามอันหาตัวไม่ได้ เหตุเพราะไม่มีใครกล้าออกมาตอบคำพูดของข้าพเจ้า จึงขอให้ท่านรับคำของข้าพเจ้า ว่าผู้ที่กล่าวหาข้าพเจ้านั้นมีสองประเภท คือที่เป็นโจทก์นำความมาฟ้องศาล กับพวกที่กล่าวหาข้าพเจ้ามาแต่ต้น ดังกล่าวแล้ว ท่านคงคิดว่าข้าพเจ้าย่อมจักต้องแก้คดีพวกหลังนี้ก่อน เพราะท่านเองก็ได้ยื่นคำกล่าวหามานานักแล้ว และร้ายแรงยิ่งกว่าพวกที่เพิ่งมากล่าวหาเมื่อเร็วๆ นี้เป็นไหนๆ

ข้าแต่ท่านสุภาพชนชาวเอเธน บัดนี้ถึงเวลาแล้วที่ข้าพเจ้าต้องเริ่มแก้ข้อกล่าวหาในชั่วระยะเวลาอันน้อยที่มีอยู่นี้ ข้าพเจ้าต้องแก้ความคิดผิดๆ ให้หมดไปจากสมองท่านเสียก่อน ความคิดผิดๆ นั้นเข้ามาฝังอยู่ในสมองท่านนานปีมาแล้ว ข้าพเจ้าต้องการแก้ความคิดผิดๆ ก็เพราะจะให้บังเกิดประโยชน์ทั้งแก่ท่านและแก่ข้าพเจ้า และข้าพเจ้าก็หวังที่จะชนะความ แต่ข้าพเจ้าคิดว่าออกจะยากมากอยู่ เป็นอันปล่อยให้เทพเจ้าชี้ชะตากรรมก็แล้วกัน ข้าพเจ้าได้แต่ทำตามกฎหมาย กล่าวคำแก้คดี

ขอให้เรามาเริ่มกันใหม่แต่ต้น พิจารณาคำกล่าวหาที่ก่อให้เกิดคนเกลียดชังข้าพเจ้าขึ้น จนเป็นเหตุให้เมลลีส^(๓) ยื่นฟ้องต่อศาล เขาพวกนั้นกล่าวหาข้าพเจ้าว่าอย่างไร ไหนลองอ่านคำฟ้องของเขาดู ดังหนึ่งว่าพวกนี้เป็นโจทก์ในศาลซี เขาว่า “โสกราตีส ผิดอาญาแผ่นดินฐานค้นคว้าความรู้เกี่ยวกับสิ่งใต้พิภพและบนนภากาศ ทั้งยังเอาเหตุผลอ่อนๆ ชนเหตุผลที่ดีกว่า มิทน้าชายังเป็นตัวอย่างให้คนอื่นประพฤติตาม” คำฟ้องเห็นจะเป็นท่านเองนี่ ท่านเองก็คงได้ดูละครของอริสโตฟานีสมาแล้ว ตอนที่ตัวละครชื่อโสกราตีส ลงมาจากตะกร้า ร้องว่าเดินได้บนอากาศและพูดถ้อยคำต่างๆ อันหาสาระมิได้ ข้าพเจ้าไม่เข้าใจคำพูดเช่นนั้นเลย และข้าพเจ้าก็ไม่ดูถูกวิชาการเช่นนั้น ถ้ามีใครรู้เช่นนั้นได้จริง ก็ดีไป หวังว่าเมลลีสคงไม่ฟ้องเพิ่มกระทงความขึ้นอีก แต่ข้าพเจ้าบอกท่านได้เลยว่า ข้าพเจ้าไม่สนใจในเรื่องเช่นนั้น ยิ่งกว่านั้น ข้าพเจ้ายังอาจอ้างคนส่วนมากที่นั่นอยู่ ณ ที่นี้ ให้เป็นพยานได้ ข้าพเจ้าขอให้ท่านทั้งหลายที่เคยฟังข้าพเจ้าพูด และท่านส่วนมากก็เคยฟังข้าพเจ้าพูดมาแล้ว ขอท่านได้ช่วยบอกคนใกล้ๆ ในเรื่องนี้ ขอให้บอกเขาว่าท่านเคยได้ยินข้าพเจ้าพูดเรื่องเช่นนั้นหรือไม่ ไม่ว่าจะพูดมากหรือน้อยก็ตาม แล้วท่านจะรู้ได้ว่าคำนิพนธ์ว่าร้ายข้าพเจ้าเรื่องนี้ และในเรื่องอื่นๆ ล้วนไม่มีมูลความจริงทั้งสิ้น

คำให้ร้ายป้ายสีเหล่านั้นล้วนแต่ปราศจากความจริง และถ้าท่านได้ยินคนพูดว่าข้าพเจ้าทำกินด้วยการสั่งสอนคน ก็ขอให้รู้ไว้เถิดว่าไม่จริง ทั้งๆ ที่การเป็นครูเป็นของดี ถ้าชีวิตสอน เช่น กอกลิส^(๔) แห่งลิออนตีนี้ และโปรดิกัส^(๕) แห่งเดออสส์ และฮิปโปัส^(๖) แห่งเอลีส บุคคลเหล่านี้แต่ละคน ไม่ว่าจะไปสู่เมืองใด ย่อมสามารถชักชวนชายหนุ่มให้มาเรียนกับตน ให้จ่ายทรัพย์ให้ตน และยังมีรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณตนอีกด้วย ทั้งๆ ที่ชายหนุ่มเหล่านั้นจะมีมิตรสหายอยู่ อย่างไรก็ตาม ก็ย่อมละมาหาอาจารย์เหล่านั้นทั้งสิ้น

นอกจากนี้ยังมีผู้รู้จักคนหนึ่งอยู่ที่นี้ เป็นชาวเพรอส ข้าพเจ้าทราบแต่เพิ่งเข้ามากรุง เพราะบังเอิญข้าพเจ้าไปพบชายคนหนึ่งซึ่งใช้จ่ายเงินให้แก่นักปราชญ์มากกว่าใครหมด เขาผู้นั้นชื่อ กัลลิส^(๗) บุตรของฮิปโปนิกัส เขาเองมีลูกสองคน ข้าพเจ้าถามเขาว่า “กัลลิส ถ้าบุตรทั้งสองของท่านเกิด

เป็นลูกม้า หรือลูกวัว เราคงสามารถว่าจ้างคนมาฝึกสอนให้เก่งได้เหมาะสมแก่เพศสัตว์ ผู้สอนย่อมจะเป็นผู้ฝึกม้าหรือกสิกร แต่ก็เมื่อบุตรท่านเป็นมนุษย์ ท่านจะหาใครมาสั่งสอนเล่า ใครมีความรู้ที่จะสอนให้คนเป็นมนุษย์อันประเสริฐในสังคม ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านย่อมคิดถึงเรื่องนี้แล้วเพราะท่านมีบุตร ท่านหาครูได้หรือยัง” เขาตอบว่า “ได้แล้ว” ข้าพเจ้าถามว่า “ใครมาจากไหน เขาคิดค่าสอนเท่าไร” เขาบอกว่า “ครูชื่อว่าอีเวนส์(๘) มาจากเพรอส คิดราคา ๕ กษาปณ์” ข้าพเจ้าขออวยชัยให้อีเวนส์ หากเขาสอนวิชานี้ได้จริงและสอนด้วยราคาอันย่อมเยา ข้าพเจ้าย่อมสอนไม่ได้ผลแน่ ถึงจะรู้ว่าจริงกล่าวก็ตาม แต่ข้าพเจ้าก็ไม่รู้วิชาขั้นนี้เสียด้วย

บางท่านอาจจะแย้ง “ก็เช่นนั้นท่านทำอะไรเล่า โสกราตีส จึงถูกกล่าวหาเช่นนั้น จะมีคนมารายงานกล่าวโทษท่านได้อย่างไร ถ้าท่านไม่ได้ทำอะไรนอกเหนือไปกว่าคนอื่น ๆ น่ากลัวว่าท่านจะทำอะไรยิ่งไปกว่าท่านนั้น ขอให้บอกหน่อยได้ไหม เราจะได้ไม่ต้องคาดคะเนเอาเอง” คนที่พูดเช่นนั้นเห็นจะถูก ข้าพเจ้าจะบอกท่านถึงเหตุซึ่งทำให้ข้าพเจ้าเชื่อเสีย จนเกิดเกลียดชังข้าพเจ้าขึ้น ขอท่านจงฟังบางที่ท่านอาจจะนึกว่าข้าพเจ้าพูดเล่น ขอให้แน่ใจเถิดที่ข้าพเจ้าพูดนี้จริงแท้แท้ทีเดียว

ท่านสุภาพชนชาวเอเธน ข้าพเจ้าได้ชื่อ ไม่ใช่เพราะอะไรดอก นอกไปจากเพราะปัญญา ถ้าจะถามว่าปัญญาชนิดไหน ก็เห็นจะตอบได้ว่าปัญญามนุษย์ บางทีข้าพเจ้าอาจจะฉลาดเพราะปัญญาชนิดนี้ก็ได้ ในส่วนคนอื่น ๆ นั้น ข้าพเจ้าไม่รู้จะกล่าวว่าการไรดี เพราะเขาอาจฉลาดในทางอื่นนอกเหนือไปจากปัญญามนุษย์ก็ได้ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าจะพูดอะไร เพราะข้าพเจ้าไม่เข้าใจ ถ้าใครว่าข้าพเจ้าเข้าใจ คนนั้นก็พูดเท็จ เพื่อก่อให้คนเกลียดชังข้าพเจ้า ท่านสุภาพชน ขอท่านอย่าได้สงสัยถึงขัดจังหวะข้าพเจ้า แม้ข้าพเจ้าอาจพูดประหนึ่งว่าอวดตัวก็ตาม เพราะคำดังกล่าวมิใช่คำของข้าพเจ้า ผู้พูดเป็นผู้มีน้ำหนักน่าเชื่อถือมาก เทพเจ้าที่เดลฟี(๙) อาจยืนยันให้ข้าพเจ้าได้ ในเรื่องปัญญาของข้าพเจ้า และธรรมชาติของปัญญานั้น ถ้าหากจะถือว่าข้าพเจ้ามีปัญญา ท่านรู้จักแคลเรพอน(๑๐) มิใช่หรือ เขาเป็นเพื่อนกับข้าพเจ้าสมัยเด็ก และเคยอยู่พรตประชาติปีโตยมาด้วยกัน กับเรื่องเร็ว ๆ นี้ถูกเนรเทศไปกับพวกท่าน และเพิ่งกลับมา ท่านก็รู้อยู่แล้วว่าเขาเป็นคนชนิดใด ไม่ว่าจะทำอะไรเป็นทำจริงคราวหนึ่งเขาไปยังเดลฟี และถามเทพพยากรณ์อย่างตรงไปตรงมา ขอท่านอย่าได้ทำเสียงเอะอะเวลาข้าพเจ้าบอกท่านว่าเขาตามอะไร เพราะเขาถามว่ามีใครฉลาดยิ่งกว่าข้าพเจ้าไหม คนทรงสติตอบว่าไม่มี ในเรื่องนี้ น้องชายแคลเรพอน(๑๑) ซึ่งอยู่ที่นี้คงยืนยันได้ เพราะตัวเขาตายไปเสียแล้ว

ที่ข้าพเจ้าเล่าเรื่องนี้ให้ท่านฟัง ก็เพราะจะบอกให้ท่านทราบว่าความเกลียดชังข้าพเจ้าเริ่มตรงนี้พอข้าพเจ้าได้ทราบข่าวข้าพเจ้าก็คิดในใจว่า “เทพเจ้าหมายความว่าอะไร เทพเล่นตลกอะไร หรือ เรารู้ดีว่าเราไม่ฉลาดเลยไม่ว่ามากหรือน้อยก็ตาม ถ้าเช่นนั้นทำไมเทพจึงประกาศว่า เราฉลาดที่สุด เทพย่อมไม่กล่าวคำเท็จแน่ เพราะสุตวิสัยที่เทพจะทำเช่นนั้นได้” ข้าพเจ้าคิดไม่ตกอยู่นาน แต่ก็ลองฝืนใจไปพิสูจนคำพยากรณ์ดู ดังต่อไปนี้

ข้าพเจ้าไปหาบุคคลหนึ่ง ซึ่งมีชื่อในทางภูมิปัญญา นึกว่าอย่างน้อยข้าพเจ้าก็ต้องพิสูจนได้ว่าเทพดำรัสผิด และอาจตอบเทพพยากรณ์ว่า “ไม่ว่าไรละ คนที่ฉลาดกว่าข้าพเจ้า ไหนว่าข้าพเจ้าฉลาดที่สุดอย่างไรละ” อย่าให้ข้าพเจ้าเอ่ยชื่อบุคคลผู้นั้นเลย บอกได้แต่ว่าเขาเป็นประชาชนคนหนึ่ง

ซึ่งข้าพเจ้าไปติดต่อด้วย จากการสนทนา ก็ทราบไว้ว่าคนอื่น ๆ ส่วนมากย่อมเห็นว่าเขาฉลาด ยิ่งตัวเขาเองด้วยแล้ว ย่อมเห็นว่าตนฉลาดอย่างยิ่ง แต่เขาหาใช้คนฉลาดไม่ ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงแสดงให้เขาทราบว่าที่เขานึกว่าเขาฉลาดนั้น ความจริงเขาหาได้ฉลาดไม่ ผลก็คือข้าพเจ้าถูกเขาเกลียดคนอื่น ๆ ที่อยู่ด้วยก็พลอยเกลียดข้าพเจ้า ฉะนั้นขณะที่ข้าพเจ้าลุกออกไป ข้าพเจ้าคิดในใจว่า “เราฉลาดกว่าเจ้าหมอนั้น เพราะเราต่างคนก็ไม่รู้อะไรจริงเกี่ยวกับความงามความดี แต่เขาคนนั้นนึกว่าตนเองรู้ ในขณะที่ไม่รู้ ส่วนเราไม่รู้อะไร และเรารู้ว่าเราไม่รู้” ละจากบุคคลผู้นั้นไปแล้ว ข้าพเจ้าก็ไปหาอีกคนหนึ่งซึ่งขึ้นชื่อว่าฉลาดยิ่งไปกว่านั้นอีก และก็เกิดผลดังหนหลัง และข้าพเจ้าก็กลายเป็นที่เกลียดชังของบุคคลทั้งสองและคนอื่น ๆ อีกมาก หลังจากนั้นแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้ไปหาผู้อื่นอีก ทั้ง ๆ ที่รู้ยู่่าถูกเกลียด ทั้งเสียใจและกลัว แต่ก็เห็นว่าเรื่องของเทพเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด ข้าพเจ้าจึงจำต้องหาความจริงเกี่ยวกับเทพพยากรณ์ ด้วยการไปสู่สำนักแห่งท่านผู้ซึ่ง ได้ชื่อว่ามีมารู้

ขอโทษเถิด ท่านสุภาพชนชาวเอเทน ข้าพเจ้าต้องขออภัยกับท่านตามตรงว่า ที่ข้าพเจ้าประสบพบมา เวลาไปหาทางพิสูจน์คำของเทพนั้น ยิ่งผู้มีชื่อว่าฉลาดที่สุดก็ยิ่งหย่อนความสามารถที่สุด ส่วนคนอื่น ๆ ที่ไม่สู้มีชื่อเสียง กลับมีท่าว่าจะเป็นคนประเสริฐกว่า อย่างน้อยก็พูดจากันรู้เรื่องเข้าใจได้ จำที่ข้าพเจ้าจะต้องกล่าวถึงงานอันยากลำบากนี้ เพื่อที่จะแสดงให้เห็นชัดว่าคำพยากรณ์นั้น ถูก กล่าวคือ เมื่อพูดกับคนสามัญแล้ว ข้าพเจ้าก็ไปหาภวี ทั้งผู้ที่แต่งโสทรนาฏกรรม แต่งโคลก(๑๒) และอื่น ๆ นึกในใจว่าบุคคลเหล่านี้คงแสดงให้เห็นได้จริง ๆ ว่า ข้าพเจ้าต้องปัญญากว่า ข้าพเจ้าเอาบทกวีนิพนธ์ที่ค้นเหล่านั้นแต่ง เลือกเอาที่เขียนอย่างระมัดระวังที่สุด แล้วถามความหมายเอากับเขา คิดว่าคงจะได้รับความรู้อะไรบ้าง ข้าพเจ้ามีความเสียใจที่จะต้องรายงานความจริงให้ท่านทราบว่าบรรดาท่านทั้งหลายที่ประชุมอยู่ที่นี้ เกือบทุกคนจะดูอธิบายโคลกกลอนเหล่านั้น ได้ดีกว่าภวีผู้แต่งเอง ข้าพเจ้าจึงสรุปได้ว่า ภวีพวกนี้มิได้เขียนอย่างใช้ปัญญา หากเขียนเพราะความรู้สึกอยากแสดงออกทางการประพันธ์ เช่นเดียวกับคนทรงและนักพยากรณ์นั่นเอง บุคคลเหล่านี้พูดได้ไพเราะมาก แต่ไม่เข้าใจความหมายที่ตนพูดเลย ภวีก็เหมือนกัน โดยที่สร้างสรรค์วรรณกรรมขึ้นมา ภวีเลยนึกว่าตนเป็นคนฉลาดสุดในทางอื่น ๆ ด้วย แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ข้าพเจ้าจากพวกเหล่านั้นไป ด้วยความคิดในใจว่าตนเองวิเศษกว่าคนพวกนี้ ดุจเดียวกับที่ฉลาดกว่าประชาชนอื่น ๆ มาแล้ว

ในที่สุด ข้าพเจ้าไปหาพวกช่าง เพราะข้าพเจ้ารู้ว่าข้าพเจ้าไม่รู้อะไรเลย คงจะได้เรียนรู้ว่าเขาเหล่านี้รู้อะไรบ้าง นั้นนับว่าไม่ผิด เพราะเขาทำอะไรหลายอย่างที่ข้าพเจ้าไม่รู้ แต่แล้วพวกศิลปินก็มีความรู้สึกเช่นเดียวกับภวี โดยที่เรรมิตศิลป์กรรมได้ ต่างก็พากันนึกว่าตนรู้เรื่องอันสำคัญที่สุดอื่น ๆ ด้วยความคิดผิดเช่นนี้ปิดหนทางปัญญาเสียหมด ข้าพเจ้าจึงลองถามตัวเอง แทนเทพพยากรณ์ ว่าข้าพเจ้าควรพอใจในความเป็นอยู่อย่างข้าพเจ้า ชนิดที่ไม่ฉลาดอย่างเขา หรือโง่งอย่างเขา หรือจะหงัโง่และทั้งฉลาดอย่างเขา และข้าพเจ้าก็ตอบตนเองแทนคำพยากรณ์ ว่าเป็นอย่างข้าพเจ้านี้ดีแล้ว

ท่านสุภาพชนชาวเอเทน ผลได้จากการสืบสวนเหล่านี้ คือ มีคนเกลียดข้าพเจ้าเป็นอันมาก ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องขมขื่นและน่าเศร้าสลดใจ เขาพากันขนานนามข้าพเจ้าว่านักปราชญ์ก็มี ทั้งนี้ก็เพราะเวลาข้าพเจ้าถกเถียงเอาชนะคู่แข่งคู่ต่อสู้ได้ คนที่ยืนฟังอยู่พากันชอบใจ นึกว่าข้าพเจ้ารอบรู้วิชาต่าง ๆ โดย

ตลอด แต่แท้ที่จริงแล้ว ปัญหาที่แท้จริงจะเป็นสมบัติของเทพเจ้าเท่านั้น เทพพยากรณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นเพื่อเตือนว่า สติปัญญามนุษย์นั้นไม่มีค่า หรือมีน้อยเต็มที คำพยากรณ์มิได้มุ่งตรงมาที่โสกราตีสคนเดียว หากใช้นามข้าพเจ้าเป็นตัวอย่างเท่านั้น เพื่อจะบอกให้เรารู้เป็นทำนองว่า “ผู้ฉลาดที่สุดในหมู่มนุษย์ทั้งหลายนั้น ก็คือคนอย่างโสกราตีส ผู้รู้ตัวว่าในทางปัญญาแล้ว ตนเองไม่รู้อะไรเลย”

ด้วยเหตุฉะนั้นข้าพเจ้าจึงค้นคว้าหาความจริงตามเทวบัญชาว่าจะหาคนฉลาดได้ไหม ทั้งในหมู่ประชากรและชาวต่างประเทศ และถ้าเห็นว่าเขาผู้นั้นไม่ฉลาด ข้าพเจ้าก็ยอมทำตามเทวโองการเพื่อพิสูจน์ให้เขารู้ตัวว่าเขายังไม่ฉลาด งานด้านนี้อย่างเดียวกันก็กินเวลาจนข้าพเจ้าไม่สามารถรับงานรัฐหรือทำงานส่วนตัวได้ โดยที่ข้าพเจ้าทำการเพื่อสวรรค์นั้นเอง ข้าพเจ้าจึงจนมากอยู่ทุกวันนี้

เหตุอันยังมีอีกที่ทำให้ข้าพเจ้าเป็นที่เกลียดชัง กล่าวคือ คนหนุ่มบุตรเศรษฐี ผู้มีเวลาว่างมาก มักติดตามข้าพเจ้า เพราะชอบฟังคนอื่นถูกซักถาม ข้าพเจ้าเลยกลายเป็นแบบพิมพ์ของคนเหล่านั้น ผู้ชอบซักถามคนอื่น ๆ ต่อไป แล้วพวกเขา ก็คงค้นพบได้เองว่าพวกที่นี้กว่าตนฉลาดนั้น ความจริงไม่รู้อะไรเลย หรือรู้น้อยเต็มที พวกที่ถูกซักข้อมโกรซซึ่ง แต่ไม่โกรซตัวเอง กลับมาโกรซข้าพเจ้า หว่ากระหาชยหนึ่ง มีนามว่าโสกราตีส เป็นผู้ก่อการไม่สงบ เสียมสอนคนหนุ่มด้วยอุดมการผิด ๆ ถ้าจะถามเขาว่า โสกราตีสทำอะไร สอนอะไร จึงได้ผลเช่นนี้ เขาก็ไม่มีคำตอบ ไม่รู้ว่าจะตอบอย่างไร แต่ก็ไม่ยอมรับว่าความคิดตนสับสน เลยใช้วิธีกล่าวโทษนักปราชญ์ทั่ว ๆ ไป หว่าสอนเรื่องสวรรค์ชั้นฟ้าและเรื่องใต้พิภพพิภพ กับหว่าไม่เชื่อเทวดา และใช้คำพูดที่หย่อนเหตุผลเอาชนะคนที่มิเหตุผลยิ่งกว่า ข้าพเจ้าเห็นว่าพวกนี้ไม่กลัวรับความจริง ซึ่งจำต้องให้ถูกลงโทษฐานอวดอ้างว่ามีวิชาความรู้ ทั้ง ๆ ที่ไม่มี ต่างก็หนีภัยผยองในชื่อเสียงแห่งตน พวกนี้รวมกำลังรวมจำนวนคนตั้งรูปคดีไว้อย่างระมัดระวังและร่างถ้อยคำให้หน้าเชื่อ เพื่อกล่าวหาข้าพเจ้าเข้าดำเนินหว่าร้ายอันรุนแรงเกี่ยวกับข้าพเจ้าเข้าสู่หว่านานมานานักแล้ว นี่แลเป็นเหตุให้เมเลตัสและอนิตัสและลีคอน ยื่นฟ้องข้าพเจ้าต่อศาล เมเลตัสฟ้องในนามกวี อนิตัสในนามนักการเมืองและนักธุรกิจ ลีคอนในนามพวกนักพูด ข้าพเจ้ายอมรับแต่ต้นแล้วว่า การที่จะใช้เวลานอนสั้นนี้ขจัดจิตใจของท่านให้พ้นไปจากสิ่งปฏิญูธ อันถูกเป่าเข้าส่องท่านมมานานมาแล้ว สุดแสนจะยาก

ท่านสุภาพชน ท่านได้ทราบความจริงแล้ว ข้าพเจ้าเสนอความจริงต่อท่านอย่างไม่มีปิดบังอำพราง ไม่ว่าจะข้อน้อยข้อใหญ่ ข้าพเจ้าต้องยอมรับว่าการพูดอย่างโจ่งแจ้งเช่นข้าพเจ้านี้ ก่อให้เกิดความเกลียดชัง และก็ยังพิสูจน์ให้เห็นว่าถ้อยคำของข้าพเจ้าเป็นจริง ที่ข้าพเจ้าเล่าให้ท่านฟังแล้ว ๆ มานั้น เป็นความจริงอันเป็นเหตุให้เขาโกรซซึ่ง ท่านจะสืบสวนเดี่ยวนีหรือภายหลัง ก็ย่อมจะค้นได้ความจริงดังที่ข้าพเจ้าพรรณนามาแล้วนั้น

พอที่ได้แล้ว สำหรับคำแก้ข้อกล่าวหาของโจทก์ประเภท ๑ ต่อขึ้นไป ข้าพเจ้าขอสูคติกับเมเลตัสผู้เรียกตัวเองว่าคนรักชาติ ผู้มีหลักการสูง หลังจากนั้นจึงจะว่าด้วยผู้อื่น

ขอพิจารณาข้อหาอีกครั้ง ดังหนึ่งเพิ่งได้รับคำฟ้อง ใจความนั้นว่า “โสกราตีสมีความผิดฐานทำให้คนหนุ่มเสื่อมเสีย และเชื่อเทพอันตนนรมิตขึ้นเอง โดยไม่นับถือเทพเจ้าอันรัฐรับรอง” นี่แหละคือคำกล่าวโทษ ขอให้พิจารณาเหตุที่ละข้อ

ข้อแรก หว่าข้าพเจ้าทำให้เด็กหนุ่มเสียคน ท่านสุภาพชนชาวเอเทิน ข้าพเจ้าก็กล่าวหาว่า เมเลตัสผิดฐานหลอกลวงประชาชน เรียกมาประชุมตัดสินคดีอื่น ไม่มีมูลพออ้างว่าตนเห็นเป็นเรื่องสำคัญทั้งๆ ที่ตนเองไม่สนใจในเรื่องเช่นนี้เลย ข้าพเจ้าจะพยายามพิสูจน์เรื่องนี้ให้เป็นที่พอใจท่าน

เมเลตัส มานีสี บอกข้าพเจ้าหน่อย ว่าท่านถือเป็นเรื่องสำคัญนักมิใช่หรือที่คนหนุ่มถูกอิทธิพลทำให้เสีย “ไช้” ถ้าเช่นนั้น ก็ดีแล้ว บอกสุภาพชนเหล่านั้นหน่อยได้ไหม ว่าใครใช้อิทธิพลทำให้คนหนุ่มดีขึ้น ท่านต้องรู้ ถ้าท่านสนใจในเรื่องนี้มาก ท่านว่าท่านค้นพบอิทธิพลอันทำให้เด็กเสียอิทธิพลนั้นอยู่ที่ข้าพเจ้านี้ และท่านก็ขอให้สุภาพชนเหล่านั้นพิจารณาโทษข้าพเจ้า ขอให้ท่านจงบอกเขาเหล่านั้นว่าใครเล่าที่ทำให้เด็กของเราดีขึ้น เมเลตัส ท่านไม่กระดิกลิ้นเสียแล้วหรือ จึงไม่ตอบท่านไม่รู้ดอกหรือว่าการกระทำเช่นนี้ มีผลเสียถึงท่านอย่างพอเพียง ที่จะพิสูจน์คำของข้าพเจ้าว่าท่านไม่สนใจเรื่องนี้เลย บอกข้าพเจ้าสิสหาย ว่าใครเป็นคนทำให้เด็กเป็นคนดี “กฏหมาย” ท่านที่รัก ข้าพเจ้าไม่ได้ถามท่านเช่นนั้น ข้าพเจ้าให้ท่านบ่งชื่อ บุคคล ซึ่งมีกิจที่ต้องรู้กฎหมายเป็นประติมา “ก็บุคคลเหล่านั้นะสิโสกราตีส คนที่มารวมอยู่เพื่อตัดสินคดีนี้แหละ” เมเลตัส ท่านหมายความว่าคนพวกนี้สามารถสั่งสอนคนหนุ่มให้ดีขึ้นได้ กระนั้นหรือ “แน่นอน” ท่านหมายความว่ารวมตลอดทุกคนในคณะผู้พิพากษาหรือว่าบางคน “หมดเลย” วิเศษ ช่างหาผู้ซุบซุบถัมภ์ได้มากจริง คนที่มาฟังคดีที่ศาลนี้ละจะมีอิทธิพลทำให้เด็กดีขึ้นด้วยหรือเปล่า “มี” วุฒิมมาซิก^(๑๓) ละ “พวกนี้ด้วย” เมเลตัส สมาชิกในรัฐสภานั้นย่อมไม่ทำให้เด็กเสีย หากทุกคนมีอิทธิพลทำให้เด็กดีขึ้นด้วยไช้ไหม “ไช้แน่” ถ้าเช่นนั้นก็ดูเหมือนประชาชนชาวเอเทินทุกคน ล้วนมีอิทธิพลทำให้เด็กดีขึ้น ยกเว้นข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเท่านั้นที่ทำให้เด็กเสีย ท่านหมายความว่าเช่นนั้นไช้ไหม “ไช้อย่างแน่นอน ไม่ต้องสงสัยเลย” นี่นับว่าท่านเห็นคุณลักษณะข้อเสียอย่างยังอยู่ในตัวข้าพเจ้าเป็นอันมาก เอาเถิด ขอให้ข้าพเจ้าได้ถามท่านอีกข้อหนึ่ง เอามาเป็นตัวตัวอย่าง คนที่ฝึกมาให้ดีจะต้องเป็นมนุษย์ชาติทั้งหมด ส่วนคนที่ทำให้เสียคือคนๆ เดียว กระนั้นหรือ หรือกลับตรงกันข้าม ว่าจำเพาะคนๆ เดียว หรือน้อยคนมากที่เข้าใจมา คนอื่นๆ ส่วนมาก ถึงจะใช้มาก็ไม่ปรานีปราศรัย มาและสัตว์อื่นๆ ย่อมเป็นเช่นนี้มิใช่หรือ เมเลตัส ความจริงย่อมเป็นเช่นนั้น ไม่ว่าท่านและอนัตตจะรับเช่นนั้นหรือไม่ก็ตาม ย่อมจะเป็นการดีเหลือดีที่คนหนุ่มของเราจะมีคนทำให้เสียแต่เพียงคนเดียว คนอื่นๆ นอกนั้นล้วนช่วยให้ดี แต่เมเลตัส ท่านแสดงให้เห็นชัดแล้วว่าท่านยังไม่ได้พิจารณาคนหนุ่มของเราเลย ท่านแสดงออกอย่างแจ่มแจ้ง ว่าท่านไม่สนใจ ท่านยังไม่ได้คิดเลยแม้แต่น้อยว่า ทำไมท่านจึงเอาข้าพเจ้ามาที่นี้

เมเลตัส ข้าพเจ้าขอให้ท่านบอกข้าพเจ้าเดี๋ยวนี้ว่าอยู่ในเมืองซัคกับเมืองดี ที่ไหนดีกว่า ตอบเราหน่อย สหาย ไม่ใช่ปัญหาที่ยากเย็นอะไร คนช่วยยอมทำความชั่วในเขตแขวงใกล้ๆ และคนดีทำดีมิใช่หรือ “ไช้แน่ละ” มีใครใหม่ที่ชอบรับความเสียหายยิ่งกว่าความช่วยเหลือ “ไม่มีแน่” แต่เรารู้ยู่ที่ว่าท่านฟ้องข้าพเจ้าฐานทำให้เด็กเสีย ท่านว่าข้าพเจ้าทำโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ “ตั้งใจ แน่ นอน” จริงแท้เช่นนั้นหรือเมเลตัส คนอายุขนาดท่านฉลาดกว่าคนอายุปุ่นข้าพเจ้ามากนักเจียวหรือ จนท่านรู้ว่าคนช่วยยอมทำความชั่ว คนดียอมทำความดี ให้แก่คนใกล้เคียง แต่ข้าพเจ้าจมลงไปในเหวลึกของความชั่วจนเงืงเวลา ขนาดไม่รู้ว่ ถ้าทำให้เพื่อนร่วมชาติคนหนึ่งชั่ว ข้าพเจ้าย่อมรับ

ความเสียหายจากเขาคอนนั้น แต่ท่านก็ว่าข้าพเจ้าตั้งใจทำเช่นนั้น ข้าพเจ้าไม่เชื่อท่านหรือกเมเลตัส และข้าพเจ้าก็คิดว่าไม่มีใครเชื่อท่าน ข้าพเจ้าต้องไม่ได้ทำให้เด็กเสียเลย ถ้าทำก็ทำโดยไม่ได้ตั้งใจ เป็นอันว่าท่านผิดทั้งสองกระทง หากข้าพเจ้าทำโดยไม่ได้ตั้งใจ ท่านก็ยอมทำผิดกฎหมาย ที่เอา ข้าพเจ้าเกี่ยวพันในศาลอย่างผิดๆ เช่นนี้ ท่านควรชวนข้าพเจ้าไปในที่สงบ สอนแก้ไขข้าพเจ้าดีขึ้น เป็นการส่วนตัว ถ้าหากข้าพเจ้าได้เรียนรู้ความจริง ข้าพเจ้าก็จะเลิกกระทำสิ่งซึ่งปฏิบัติไปด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ แต่ท่านกลับไม่ยอมพบข้าพเจ้า ไม่สั่งสอนให้ข้าพเจ้า เพราะท่านไม่ยอมทำเช่นนั้น ท่านกลับนำข้าพเจ้ามาที่นี่ ณ ที่ซึ่งเหมาะสำหรับคนอันควรได้รับโทษ ไม่เหมาะสำหรับคนอันควรได้รับคำสั่งสอน

ท่านสุภาพชนชาวเอเทน เห็นชัดได้นานแล้วตั้งคำของข้าพเจ้าว่ากเมเลตัสไม่เคยคิดถึงเรื่องนี้ มาก่อนเลย ไม่ว่าจะคิดมากคติน้อย ก็ไม่เคยทั้งนั้น แต่กเมเลตัสท่านก็ต้องบอกให้เราทราบว่ข้าพเจ้า ทำให้เด็กเสียอย่างไร ท่านกล่าวไว้ในข้อหาว่า ข้าพเจ้าสอนให้คนหนุ่มไม่นับถือเทพอันรัฐเราถือว่ามีศักดิ์สิทธิ์ ท่านหาว่าข้าพเจ้าทำลายเด็กโดยวิธีนี้ใช้ใหม่ “ใช้แน่ ข้าพเจ้ากล่าวหาเช่นนั้นอย่างรุนแรงที่สุดที่จะเป็นได้” ถ้าเช่นนั้นก็ขอให้ท่านจงอธิบายเกี่ยวกับเทพเจ้าเหล่านี้ ให้ข้าพเจ้าและให้ศาลทราบอย่างชัดแจ้ง ข้าพเจ้ายังไม่อาจค้นพบว่า ท่านว่าข้าพเจ้าสอนให้เชื่อเทพบางชนิดหรือเปล่า ถ้าท่านว่าเช่นนั้น ก็เป็นอันว่าข้าพเจ้าเป็นคนมีศาสนา จึงไม่ผิดตามข้อหาของท่าน ผิดก็ตรงที่เทพเหล่านี้ไม่ใช่ชนิดที่รัฐให้ความเคารพนับถือ ท่านจึงฟ้องร้องเอาข้าพเจ้า หรือท่านว่าข้าพเจ้าไม่เชื่อเรื่องเทพเอาเลย และก็สอนให้คนอื่น ๆ ดังนั้น “ข้าพเจ้ากล่าวเช่นนั้นว่าท่านไม่เชื่อเรื่องเทพเอาเลย” กเมเลตัส กเมเลตัส ท่านทำให้ข้าพเจ้าแปลกใจมาก อะไรทำให้ท่านพูดเช่นนั้น ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่า พระอาทิตย์ พระจันทร์ เป็นเทพ ดังที่คนอื่นเชื่อกันกระนั้นหรือ “แน่นอน ข้าแต่ท่านผู้พิพากษา โสกราตีสเป็นเช่นนั้น เขาว่าพระอาทิตย์ก็คือหิน พระจันทร์ก็คือดิน” ท่านกล่าวโทษอนักซาโกรัส^(๑๔) ด้วยหรือ อย่างนี้กว่าผู้พิพากษาเหล่านี้จะโง่จนอ่านหนังสือไม่ออก ถึงกับไม่รู้จักอนักซาโกรัส ปรัชญาเมธีแห่งกลาซิเมนี ด้วยดำรัสของท่านผู้เต็มไปด้วยทฤษฎีดังกล่าว ท่านนึกว่าคนหนุ่มเรียนทฤษฎีนี้ไปจากข้าพเจ้าทั้งนั้นหรือ ทั้งๆ ที่เด็กพวกนี้ซื้อหนังสืออ่านได้จากโรงละคร เพียงเล่มละไม่ถึงเหรียญ ถ้าข้าพเจ้าไปอวดอ้างว่าทฤษฎีนี้เป็นของโสกราตีส ก็คงถูกหัวเราะเยาะแน่ ยิ่งทฤษฎีพิสดารๆ อย่างนี้ด้วย ท่านคิดว่าข้าพเจ้าไม่นับถือเทพเอาเลย เช่นนั้นจริง ๆ นะหรือ กเมเลตัส “ไม่เลย” ข้าพเจ้าไม่เชื่อท่านหรือกเมเลตัส ท่านสุภาพชนชาวเอเทน บุคคลผู้นี้ดูร้าย ไม่กุ่มสติตัวเองเลย ฟ้องในฐานหาเรื่องอย่างไม่ตรึงตรงและโดยรีบด่วน เขาทำการประหนึ่งจะให้ขบปัญหาเล่นว่า “ปราชญ์โสกราตีสจะรู้ไหมหนอว่าเราล้อเล่น ทั้งๆ ที่เราพูดจาให้ชัดกับเอง เพื่อหลอกโสกราตีสและคนอื่น ๆ ที่ได้ยินเราพูด” เพราะดูเขาพูดชัดกับเองดังหนึ่งพูดว่า “โสกราตีสทำผิด เพราะไม่เชื่อเรื่องเทพ แต่เพราะเชื่อเรื่องเทพ” นี่เป็นการกระทำของพวกตัวตลก

ข้าแต่ท่านผู้พิพากษา ขอให้พิจารณาคดีตั้งที่ข้าพเจ้าจะถามกเมเลตัส กเมเลตัส ขอท่านจงตอบคำถามของข้าพเจ้าด้วย และท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าขออย่าคำที่ข้าพเจ้าขอร้องท่านแต่แรกอีกครึ่งหนึ่ง คือ ขออย่าได้ขัดจังหวะเวลาข้าพเจ้าตั้งคำถามตามแบบอันข้าพเจ้าเคยชิน มีใครไหม กเมเลตัส

ที่เชื่อว่ามีของเกี่ยวกับมนุษย์แต่ไม่มีมนุษย์ ขอบท้านทั้งหลายอย่าได้ขัดจังหวะปล่อยให้เขาตอบ มีใครใหม่ที่ไม่เชื่อว่ามีมาแต่เชื่อว่ามีของเกี่ยวกับมา หรือไม่เชื่อว่ามีแต่มีคนเป่าปี่ ถ้าท่านไม่ตอบ ข้าพเจ้าก็จะบอกท่านเองและแกลงต่อศาลว่า ไม่มีใครเช่นนั้นดอก แต่อย่างน้อยก็ขอให้ท่านตอบ ปัญหาข้อนี้ว่ามีใครที่เชื่อเทวานูภาพ แต่ไม่เชื่อว่าเทพมี “คนอย่างนั้นไม่มี” ขอบคุณมาก ที่กรุณา ฝันใจตอบคำถาม เพราะยำเกรงอำนาจศาล แต่ท่านก็ยอมรับแล้วว่าข้าพเจ้าเชื่อเทวานูภาพ และ ข้าพเจ้าก็สอนคนอื่นในเรื่องนี้ เทวานูภาพจะเก่าหรือใหม่ก็ตาม แต่อย่างน้อยท่านก็รับว่าข้าพเจ้า เชื่อในสิ่งเหล่านั้น ความเชื่อของข้าพเจ้าในข้อนี้ได้รับการยืนยันในคำฟ้องอันท่านสาบานต่อศาลแล้ว ด้วย ถ้าข้าพเจ้าเชื่อในเทวานูภาพ ข้าพเจ้าก็ยอมเชื่อว่าเทพมีเช่นนั้นมิใช่หรือ ท่านต้องตอบว่าใช่ แน่ ถ้าท่านไม่ตอบ ข้าพเจ้าก็ต้องถือว่าท่านเห็นด้วย เทวานูภาพย่อมเกิดจากเทพหรือเทพสำแดง เดชเอง มิใช่หรือ ท่านยอมรับข้อนี้ไหม “ยอม แน่แน่นอน” ก็เมื่อข้าพเจ้าเชื่อเทวานูภาพและท่าน ก็ว่าข้าพเจ้าเชื่อเช่นนั้นทั้งเทวานูภาพก็เป็นปรากฏการณ์ของเทพด้วยแล้วไซ้ จะไม่ให้ข้าพเจ้าว่าท่าน อย่างไม่ได้ ว่าท่านตั้งคดีเป็นปัญหามาหลอกพวกเราเล่น ว่าข้าพเจ้าไม่เชื่อว่ามีเทพ แต่ก็เชื่อว่ามี เพราะเชื่อในเทวานูภาพ เทพนั้นสำแดงเดชร่วมสมัคสังฆวาสนกับนางฟ้าและนางอื่น ๆ จนเกิดเทวบุตร ขึ้น ดังที่เขาเชื่อถือกัน และเชื่อว่าเทวบุตรมี จะไม่เชื่อว่ามีเทวบิดรกระนั้นหรือ ย่อมเป็นไปได้ ที่จะเชื่อว่ามีลูกมี หลูกลา แต่ไม่เชื่อว่ามีมี มีลา เมเลตัส ทั้งนี้แสดงว่าท่านเขียนคำฟ้องหลอก ข้าพเจ้าเล่น หรือหาไม่เพราะท่านจับผิดข้าพเจ้าด้วยวิธีอื่นไม่ได้ เพราะไม่มีมูลแห่งความจริงอยู่ใน นั้น ไม่มีทางดอก เมเลตัส ที่ท่านจะทำให้คนอื่นเชื่อได้ แม้เขาจะมีปัญญาต่ำต้อยเพียงใด เขาก็ไม่ สงสัยว่าคนจะเชื่อในเทวานูภาพและเทวนิมิต แล้วจะไม่เชื่อในความเป็นเทพและองค์แห่งเทพ ถ้า ไม่เชื่ออย่างหนึ่ง จึงไม่เชื่ออีกอย่างหนึ่ง

ท่านสุภาพชนชาวเอเธน ข้าพเจ้าไม่คิดว่าจะต้องพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของข้าพเจ้ามากมายเพียง ใด ต่อคำกล่าวหาของเมเลตัส ข้าพเจ้าคิดว่าข้าพเจ้าพูดมาพอแล้ว แต่ที่ข้าพเจ้าเตือนท่านไว้ก่อนนั้น เป็นเรื่องจริง อันท่านพึงสังวร กล่าวคือ มีความเกลียดชังข้าพเจ้าก็กันอย่างมากมายและอย่างหนัก หน่วง นี้แหละจะทำให้ข้าพเจ้าพ่ายแพ้ ถ้าข้าพเจ้าแพ้คดี ก็ไม่ใช่เพราะเมเลตัส หรืออนิตัส หาก เพราะความพยายบาทอาฆาตของคนส่วนใหญ่ แรงริษยาเช่นนั้นได้สังหารคนดีมานานักต่อนักแล้ว และ ข้าพเจ้าคิดว่าจะตามมาถึงผลภายหลังข้าพเจ้าและคนอื่น ๆ อีกเป็นอนันต์ด้วย ข้าพเจ้าไม่คิดว่าจะยุติเพียง แค่นี้

บางท่านอาจจะถามข้าพเจ้าว่า “โสกราตีส ท่านไม่ละอายหรือที่ความประพฤติของท่าน เป็น ผลนำท่านให้ใกล้ความตายเข้ามาแล้ว” ข้าพเจ้าก็อาจตอบได้ว่า “สหาย ท่านพูดไม่ถูกต้อง มนุษย์ จะมีค่าแม้เพียงเล็กน้อย ก็มีไว้เพราะคิดเลื่องในเรื่องความเป็นความตาย หากคิดตั้งแต่เรื่องเดียว และเรื่องเดียวเท่านั้น ว่าความประพฤติของตนถูกหรือผิดและการกระทำของตนนั้นเป็นกรรมของสัตว์ ปุรุชหรือของอสัตปุรุช ตามคำของท่านนั้น มนุษย์ที่ได้รับเกียรติเหมือนเทพ ที่พากันไปตายที่เมือง ทรอย^(๑๕) จะมีเป็นสัตว์ที่โง่เขลา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็เทตีสซึ่งรักเกียรติอย่างกล้าหาญ เสียชีวิต เข้าฝ่าอันตราย เมื่อตอนตกลงใจที่จะฆ่าเฮกเตอร์ ทั้ง ๆ ที่นางเพทรดา ผู้เป็นมารดา เตือนด้วยถ้อยคำ อันข้าพเจ้าจำได้ว่า ถูกเอ๋ย ถ้าเจ้าคิดแก้แค้นแทนปาโตรกลุส มิตรของเจ้า ด้วยการฆ่าเฮกเตอร์

เจ้าก็จะต้องตาย ด้วยมีคำกล่าวไว้ว่า เมื่อสิ้นแยกเตอร์ มรณภยก็จะรอต่านอยู่ นี่คือคำของนางเทพธิดา แต่เมื่อเทตีสได้ยินเช่นนั้น กลับตูดถูกยंत्रรายและมรณภย เทตีสกลัวที่จะมีชีวิตอยู่อย่างคนขลาด โดยไม่แก้แค้นแทนเพื่อนยิ่งกว่า ดังที่ตอบว่า เชญเถิดมัจจุราช เมื่อเรากลัวยกคนคดแล้ว เรา จะอยู่สู้หน้าความตายต่อไปทำไม ข้าพเจ้าจะไม่อยู่ผู้รื้อยาวเหล่านี้ เพื่อรับภาระของโลก ท่าน คิดว่าคนๆ นั้นกลัวยंत्रรายและกลัวความตายกระนั้นหรือ ความจริงเป็นเช่นนี้ ท่านสุภาพชนชาว เอเทน ใครที่รับทำการอะไรเพราะคิดว่าเป็นงานที่เหมาะสมแก่ตน หรือเพราะนายมอบหมายให้ทำ ข้าพ- เจ้าเชื่อว่าใครคนนั้นต้องทำแม้ยามฝ่ายंत्रราย ต้องไม่กลัวเกรงต่อมรณภย หรือความอับปางอันใด ต้องรักษาเกียรติไว้ตลอดไป

ท่านสุภาพชนชาวเอเทน ย่อมจะเป็นของแปลกประหลาดในส่วนข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้าจะไป เล่น เมื่อตอนถูกส่งไปประจำการที่โปติเดีย^(๑๖) และแอมฟีโปลีส และดีเสียมภายใต้การนำของผู้ที่ ท่านเลือกให้ไปเป็นนายข้าพเจ้า ข้าพเจ้าต้องเผชิญกับมรณภยดุจเดียวกับคนอื่น โดยที่ข้าพเจ้านึกถึง เทพและเชื่อว่าเทพได้ส่งให้ข้าพเจ้ามาใช้ชีวิตในทางปราชญ์ เพื่อค้นหากความจริงจากตนเองและจาก ผู้อื่น ข้าพเจ้าจึงทำหน้าที่ตั้งอยู่ที่นั่น ถ้าหากตอนนั้นข้าพเจ้าจะกลัวความตายหรือภัยอื่นใด หนีทัพ เสีย ก็คงจะเป็นเรื่องประหลาดมาก และท่านก็ย่อมมีเหตุผลจากข้อเท็จจริง ในการที่จะนำตัวข้าพเจ้า ขึ้นศาลได้ ฟ้องได้ว่าข้าพเจ้าไม่เชื่อเทพ ชื่นเทพพยากรณ์ กลัวตายและเชื่อว่าตนเองฉลาด ทั้งๆ ที่โง่ ความกลัวตายนั่นแหละทำให้ท่านทำให้คนคิดว่าตนเองฉลาด ทั้งๆ ที่ตนโง่ คิดว่ารู้ในสิ่งที่ตนไม่รู้ ไม่รู้กันว่าความตายคือสิ่งประเสริฐที่สุด ซึ่งจะเกิดขึ้นได้กับมนุษย์ และมนุษย์ก็เลยกลัวกันตั้งหนึ่ง ความตายเป็นความเลวร้ายกว่าอะไรสิ้น นี่มิใช่หรือคือความชั่ว อันควรได้รับการประณาม ชั่วเพราะ คิดว่ารู้ในสิ่งซึ่งตนไม่รู้เห็น จะเป็นด้วยเหตุนี้เอง ที่ข้าพเจ้าผิดกับคนอื่น ถ้าข้าพเจ้าจะถือว่าตัวเอง ฉลาดกว่าคนอื่นในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ก็ในเรื่องนี้แหละในเรื่องที่ข้าพเจ้าไม่รู้จริงเกี่ยวกับปรโลก และ ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นว่าข้าพเจ้ารู้ แต่ข้าพเจ้ารู้ว่าทำการขัดขืนคำสั่งที่สูงกว่า จะเป็นทวบัญญัติหรือบัญญัติ ของมนุษย์ก็ตาม ย่อมเป็นความชั่ว ก็ในสิ่งซึ่งข้าพเจ้ารู้แน่ว่าเป็นความชั่ว ข้าพเจ้าย่อมไม่กลัวสิ่งนั้น ไม่ยอมละไปจากความดี หรือสิ่งซึ่งอาจเป็นความดี

พูดมาถึงตรงนี้ ท่านอาจปล่อยตัวข้าพเจ้าและไม่ยอมฟังคำฟ้องของอนิตัส ที่ว่า ข้าพเจ้า ไม่ควรมาปรากฏตัวอยู่ที่นี้ หรือมิเช่นนั้นก็เมื่อมาอยู่ที่นี้แล้วยอมอยากจะตัดสินใจเป็นอย่างอื่น นอก จากจะให้ประหารชีวิต ทั้งนี้เพราะข้าพเจ้ามีเสรีภาพอยู่ครบใบ บุตรของท่านทั้งหลายก็จะประพฤติ ตามคำสั่งสอนของข้าพเจ้า แล้วก็จะเสียคนกันหมด หากท่านจะพูดกับข้าพเจ้าว่า “โสกราตีส คราว นี้เราจะไม่ฟังความที่อนิตัสฟ้องละ เราจะให้ท่านเป็นอิสระ แต่ท่านต้องรับว่าท่านจะไม่ค้นคว้าหา ความจริง หรือใช้ชีวิตในทางปราชญ์อีกต่อไป ถ้าท่านขึ้นทำเช่นนั้นอีก ท่านจะต้องถูกประหาร” ข้าพเจ้าขออัยว่า ถ้าท่านปล่อยตัวข้าพเจ้าไปโดยมีข้อแม้เช่นนี้ ข้าพเจ้าจำต้องตอบว่า “ท่านสุภาพ ชนชาวเอเทน ข้าพเจ้าขอบใจท่านและข้าพเจ้ารู้สึกเป็นหนี้บุญคุณท่าน แต่ข้าพเจ้าพอใจเชื่อฟังเทว บัญชา ยิ่งกว่าคำสั่งของท่าน ตลอดเวลาที่ข้าพเจ้ายังมีชีวิตอยู่ ข้าพเจ้าจะใช้ชีวิตไปในทางบัญญัติ ตลอดเวลา และจะไม่หยุดยั้งที่จะซึ่ความจริง ให้ท่านแต่ละคนที่ข้าพเจ้าจะได้พบปะ ให้ท่านใช้ชีวิต

ตามแบบของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะพูดว่า สหาย ท่านเป็นชาวเอเทน ประชาชนของมหานครที่สำคัญที่สุดในโลก มีชื่อที่สุดในทางปัญญาและแสนยานุภาพ แล้วท่านไม่ระอายหรือ ที่มาเอาใจใส่แต่ในทางทหารพฤษัย ชื่อเสียงและยศศักดิ์ โดยไม่ใช้ความเพียรพยายามที่จะมาค้นหาคำความจริง และความเข้าใจเกี่ยวกับความสุขสมบูรณ์ของจิต ถ้าเขาแต่ละคนโต้แย้งว่าเขาเอาใจใส่ในด้านจิตใจด้วย ข้าพเจ้าก็จะไม่ปล่อยให้เขาไปเสียเลยในทันที ข้าพเจ้าจะไม่ทำเช่นนั้น ข้าพเจ้าจะถามไล่เลียงเขา พิสูจน์ดูเขา ถ้าข้าพเจ้าเห็นว่าเขาผู้นั้นปราศจากคุณความดี หากเข้าใจว่าตนเองมีคุณความดี ข้าพเจ้าก็จะชี้แจงให้ทราบว่าเขายึดในสิ่งซึ่งมีค่าถูกต้องที่สุด โดยมีได้คำนึงถึงสิ่งซึ่งสำคัญที่สุด อันมีค่ามากกว่านั้นนัก ข้าพเจ้าจะทำการเช่นนี้กับทุกคนแก่และคนหนุ่มกับทั้งประชากรและชาวต่างประเทศ ไม่ว่าใครที่ข้าพเจ้าได้พบ แต่จะเน้นไปทางประชากรของเรา เพราะท่านทั้งหลายสืบเชื้อสายโลหิตใกล้เคียงกับข้าพเจ้า ท่านต้องเข้าใจว่า ข้าพเจ้าทำตามเทวบัญชา ข้าพเจ้าเชื่อว่ามหานครนี้และท่านทั้งหลายยังไม่เคยได้รับพรจากสวรรค์อื่นใด ยิ่งไปกว่าการที่ข้าพเจ้ารับใช้สนองเทวโองการเช่นนี้ ข้าพเจ้าทำการเพื่อสิ่งเดียวเท่านั้น คือ เตือนท่านทั้งหลาย ไม่ว่าจะหนุ่มหรือแก่ให้ท่านเลิกคำนึงถึงรูปร่างเงินทอง ว่าสำคัญยิ่งกว่าจิตใจ และสภาวะความสุขแห่งจิต เพื่อให้ท่านรู้ว่าคุณความดีมิได้เกิดจากธนทรัพย์ หากทรัพย์เกิดจากคุณความดี แม้สมบัติอื่น ๆ ทั้งของส่วนตัวและของส่วนรวม ก็เกิดจากคุณความดีเช่นกัน ถ้าข้าพเจ้าใช้ถ้อยคำดังกล่าวทำให้คนหนุ่มเสีย คำเช่นนี้ก็ยิ่งเป็นถ้อยคำที่เสียหาย ถ้ามีคนพูดว่าข้าพเจ้าสั่งสอนยิ่งกว่านี้อีก เขาผู้นั้นก็กล่าวคำเท็จ ด้วยเหตุฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงขอกล่าวว่า “ข้าแต่ท่านสุภาพชนชาวเอเทน ท่านจะปล่อยให้ข้าพเจ้าเป็นอิสระหรือไม่ก็ตาม แต่ขอให้รำลึกไว้เสมอว่า ข้าพเจ้าจะไม่ทำการอื่นใด แม้จะให้ข้าพเจ้าตายถึงร้อยครั้งก็ตาม”

ท่านสุภาพชนชาวเอเทน อย่าขัดจังหวะข้าพเจ้า จงรักษาสัญญาไว้ตามที่ข้าพเจ้าขอร้อง ขออย่าได้ขัดข้อง ขอให้ฟังจนจบ ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะได้ผลดีแก่ท่าน เพราะข้าพเจ้าจะพูดด้วยคำอันท่านอาจแสดงกิริยาไม่พอใจ จึงอยากขอร้องให้ท่านอดใจไว้ ท่านต้องเข้าใจว่า ถ้าท่านสั่งประหารชีวิตข้าพเจ้า โดยฐานที่ข้าพเจ้าเป็นมนุษย์ประเภทที่ข้าพเจ้าประกาศว่าข้าพเจ้าเป็น ท่านจะไม่เชื่อว่าที่ร้ายข้าพเจ้า เท่าที่ที่ร้ายตัวท่านเอง เมเลตัสและอนิตัส ย่อมทำร้ายข้าพเจ้าไม่ได้ เพราะเขาไม่มีอำนาจ ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าจะยอมให้คนชั่วทำร้ายคนดีได้ คนดีอาจถูกฆ่า อาจถูกเนรเทศ อาจถูกรอนสิทธิ เมเลตัสและคนอื่น ๆ อาจคิดว่านี่แหละคือความชั่วร้ายแสนสาหัส แต่ข้าพเจ้าหาเห็นเช่นนั้นไม่ ข้าพเจ้าคิดว่าที่เขาระเบิดอยู่ขณะนี้ เลวร้ายกว่าเป็นไหน ๆ ในข้อที่ทำให้คนถูกประหารโดยปราศจากเหตุผล

ท่านสุภาพชนชาวเอเทน ด้วยเหตุฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงมิได้แค้นใจเพื่อตัวเอง ดังที่มักจะเข้าใจกัน ข้าพเจ้าแค้นใจให้ท่าน เพื่อท่านจะได้ไม่สูญเสียสิ่งซึ่งเทพประทาน ด้วยการลงโทษข้าพเจ้า เพราะถ้าท่านฆ่าข้าพเจ้าเสียแล้ว ท่านจะหาคนอย่างข้าพเจ้าอีกไม่ได้ง่าย ๆ อาจฟังดูน่าหมั่นไส้ แต่ข้าพเจ้าก็พูดได้ว่า ข้าพเจ้าอยู่ในกรงนี้ตามเทวบัญชา ดูจตุรทิศที่ไม่พรากไปจากมา ทั้ง ๆ ที่มีสูงใหญ่ ได้รับการเลี้ยงดูดี จนขี้เกียจ จึงต้องได้รับความรบกวน ข้าพเจ้าคิดว่าเทพส่งข้าพเจ้ามาทำหน้าที่นี้ มารบกวนและแนะนำใจ ให้แต่ละท่านไม่หยุดนิ่ง ข้าพเจ้าอยู่ใกล้ท่านทั้งหลายตลอดทั้งวัน ท่านจะหาคนอื่นอย่างข้าพเจ้าอีกไม่ได้ง่าย ๆ และถ้าท่านฟังข้าพเจ้า ท่านย่อมจะไม่พรากชีวิตข้าพเจ้า แต่อาจเป็นเพราะท่านไม่พอใจเหมือนคนง่วงต้องตกใจตื่น จึงไม่ชอบข้าพเจ้า หันไปหาอนิตัส และอยากลงโทษข้าพเจ้า

ถึงตาย ท่านจะได้นอนหลับต่อไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่ เว้นไว้แต่เทพเจ้าผู้ทรงเต็มไปด้วยการรณนภาพ จะส่งผู้อื่นดุจข้าพเจ้ามาให้ใหม่ ที่ว่าข้าพเจ้าเป็นผู้ซึ่งเทพส่งมาสู่นครนั้นนั้น ข้าพเจ้ากล่าวได้เต็มปาก ท่านอาจรู้ความจริงข้อนี้ เมื่อท่านพิจารณาว่าคุณธรรมดาที่ไหนที่จะทำตังข้าพเจ้า คือ ไม่เอาใจใส่กับสมบัติวัตถุส่วนตัว ใช้เวลาหลายปีต่อหลายปี ทำการให้พวกท่าน ไปหาท่านแต่ละคน ข้าพเจ้าทำตัวดั่งหนึ่งเป็นบิดาหรือพี่ชายใหญ่ คอยให้อโวกาให้ดำเนินตามทางที่ชอบ ถ้าข้าพเจ้าพูดเพื่อค้ำกำไรหรือได้สินจ้าง ก็อาจอธิบายการกระทำของข้าพเจ้าเป็นอื่นไปได้ แต่ท่านก็เห็นแล้วว่า ทั้งๆ ที่โจทก์ก็พยายามหาความข้าพเจ้าอย่างปราศจากความละอาย แต่ยังมีได้กล่าวพอที่จะหาพยานมากล่าวหาว่าข้าพเจ้ารับเงินจากใครหรือขอเงินจากใคร ในส่วนข้าพเจ้านั้น ความจนของตนเองก็เห็นจะเป็นพยานได้เพียงพอแล้ว ที่จะแสดงว่าที่ข้าพเจ้าพูดมานั้นเป็นความจริง

อาจเป็นเรื่องแปลก ที่ข้าพเจ้าทำการให้ความคิดความอ่านแก่แต่ละบุคคลอย่างไม่เว้นว่าง แต่มิได้เคยปรากฏความคิดขึ้นในใจเลยว่า จะมาแนะนำรัฐในระบอบประชาธิปไตยของท่าน ท่านย่อมเคยได้ยินข้าพเจ้าให้เหตุผลมาก่อนแล้วหลายครั้งหลายหน ว่าข้าพเจ้าได้รับเทวบัญชา ดังที่เมเลตัส อ่างเยาะเย้ยไว้ในคำฟ้อง ความจริงข้าพเจ้าได้ยินเสียงสั่งจากเบื้องบนมาแต่เมื่อเป็นเด็กแล้ว เมื่อมีเสียงเช่นนี้เกิดขึ้น ข้าพเจ้าย่อมต้องผลจากสิ่งอื่นอันข้าพเจ้ากระทำอยู่ เสียงนั้นไม่เคยยุให้ข้าพเจ้าทำต่อไปด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงมิได้เข้าทำการให้รัฐ และข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นเช่นนั้นเหมาะสมแล้ว หากข้าพเจ้าขึ้นเข้ารับราชการแล้วละก็ ท่านสุภาพชนชาวเอเธน ข้าพเจ้าคงสูญสิ้นไปเสียนานแล้ว โดยที่ไม่มีโอกาสทำความดีให้แก่ท่านหรือแก่ตนเองเลย เวลาข้าพเจ้าพูดจริงนั้น อยากรอข้าพเจ้าเลย ไม่มีใครที่จะปลดปล่อยได้เลย หากขึ้นยืนหยดอย่างกล้าหาญขึ้นต่อหน้าพวกท่าน หรือพวกประชาธิปไตยอื่น ๆ แล้วห้ามมิให้ทำบาป มิให้ทำฆาตกรรมในรัฐ คนที่ต่อสู้เพื่อความยุติธรรมนั้น ถ้าจะคงชีวิตอยู่ได้ก็จะต้องทำการนอกวงการของรัฐบาล ทำได้ระหว่างกันเป็นส่วนตัวเท่านั้น

ข้าพเจ้าจะแสดงข้อพิสูจนให้เห็นชัด จะไม่พิสูจนด้วยคำพูด หากพิสูจนด้วยการกระทำ อันท่านเห็นว่ามิหนัก ขอบให้ฟัง ข้าพเจ้าจะเล่าให้ฟังถึงสิ่งซึ่งเกิดขึ้นกับข้าพเจ้า และท่านจะรู้ว่าข้าพเจ้าไม่ยอมแพ้แก่ยุติธรรมเลย แม้จะมีผู้สั่งประหารชีวิตข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ยอมตายตรงนั้น ยิ่งกว่ายอมแพ้ที่ข้าพเจ้าจะเล่าให้ท่านฟัง อาจเป็นเรื่องอันโอ้อวด และเป็นเรื่องธรรมดาๆ ในศาล แต่ก็เป็นเรื่องจริง

ท่านก็รัฐอยู่แล้วไม่ใช่หรือ ท่านสุภาพชนชาวเอเธน ว่าข้าพเจ้าไม่เคยรับตำแหน่งในราชการ แต่เคยได้รับเลือกให้เป็นวุฒิสมาชิกตามวิถีทางการเมือง^(๑๗) เพราะเวลานั้น คนเฒ่าข้าพเจ้า(แอนติโอกัส) ได้ร่วมกันเป็นประธานคณะผู้พิพากษา ตอนนั้นพวกท่านลงมติให้พิจารณาคดีเรื่องนายพลเรือสิบคน ซึ่งยังมีชีวิตอยู่ หลังจากการสงครามทางทะเล^(๑๘) ท่านจะให้พิพากษารวมกันเลยทีเดียว ซึ่งต่อมาภายหลังท่านก็ยอมรับว่าการกระทำเช่นนั้นผิดกฎหมาย แต่ตอนนั้น มีข้าพเจ้าคนเดียวในคณะผู้พิพากษาที่ขัดขืนมติพวกท่าน บอกท่านไม่ให้ทำผิดกฎหมาย และข้าพเจ้าก็ลงคะแนนคัดค้านการกระทำนั้น ครั้นแล้วพวกศิลปินที่ก็กลบปากันแสดงโองหาร ให้จับข้าพเจ้าขัง พวกท่านก็สนับสนุนให้ทำเช่นนั้น แต่ข้าพเจ้าต้องยอมเสี่ยง ยึดถือเอากฎหมายและความยุติธรรมไว้เป็นหลัก ยิ่งกว่าเข้าข้างท่าน ในเมื่อมติของท่านไม่ต้องตามท่านเองคลองธรรม ถึงแม้จะตั้งถูกขัง หรือถูกฆ่าก็ตาม เวลานี้รัฐนี้ยังมี

การปกครองระบอบประชาธิปไตยอยู่ ครั้นเมื่อพวกเผด็จการยึดอำนาจ พวกผู้บัญชาการสูงสุด ๓๐ คน เรียกตัวข้าพเจ้ากับคนอื่น ๆ อีก ๔ คน ให้ไปตามลีออน^(๑๓) มาจากเกาะซาลามิส เพื่อฆ่าเสีย และสังคนอื่น ๆ อีกมาก เพื่อกำจัดคนทั้งหลายให้มากที่สุดที่จะทำได้ คราวนั้นข้าพเจ้าก็มีได้แต่ใช้คำพูด หากแสดงให้เห็นด้วยว่าข้าพเจ้าย่อมยินยอมยั้งต่อสู้อภัยและความยุติธรรมเสมอไป ทั้ง ๆ ที่รัฐบาลนั้นไม่มีอำนาจ ก็ไม่อาจขู่ให้ข้าพเจ้ากลัวได้ เมื่อเราออกมาจากศาลว่าการ อีกสี่คนตรงไปตามตัวลีออน ส่วนข้าพเจ้านั้นกลับเรือน ข้าพเจ้าคงถูกประหารชีวิตไปแล้ว หากไม่เกิดรัฐประหารขึ้นเร็ววัน คนส่วนมากย่อมจะยืนยันเรื่องราวนี้ได้ ถ้าข้าพเจ้าเป็นข้าราชการ และเพียรทำการเพื่อความยุติธรรมดังที่ผู้มีเมโนธรรมควรประพฤติ เพราะคนอย่างข้าพเจ้าถือความยุติธรรมเป็นกิจสำคัญประการแรกอันต้องกระทำ เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้าก็คงไม่มีชีวิตยืนนานจนตราบเท่าทุกวันนี้ อย่าวาดแต่ข้าพเจ้าเลย แม้นคนอื่นในโลกที่เพียรทำเช่นนั้นก็มีชีวิตอยู่ไม่ได้ ด้วยเหตุฉะนั้นท่านจึงควรสังเกตได้ว่าตลอดชีวิตข้าพเจ้านี้ บุคลิกลักษณะของข้าพเจ้านั้นคงเสี้ยนคงวาท ทั้งที่ทำการเพื่อส่วนบุคคล และส่วนสาธารณะ คือไม่ยอมทำการใดที่ผิดหลักความยุติธรรม ไม่ว่าการกระทำนั้นจะเพื่อที่ถูกหว่านเป็นลูกศิษย์ข้าพเจ้าก็ตาม ความจริงข้าพเจ้าไม่เคยตั้งตนเป็นครู แต่ใครก็ตามไม่ว่าแก่หรือหนุ่ม หากอยากฟังคำสนทนาของข้าพเจ้า และจะกระทำเช่นข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็มีได้เปิดโอกาสแก่เขา และข้าพเจ้าก็มีได้เรียกราค่าที่เขามาฟัง ทั้งไม่เคยปฏิเสธที่จะพูดกับใคร ๆ ข้าพเจ้าพร้อมที่จะตอบปัญหาให้ทั้งคนรวยคนจน และก็พร้อมสำหรับคนที่จะฟังข้าพเจ้า แลตอบปัญหาข้าพเจ้า ใครในหมู่คนพวกนี้กลายเป็นพลเมืองดีหรือพลเมืองเลว ก็ไม่เป็นเรื่องอันข้าพเจ้าพึงรับผิดชอบ เพราะข้าพเจ้าไม่เคยสัญญาว่าจะพราคค่าสั่งสอนให้แก่ใคร หากใครอ้างว่าตนเคยเรียนวิชากับข้าพเจ้า เป็นความลับสองต่อสอง อันข้าพเจ้าไม่ยอมเปิดเผยให้คนอื่น ก็ขอให้ท่านแน่ใจเถิดว่าเรามีได้พูดความจริง

อะไรเล่าที่เป็นเหตุให้คนบางคนพอใจร่วมสังสรรค์กับข้าพเจ้า ท่านได้ยื่นคำตอของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าบอกท่านแล้วทั้งหมดว่า เขาพากันยินดีที่ได้ยินข้าพเจ้าสอบถามพวกที่ถือตนว่าฉลาด โดยที่พวกนั้นไม่ฉลาด ข้าพเจ้าเชื่อว่าข้าพเจ้าทำการเช่นนี้โดยเทพบัญชา ทั้งมาเข้าฝันและพยากรณ์ ทั้งยังแสดงออกทางอื่น ๆ อันเทพพึงกระทำให้ประจักษ์แก่มนุษย์ เพื่อให้เขาคนนั้นทำการ นี่แหละคือความจริงแท้อันจะพิสูจน์ได้ง่าย ก็ถ้าข้าพเจ้าทำให้เด็กหนุ่มของท่านเสียคน บัดนี้เขาเหล่านั้นก็แก่ตัวลงบ้างแล้ว นานที่เขาจะเข้าใจได้แล้วว่า ข้าพเจ้าคิดทำลายเขาเมื่อหนุ่ม ควรที่เขาบางคนจะลุกออกมาที่บัดนี้ เพื่อกล่าวโทษข้าพเจ้า ถ้าเขาไม่อยากจะทำเอง บิดาพี่น้องหรือญาติคนอื่น ๆ ที่เคยได้รับทุกข์จากข้าพเจ้า ก็น่าจะทำแทนได้ ควรจำความหลังมาขอร้องให้ศาลลงโทษข้าพเจ้าได้แล้ว ทั้ง ๆ ที่คนเหล่านั้นก็มารวมอยู่ที่นี้มากในขณะนี้ ข้าพเจ้าเองก็เห็นหลายคน นั่นใครโต^(๒๐) ผู้ร่วมวัยกับข้าพเจ้า และอยู่แขวงเดียวกัน เป็นบิดาของใครโตบิวลัส นี้ก็ลูกชานีอัส แห่งสเฟตตอส^(๒๑) บิดาของแอสกินีส ซึ่งนั่งอยู่ใกล้ ๆ แล้วก็แอนติฟอน แห่งเซพีเซีย บิดาของเฮพิกินีส คนนอกกระนั้นที่พี่น้องเคยร่วมสมาคมกับข้าพเจ้าก็มาก เช่น นิโกสตราตัส บุตรที่โอไซดีตัส น้องที่โอโดตัส ที่โอโดตัสตายเสียแล้ว ย่อมห้ามน้องไม่ให้เอาเรื่องกับข้าพเจ้าไม่ได้แล้ว ยังพาราลิอัสก็อยู่ที่นี่ เขาผู้นี้เป็นบุตรเดโมโดกัส น้องชายเทอากีสแล้วก็เอโดแมนตัส บุตรอริสตอน ทั้งเปเลโต้ น้องชายก็อยู่ที่นี่ด้วย เอแอนโตโดรัส

ก็อยู่กับอโปลโลโดรัส น้องชาย ข้าพเจ้าจะเอ่ยนามคนอื่น ๆ ได้อีกมาก อย่างน้อยก็ว่าที่เมเลตัสจะอ้างเอาคนใดคนหนึ่งเป็นพยาน หรือถ้าตอนนั้นลืม ก็เรียกพยานได้ตอนนั้น ข้าพเจ้าจะยืนยันแอบเสียจะได้พูดอะไรได้เต็มที่ ท่านสุภาพชนทั้งหลาย แต่เมเลตัสก็ย่อมจะพบความจริงกันข้าม จะพบว่าเขาเหล่านั้นล้วนสนับสนุนข้าพเจ้า ทั้ง ๆ ที่เมเลตัสและอนิตัสหาว่า ข้าพเจ้าทำให้เขาเสียคน ทำให้ญาติสนิทอันเป็นที่รักยิ่งของเขาต้องได้รับความทุกข์ อาจพูดได้ว่าคนที่ถูกข้าพเจ้าทำให้เสีย ย่อมเข้าข้างข้าพเจ้า แต่คนที่ไม่เสียเล่า คนที่เป็นญาติผู้มีอายุแล้ว ทำไมจึงมาเข้าข้างข้าพเจ้า เพราะเข้าข้างความดีและความถูกต้องมิใช่หรือ และเขาก็รู้มิใช่หรือ ว่าเมเลตัสกล่าวคำเท็จ ส่วนข้าพเจ้านั้นกล่าวคำจริง

ท่านสุภาพชน นี่แหละ คือ คำแก้คดีที่ข้าพเจ้าจำต้องพูด หรือจะเสริมอีกเล็กน้อยเท่านั้น บางคนในพวกท่าน ถ้านึกถึงตอนที่ตนเองต้องขึ้นศาล ทั้ง ๆ ที่ในคดีเบากว่าคดีของข้าพเจ้านี้ ย่อมไม่พอใจ ย่อมอ้อนวอนขอร้องต่อศาล โบหน้านองน้ำตา พาลูกเล็ก ๆ มาศาล เพื่อขอความเห็นใจ ยังญาติมิตรอื่น ๆ ก็พากันมาขอความกรุณา ในส่วนข้าพเจ้านั้นเห็นจะไม่ทำการดังกล่าว ทั้ง ๆ ที่รูปความดูจะเป็นไปในทางที่มีอันตรายอยู่มาก คนที่พิจารณาคดีเห็นเช่นนั้น ก็ยังจะคิดอยากลงโทษข้าพเจ้ายิ่งขึ้น แม้ความหมั่นไส้ข้อเดียว ก็ทำให้เขาโกรธ พอที่จะลงคะแนนให้ข้าพเจ้าแพ้ แต่ข้าพเจ้าไม่ได้ว่าเรื่องเช่นนั้นจะเกิดขึ้นกับท่าน แต่ถ้าเกิดขึ้น ข้าพเจ้าคิดว่าข้าพเจ้าควรพูดว่า “ท่านผู้เป็นสหาย ข้าพเจ้าเองก็เป็นคนมีญาติ มิได้เกิดจากพ่อแม่หรือก้นหิน^(๒๒) ดังที่โฮมเมอร์กล่าว ข้าพเจ้าเกิดจากมนุษย์ มีญาติและบุตรสาม คนหัวปีเป็นหนุ่มแล้ว อีกสองคนยังเป็นเด็ก แต่ข้าพเจ้าก็ไม่เอาลูกมาศาล หรืออ้างลูกเพื่อให้ปล่อยข้าพเจ้า” ทำไมข้าพเจ้าจึงไม่ทำเช่นนั้น ไม่ใช่เพราะข้าพเจ้าหยิ่ง หรือเพราะดูถูกท่าน หรือเพราะข้าพเจ้าอยากตาย หากเพราะข้าพเจ้าต้องการรักษาเกียรติข้าพเจ้า เกียรติท่าน และเกียรติของรัฐนี้ ข้าพเจ้าเห็นไม่เป็นการเหมาะสมที่ข้าพเจ้าจะพึงทำเช่นนั้น คนอายุปุ่นข้าพเจ้า ผู้มีชื่ออย่างข้าพเจ้า จะจริงเท็จอย่างไรก็ตาม แต่ก็เป็นที่เชื่อกันว่า ไสกราตีสย่อมประพฤติดีดีไป จากคนอื่นส่วนใหญ่ และท่านผู้อื่นใด ซึ่งได้ชื่อว่าทำการเพื่อบุญญา เพื่อความกล้า หรือเพื่อคุณความดีอื่น หากท่านมาขอความสงสารจากศาลแล้ว ก็ย่อมเป็นที่น่าละอายใจมาก ข้าพเจ้าเห็นคนอื่นเขาทำกันบ่อยแล้ว เวลาเขาขึ้นศาล ทั้ง ๆ ที่เป็นคนมีชื่อเสียง แต่ก็มาทำการอันประหลาดโดยคิดเสียว่าน่ากลัวยิ่งนักที่ตนจักต้องตาย ทำดังประหนึ่งว่าตนจะไม่ตาย หากศาลไม่สั่งประหารชีวิต ข้าพเจ้าเห็นว่าคนพวกนี้ทำ ความเสียหายให้รัฐ คนต่างชาติอาจเข้าใจไปว่า ชาวเอเธนนั้น ได้ชื่ออย่างเยี่ยมยอดในทางคุณธรรม ได้รับเลือกเป็นพิเศษเพื่อให้ทำรัฐการ และได้รับเกียรติ แต่ก็กลัวตายดังหนึ่งอิสตรี ท่านสุภาพชนชาวเอเธนสำหรับพวกเราที่มีชื่อแม้เพียงเล็กน้อย จะทำเช่นนั้นไม่ได้เลย ถ้าใครขึ้นทำ ท่านไม่ควรยอม ท่านต้องแสดงให้เห็นชัดอย่างแจ่มแจ้ง ว่าท่านพร้อมที่จะลงโทษคนที่ก่อเรื่องให้ศาลเมตตา ให้เป็นที่น่าอับยศแก่รัฐ ยิ่งกว่าคนที่ไม่ขอร้องอะไร

ท่านสุภาพชน แม้จะไม่พูดถึงเรื่องเกียรติ ก็ไม่ชอบธรรมที่จะขอให้ตุลาการปล่อยตน เราควรพูดชี้แจงให้เป็นที่เข้าใจเท่านั้น ผู้พิพากษามานั่งพิจารณาคดีเพื่อให้ความยุติธรรม มิใช่เพื่อความพอใจ ตุลาการให้คำสัตย์ปฏิญาณไว้แล้วว่าจะไม่พิพากษาตามอำเภอใจ หากจะตัดสินคดีความตามกฎหมาย จึงไม่ควรที่เราจะทำการเพื่อให้ท่านเป็นคนออสัตย์ และท่านก็ไม่ควรปล่อยให้เขาทำเช่นนั้น ถ้า

ขึ้นหากันเช่นนั้น ก็ถือว่าทั้งสองฝ่ายไม่เคารพเทพ ด้วยเหตุฉะนั้น ท่านย่อมหวังได้ว่าข้าพเจ้าจะไม่ทำการอันข้าพเจ้าเห็นว่าผิด หรือขัดต่อการแสดงความเคารพแต่เทพ โดยเฉพาะเมื่อเมเลตัสฟ้องข้าพเจ้าด้วยข้อหานี้ หากข้าพเจ้าจะชนะคดีด้วยการขอร้องท่าน ให้ท่านสละสัตย์ปฏิญาณเสีย ก็ย่อมเท่ากับข้าพเจ้าสั่งสอนให้ท่านไม่เคารพนับถือเทพ คำพูดของข้าพเจ้าก็จะฟ้องข้าพเจ้าเอง ว่าข้าพเจ้าไม่เชื่อเทพ ข้าพเจ้าย่อมไม่ทำเช่นนั้นดอก ท่านสุภาพชนชาวเอเทน เพราะข้าพเจ้าเคารพนับถือเทพยิ่งกว่าโจทก์เป็นไหน ๆ ข้าพเจ้าขอให้ท่านและขอให้เทพพิจารณาตัดสินคดี เพื่อให้ได้ผลที่ดีที่สุด ทั้งสำหรับข้าพเจ้าและสำหรับท่าน

**ผู้พิพากษาศาลินให้แพ้ แต่ยังไม่ลงโทษ
เมเลตัสเสนอโทษประหารชีวิต**

ท่านสุภาพชนชาวเอเทน ข้าพเจ้าไม่รู้สึกเสียใจที่ท่านออกเสียงลงคะแนนว่าข้าพเจ้าเป็นผู้ผิดในเรื่องนี้ ข้าพเจ้ามีเหตุผลหลายประการ เพราะเชื่อว่าข้าพเจ้าจะไม่ได้คาดมาล่วงหน้า แท้ที่จริงข้าพเจ้าออกจะแปลกใจเสียซ้ำที่คะแนนเกือบจะก้ำกึ่งทั้งสองฝ่าย ข้าพเจ้าไม่เห็นว่าคะแนนจะใกล้เคียงกันถึงเพียงนี้ นึกว่าฝ่ายโจทก์จะได้คะแนนมากมายนัก แต่นี่ถ้าอีกสามสิบเสียง(๒๓) มาทางนี้ ข้าพเจ้าก็จะชนะความ ลำพังเมเลตัสคนเดียวแล้ว ทุกคนเห็นได้ชัดว่าข้าพเจ้าย่อมชนะแน่ ไม่แต่จะชนะ หากยังจะปรับเมเลตัสได้อีกพันเหรียญ เพราะโจทก์จะไม่ได้คะแนนถึง ๑ ใน ๕(๒๔) แต่นี่ดีที่ตัดสินและลีคอนมาร่วมฟ้องด้วย จึงชนะ

ข้าพเจ้าทราบว่ามีเมเลตัสเสนอโทษประหาร ดีมาก ควรที่ข้าพเจ้าจะเสนอโทษใดแทนเล่า ที่ข้าพเจ้าควรได้รับนั้นควรจะเป็นสิ่งซึ่งสมควรแก่ข้าพเจ้า อะไรเล่าที่ข้าพเจ้าสมควรได้หรือจ่าย เพราะข้าพเจ้าเลือกมีชีวิตอยู่เยียบ ๆ และสละจากสิ่งซึ่งคนส่วนมากประสงค์เสีย คือ ข้าพเจ้าละเรื่องเงิน เรื่องครอบครัว เรื่องความเป็นผู้นำในยามสงคราม หรือความเป็นนักพูดกลางชุมชน ตลอดจนตำแหน่งต่าง ๆ สังคมต่าง ๆ และการวางแผนต่าง ๆ ในรัฐด้วย ข้าพเจ้าคิดในใจว่าข้าพเจ้าดีเกินกว่าจะปลดอดภัยได้กับงานเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงตีตนออกห่าง ถ้าขึ้นเข้าไปก็คงไม่มีประโยชน์ทั้งแก่ท่านและแก่ตนเอง หากข้าพเจ้าออกทำการเองเป็นส่วนตัว ออกไปหาแต่ละคน ข้าพเจ้ายืนยันว่า ข้าพเจ้าทำการอันสำคัญยิ่งให้แก่พวกท่าน ด้วยข้าพเจ้าพยายามจะให้ท่านแต่ละคนเลิกคิดถึงเรื่องที่ตนมีอะไร แต่ให้คิดถึงที่ตนคืออะไร และให้นึกถึงทางที่จะเป็นคนฉลาดจะเป็นคนดี และก็ไม่แนะนำให้คิดว่ารัฐมีอะไร แต่ให้คิดว่ารัฐคืออะไร นอกจากนี้ ข้าพเจ้ายังแนะนำให้นึกถึงสิ่งอื่น ๆ ในโลก ไปในท่านองนี้ บริการเช่นนี้ ข้าพเจ้าควรได้รับอะไรตอบแทน รางวัลนั้นต้องเหมาะแก่ข้าพเจ้าด้วย ก็รางวัลอะไรเล่า จึงจะเหมาะสำหรับคนจน ผู้มีอุปการคุณแก่รัฐ ผู้ซึ่งอยากอยู่อย่างว่าง ๆ เพื่อจะได้มีเวลาช่วยแนะนำพวกท่าน ท่านสุภาพชนชาวเอเทน ข้าพเจ้าไม่เห็นว่ อะไรจะเหมาะยิ่งไปกว่าที่รัฐจะต้อนรับคนอย่างข้าพเจ้า จัดที่พักอาศัยให้อย่างสมเกียรติ การกระทำเช่นนี้มีค่ายิ่งกว่าใครคนหนึ่ง ในพวกท่านชนะแข่งม้า หรือแข่งม้าเทียมรถที่โอลิมเปียเป็นไหน ๆ ผู้ชนะเลิศกีฬาโอลิมปิกนำความสุขปลอม ๆ มาให้ท่าน แต่ข้าพเจ้านำความสุขที่แท้จริงมาให้ นักกีฬาเช่นนี้ไม่จำเป็นต้องรับการเลี้ยงดู แต่ข้าพเจ้าต้องการ ถ้าจะให้ข้าพเจ้าบอกว่าข้าพเจ้าควรได้รับอะไรตอบแทน ข้าพเจ้าเสนอว่าควรที่รัฐจะเลี้ยงดูข้าพเจ้าอย่างสมเกียรติ

บางเวลาที่ข้าพเจ้าพูดเช่นนั้น ท่านจะรู้สึกเหมือนเวลาข้าพเจ้าพูดเกี่ยวกับการขอความเห็นใจ หาว่าข้าพเจ้าหญิงผยอง ท่านสุภาพชนชาวเอเทน ข้าพเจ้ามิได้รู้สึกหยังเลย เรื่องมีเพียงว่าข้าพเจ้ามั่นใจว่าไม่เคยตั้งใจทำความเดือดร้อนให้ใคร แต่ข้าพเจ้าก็ทำให้ท่านเชื่อไม่ได้ เพราะเราเพิ่งพูดกันมาไม่นาน หากมีธรรมเนียมที่นี้ ดังที่ชาติอื่น ๆ อนุญาตให้พิพากษาคดีเรื่องเกี่ยวกับความเป็นความตายได้หลายวันแล้วละก็ ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านเป็นต้องเชื่อข้าพเจ้าแน่ แต่เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ย่อมไม่ใช่เป็นของง่ายที่จะขจัดความเกลียดชังลวงหน้าให้หมดไปได้ภายในเวลาอันสั้น

แต่ข้าพเจ้าก็ยังเชื่อมั่นว่าไม่เคยทำให้ใครเดือดร้อน และข้าพเจ้าก็ย่อมจะไม่ทำให้ตนเองเดือดร้อนด้วยการเสนอให้ตนเองได้รับโทษ ข้าพเจ้ากลัวสิ่งซึ่งเมเลตัสเสนอให้ลงโทษข้าพเจ้ากระนั้นหรือ ก็เมื่อข้าพเจ้าไม่รู้ว่าดีหรือเลว จะมาหนีไปรับโทษทัณฑ์อย่างอื่น อันข้าพเจ้าเห็นว่าเลวอย่างไรได้ ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าควรรับโทษอะไรแทน จำคุกหรือ ทำไมข้าพเจ้าจึงต้องไปอยู่ในคุก เพื่อเป็นทาสพวกผู้คุม ๑๑ คน หรือโทษปรับและจำคุกจนกว่าจะจ่ายเงินปรับ นี่ก็เหมือนที่กล่าวมาเมื่อตะกี เพราะข้าพเจ้าไม่มีเงินจ่าย หรือข้าพเจ้าควรเสนอให้เนรเทศเป็นการลงโทษ ท่านคงรับข้อเสนอนี้ ซึ่งย่อมหมายความว่าข้าพเจ้ารักชีวิตมาก มากจนมองไม่เห็นที่ท่านผู้เป็นเพื่อนร่วมรัฐทนคำพูดและวิถีทางของข้าพเจ้าไม่ได้ ท่านเห็นว่าหนักและน่าเบื่อเกินไป จึงอยากกำจัดข้าพเจ้าไปเสียให้พ้น ถ้าเช่นนั้นคนต่างชาติจะทนข้าพเจ้าไหวละหรือ ท่านสุภาพชนชาวเอเทน เขาก็ทนไม่ได้เหมือนกัน ชีวิตข้าพเจ้าออกจะใหญ่ยิ่งเกินไป ยิ่งเข้าปุ่นนี้แล้ว ถ้าจะไปจากนครหนึ่งสู่อีกนครหนึ่ง ก็จะถูกเนรเทศไปเรื่อยๆ จนตลอดชีวิต ข้าพเจ้ารู้ว่า ไม่ว่าจะไปที่ไหน ย่อมมีคนหนุ่มมาฟังคำสนทนาคงที่นี้ ถ้าขึ้นห้าม ก็คงพากันไปบอกผู้ใหญ่ให้ไล่ข้าพเจ้า ถ้าปล่อยให้มาฟัง บิดาและญาติ ๆ ก็จะมากันไล่ข้าพเจ้าออก เพื่อกันเด็กหนุ่มเหล่านั้นไว้ ไม่ให้เสียคน

บางคนอาจพูดว่า “โสกราตีส ท่านจะละพวกเราเสีย ไปอยู่อย่างสงบเงียบ ไม่ได้หรือ” ออกจะเป็นเรื่องยาวมากที่จะทำให้พวกท่านบางคนเข้าใจ ถ้าข้าพเจ้าจะบอกว่าทำเช่นนั้น ก็เท่ากับขัดเทวบัญชา จะอยู่เฉยๆ ไม่ได้ดอก ท่านคงไม่เชื่อคำพูดที่ว่านี้ หากว่าข้าพเจ้าแตกตื่น และท่านจะยิ่งเชื่อข้าพเจ้าน้อยลงไปอีก ถ้าข้าพเจ้าจะบอกท่านว่า ความจริงนั้นมนุษย์ควรพูดถึงคุณความดีทุกๆ วัน เรื่องอื่น ๆ ท่านก็ได้ยินข้าพเจ้าพูด และได้ทราบว่ข้าพเจ้าค้นคว้าความจริงจากตนและคนอื่นอยู่แล้ว เพราะชีวิตอันปราศจากการค้นคว้าหาความจริงนั้น หาใช่ชีวิตสำหรับมนุษย์ไม่ แต่ข้าพเจ้าขอยืนยันว่ที่กล่าวมานี้เป็นความจริง เป็นแต่ไม่ใช่ของง่ายที่จะทำให้ท่านเชื่อ ยิ่งกว่านี้แล้ว ข้าพเจ้าก็ไม่คุ้นกับความคิดที่ว่ข้าพเจ้าควรถูกลงโทษ ถ้าข้าพเจ้ามีเงิน ข้าพเจ้าคงตีราคาพอที่ข้าพเจ้าจะจ่ายได้ เพราะนั้นย่อมไม่ทำให้ข้าพเจ้าเดือดร้อนเลย แต่ข้าพเจ้าก็ไม่มีเงิน เว้นเสียแต่ท่านจะตีราคาเพียงเท่าเงินที่ข้าพเจ้ามีพอจ่าย ข้าพเจ้าอาจจ่ายเหรียญเงินได้อันหนึ่ง จึงขอตีราคาปรับไว้เท่านั้น แต่ท่านสุภาพชน เปลดไต้ที่นั่นอยู่ที่นี่ ใครโต ใครโตบิวลัส และอโปลโลโดรัส ขอให้ข้าพเจ้าเพิ่มเป็น ๓๐ เหรียญ เขาสัญญาคำประกันให้ได้ ข้าพเจ้าจึงขอกำหนดค่าปรับไว้เท่านั้น คนที่ออกนามมานี้ ล้วนเป็นบุคคลที่เชื่อถือได้ เขาจะเป็นนายประกันให้ข้าพเจ้า

ท่านสุภาพชนชาวเอเทน ท่านเร่งเวลาไปหน่อย ผู้ที่เกลียดนครแห่งนี้ ย่อมจะประณามท่านว่าเป็นผู้ก่อการฆาตกรรมให้แก่โสกราตีส ผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้ที่คิดจะหาเรื่องเอาภัยกับท่าน ย่อมยกย่องให้ข้าพเจ้าเป็นนักปราชญ์ทั้ง ๆ ที่ข้าพเจ้าอาจจะไม่ได้เป็นปราชญ์ ถ้าท่านจะอดใจไว้อีกหน่อย ธรรมชาติก็จะทำการให้ท่านเอง เพราะท่านก็เห็นอยู่แล้วว่าข้าพเจ้าแก่เพียง ไทน์ ความตายรอใกล้อยู่แล้ว ถ้อยคำทั้งนี้ข้าพเจ้ามิได้พูดเจาะจงมายังท่านทุกคน หากจำเพาะแต่คนที่ออกเสียงลงคะแนนให้ประหารชีวิตข้าพเจ้า(๒๕) ข้าพเจ้าขอพูดกับคนพวกนี้อีกอย่างเดียวกับท่าน

ท่านสุภาพชน ท่านอาจคิดว่าข้าพเจ้าแก่คดีไม่ดี ถ้าข้าพเจ้าเตรียมพูดให้ถูกและทำการเพื่อเอาตัวรอดแล้ว ข้าพเจ้าคงทำให้ท่านเชื่อคำของข้าพเจ้าได้ ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ข้าพเจ้าไม่ได้ถูกลงโทษเพราะแก่คดีอย่างปราศจากเหตุผล หากแก่คดีอย่างมีความกล้า อย่างมีความละเอียดใจ อย่างไม่พร้อมที่จะพูดถ้อยคำชนิดที่ทำให้ท่านชอบใจ ไม่ร่ำร้องวิงวอนเกี่ยวกับฐานะแห่งตน หรือพูดจาและทำท่าทาง อันไม่อยู่ในวิสัยอันข้าพเจ้าจะทำได้ แต่ข้าพเจ้าก็รู้ว่าพวกท่านเคยชินกับการกระทำเช่นนั้น ข้าพเจ้าไม่เห็นเป็นการถูก ที่จะประพฤติดนดั่งหนึ่งมิใช่คน อันเกิดมาเป็นไทแก่ตน และข้าพเจ้าก็ไม่ยอมแสดงความเสียใจต่อวิธีการ อันข้าพเจ้าแก่คดีมานั้น ข้าพเจ้าพอใจตาย หลังจากที่ได้อแก้คดีด้วยวิธีของข้าพเจ้านั้นยิ่งกว่าจะมีชีวิตอยู่ด้วยกระทำการต่าง ๆ อันเป็นที่พอใจของท่าน ในศาลสถิตยุติธรรม ก็ดูจะดีเท่ากับในสงคราม ข้าพเจ้าหรือใครก็ตาม ย่อมไม่ควรวางแผนหนีความตาย ไม่ว่าจะด้วยวิธีใด ในเวลาบรรณานั้น ทหารอาจเลี้ยตายได้หลายต่อหลายครั้ง ถ้าจะโยนอาวุธทิ้งเสียแล้วย่อมเป็นชดชยศัตรู กโหลบายหนีตายนั้นมิมากมายยิ่งนัก ถ้าเราพร้อมที่จะพูดอะไรทำอะไร ก็ได้ทั้งสิ้น ท่านสุภาพชน ข้อสำคัญนั้น มิได้อยู่ที่ท่านเห็นความตาย แต่ให้พ้นความชั่ว ความชั่วรุนแรงยิ่งกว่าความตายนัก ข้าพเจ้าเป็นคนซราอันเดินได้อย่างช้า ๆ แม้คนวิ่งช้าก็เอาชนะข้าพเจ้าได้ แต่ใจที่ต่างกันก็ล้วนฉลาดและวิ่งเร็ว เร็วในทางความชั่ว บัดนี้ถึงเวลาแล้วที่ข้าพเจ้าจะจากท่านไป ได้รับคำพิพากษาประหารชีวิตไปจากท่าน แต่ใจที่ก็ได้รับคำตัดสินว่าได้ทำตนอย่างเลวและอย่างอวดธรรม ข้าพเจ้าย่อมจะทำตามคำตัดสิน และใจที่ก็เช่นกัน ความจริงก็ควรจะเป็นเช่นนั้น ซึ่งข้าพเจ้าก็เห็นดีแล้ว

บัดนี้ถึงเวลาแล้วที่ข้าพเจ้าจะพยากรณ์เกี่ยวกับท่าน ท่านผู้ซึ่งได้ลงโทษข้าพเจ้า เพราะถึงเวลาแล้วที่มนุษย์มีภพยากรณ์ก่อนตาย ข้าพเจ้าบอกท่านได้ว่าท่านที่สั่งประหารข้าพเจ้าคราวนี้ ท่านจะได้รับมหันตกรรมในทันที หลังจากที่ข้าพเจ้าตายไปแล้ว กรรมอันจะตามสนองนั้น หนักยิ่งกว่าที่ท่านจะลงโทษข้าพเจ้ามากนัก ข้าพเจ้าอ้างเทพเจ้าเป็นพยานได้ เหตุที่ท่านตัดสินความเช่นนั้น ก็เพราะหวังว่าท่านคงไม่ถูกใครมาวิพากษ์วิจารณ์เรื่องความประพฤติอีกต่อไป แต่ข้าพเจ้าบอกท่านได้ว่าจะไม่บังเกิดผลดังที่ท่านคาดเลย เพราะจะมีผู้วิจารณ์ท่านเกิดขึ้นมากมาย トラบเท่าทุกวันนี้ ข้าพเจ้าทำการเสียคนเดียว ท่านจึงไม่ได้สังเกตคนอื่น ๆ คนเหล่านั้นจะรุนแรงกว่าข้าพเจ้ามากเพราะล้วนแต่หนุ่มกว่าทั้งนั้น เป็นอันว่าท่านจะได้รับคามวุ่นวายเพิ่มขึ้นอีกมาก ถ้าท่านคิดว่าการฆ่าคนจะช่วยให้หมดการวิจารณ์วิถีชีวิตของท่านแล้วละก็ ข้าพเจ้าก็บอกท่านได้ว่า ท่านคิดผิด วิธีเลี้ยงเช่นนั้นเป็นไปไม่ได้ และเป็นไปอย่างไม่สมเกียรติ วิธีที่มีเกียรติยศยิ่งและง่ายที่สุด ก็คือ วิธีที่ไม่ทำร้ายผู้อื่น หากปรับปรุงตนเองให้เข้าทำนองคลองธรรม นี้แหละคือคำที่ข้าพเจ้าพยากรณ์ท่าน ท่านผู้ซึ่งตัดสินลงโทษข้าพเจ้า แล้วข้าพเจ้าก็ขอละท่านไป

ในส่วนท่านที่ตัดสินใจปล่อยข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็อยากพูดด้วย เกี่ยวกับเรื่องนี้ จนถึงเวลาสิ้นธุรกิจ อันท่านจะกลับเรือน และข้าพเจ้าจะได้ออกไปสู่สถานที่อื่นข้าพเจ้าจะไปตาย ข้าพเจ้าอยากขอร้องท่านให้ท่านอยู่กับข้าพเจ้าอีกสักหน่อย เราควรสนทนาปราศรัยกัน ในระหว่างที่เรายังทำได้เพื่อจะเล่าความฝันสู่กันฟัง ข้าพเจ้าอยากพูดกับท่านในฐานะมิตร เล่าความหมายของสิ่งซึ่งเกิดขึ้นกับข้าพเจ้าให้ท่านฟัง สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นพิสดารมาก ท่านตุลาการ ข้าพเจ้าเรียกท่านตามตำแหน่งเช่นนี้ก็เหมาะสมแล้วนี่ละ สิ่งซึ่งเกิดกับข้าพเจ้านั้นคือเทพสังหรณ์ แต่ก่อนแต่ไร ก็เกิดขึ้นกับข้าพเจ้าเสมอ เกิดขึ้นเพื่อห้ามไม่ให้ข้าพเจ้าทำผิด นี่ก็เกิดขึ้นอีกดังที่ท่านเห็นแล้วว่าสิ่งซึ่งเกิดขึ้นกับข้าพเจ้าคราวนี้ อาจแปลไปได้ว่าเป็นความชั่วช้าที่สุด แต่เมื่อเช้าก่อนข้าพเจ้าจะออกจากเรือน มิได้มีเทพสังหรณ์ห้ามปรามข้าพเจ้าไม่ว่าข้าพเจ้าจะมาศาลหรือจะพูดในศาล แต่ก่อนๆ นั้น ถึงกับระงับข้าพเจ้าระหว่างกลางการสนทนาก็มี แต่คราวนี้มีได้ชัดขวางวาทหรือการกระทำของข้าพเจ้าเลย เหตุผลเป็นไฉนละท่าน ข้าพเจ้าบอกท่านได้ว่า เหตุที่เกิดขึ้นกับข้าพเจ้าต้องดีแน่ ที่เราเคยคิดกันว่าความตายคือความเลวนั้น เราคิดผิดไปเสียแล้ว ข้าพเจ้าได้รับข้อพิสูจน์ยืนยันอย่างแน่นอน ที่เทพสังหรณ์ไม่ห้ามปรามข้าพเจ้า นี่ย่อมแสดงว่าข้าพเจ้าจะไปดี

ขอให้เรามองอีกแง่หนึ่งแล้วเราก็จะเห็นได้ว่าความตายคืออะไร ความตายต้องเป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งในสองสิ่งนี้คือถ้าไม่เป็นสภาวะอันปราศจากความนึกคิดเลย ก็ต้องเป็นการแปรสภาพของจิตจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้า ถ้าเป็นสภาวะอันปราศจากความนึกคิดเลย ก็เหมือนกับการนอนหลับชนิดที่ผู้หลับไม่ฝันอะไรเลย ข้าพเจ้าเห็นว่าความตายในสภาวะเช่นนี้ดีพิเศษแน่ ข้าพเจ้าเชื่อว่าใครก็ตามเมื่อยามนอนหลับสนิทจนไม่ฝัน เมื่อเทียบกับวันคืนอื่นๆ ตลอดทั้งชีวิต คืนนั้นคืนเดียวก็จะมีความสุขยิ่งกว่าเป็นไหนๆ อย่างว่าแต่คนธรรมดาเลย แม้พระเจ้าแผ่นดินเปอร์เซียเองก็จะหาความสุขจากวันคืนอื่นๆ มาเปรียบเทียบกับคืนเช่นนี้ยาก ถ้าความตายเป็นสภาวะเช่นนี้ ข้าพเจ้าย่อมถือว่าความตายเป็นผลได้ของชีวิต เพราะเวลาอื่นๆ จะสำคัญเท่าคืนเดียวนั้นก็หาไม่ ท่านตุลาการ หากความตายเป็นการแปรสภาพไปสู่อีกโลกหนึ่งดังที่เขาพูดกันว่าความตายไปรวมกันอยู่ที่นั่น ถ้าเป็นจริงเช่นนี้ ก็ย่อมนับว่าเป็นมหันตคุณ เพราะการไปสู่เรือนแห่งมัจจุราช มนุษย์ย่อมจะได้พบตุลาการที่แท้จริง ยิ่งกว่าพวกที่เรียกตัวเองว่าตุลาการ เพราะอย่างน้อย ก็เชื่อกันว่า ตุลาการในปรโลกตัดสินคดีด้วยความยุติธรรม คณะผู้พิพากษาย่อมประกอบไปด้วย ไมนอส^(๒๖) และดาราแมนทัส เอโอากัสและตริปโตเลมัส ตลอดจนเทวบุตรอื่นๆ ซึ่งดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างถูกต้องตามธรรม การแปรสภาพไปสู่ปรโลกไม่เป็นการติดอกหรือ แล้วยังจะได้พบออร์ฟอส มิวสิอัส เฮเซียด และโฮเมอร์ พวกท่านแต่ละคนคิดอย่างไรในเรื่องนี้ สำหรับข้าพเจ้าชีวิตที่นั่นย่อมพิเศษแน่ ยิ่งจักได้พบ พาลาเมเดส และเอแจกซ์ บุตรเทลามอน หรือคนอื่นๆ สมัยก่อนอันต้องตายเพราะความยุติธรรม ก็ยิ่งจะมีความสุขเต็มเปี่ยมแน่ โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับที่ประสบพบเห็นอยู่ในโลกนี้ ยิ่งกว่านั้นก็คือจะได้มีโอกาสติดต่อกับบุคคลในปรโลกดังที่ได้กระทำมาแล้วในโลกนี้ ได้ค้นคว้าถามปัญหาและเรียนรู้ว่า ในบุคคลเหล่านั้นใครฉลาด และใครโง่ ทั้งๆ ที่ตั้งตัวเป็นคนฉลาด ท่านตุลาการ การที่จะได้ไปถามวีรบุรุษผู้นำทัพกรุงทรอย หรือได้ถามโอดิสซีส หรือลิสสิฟัส หรือชายหญิงอีกจำนวนมาก อันข้าพเจ้าไม่อาจสามารถเอ่ยชื่อได้หมดนี้ จะมีใช้สิ่งมีค่ายิ่งดอกหรือ จะได้ไปพูดคุยอยู่ด้วยกัน ถามปัญหาหากัน ย่อมเป็นความสุขอันสุดที่จะพรรณนา ถ้าที่ข้าพเจ้าว่านั่นเป็นจริง บุคคล

เหล่านี้อยอมไม่สังหารข้าพเจ้าแน่ พวกเขาล้วนมีความสุขยิ่งกว่าในโลกนี้ และล้วนเป็นอมตะอยู่ชั่ว
นิรันดร

ท่านตุลาการ ท่านเองก็ต้องคิดถึงความตายอย่างมีหวัง อย่างน้อยท่านก็ต้องจำไว้ว่าความจริง
มีอยู่ว่า ความชั่วจะมาฟ้องพยานคนดีไม่ได้ ไม่ว่าจะเมื่อมีชีวิตอยู่หรือเมื่อหาชีวิตไม่แล้ว เทพเจ้าไม่ลืม
คนดี สิ่งซึ่งเกิดขึ้นกับข้าพเจ้า มิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่ข้าพเจ้ารู้แน่ชัดว่าสำหรับข้าพเจ้านั้นตายเสียดี
กว่าจะได้พบความทุกข์ทรมอลเวง ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีเทพสังหรณ์คอยห้ามปราม ข้าพเจ้าบอกได้ว่า
ข้าพเจ้าไม่พยายามโทษทัณฑ์และผู้ที่ตั้งสินประหารชีวิตข้าพเจ้า แต่ที่ข้าพเจ้าฟ้องและลงโทษข้าพเจ้าเพื่อให้
ข้าพเจ้าเสื่อมเสียนั้น เขาย่อมจะได้รับคำตำหนิ เกี่ยวกับท่านนั้น ข้าพเจ้าอยากจะขอร้องเพียงว่า เมื่อ
บุตรข้าพเจ้าโตขึ้น ถ้าเขาจะคิดอยากได้เงินทองและของอื่น ๆ ยิ่งกว่าความดีแล้วไซ้ร ขอท่านได้แนะนำ
นำตักเตือนให้เกิดความไม่พอใจ ดังที่ข้าพเจ้าได้ทำกับท่าน หรือถ้าบุตรของข้าพเจ้านี้กว่าตนเป็นอย่าง
นั้น ๆ ทั้ง ๆ ที่มีได้เป็นเช่นนั้น หรือคิดไปในทางที่ไม่ควรจะคิด ก็ขอให้ท่านบอกกล่าวให้เขารู้ ดังที่
ข้าพเจ้าได้บอกท่านมาแล้ว ถ้าทำได้เช่นนี้ หวังข้าพเจ้าและบุตรจะเชื่อว่าได้รับความยุติธรรมจากท่าน

บัดนี้ถึงวาระแล้วที่เราจะต้องจากกัน ข้าพเจ้าไปตาย ท่านไปอยู่ ใครจะไปสู่สถานที่ดีกว่ากัน
เทพเจ้าเท่านั้นที่รู้

คำอธิบาย

- (๑) อนิตัสและพลพรรค คือ เมเลตัส (ดู ๓) และลีคอน ซึ่งเป็นนักพูดเท่านั้นเอง ส่วนอนิตัสนั้นเป็นคนชื่อสัตย์
และมีอิทธิพลพอสมควร ไม่เกลียดโสกราตีส เป็นส่วนตัว แต่หาไม่ใช่คนฉลาดมากมายอะไร
นัก
- (๒) นักแต่งบทละคร คือ อริสโตฟานีส ซึ่งมีชื่อทางเขียนละครชวนหัว เรื่อง “เมฆ” เล่นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๑๒๐
โจมตีโสกราตีสโดยตรง
- (๓) เมเลตัส เป็นเด็กหนุ่ม หัวรุนแรงเกลียดโสกราตีสเป็นส่วนตัว จนถึงกับนำคดีมาขึ้นศาล (มีกล่าว
ถึงใน “ยูโทโพรา” ด้วย)
- (๔) กอกิอัส ศิลปวาที และปรัชญาเมธีอันมีชื่อ มาสู่กรุงเอเธนในขณะทอดจากลิออนตินเป็นครั้งแรก เมื่อ
พ.ศ. ๑๑๖ ภายหลังมาพักอยู่นานพอสมควร เปลได้แต่งเรื่องให้ชื่อว่า “กอกิอัส” เรื่องหนึ่ง
แสดงให้เห็นว่า กอกิอัสเป็นอาจารย์เฒ่าผู้ไม่มีความสามารถเท่าเทียมโสกราตีส
- (๕) โปรติกัส ชอบศึกษานิรุกติศาสตร์ เป็นอาจารย์ที่มีชื่อมาก เปลได้เขียนล้อไว้ในเรื่อง “โปรตาโกรัส” ด้วย
- (๖) ฮิปปอัส ได้รัยยกย่องว่ารูปร่างอย่างในวิชาทุกอย่าง แต่ถูกหาว่าความรู้ตัน
- (๗) กัลลิวัส เป็นเจ้าของบ้านในเรื่อง “โปรตาโกรัส” ของเปลได้ ชอบอุดหนุนพวกครูอาจารย์ กับใช้จ่าย
ฟุ่มเฟือย จนหมดตัว
- (๘) อีเวนัส เป็นกวีและศิลปินวาที (มีกล่าวถึงใน “เฟโด” ด้วย) เวลานั้นมาจากเกาะเปรออส อยู่ที่เอเธน
ชั่วคราว

- (๙) เดลฟี อยู่ห่างจากกรุงเอเธนไปทางเหนือ อโพลโลเทพตรีศัพยากรณ์เหตุการณ์ต่าง ๆ ผ่านคนทรง เป็นที่เชื่อถือกันมาก ตลอดทั้งประเทศกรีกในเวลานั้น
- (๑๐) แคนเรฟอน มิตรรักของโสกราตีส อริสโตฟานีสเขียนล้อในเรื่อง “เมฆ” ด้วยเหมือนกัน ที่กล่าวถึงพวกพรรคประชาธิปไตยถูกเนรเทศไปนั้น คือ เมื่อ พ.ศ. ๑๓๙ พวกเผด็จการเข้าครองอำนาจได้ ปีต่อมา ทราสิบิวลัสจึงนำพวกประชาธิปไตยซึ่งอำนาจคืนได้
- (๑๑) น้อง ชื่อ แคนเรราตีส
- (๑๒) โคลก (lyric) โศกนาฏกรรม (tragedy) และบทสวดสรรเสริญ (dithyramb) สามอย่างนี้ คือ วิธีที่กวีใช้ในการประพันธ์ (กล่าวตามคำของอริสโตเติลในเรื่อง “กวีวิจารณ์” *Poetics*)
- (๑๓) วุฒิสมาชิก ๕๐๐ คน สำหรับราชกรูชาทุกคนที่บรรลุนิติภาวะแล้ว ผลัดกันปกครองประเทศ
- (๑๔) อนักซาโกรัส (พ.ศ. ๔๓ ถึง ๑๑๕) เป็นนักปราชญ์มีชื่อมาก สอนดาราศาสตร์นำสมัย ภายหลังมาอยู่ที่เอเธนเป็นเวลาถึง ๓๐ ปี เมื่อ พ.ศ. ๙๓ ถูกกล่าวหาว่าไม่นับถือศาสนา และเข้าด้วยกับพวกเปอร์เซีย ศาลสั่งประหารชีวิต แต่เพริคลีสพาหนีไปแลมบีสากัส จนไปตายที่นั่น เพลโต้พยายามเกี้ยบบคดีโสกราตีสคราวนี้กับคราวอนักซาโกรัส และเพลโต้ยังอ้างถึงคำสอนของอนักซาโกรัสเรื่องจิตในเรื่อง “เฟโด” ด้วย
- (๑๕) ทรอย เมืองอันก่อให้เกิดยุทธสงคราม ดังที่ได้กล่าวไว้ในมหากาพย์ของโฮเมอร์ เรื่อง “อิลียด” เทติสลูกของท่านผู้นี้ คือ อคิลลีส ในมหากาพย์ “อิลียด” โสกราตีสเอ่ยถึงด้วย และท่องให้ฟังด้วยเฮกเตอร์ คนสำคัญฝ่ายกรูชาทroy
- (๑๖) โปตีเดีย ปฏิบัติขัดแย้งเากับเอเธน เมื่อ พ.ศ. ๑๑๑ สองปีให้หลังจึงถูกปราบจนราบคาบ ตอนต้นสงครามโสกราตีสช่วยชีวิตออลซีไบอะตีสไว้ บุคคลผู้นั้นสรรเสริญความกล้าของโสกราตีสเป็นอันมาก ดังมีปรากฏอยู่ในเรื่อง “ซิมโปเซียม” แอมฟีโปลิส เมืองขึ้นของเอเธน สงครามที่โสกราตีสเอ่ยถึงเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๒๑ ดีเลียม อยู่ในแคว้นไบอิตีเดีย เป็นที่ที่ทหารเอเธนแพ้สงครามเสียหายมาก เมื่อ พ.ศ. ๑๑๙ ออลซีไบอะตีสเล่าว่า โสกราตีสแสดงความกล้าหาญมากที่นี้
- (๑๗) ได้เลือกเป็นวุฒิสมาชิก เลือกเป็นแขวง ๆ ให้เข้าไปช่วยบริหารประเทศชั่วคราว
- (๑๘) การรบบทางเรือ เมื่อ พ.ศ. ๑๓๗ ที่อารกีนุส ทั้ง ๆ ที่เอเธนชนะแต่นำพลเรือไปประะมาท เป็นเหตุให้ประชาชนโกรธชังมาก
- (๑๙) ลีออน เป็นปฏิปักษ์กับพวกเผด็จการ หนีไปอยู่เกาะซาลามิสใกล้กรุงเอเธน เกาะนี้เคยเป็นที่กรีกระงัจัญบานกับพวกเปอร์เซียมาแล้วทางเรือ
- (๒๐) ไครโต เพื่อนสนิทของโสกราตีส เพลโต้ตั้งชื่อเรื่องตามนามแห่งท่านผู้นี้ด้วย อริสโตตอน บิดาเพลโต้ เอโตแมนตัสที่เพลโต (เป็นคนสำคัญในเรื่อง “อูคมรัฐ”) อโพลโลโดรัส ก็เป็นคนสำคัญในเรื่อง “ซิมโปเซียม” ก็มีชื่อปรากฏในเรื่อง “เฟโต” ด้วย คนอื่น ๆ นอกนั้นไม่สำคัญ หรือไม่มีใครรู้จักแล้ว
- (๒๑) สเฟตตอส และ เซพีเซีย ชื่อตำบลในแคว้นอติติกกา นอกกรุงเอเธน
- (๒๒) จากดอไม้หรือจากหิน อ้างคำในมหากาพย์ “โอดิสซีส” เพโนโลปี่เป็นคนพูดขึ้นก่อน
- (๒๓) สามสิบเสียง ความจริงนั้นออกเสียงให้ปล่อย ๒๒๐ ให้ลงโทษ ๒๘๐ แต่ในที่นี้เห็นจะพูดเองง่าย ๆ
- (๒๔) หนึ่งในห้าของคะแนนเสียง โจทก์มี ๓ ถ้าเอา ๒๘๐ หาร ๓ ก็จะได้คนละไม่ถึง ๑๐๐ คะแนน ย่อมปรับโจทก์ได้ ๑,๐๐๐ ตราจมา

- (๒๕) ออกเสียงให้ประหาร มากกว่าเมื่อออกเสียงให้ลงโทษถึง ๙๐ คะแนน คือ ให้ประหาร ๓๖๐ ให้ปรับ ๑๕๐ ทั้งนี้ แสดงว่าผู้พิพากษาไม่พอใจที่โสกราตีสไม่ออกอ้อนรำพันขอความกรุณาต่อศาล อันโดยปรกติแล้ว ย่อมเป็นเช่นนั้น
- (๒๖) ไมนอส ราดาแมนทัส และเออีอากัส คือบุตรของซุสเทพ แต่เป็นมนุษย์ตายแล้วลงไปเป็นตุลาการอยู่ที่ปรโลก เป็นความชอบอันได้แสดงความยุติธรรม ให้ปรากฏมาแล้วในโลกมนุษย์ ดิริปโตเลมัส นักลิกรรมมาให้กรีก ไม่เห็นมีกล่าวที่อื่นว่าเป็นตุลาการที่ในปรโลก ออร์ฟิอัส เป็นกวี สังคีตวาที และศาสดาในปรโลก เฮเซียด กวีที่มีชื่อพอ ๆ กับ โฮเมอร์ โฮเมอร์ กวีเอกของกรีก พาราเมเตส ชุนพลกรีก ที่เข้าสงครามทรอเจน เอแจกซ์ ชุนพล ในสงครามทรอเจนเหมือนกัน โอดิซิอัส พระเอกในเรื่องนี้ที่โฮเมอร์แต่ง ลิสฟัส ราชาคเว้นคอร์ินท์ ที่ฉลาดเฉลียวแต่แค้นโกง

โสกราตีสในคุก

ไครโต (CRITO)

ตามปรกตินั้น พอลศาลสั่งประหารชีวิต ก็ให้ตีมัน้ำแฮมลอก ฆ่าเสียในทันที แต่ในเมื่อวันก่อนโสกราตีสขึ้นศาล เข้าเขตเทศบาลอันมีพิธีทางศาสนาที่เอเทนต้องส่งเรือไปเดลอส เกาะอันศักดิ์สิทธิ์ในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน นัยว่าพิธีนั้นขึ้นเพื่อให้ประชาชนระลึกถึงอดีต ที่เอเทนเป็นไท พันอำนาจเกาะครีต ตราบใดที่เรือยังไม่กลับจากเกาะเดลอส ก็ยังประหารใครในกรุงเอเทนไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ โสกราตีสจึงถูกจำอยู่ในคุกถึงหนึ่งเดือน บรรดามิตรสหายพากันหาทางให้โสกราตีสหนี แต่โสกราตีสก็ปฏิเสธเรื่อยมา ไครโตผู้เป็นเพื่อนสนิท เป็นคนร่วมวัย และเป็นเศรษฐีใหญ่ในกรุงเอเทน มาอ้อนวอนขออภัยดังเจรจากันในคุกดังต่อไปนี้

ไครโต

- โสกราตีส ไครโต มาแล้วหรือ นิมิเข้าไปหรือ
- ไครโต เข้ามากอยู่
- โสกราตีส ประมาณกี่นาฬิกาแล้ว
- ไครโต ยังไม่ย่ำรุ่งเลย
- โสกราตีส แล้วผู้คุมเขายอมให้ท่านเข้ามาหรือ
- ไครโต เขาคู่กับข้าพเจ้าแล้ว โสกราตีส เพราะข้าพเจ้าเข้ามาบ่อยและข้าพเจ้าช่วยเหลือเขาอยู่ บ้าง
- โสกราตีส ท่านเพิ่งมา หรือมานานแล้ว
- ไครโต มานานพอสมควรแล้ว
- โสกราตีส ทำไมไม่ปลุกล่ะ มารอข้าพเจ้าอยู่เงียบๆ ทำไม
- ไครโต โสกราตีส ข้าพเจ้าไม่กล้าปลุกท่านหรอก ข้าพเจ้าได้แต่คิดว่า ทำไมข้าพเจ้าจึงจะนอนหลับ และไม่โศกเศร้าเช่นท่าน ข้าพเจ้าเฝ้าดูท่านอยู่นานพอควร นิยมชมชอบ การนอนอย่างสงบของท่าน ข้าพเจ้าอยากปล่อยให้ท่านนอนอย่างมีความสุข ให้นานที่สุดเท่าที่จะทำได้ ข้าพเจ้าคิดถึงสมัยก่อนๆ ของท่าน ก็เห็นได้ว่าท่านเบียดไปด้วยธรรมชาติแห่งความสุข ยิ่งมาเห็นท่านรับโชคชะตาอันร้ายอย่างไม่แยแส ก็ยิ่งเห็นท่านสุขมากขึ้น
- โสกราตีส ถ้าคนอายุปุนข้าพเจ้าต้องมาเศร้าโศก เพราะต้องตาย ก็ดูจะเป็นเรื่องน่าขันมาก
- ไครโต คนอื่นๆ ที่แก่พอๆ กับท่าน เมื่อประสบชะตากรรมอันร้ายคล้ายๆ ท่าน ก็ดูซูราภาพ จะมีได้ช่วยยับยั้งให้เขาคลายวิตกทุกข์ร้อนลงเลย
- โสกราตีส นั่นก็จริง แต่นี่ท่านมาแต่ตรูทำไมกันล่ะ
- ไครโต ข้าพเจ้านำข่าวมาแจ้งให้ทราบ โสกราตีส ข่าวร้าย ซึ่งดูจะไม่ร้ายสำหรับท่าน แต่เป็นข่าวที่พวกเราผู้เป็นสหายของท่านพากันเศร้าสลดระนทใจ ยิ่งสำหรับข้าพเจ้าด้วยแล้ว ดูจะหนักกว่าเพื่อน
- โสกราตีส ข่าวอะไรกันล่ะ เรือกลับมาจากเกาะเดลอส^(๑) แล้วหรือ พอเรือมาถึง เขาจะได้ประหารข้าพเจ้าได้

- 'โครโต ยังเข้ามาไม่ถึงที่เดี๋ยวหรอก แต่คิดว่าคงถึงวันนี้ ตามรายงานจากคนที่มาจากสุเนียม(๒) ว่าเรือออกจากที่นั่นแล้ว จึงเป็นอันรู้ได้ว่าคงมาถึงนี่วันนี้หรือพรุ่งนี้ โสกราตีส ชีวิตท่านจะถึงที่สุดเสียแล้ว
- โสกราตีส โครโต ขอให้ท่านโชคดีเถิด ถ้าเทพเจ้าประสงค์เช่นนั้น ก็ขอให้เป็นอย่างนั้นเถิด แต่ข้าพเจ้าคิดว่าเรือยังคงไม่มาถึงวันนี้
- 'โครโต ท่านมีเหตุผลอะไรหรือ
- โสกราตีส ข้าพเจ้าจะบอกท่าน ข้าพเจ้าจะต้องตายวันที่เรือเข้ามาถึงท่ามิใช่หรือ
- 'โครโต คนที่มีอำนาจเขาว่าอย่างนั้น
- โสกราตีส ถ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าไม่คิดว่าเรือจะมาถึงวันนี้ แต่จะมาพรุ่งนี้ เหตุผลก็คือ ข้าพเจ้าฝันเมื่อตะกี้นี้เอง ที่ท่านไม่ปลุกข้าพเจ้านั้น ก็ดูจะเหมาะแล้ว
- 'โครโต ท่านฝันว่าอะไร
- โสกราตีส ข้าพเจ้าฝันเห็นสตรีสวย ผิวขาว รูปร่างสูงระหง ใส่เสื้อขาวมาหาข้าพเจ้า พลงพูดกับข้าพเจ้าว่า “โสกราตีส สามวันเดี๋ยวนี้ไป ท่านจะได้คืนสู่นแดนสุชาวดีที่ฟิเทีย”
- 'โครโต ฝันประหลาดมาก โสกราตีส
- โสกราตีส ไม่ดอก โครโต ข้าพเจ้าเห็นว่าความหมายชัดมาก
- 'โครโต ดูจะชัดเกินไป โสกราตีส แม้กระนั้น ก็ขอท่านได้โปรดฟังข้าพเจ้าเพื่อรักษาตัวท่านเอง ให้รอดพ้น ถ้าท่านตายจะไม่เพียงแต่เป็นการสูญเสียอย่างเดียวสำหรับข้าพเจ้า แต่ข้าพเจ้าจะสูญเสียทั้งมิตรชนิตที่จะหาอีกไม่ได้ นอกจากนี้ คนที่ไม่รู้จักเรานี้ ย่อมคิดว่าข้าพเจ้าควรจะช่วยชีวิตท่านได้ หากข้าพเจ้าจะยอมเสียทรัพย์ แต่ข้าพเจ้ากลับไม่ยอมเสีย ใครเล่าที่จะเสียชื่อไปยิ่งกว่าคนที่ถือทรัพย์ว่าสำคัญกว่ามิตร คนส่วนใหญ่ย่อมไม่เชื่อว่าเราพยายามช่วยให้ท่านหนี แต่ท่านปฏิเสธ
- โสกราตีส โครโต ที่รัก ทำไมเราถึงได้ยึดคำของคนอื่นมาเป็นอารมณ์นักเล่า เราควรฟังมตินคนที่มีเหตุมีผลอย่างดีเลิศเท่านั้น บุคคลเหล่านี้ย่อมรู้ได้ว่าการเป็นไปโดยสมควรแล้ว
- 'โครโต แต่ก็เป็นการจำเป็นอยู่เหมือนกันที่จะฟังมติมหาชน โสกราตีสสิ่งซึ่งเกิดขึ้นมานั้นก็เป็นข้อพิสูจน์ได้อย่างดีแล้ว ว่ามหาชนมีอำนาจเพียงไหน ข้าพเจ้าอาจกล่าวได้ว่าถ้ามหาชนไม่ชอบใคร ก็ยอมทำลายผู้นั้นได้อย่างใหญ่หลวง
- โสกราตีส ข้าพเจ้าเพียงแต่หวังว่า เมื่อมหาชนทำกรรมแล้วได้ร้ายแรงมากแล้ว ก็น่าที่จะทำกรรมดีให้ ได้ให้มากที่สุดด้วย เพื่อจะได้เกิดคุณความดีขึ้นทั่วไป แต่บัดนี้ดูจะไม่ทำกรรมอันใดอันหนึ่งเลย มหาชนช่างไม่สามารถจะทำให้คนฉลาดหรือคนโง่ได้เลย เพียงทำการตามความรู้สึกที่เกิดขึ้น

ใครโต อาจจริงดังท่านว่า แต่ขอให้ตอบข้าพเจ้าน้อย ท่านผู้เป็นมิตร ท่านห่วงข้าพเจ้าและเพื่อนคนอื่น ๆ ไซ้ใหม่ ถ้าท่านเห็นเขาก็จะมาเกาะตัวพวกเราไป รับผิดชอบของเราหมดสิ้น หรือไม่ก็รับเอาไปมาก ทั้งยังอาจลงโทษอีกด้วย ถ้าท่านกลัวดังว่านั้น ก็ขออย่าได้คิดถึงเรื่องนี้อีกเลย เรากล้าเสี่ยงถึงเพียงนี้และยิ่งกว่านี้เป็นไหน ๆ ถ้าจะให้ท่านรอดได้ ขอได้โปรดฟังข้าพเจ้า อย่าปฏิเสธเลย

โสกราตีส ใครโต ข้าพเจ้าคิดในเรื่องนี้ และเรื่องอื่น ๆ อีกด้วยมาก

ใครโต ขอท่านอย่าได้กลัวในเรื่องนี้อีกเลย แม้เงินเราก็ไม่ต้องเสียมากที่จะจ่ายให้คนรับอาสาพาท่านออกหนีจากที่นี่ และท่านก็รู้มิใช่หรือว่าพวกจับสืบนั้นค่าตัวถูกเพียงไร ไม่ต้องจ่ายทรัพย์เท่าไรก็ปิดปากเสียได้ ข้าพเจ้ายกเงินทั้งหมดให้ท่านใช้ ซึ่งข้าพเจ้าเข้าใจว่าพอหรือหากท่านเป็นห่วงข้าพเจ้า ไม่อยากใช้เงินของข้าพเจ้า ก็มีชาวต่างชาติที่พร้อมจะใช้จ่ายเงินของเขาเพื่อท่าน สิมมิลัส^(๓) จากแคว้นทีบีสก็คนหนึ่งละที่นำเงินมามากมายเพื่อถ่ายตัวท่าน ยังซีบีส และคนอื่น ๆ อีกมาก ก็พร้อมอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น ขอท่านอย่าได้เลิกล้มความตั้งใจ ที่จะสงวนชีวิตตนเอง เพราะมีห่วงเรื่องทรัพย์ของผู้อื่น และอย่าวิตกดังที่ท่านแสดงในศาลว่าถ้าท่านไปอยู่ที่อื่น ท่านไม่รู้จะทำอะไร ไม่ว่าท่านจะไปไหน ย่อมมีคนคอยต้อนรับท่าน ถ้าท่านประสงค์จะไปเทสซาลี ข้าพเจ้ามีเพื่อนที่นั่นเขาพากันอยากได้ประโยชน์จากท่าน และจะป้องกันรักษาท่าน จะไม่มีใครในเทสซาลีที่จะร่ำคาญท่าน โสกราตีส นอกจากนี้ข้าพเจ้ายังเห็นว่า การกระทำของท่านเช่นนี้ก็มิอาจเรียกได้ว่าถูกต้องตามท่านองคลองธรรม เพราะท่านพลีชีพตนเองในขณะที่ควรรักษาให้ปลอดภัยไว้ได้ ท่านแสวงสิ่งซึ่งศัตรูต้องการแสวงให้ท่าน ยามเมื่อเขาเหล่านั้นพยายามทำลายท่าน ไซ้แต่เท่านั้น ท่านยังละทิ้งบุตรของท่านอีกด้วย ท่านควรเลี้ยงบุตรได้เอง ผูกสอนบุตรได้เอง แต่ท่านก็ยืนยันที่จะละบุตรไป ปล่อยบุตรไว้เบื้องหลังอย่างเดี๋ยวตาย ท่านไม่สนใจ ปล่อยบุตรไว้ตามยถากรรม บุตรของท่านต้องได้ลิ้มรสอย่างที่ได้กำพร้าทั้งหลายได้รับ เราไม่ควรให้กำเนิดแก่บุตรเลย ถ้ามีบุตรแล้วก็ต้องเลี้ยงดู สั่งสอนและร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วย แต่ดูท่านจะเลือกวิถีทางอันง่ายที่สุด ทั้ง ๆ ที่ท่านควรเลือกวิถีอันเหมาะสมแก่คนดี แก่คนกล้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อท่านยึดถือดำเนินการตามรอยแห่งคุณความดีตลอดชีวิตเรื่อยมา เรื่องนี้แหละที่ข้าพเจ้าจะอายใจแทนท่านและละอายใจในหมู่พวกเราเองในฐานะมิตรสหายของท่าน ด้วยสิ่งซึ่งจะเกิดกับท่านนั้น ดูประหนึ่งจะเกิดขึ้นเพราะความขลาดของพวกเรา เริ่มแต่เมื่อแรกดำเนินคดีในศาล ตลอดเรื่อยมาจนบัดนี้ ซึ่งเป็นจุดยอดของจุดจบและทุกสิ่ง ดูทั้งหมดจะเป็นเรื่องน่าเย้ยหยัน เป็นเรื่องพลาดหลุดไป เพราะเราอ่อนแอและขลาดกลัว เราไม่ช่วยท่านและท่านก็ไม่ช่วยตนเอง ทั้ง ๆ ที่จะช่วยก็คงทำได้ โสกราตีส ขออย่าได้ถือเอาเรื่องอย่างนี้เป็นเรื่องเสียเกียรติ หรือเป็นความชั่วแก่ท่านและแก่พวกเรา ขอให้พิจารณาหน่อย ไม่มีเวลาพิจารณาอีกมากแล้ว ขอให้พิจารณาสรุปได้เลย ด้วยมี

แผนการอันหนึ่งซึ่งสามารถจะทำได้ แต่ต้องทำภายในคืนนี้ ถ้าขึ้นล่าช้า จะทำการไม่ได้
เอาเลย โสกราตีส ข้าพเจ้าขอร้องให้ท่านทำตามคำของข้าพเจ้า ขอยุบายปฏิเสธเลย

โสกราตีส

โครโต ที่รัก ความเพียรของท่านนั้นย่อมจะมีค่ามาก ถ้าท่านเพียรเพื่อความยุติธรรม
ถ้าไม่ใช่เสียแล้ว ยิ่งเพียรมาก ก็ยิ่งจะเกิดความเลวร้ายมากขึ้น จึงควรที่เราจะพิจารณากัน
ให้ถี่ คิดให้รอบคอบว่าเราควรทำการด้านนี้ใหม่ ไม่ใช่จะเพ็งเดี๋ยวนี้ แต่ตลอดชีวิต
มาแล้ว ที่ข้าพเจ้าไม่ยอมเพื่อน แต่ยอมจำนนต่อเหตุผล หากเหตุผลนั้นดีจริง หลังจาก
ที่ข้าพเจ้าได้ใคร่ครวญดูแล้ว เหตุผลเดิมของข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้ายังละเสียมิได้เพราะ
ยังเห็นดีอยู่ ข้าพเจ้ายังเคารพและให้เกียรติสิ่งซึ่งข้าพเจ้าเคยเคารพและให้เกียรติมาก่อน
และถ้าท่านไม่มีเหตุผลดีกว่านี้ก็ขอให้ท่านแน่ใจได้ว่าข้าพเจ้าจะไม่ยอมตามคำของท่าน
แม้ผู้ทรงอำนาจจำนวนมาก จะตักสินให้ข้าพเจ้าติดคุกอีกมากครั้ง หรือจะริบหรือจะ
สั่งประหารอีกก็ครั้งก็ตาม จะมาขู่อย่างขู่เด็กนั้น เห็นจะไม่ได้ วิธีที่เหมาะสมที่สุดสำหรับ
พิจารณาปัญหานี้ ข้าพเจ้าเห็นจะต้องย้อนกลับไปถึงคำของท่าน อันว่าด้วยมติมหา
ชน เราได้ตกลงกันแล้วว่าควรรับฟังมติคนบางคน แต่ไม่ยอมรับมติคนอื่น ๆ นอกนั้น
เราเป็นฝ่ายถูกมิใช่หรือที่ยึดความเห็นเมื่อก่อนข้าพเจ้าต้องโทษ ก็เมื่อตอนนั้นเป็นเหตุ
ผลที่ดี มาบัดนี้จะกลับกลายเป็นเพียงคำสนทนาอันหาสาระมิได้ ดูกำพูดเล่นอย่าง
เด็ก ๆ ไปแล้วกระนั้นหรือ โครโต ข้าพเจ้าอยากให้คุณช่วยพิจารณาในเรื่องนี้ ว่าเหตุ
การณ์ในปัจจุบันผันแปรเหตุผลเดิมเสียแล้วหรือ หรือเหตุผลเดิมนั้นยังไม่เปลี่ยนแปลง
เราควรเคารพเหตุผลนั้น หรือเลิกเชื่อเหตุผลนั้นได้แล้ว ข้าพเจ้าคิดว่าคนที่มีความคิด
พูดย้ายอยู่เสมอๆ ดังที่ข้าพเจ้าพูดเมื่อตะกี้ว่า ในบรรดามติของมนุษย์ทั้งหลายนั้น บาง
มติควรได้รับการยกย่องเป็นอย่างยิ่ง บางมติก็ไม่ควรเอาใจใส่ในพาเอาเลย โครโต
ท่านเห็นว่าถ้อยคำนี้ถูกหรือผิด ท่านเป็นมนุษย์ประเภทที่ยังไม่ต้องเผชิญกับความตาย
ในวันพรุ่งนี้ ยังไม่มีชะตากรรมอันใดซึ่งจะนำท่านไปสู่ความหายนะ จึงควรที่ท่านจะ
ถามตนเองและให้คำตอบเองว่า ท่านไม่ยอมรับดอกหรือว่าเราไม่ควรให้คุณค่ากับมติ
ของมวลมนุษย์ แต่ควรให้แต่กับบางคนเท่านั้น ท่านจะว่าอย่างไร เห็นด้วยไหม

โครโต

เห็นด้วย

โสกราตีส

เราควรให้คุณค่าแก่มติอันดี มิใช่ผิดอันแล้ว

โครโต

ใช่

โสกราตีส

มติของคนมีเหตุผลย่อมจะดี มติของคนโง่ย่อมจะเลว

โครโต

แน่นอน

โสกราตีส

ก็ในเรื่องนี้เราเคยพูดกันว่าอย่างไรเล่า นักกีฬาควรสนใจกับคำติชมของคนสามัญทั่วไป
หรือควรฟังจำเพาะคำของครูผู้ฝึกหรือนายแพทย์ผู้ดูแลสุขภาพ

- 'โครโต ควรฟังจำเพาะคำของประเภทหลัง
- โสกราตีส เขาควรกลัวคำติและพอใจคำชมของบุคคลประเภทนี้ โดยไม่คำนึงถึงคำติชมของบุคคลทั่วไป มีใช่หรือ
- 'โครโต ใช่
- โสกราตีส เขาควรฝึกหัดและทำการ ตลอดจนถึงและตีตามคำแนะนำของผู้ที่สามารถสอนเขาได้ ยิ่งกว่าตามความนึกคิดของคนอื่นมีใช่หรือ
- 'โครโต ควรเป็นเช่นนั้น
- โสกราตีส ดีแล้ว ถ้าเขาไม่เชื่อฟังคำของผู้รู้ ไม่เอาใจใส่ต่อคำติชมของท่าน หากไปยึดมติของมหาชน ซึ่งไม่รู้อะไรในเรื่องนี้ เขาจะเกิดความเดือดร้อนหรือไม่เล่า
- 'โครโต เกิดแน่
- โสกราตีส เกิดความเดือดร้อนนั้นคืออะไร จะเกิดขึ้นที่ไหน จะก่อภัยอะไรให้กับผู้ขัดขืน
- 'โครโต ย่อมก่อภัยให้กับร่างกาย นี่แหละคือความหายนะ
- โสกราตีส ถูกแล้ว คนอื่นๆ ก็ย่อมเป็นเช่นนั้นมิใช่หรือ โครโต ไม่ต้องพูดเรื่อยทุกรายไปหรอก ยิ่งที่เกี่ยวกับยุติธรรม อยุติธรรม ความดีความชั่ว ความงามไม่งาม ด้วยแล้ว ก็ควรละหรือที่เราจะฟังเสียงมหาชนและทำตามนั้น ถ้ามีผู้รู้ ผู้ที่เราควรเคารพเกรงกลัวยิ่งกว่าบุคคลอื่นใดหมด หากเราไม่เชื่อท่านผู้นั้น เราก็ย่อมจะทำลายส่วนซึ่งจะเสริมสร้างรวมยุติธรรมในตัวเรา ให้มลายหายไปในความอยุติธรรม หรือท่านไม่เชื่อเช่นนั้น
- 'โครโต ข้าพเจ้าเชื่อในเรื่องนี้ โสกราตีส
- โสกราตีส ในเรื่องของร่างกาย ถ้าเราไม่เชื่อฟังคำของผู้รู้ เราก็ย่อมทำลายสุขภาพลงเสีย และเสริมสร้างโรคภัยไข้เจ็บ อย่างนั้นมีใช่หรือ
- 'โครโต ใช่
- โสกราตีส อยากถามว่าถ้าร่างกายถูกทำลายลงแล้ว ชีวิตจะคงอยู่ได้ไหม
- 'โครโต อยู่ไม่ได้
- โสกราตีส ก็และถ้าความยุติธรรมถูกตัดรอนทำลายลง มีความอยุติธรรมเข้ามาแทนที่เสียแล้ว เราควรจะคงชีวิตอยู่ละหรือ หรือว่าเราคิดในเรื่องนี้น้อยกว่าเรื่องของร่างกาย สิ่งนี้จะเรียกว่าอะไรก็ตาม แต่ก็ยังเป็นสิ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับความดี ความชั่ว นั้นแหละ
- 'โครโต ในกรณีเช่นนั้น เราก็ไม่ควรมีชีวิตอยู่
- โสกราตีส เราควรคิดถึงเรื่องนี้ให้มากขึ้นไหม

- ไกรโต เราควรคิดให้มากขึ้นหลายเท่า
- โสกราตีส ท่านผู้เป็นปียมิตร ถ้าเช่นนั้นละก็ ไม่ควรที่เราจะไปนึกถึงมหาชนว่าจะพูดอะไรเกี่ยวกับเรา แต่ควรนึกว่าผู้รู้ในเรื่องความดีความชั่วและความจริงจะพูดว่าอะไร ที่ท่านเสนอว่าเราควรคำนึงถึงมติมหาชน ในเรื่องความยุติธรรม ความงาม ความดีนั้น ท่านผิดมาแต่แรกแล้ว แต่ก็แน่ละ ย่อมจะพูดได้ว่ามหาชนอาจสั่งประหารชีวิตคนได้
- ไกรโต ถ้าเช่นนั้นได้แน่ โสกราตีส
- โสกราตีส จริงแล้ว สหายรัก เป็นอันว่าที่เราเจรจากันมานี้ก็เหมือนเมื่อตอนเราเริ่มนั่นเอง ที่นี้ลองหันมามดูอีกปัญหาหนึ่งสิว่าเราจะเห็นร่วมกันไหม กล่าวคือ เราควรเห็นว่าการมีชีวิตอยู่เท่านั้นไม่พอ หากกรรมมีชีวิตอยู่เป็นอย่างดีนั้นแหละจึงถือได้ว่าสำคัญที่สุด
- ไกรโต ชื่อนี้ข้าพเจ้าก็เห็นด้วย
- โสกราตีส ชีวิตที่ดี ก็คือ ชีวิตอันงาม ชีวิตอันถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ท่านเห็นด้วยไหม
- ไกรโต เห็นด้วย
- โสกราตีส เมื่อเห็นพ้องต้องกันถึงเพียงนี้แล้ว ปัญหาขั้นต่อไปที่เราพึงพิจารณาก็คือ การที่ข้าพเจ้าจะพยายามหนีไปจากที่นี่ โดยไม่ได้รับอนุญาตจากชาวเอเธนนั้น จะเป็นการผิดหรือชอบ ถ้าชอบก็ควรพยายามหนี ถ้าผิดก็ควรเลิกล้มความตั้งใจ เรื่องอื่นๆ อันท่านเสนอมาว่าด้วยการจ่ายเงิน ช้อเสียง ตลอดจนเรื่องเลี้ยงลูกข้าพเจ้า เป็นเพียงความเห็นอันเกิดจากมหาชนผู้ซึ่งสั่งฆ่าคนได้ง่ายๆ ถ้าสามารถเอาชีวิตคืนได้ ก็คงส่งชีพคืนให้ โดยไม่คำนึงถึงเรื่องอื่นใดอะไรนัก ในส่วนเรานั้นแล้วเราควรพิจารณาตามเนื้อหา อันเราตกลงกันมาแล้วเมื่อตะกี้นี้ว่าจะเป็นการถูกต้องหรือไม่ ที่เราจะจ่ายเงิน และทำการสมนาคุณผู้ที่พาข้าพเจ้าหนี จะเป็นการถูกต้องหรือไม่ ที่ท่านจะช่วยให้ข้าพเจ้าหนี จะเป็นการถูกต้องหรือไม่ ที่ข้าพเจ้าจะยอมหนีไป หรือว่าการกระทำเหล่านี้เป็นการกระทำอันผิด ถ้าผิดเราก็ไม่ควรทำ มิใช่หรือ หากควรคงอยู่ที่นั่นอย่างสงบ เพื่อรอความตายและยอมรับความทุกข์ทรมานใดๆ อันจะเกิดขึ้น ยิ่งกว่าที่จะยอมทำความผิด
- ไกรโต ที่ท่านว่ามานั้นชอบอยู่ โสกราตีส ขอให้เราพิจารณาดูว่าเราควรจะทำอย่างไร
- โสกราตีส ขอให้เรามาคิดร่วมกันเถิด มิตรรัก ถ้าท่านมีอะไรจะพูด ก็พูดมา ข้าพเจ้าจะฟัง ถ้าไม่มีอะไรจะพูด ก็ขอย่าได้เข้าชี้ข้ออ่อนวอนขอร้องข้าพเจ้าเข้าแล้วซ้ำอีก เพื่อจะให้ข้าพเจ้าหนีไปจากที่นี่ โดยฝืนมติมหาชนชาวเอเธน ข้าพเจ้าจะพยายามคิดเข้าข้างท่านให้มาก ๆ ไม่อยากคิดขัดความประสงค์ท่านดอก ฉะนั้น ขอให้ท่านได้พิจารณาปัญหาอันนี้แต่ขั้นต้นเสียก่อน ดูสิว่าท่านพอใจวิธีพิจารณาปัญหาเช่นนี้ไหม และก็ขอให้ท่านตอบคำถามของข้าพเจ้า ตามแต่ท่านจะเห็นสมควร

- ไครโต ข้าพเจ้าจะพยายาม
- โสกราตีส เราไม่ควรทำความชั่วโดยตั้งใจเลย หรือว่าทำได้บ้างในบางกรณี และในบางกรณีก็ทำไม่ได้ แหะละความชั่วจะกลายเป็นความดีไปนั้นย่อมไม่ได้เลย ไม่ว่าในกรณีใด ในเรื่องนี้เราก็ดังตกลงเป็นยุติมาก่อนหลายครั้งแล้ว หรือว่าในชั่วไม่กี่วันมานี้ เราไม่ยอมรับข้อตกลงนั้นเสียแล้ว ไครโต ท่านกับข้าพเจ้าก็ชราแล้ว และที่สนทนากันมาอย่างจริงจังนี้ เราสังเกตหรือเปล่าว่า เราก็ดีไม่ดีกว่าเด็กไร้เดียงสา เพราะเราได้พูดกันมาอย่างมั่นคงนานแล้ว ว่ามหาชนจะว่าอย่างไรก็ตาม และเคราะห์กรรมของเราจะเบหนักอย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะในกรณีใดๆ การกระทำผิดก็คือความชั่วเป็นที่น่าละอายสำหรับผู้กระทำเสมอไป เรายอมรับความจริงข้อนี้มีใช้หรือ
- ไครโต เรายอมรับ
- โสกราตีส ฉะนั้น ก็ไม่ควรทำความชั่ว
- ไครโต ไม่ควรแน่
- โสกราตีส แม้จะตอบสนองกรรมชั่ว เราก็ดีไม่ ควร ดังที่มักคิดกันว่าควรเพราะเราไม่ควรทำความชั่วเลย ' ดังกล่าวแล้ว
- ไครโต ก็น่าจะเป็นเช่นนั้น
- โสกราตีส ไครโต บอกข้าพเจ้าน้อยได้ไหม ว่าเราควรทำร้ายใครหรือไม่
- ไครโต ไม่ควรเลย ท่านผู้เป็นมิตร
- โสกราตีส การจองเวรนั้น คนส่วนมากเห็นว่ายุติธรรม ท่านเห็นว่าสมควรไหม
- ไครโต ไม่สมควร ไม่ยุติธรรมเลย
- โสกราตีส ข้าพเจ้าก็เห็นเช่นนั้น การทำร้ายผู้อื่นก็ไม่ต่างอะไรไปจากการทำความชั่วนั่นเอง
- ไครโต จริง
- โสกราตีส เป็นอันว่าเราไม่ควรจองเวร เราไม่ควรทำร้ายผู้อื่น แม้เราจะรับทุกข์ทรมานเพราะน้ำมือเขาก็ตาม ไครโต ที่นี้ท่านต้องคิดให้ดีๆ อย่าพูดว่าเห็นด้วยกับข้าพเจ้า จนกว่าท่านจะเห็นด้วยจริงๆ เพราะข้าพเจ้ารู้ว่ามึนน้อยคนที่เชื่อเช่นนั้น หรือจะเชื่อเช่นนั้น ผู้ที่มีทัศนคติต่างกัน ก็ยากที่จะหาทางไกลเกลี่ยเข้าหากันได้ ฝ่ายหนึ่งย่อมรังเกียจความเชื่อของอีกฝ่ายหนึ่งเสมอไป จึงขอให้ท่านพิจารณาอย่างระมัดระวัง ดูสิว่าท่านกับข้าพเจ้าอยู่ข้างเดียวกันหรือเปล่า แล้วเราจะได้เริ่มสอบสวนค้นคว้าได้ต่อไป มตินี้มีว่า ความชั่วจะเป็นความดีไปไม่ได้ จะแก้แค้นก็ไม่ได้ แม้จะก่อเวรเพื่อป้องกันตัวก็ไม่ได้ ท่านเห็นด้วยไหม หรือไม่ยอมรับจุดเริ่มที่นี้ ในส่วนตัวข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้ายึดมติ

นี้มาหลายปีแล้ว และก็ยังคงยึดถืออยู่ ถ้าท่านมีมติแยกออกไป ก็ขอได้บอกข้าพเจ้า และสอนข้าพเจ้าด้วย ท่านจะฟังข้าพเจ้าต่อไปได้ ก็ต่อเมื่อท่านรับหลักข้อนี้เสียก่อน

ไครโต

ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับท่าน ข้าพเจ้ารับหลักข้อนี้ พุดต่อไปเถิด

โสกราตีส

เป็นอันข้าพเจ้าขอพุด หรือขอถามว่า เราควรทำสิ่งที่ถูกต้องหรือควรเลี่ยง ๆ ไป

ไครโต

เราต้องทำแต่สิ่งที่ถูก

โสกราตีส

เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ก็ขอให้เราจงมาพิจารณาว่า ถ้าเราจากไปโดยมิได้รับอนุญาตจากรัฐ เราจะได้ชื่อว่าทำความผิดไหม และเป็นความผิดอันเราจะกระทำให้แก่คน ผู้ไม่ควรรับโทษทัณฑ์อันนี้เลยหรือเปล่า เราคงจะยึดมติที่เรายอมรับว่าถูกหรือไม่

ไครโต

ข้าพเจ้าตอบไม่ได้ดอก โสกราตีส เพราะข้าพเจ้าไม่เข้าใจ

โสกราตีส

ถ้าเช่นนั้น ก็ขอให้ข้าพเจ้าพุดใหม่ สมมติว่าเราหนี หรือจะเรียกว่ากระไรก็ตาม และสมมติว่า กฎหมายและบ้านเมืองจะมาถามปัญหาว่า “โสกราตีส บอกเราหน่อยว่าการกระทำของท่านนั้น หมายความว่ากระไร ท่านทำการเพราะไม่ยอมเคารพสถาบันแห่งนี้ใช่ไหม ท่านไม่นำพาดอกกฎหมาย และจรรยาพร หากสิ่งนั้น ๆ ขัดขวางท่าน กระนั้นหรือ ถ้าคำตัดสินของผู้พิพากษาไม่มีผลบังคับลงโทษประชาชนพลเมือง ก็เท่ากับว่ารัฐนี้ควรตั้งอยู่ หรือควรสลายตัวลง” ไครโต เราจะตอบถ้อยคำนั้น ๆ ว่าอย่างไร อาจพุดได้มาก ยิ่งคิดปวกที่ด้วยแล้วยิ่งพุดได้คล่องว่า กฎหมายอันผู้พิพากษาคำตัดสินสิ้นสุดไปแล้วนั้นไม่ตี หรือเราจะตอบว่า “ก็เพราะรัฐทำผิดก่อน คำตัดสินไม่ยุติธรรม” เราจะพุดว่ากระนั้น หรือพุดว่ากระไร

ไครโต

พุดอย่างนี้ได้แน่

โสกราตีส

ถ้ากฎหมายจะตอบว่า “ท่านกับเราตกลงกันแล้วมิใช่หรือ ท่านสาบานว่าจะทำตามคำตัดสินของบ้านเมือง” ถ้าเราแสดงความแปลกใจกับคำพุดนี้ กฎหมายบ้านเมืองก็จะกล่าวต่อไปว่า “อย่าแปลกใจไปเลย โสกราตีส เราเห็นว่าท่านชอบถามและตอบปัญหา ตอบเราก่อนว่าท่านมีอะไรที่คิดคัดค้านต่อตำนานนครนี้ จนพยายามที่จะทำลายเรา เราไม่ได้ให้กำเนิดท่านดอกหรือ ไม่ใช่เพราะอาศัยเราดอกหรือ ที่บิดาท่านได้กับมารดาจนเกิดท่าน ท่านเห็นว่ากฎหมายสมรสผิดกระนั้นหรือ” ข้าพเจ้าก็ต้องตอบว่า เปล่า “ถ้าเช่นนั้นท่านก็ต้องเห็นว่ากฎหมายว่าด้วยทารกสงเคราะห์และการศึกษาผิด ทั้ง ๆ ที่เราให้การศึกษาแก่ท่าน เราทำผิดหรือ เมื่อเราสั่งให้บิดาให้การศึกษาแก่ท่าน ให้บำรุงเลี้ยงดู ให้ฝึกหัดท่านทั้งทางกายและทางใจ” ข้าพเจ้าก็ต้องตอบว่า ไม่ผิดหรอก รัฐย่อมจะกล่าวต่อไปว่า “ดีแล้ว ก็เมื่อท่านเกิด เติบโต และได้เรียนรู้แล้วท่านจะว่าตัวท่าน ตลอดจนผู้สืบสายโลหิตของท่านต่อไปไม่ใช่ลูกของรัฐ บ่าวของรัฐ อย่างไรได้ ถ้าเช่นนั้นแล้ว ท่านมีสิทธิที่จะทำกับเราได้ เช่นเดียวกับที่เราจะทำกับท่านกระนั้นหรือ ถ้าท่านมีนาย ท่านจะทำกับนายอย่างที่ทำกับท่านไหม

นายว่าท่าน ท่านว่านาย นายเขียนท่าน ท่านเขียนนาย นายทำให้ท่านเดือดร้อน ท่านก็ทำกับนายเช่นนั้นบ้าง ถ้าเราจะประหารท่าน เพราะเราถือว่ายุติธรรมแล้ว ท่านจะพยายามอย่างยิ่งที่จะทำลายล้างเรากระนั้นหรือ ท่านจะอ้างสิทธิที่จะทำเช่นนั้นใหม่ ท่านผู้รักคุณงามความดี ปัญญาของท่านไม่ได้สั่งสอนให้ทราบดอกหรือ ว่าสิ่งซึ่งสูงกว่าบิดามารดา และญาติกาทั้งหลายก็คือประเทศชาติ อันเป็นที่รักยิ่งและศักดิ์สิทธิ์ยิ่งกว่าบรรพบุรุษ ทั้งเทวดาและมนุษย์ที่มีความคิด ย่อมให้เกียรติรัฐยิ่งกว่าบุคคล ท่านควรเคารพประเทศชาติ ยอมอยู่ใต้อำนาจ ทำการงานให้ยามเมื่อชาติต้องการ ยิ่งกว่าบิดามารดา ถ้าวายกให้รัฐทำตามเรา ก็ต้องเสนอแนะให้รัฐเห็นดีด้วย ถ้ารัฐออกคำสั่ง ท่านก็ต้องเชื่อฟังอย่าไม่ปริปาก จะสั่งอย่างไร ก็ต้องทำตาม จะขงจะเขียนหรือฆ่าก็ตาม ที่ทำตามนั้นถูกแล้ว จะหนี จะเลี้ยง จะละหน้าที่ หาได้ไม่ไม่ว่าจะในสงครามในศาลหรือที่ไหนๆ ก็ตาม เราต้องทำตามคำของรัฐ เว้นไว้แต่เราจะพูดให้รัฐเชื่อตามหลักความยุติธรรมของเรา จะใช้กำลังต่อต้านบิดามารดาฯยังไม่ได้แล้วจะไปขัดขึ้นปฏิวัติปฏิวัติ จะมียิ่งแล้วใหญ่หรือ” โครโต เราจะตอบว่าอย่างไร ที่กฎหมายบ้านเมืองว่ามานั้น จริงไหม

โครโต เห็นจะจริง

โสกราตีส

รัฐยอมจะกล่าวต่อไปว่า “โสกราตีส ถ้าที่เราพูดมานั้นจริง ท่านก็ไม่มีสิทธิทำสิ่งซึ่งท่านคิดว่าจะทำ เราให้กำเนิดท่าน เราทำนุบำรุงท่าน เราสอนท่าน เราเปิดโอกาสให้ท่านและเพื่อนร่วมชาติของท่านอย่างดีที่สุด และเรายังให้เสรีภาพอันสมบูรณ์แก่ชาวเอเธนที่จะละจากเราไป เอาจมบัติไปด้วยก็ได้และไปได้หลังจากที่ได้เห็นกิจการของเรา และได้ลิ้มรสในประเทศนี้แล้ว ถ้าไม่พอใจประเทศนี้ จะไปไหนก็ได้ทั้งสิ้น ไม่มีใครขัดขวาง ไม่มีใครห้ามการชนของออกนอกประเทศและไม่จำกัดเขตให้อยู่ จะไปไหนก็เชิญ แต่เมื่อท่านเห็นแล้วว่าศาล การปกครองของเราเป็นอย่างไร หากสมัครจะอยู่กับเรา ถ้าขัดขึ้นเราถือว่าผู้นั้นผิดถึงสามสถาน คือ ๑ ในฐานะไม่มอบเราผู้เป็นเสมือนบิดามารดา และ ๒ ในฐานะที่เราเป็นผู้ปกครอง กับ ๓ ในฐานะที่สัญญาว่าจะเชื่อฟัง ถ้าเห็นว่าเราทำผิด จะไม่ทำตามเรา ต้องแนะนำให้เรานุญาต หาไม่ก็ต้องทำตามเสมอไป นอกจากนี้เรายังมิได้ปกครองแบบคนกลุ่มน้อย เราเพียงขอให้ทำตาม หรือมิเช่นนั้น ก็เลือกได้ว่าจะทำตาม หรือจะขอร้องให้เราผ่อนผันให้ จะไม่เอาเลยสักอย่างใดอย่างหนึ่งนั้นไม่ได้”

“โสกราตีส นี่แหละคือข้อหาของเรา หากท่านจะทำตามแผนการ ท่านผู้เดียวย่อมจะต้องทำความผิดถึงสถานที่สามด้วย” ถ้าข้าพเจ้าจะถามว่า “หาไม่จึงจะจงจำเพาะข้าพเจ้าด้วยละ” ก็คงจะได้รับคำตอบว่า เพราะในบรรดาชาวเอเธนทั้งหมดนั้นมีข้าพเจ้าเพียงผู้เดียวที่ให้สัญญาดังที่กฎหมายบ้านเมืองได้อ้างถึง และกฎหมายย่อมกล่าวต่อไปว่า “โสกราตีส เรามีข้อพิสูจน์มากมายในข้อที่ว่าท่านพอใจเราและบ้าน

เมืองของเรา หากไม่ไหนเลยท่านจะใช้ชีวิตอยู่ในมหานครแห่งนี้ยิ่งกว่าชาวเอเทนอื่นใด ท่านไม่เคยถือบุญยาตราหรือจาริกไปในที่อื่นใด เว้นไว้แต่ไปรับราชการสงคราม ท่านไม่เคยไปอยู่ต่างตัวดังเช่นคนอื่น ๆ และท่านก็ไม่เคยปรารถนาที่จะไปเห็นนครแห่งอื่น หรือศึกษากฎหมายอื่น ด้วยเราและนครเรานี้เพียงพอเพียงแก่ท่านแล้ว ท่านตกลงเลือกเอาเราอย่างมั่นคง และสัญญาว่าจะถือตามระบอบการปกครองของเรา ทั้งท่านยังมีบุตรที่นี้ด้วย เหล่านี้ย่อมแสดงว่ามหานครนี้เป็นที่พอใจท่าน ไซ้แต่เท่านั้น ถ้าท่านต้องประสงค์จะไปอยู่ที่อื่นเมื่อตอนขึ้นศาล ท่านก็อาจให้ศาลเสนอเนรเทศท่านก็ได้ และท่านก็จะได้รับอนุญาตจากทางการบ้านเมือง ให้ทำการในสิ่งซึ่งท่านเตรียมจะทำ เพื่อขัดขืนมติมหาชนอยู่บัดนี้ ตอนนั้นท่านพูดโอ้อวดว่าแม้จะตายก็จะไม่บ่นว่า ท่านพูดว่าท่านยินดีที่จะถูกประหารยิ่งกว่าถูกเนรเทศ มาบัดนี้ท่านไม่เคารพคำพูดของท่านเอง ท่านไม่นึกถึงเราผู้เป็นสถานันกฎหมายของรัฐ พร้อมทั้งจะไม่เอาใจใส่กับเรา ท่านทำการตั้งหนึ่งการกระทำของคนที่เลวที่สุด คือเตรียมหนีอย่างไม่รักษาคำมั่นสัญญา ทั้ง ๆ ที่สัญญาว่าจะเคารพเชื่อฟังรัฐบาล ท่านต้องตอบปัญหาข้อแรกนี้เสียก่อนว่าเป็นการผิดหรือถูกที่เราว่าท่านได้สัญญาว่าจะรับนับถือรัฐบาล ทั้งโดยทางกายกรรม และ วชิกรรม” ใครโตที่รัก เราจะตอบว่าอย่างไร นอกจากจะเห็นด้วย

โครโต

ไซ้ ไสกราตีส์ เราต้องเห็นด้วย

ไสกราตีส์

คำถามต่อไปก็คือ “ถ้าเช่นนั้น การที่ท่านจะกระทำนี้ มิใช่การที่จะทำลายคำมั่นสัญญา อันให้ไว้กับเราหรือ ท่านไม่ได้ต้องผิดใจ หรือถูกหลอกลวง หรือถูกบังคับ ให้รับแรงให้สัญญากับเรา ท่านมีเวลาตั้ง ๗๐ ปี ที่จะจากเราไปได้ ถ้าไม่ชอบใจเรา หรือเห็นว่าสัญญากับเราไม่ยุติธรรม แต่ท่านก็ไม่ชอบเกาะครีต^(๔) หรือสပါတีง์ไปกว่า ทั้ง ๆ ที่ท่านสรรเสริญระบอบการปกครองของสองรัฐนั้น รัฐกรีกอื่น ๆ หรือดินแดนต่างประเทศ ท่านก็ไม่ชอบใจ ที่ท่านจะจากกรุงนี้ไปน้อยกว่านี้อีกไม่ได้แล้ว ต่อให้ท่านดาบอด ขาหัก หรือพิการอย่างอื่นใดก็ตาม เป็นอันเห็นได้ชัดทีเดียวว่า ท่านนำหน้าชาวเอเทนอื่นใดในเรื่องความรักนครนี้ และเราผู้เป็นกฎหมายของนครนี้ด้วย ย่อมไม่มีใครรักเมืองที่ปราศจากกฎหมาย ครั้นมาบัดนี้ท่านจะไม่ยอมรักษาคำมั่นสัญญาละหรือ ไสกราตีส์ ถ้าท่านเชื่อคำเรา ท่านย่อมต้องรักษาสัญญาและท่านจะได้พ้นจากการถูกหัวเราะเยาะ ยามเมื่อหนีออกจากนครนี้ไป”

“เราใคร่ขอร้องให้ท่านพิจารณาว่า ถ้าท่านไม่รักษาสัญญา ปล่อยให้เกิดความมัวหมองขึ้นในมนโธธรรม ท่านและมิตรสหายของท่านจะได้รับอะไรตอบแทน ที่ชัดก็คือเพื่อน ๆ ของท่านย่อมเสี่ยงต่อการถูกเนรเทศ หรือสูญเสียสันติทริของประชากร หรือถูกริบทรัพย์สมบัติ ในส่วนตัวท่านเอง ถ้าท่านไปสู่อรัฐใกล้เคียง เช่น ทีปส์ หรือเมการา^(๕) ซึ่งปกครองเรียบร้อย แต่ท่านก็ย่อมเข้าไปในฐานะศัตรูของการปกครองระบอบนั้น พวกชาตินิยมในรัฐนั้น ๆ ย่อมสงสัยว่าท่านเป็นผู้ทำลายกฎหมายและความสงบเรียบร้อย

นอกจากนี้ การกระทำของท่านยังยืนยัน ให้พวกตุลาการที่พิพากษาคดีท่านเห็นได้ชัด อีกด้วยว่า พวกเขาตัดสินถูกแล้ว ในข้อที่ว่าผู้ฝ่าฝืนกฎหมายนั้นควรแล้วละที่จะเป็นผู้ ทำความเสียหาย ให้เด็กหนุ่มและคนเฒ่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจะเลี้ยงเมืองที่ปกครองอย่าง เรียบร้อย และเลี้ยงประชาชนที่มีวัฒนธรรม กระนั้นหรือ ถ้าทำเช่นนั้นได้ท่านก็ควรมีชีวิตอยู่ต่อไปละหรือ หรือถ้าท่านกล่าวพบบุคคลเหล่านั้น ท่านจะพูดกับเขาว่าอะไร โสกราตีส พูดอย่างที่ท่านเคยพูดที่นั่นหรือ พูดว่า ความดี ความถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เป็นสิ่งที่มีค่าสำหรับมนุษย์ พูดเกี่ยวกับกฎหมายและการประพฤติตาม กฎหมาย กระนั้นหรือ ท่านไม่นึกตกหรือว่า โสกราตีส ว่าความประพฤติของท่าน ย่อมโสโครก เกินที่ท่านจะพูดถึงเรื่องเช่นนี้ได้แล้ว อย่างน้อยท่านเองก็ต้องคิดเช่นนั้น สมมติว่าท่านและสถานที่ที่เอ่ยนามมาแล้ววันนั้นหมด ไปยังเทสซาลี^(๖)เลย ไปอยู่กับ เพื่อนของใครโตที่นั่น แต่ที่นั่นมีการปกครองอันไม่เรียบร้อย ปราศจากความสงบภายใน และคนเมืองนั้นก็คงจะหัวเราะเยาะท่านเมื่อได้ทราบถึงตอนที่ท่านปลอมตัวหนีไป และ ต้องแต่งตัวอย่างประหลาด ๆ ใส่เสื้อหนังของชาวนาหรืออะไรทำนองนั้น ที่พวกแขกคุก ต้องแต่ง นี่ท่านก็แก่แล้ว จะอยู่อีกสักกี่ปี แต่ท่านก็อยากมีชีวิตอยู่ อย่างไม่ละอายถึง ขนาดกล่าวขัตขึ้นกฎหมายอันสูงส่งเขียวหรือ หรือไม่มีใครกล่าวที่ท่านเช่นนั้น อาจไม่มี ถ้าท่านพยายามไม่ทำให้ใครโกรธ ถ้าท่านทำให้เขาโกรธ ท่านจักต้องได้ฟังถ้อยคำ อัน ล้วนก่อให้เกิดความละอายใจ เป็นอันว่าท่านต้องมีชีวิตอยู่ต่อไปอย่างยอมเป็นเบี้ยล่างคนอื่น นอกจากนี้ เทสซาลี อะไรที่ท่านชอบ เห็นมีแต่กินเลี้ยงกันรำไป ท่าน ไปรัฐนั้นเพื่อเห็นแก่ปากแก่ท้องกระนั้นหรือ แล้วจะไปพูดเรื่องความดี ความยุติธรรม ที่ไหน อ้อ แต่ท่านว่าท่านต้องรักษาชีวิตไว้เพื่อเห็นแก่ลูก จะได้เลี้ยงดู ให้การศึกษา ท่านจะอย่างไร เอาไปเทสซาลีด้วยกระนั้นหรือ เอาไปเลี้ยงและให้เรียนที่นั่น เพื่อ ลูกท่านจะได้เป็นชาวต่างดาว อย่างนั้นหรือ เป็นอันได้ผลมากละซี หรือมิเช่นนั้น ก็ให้ เรียนอยู่ที่นี้ แต่ท่านว่าถ้าท่านมีชีวิตอยู่ ลูกจะได้รับการเลี้ยงดู และได้รับการศึกษา ดีกว่า ทั้ง ๆ ที่ท่านไม่ได้อยู่กับลูก เพราะมิตรสหายช่วยดูแลให้ เพื่อน ๆ ท่านจะ รับเลี้ยงดูลูกให้ท่านเวลาท่านไปอยู่เทสซาลี แต่จะไม่รับเลี้ยงดูให้เวลาท่านไปสู่ปรโลก กระนั้นหรือ ถ้าผู้ที่พูดว่าเขาเป็นเพื่อนท่าน เป็นเพื่อนจริง ๆ แล้ว ไม่ว่าท่านจะไปอยู่ที่ไหน เขาย่อมเอาใจใส่เลี้ยงดูลูกท่านอยู่เอง

“อย่าเลย โสกราตีส ฟังเราเถิด เราเลี้ยงดูท่านมาแต่ไหนแต่ไร อยู่ยียดเอาลูกหรือ ตัวเองหรืออื่นใดเห็นอความยุติธรรมเลย เมื่อท่านจากไปปรโลกแล้ว ท่านก็จะได้รับความยุติธรรมเป็นเครื่องป้องกันตัวท่านได้ ในเรือนแห่งมัจจุราชนั้น การที่ท่านทำถูก ทั้งท่าน และมิตรสหายของท่านอาจไม่ได้รับอะไรดีขึ้น แต่ท่านก็จะมีใจอันผ่องแผ้วในโลกนี้ และจิตก็จะมีวิเศษขึ้นในโลกหน้า ท่านจะไม่จากโลกนี้ไปฐานที่ถูกเราลงโทษ หาก ฐานที่ถูกเพื่อนร่วมชาติลงโทษเท่านั้น แต่ถ้าท่านหนีไป อย่างไม่มีเกียรติ จงเวรขึ้น ด้วยการทำชั่วตอบความชั่ว ทำผิดตอบความผิด ไม่รักษาคำมั่นสัญญาอันได้ให้ไว้แก่เรา

และทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน โดยเฉพาะผู้ที่ไม่ควรได้รับความเดือดร้อนเลย คนพวกนี้ก็คือตัวทำนอง มีตรสหายของท่าน ประเทศของท่าน และเราผู้เป็นกฎหมายของบ้านเมือง ถ้าท่านทำเช่นนั้น เราย่อมไม่พอใจ ในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่ และเมื่อท่านไปสู่ปรโลกแล้ว เมื่อกฎหมายของโลกนั้นรู้ว่าท่านถึงกับพยายามที่จะทำลายล้างเราผู้เป็นญาติของกฎหมายแห่งปรโลกนั้น กฎหมายนั้นย่อมจะไม่ต้อนรับท่านด้วยความปรานี โสกราตีสอย่าเชื่อคำแนะนำของใครโหดเลย ฟังคำเรามากกว่า”

ใครโหดผู้เป็นปัยมิตร ที่ว่ามานี้ ดูจะเป็นเสียงซึ่งข้าพเจ้าได้ยิน ดุจเดียวกับดาบสได้ยินเสียงคนตรีพิพย์ ฉะนั้นเหตุผลดังนี้เป็นเสียงดังอยู่ภายในสมองของข้าพเจ้า จนสุดท้ายข้าพเจ้าจะฟังข้อโต้แย้งอย่างอื่น ข้าพเจ้าจึงต้องขอเตือนท่านว่า ในขณะที่ข้าพเจ้ายังมีมติเช่นนี้อยู่ ย่อมจะไร้ผลที่จะเสนอแนะ ให้ข้าพเจ้ามีความเห็นแตกต่างไปจากนี้ แต่ก็ไม่นั้นแหละ ถ้าท่านเห็นว่า ท่านอาจจะเสนออะไรให้อีก ก็ขอให้พูดมา

ใครโหด

ข้าพเจ้าไม่มีอะไรจะพูดอีกแล้ว โสกราตีส

โสกราตีส

ถ้าเช่นนั้นก็พอแล้ว ใครโหด ปล่อยให้ข้าพเจ้าได้สนองเทวโองการ ตามที่ควรจะเป็นไปเถิด

คำอธิบาย

- (๑) เดลอส เกาะอันศักดิ์สิทธิ์ เมื่อเรือกลับมาถึง ก็ประหารชีวิตได้
- (๒) สุเนียม แผ่นดินอันยื่นไปปลายสุดแห่งแคว้นอิตาลี ห่างจากเอเธนราว ๓๐ ไมล์
- (๓) สิมมิอัส และ ซีบีส เป็นตัวตั้งตัวตีในเรื่อง “เฟโด”
- (๔) สปาตา หรือ ครีต โสกราตีสยกย่องสองรัฐนี้ว่ามีกฎหมายปกครองบ้านเมืองดี แต่ทั้งสองรัฐเป็นรัฐเผด็จการ ก่อให้พวกปฏิบัติกษณะเรื่องเอากับโสกราตีสเสมอ
- (๕) ทิปส์ และ เมการา รัฐที่ติด ๆ กับแคว้นอิตาลีเป็นรัฐเผด็จการด้วย และการปกครองไม่เรียบร้อยด้วย
- (๖) เทสซาลี แคว้นทางเหนือ อันชาวเอเธนดูถูกมากกว่าล้าหลัง หนาวปราศจากวัฒนธรรมและกินอยู่อย่างฟุ่มเฟือยกับฟุ้งเฟ้อไปด้วยการมรดก ภายหลังเพลโตไปยังเมืองไซราคิว ไปเจออสภาพเช่นนั้นเข้ายังตกใจมาก ถ้ามาเมืองไทยเวลานี้ จะรู้สึกอย่างไร น่าสงสัยอยู่

วาระสุดท้ายของโสกราตีส

เฟโด (PHAEDO)

เหตุการณ์ในวันสุดท้ายของโสกราตีสนี้ เป็นคำสนทนาซ้อนคำสนทนา นับว่าเป็นแนวการเขียนอีกแบบหนึ่งของเพลโต แม้โสกราตีสจะมีได้โต้ตอบโดยตรงกับเฟโด แต่เฟโดก็นำบทสนทนามาแล้วต่ออย่างมีชีวิตชีวา ทั้งๆ ที่เล่าภายหลังเหตุการณ์นั้นมานาน เพลโตเองก็มิได้ร่วมอยู่กับอาจารย์ในวันสุดท้าย แต่ก็คงเอาใจใส่ซักถามความมากมาย จะประจักษ์เขียนรักษารายการความเป็นไปในวันนั้นไว้อย่างดีเยี่ยม แต่ข้อความในทางปรัชญานั้น เข้าใจกันว่าเพลโตนำทฤษฎีของตนไปผสมกับโสกราตีส โดยเฉพาะข้อที่ว่าด้วยมโนคติ (Theory of Idea or Form) เพลโตบรรยายต่อเติมไว้อย่างเต็มที่ในเรื่อง อุดมรัฐ (The Republic) แม้ในที่นี้ ความบางตอนก็เข้าใจยากมาก

เฟโด

เอเคกราตีส์ เฟโด เมื่อโสกราตีสถูกประหารนั้น ท่านอยู่ด้วย หรือท่านได้ฟังข่าวเล่าลือมาจากผู้อื่น

เฟโด ข้าพเจ้าอยู่ที่นั่นเอง เอเคกราตีส์

เอเคกราตีส์ ท่านอาจารย์ของเราพูดว่ากระไรก่อนตาย และเผชิญความตายอย่างไร ข้าพเจ้าอยาก
รู้มาก ทุกวันนี้ชาวพลีส^(๑) ไม่ไปกรุงเอเทกันเลย และก็นานแล้วที่ไม่มีใครมาจาก
ที่นั่น ที่พอจะให้ข่าวอันแน่นอนได้ เรารู้กันเพียงว่าท่านอาจารย์ถูกให้ดื่มน้ำเฮมล็อก^(๒)
แต่ไม่มีใครบอกอะไรได้ยิ่งไปกว่านั้น

เฟโด แล้วท่านได้ยินข่าวตอนท่านอาจารย์ขึ้นศาลด้วยหรือเปล่า

เอเคกราตีส์ ทราบ เรื่องนี้มีคนบอกให้ทราบ แต่เราก็แปลกใจที่ศาลสั่งลงโทษแล้วรออยู่นาน กว่า
จะประหาร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้นล่ะเฟโด

เฟโด ออกจะโชคดี เอเคกราตีส์ เมื่อวันก่อนพิจารณาตัดสินนั้น เผอิญมีพิธีคล้องพวงมาลัยที่
ท้ายเรือ อันเอเทกันจะส่งไปเกาะเดลอส

เอเคกราตีส์ เรืออะไรกันนี้

เฟโด ชาวเอเทกันว่าเรือนี้คือลำที่เทลิอัส^(๓) แล่นหนีมาจากเกาะครีต พาหนุ่ม ๗ สาว ๗ มาด้วย
ช่วยให้ตัวเองและคนเหล่านั้นรอดชีวิตได้ เล่ากันว่าตอนนั้นชาวเอเทกันบนบานศาล
กล่าวกับอโพลโล^(๔) ว่าถ้าบุคคลเหล่านี้รอดตายได้ จะส่งผู้แทนไปใช้บนที่เกาะเดลอส
ทุกปี และก็ได้รักษาทักษะบนนั้นไว้ด้วยดีเสมอมา จนทราบเท่าทุกวันนี้ กฎหมายก็บ่ง
ไว้ว่า เมื่อเริ่มส่งคณะผู้แทนไป ต้องรักษานครให้บริสุทธิ์ จะประหารชีวิตใครไม่ได้
จนกว่าเรือไปเดลอสจะกลับมาถึง บางครั้งก็กินเวลานาน ถ้าต้องเล่นทวนลม ถือว่า
เริ่มพิธีเมื่อนักพรตของอโพลโลคล้องมาลัยไว้ที่ท้ายเรือ และก็ทำพิธีกันวันก่อนเริ่มคดี
ตั้งที่ข้าพเจ้าได้บอกท่านแล้ว ด้วยเหตุนี้โสกราตีสจึงถูกจำอยู่นาน ระหว่างวันพิพากษา
กับวันประหารชีวิต

เอเคกราตีส์ แล้วตอนตายล่ะ เฟโด เป็นอย่างไร ท่านอาจารย์พูดว่ากระไร ทำอะไร และใครอยู่กับ
ท่านบ้าง หรือว่าทางการไม่ยอมให้ใครเข้าไปร่วมด้วย เป็นเหตุให้ท่านตายโดยไม่มี
มิตรสหายเห็นใจ แม้แต่คนเดียว

เฟโด มีคนเห็นใจ มีอยู่หลายคนพอสมควร

เอเคกราตีส์ ขอให้ท่านเล่ารายละเอียดให้ข้าพเจ้าทราบด้วย หรือว่าท่านจะรีบไป

- เฟโด เปล่าหรือก ข้าพเจ้าจะพยายามบรรยายให้ท่านฟัง สำหรับข้าพเจ้า ไม่มีความสุขขื่นใจ จะยิ่งไปกว่าทวนความจำเกี่ยวกับโสกราตีส ถ้าไม่พูดเอง ก็อยากฟังคนอื่นพูดเกี่ยวกับท่านผู้นั้น
- เอเลกราตีส์ ถ้าเช่นนั้นก็ดีแล้ว เฟโด ผู้ฟังในที่นี้มีความรู้สึกเช่นเดียวกับท่าน ขอท่านได้พยายามบรรยายรายละเอียดให้ทราบ โดยตลอดเถิด
- เฟโด ประการแรก บอกได้ว่าความรู้สึกของข้าพเจ้าเวลานั้นพิสดารมาก ข้าพเจ้าไม่ยกความรู้สึกเศร้าโศกเสียใจ ชนิดที่น่าจะต้องรู้สึกเช่นนั้น เมื่ออยู่ข้างมิตรรักผู้กำลังจะตายจากไป ตัวท่านอาจารย์เองก็ดูจะมีความสุข ทั้งกิริยาและวาจาบ่งให้เห็นเช่นนั้น ท่านเผชิญความตายอย่างไม่กลัวและอย่างสง่า ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนกับว่า แม้ระหว่างทางที่ท่านจาริกไปสู่อปรโลกนั้น เทพเจ้าก็มาคอยคุ้มกันรักษาท่าน และเมื่อท่านถึงจุดจุดหมายปลายทาง ทุกสิ่งทุกอย่างจะต้องเรียบร้อยไปหมด ถ้าว่าเคยเกิดความเรียบร้อยมากกับใครอื่นก่อน ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงไม่รู้สึกเสียใจ ทั้งๆ ที่อยู่ในท่ามกลางแห่งบรรยากาศอันน่าเศร้าสลดเช่นนั้น แต่ข้าพเจ้าก็ไม่สบายใจที่ต้องสนทนากับเรื่องทางปรัชญา เพราะเราคุยกันเรื่องนั้น ข้าพเจ้าบังเกิดอารมณ์ชนิดที่สูติวิสัยจะบรรยายได้ ทั้งดีใจและเสียใจ ผสมกัน ใจเต็น้อยอยู่เสมอว่าอีกไม่ข้ามิตรผู้นี้ก็จะตายจากไปแล้ว เราทุกคนที่อยู่ที่นี่ ก็ดูจะเกิดความรู้สึกเช่นนั้น เตียวหัวเราะเตียวร้องไห้ โดยเฉพาะก็อโพลโลโดรัส^(๕) ท่านรู้มิใช่หรือว่าเขาเป็นคนอย่างไร
- เอเลกราตีส์ รู้ดี
- เฟโด เขาผู้นั้นคุมสติไว้ไม่อยู่เอาเลย ข้าพเจ้าและคนอื่นๆ ก็พลอยเสียกำลังใจไปด้วย
- เอเลกราตีส์ ใครอยู่ที่นั่นกันบ้างล่ะ เฟโด
- เฟโด ชาวเอเทนก็มีอโพลโลโดรัสคนนี้แหละ แล้วก็โครโตบิวลัส^(๖) และบิดาเขา ยังเซอร์โมเกินีส เอพิเกินีส อีสคินีส์ และแอนติเทเนีส อ้อ นอกจากนี้ก็มีซเดสิปปีส์ จากเพอนิส และเมเนกเซนส์ และชาวกรุงอื่นๆ อีก ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเปลได้ป่วย
- เอเลกราตีส์ มีใครมาเยี่ยมจากที่อื่นอีกหรือเปล่า
- เฟโด มี สิมมิอัส จากทีปส์ มากับ ซีบีส และเฟตอนดัส แล้วก็ยูคลิดีส และเตอร์ปสีออน จากเมการา
- เอเลกราตีส์ อริสติปปีสและคลีออมโบรตัส ไม่อยู่ด้วยหรือหรือ
- เฟโด เปล่า เผอญูไปเออينا^(๗) เสีย
- เอเลกราตีส์ มีใครอีกไหม

เฟโด ข้าพเจ้าเข้าใจว่าจะมีเท่านั้น

เอกราตีส์ สนทนากันด้วยเรื่องอะไรล่ะ

เฟโด ข้าพเจ้าจะพยายามเล่าให้ท่านฟังแต่ต้น พวกเราถือเป็นกิจมาก่อนหน้านั้นแล้ว ว่าต้องไปเยี่ยมโสกราตีส์ทุกวัน เรานัดพบกันตอนย่ำรุ่ง ที่ศาลอันพิพากษาคดีนี้แหละ เพราะใกล้คุกดี เรามักคุยกันอยู่พักหนึ่ง ในขณะที่รอจนกว่าประตูคุกจะเปิด เพราะไม่เปิดเร็วเลย พอประตูเปิดแล้ว เราก็มักเข้าไปหาโสกราตีส์ แล้วมักจะอยู่ด้วยทั้งวัน ในวันนี้กล่าวถึงนี้เราพบกันก่อนกำหนดที่เคย เพราะค่าวันก่อน ตอนเราออกจากคุก เราได้ข่าวว่าเรือกลับมาจากเตลอสแล้ว เราจึงนัดพบกันให้เช้าที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ พอเรามาสั่งประตูคุกผู้คุมกลับไม่ยอมให้เราเข้าไปอย่างปกติ บอกให้เรารอ และไม่ให้เราไปจนกว่าเขาจะบอกอนุญาต เขาว่าผู้บัญชาการเรือนจำกำลังถอดตรวนออกจากโสกราตีส์ และบอกให้รู้ว่าท่านต้องตายวันนี้ หลังจากนั้นอีกครู่ ผู้คุมจึงกลับออกมาบอกให้เราเข้าไปได้

พอเราเข้าไปข้างในก็พบโสกราตีส์หลุดจากเครื่องพันธนาการแล้ว แขนกบปี^(๘) ก็อยู่ที่นั่นด้วย ท่านรู้จักหลอนมิไซหรือ หลอนนีงอยู่ข้างโสกราตีส์ อัมลุกชายคนเล็กไว้บนตัก พอเห็นพวกเราเข้า หลอนก็ปล่อยโซลัน รำพันออกมาชนิดที่สตรีจะต้องแสดงกิริยาเช่นนั้นว่า โอ โสกราตีส์ นี่เป็นวาระสุดท้ายแล้วที่ท่านจะสนทนาได้กับมิตรสหาย โสกราตีส์มองไปที่โครโต และว่า โครโต ให้ใครพาหลอนกลับไปบ้านได้จะดีกว่า บ่าวของโครโตจึงนำหลอนไป ในขณะที่หลอนร้องไห้อวยายมาก

โสกราตีส์ลุกขึ้นนั่งบนเตียง ดูเขาแล้วใช้มือกวาดพลางพูดว่า สหาย อ้ายสิ่งซึ่งเราเรียกว่าความสุขนี่นะ แปลกอยู่เหมือนกันนะสหาย มันช่างติดพันอยู่กับสิ่งซึ่งเรียกกันอยู่ทั่วไปว่าความทุกข์ สองอย่างนี้ไม่มาหาเราพร้อมกันหรอก ถ้าเราตามหาอย่างหนึ่งจนได้อย่างนั้น แต่แล้วเราก็มักถูกบังคับให้ได้อีกอย่างหนึ่งด้วย ยิ่งกับว่าสองอย่างนี้เป็นรูปสองรูป มีตรีษะเดียวกัน ข้าพเจ้าแน่ใจว่าถ้าอีสป^(๙) ได้ยินถึงเรื่องนี้คงจะคิดนิทานขึ้นทำนองนี้ ว่าเทพเจ้าประสงค์จะให้ทั้งสองนี้เลิกวิวาทกัน แต่เมื่อเห็นเหลือวิสัยเข้า ก็เลยเอาหัวเดียวสวมทับร่างทั้งสองนั้น ฉะนั้นเมื่ออย่างหนึ่งเกิดขึ้น อีกอย่างหนึ่งก็ต้องตามมา ที่เกิดกับข้าพเจ้านั้นเป็นเช่นนั้นจริงๆ เดิมข้าพเจ้าต้องทนทุกข์เพราะถูกจองจำ บัดนี้เกิดได้รับความสุขตามมาแล้ว

มาถึงตอนนี้ ซีบีส^(๑๐) ขัดจังหวะขึ้นว่า โสกราตีส์ ท่านพูดถึงเรื่องนี้ก็ดีแล้ว ทำให้ข้าพเจ้านึกขึ้นได้ ด้วยอีเวนัสถามข้าพเจ้าเมื่อวันสองวันก่อน และคนอื่นๆ ก็ถามก่อนหน้านั้น ถึงเรื่องที่ท่านแต่งโศลกจากนิทานอีสปและคำประณามอโปลโล อีเวนัสอยากทราบว่าจะอะไรเป็นเหตุให้ท่านเขียนคำเช่นนั้นในคุก เพราะท่านไม่เคยเขียนประพันธ์มาก่อนเลย อีเวนัสจะถามข้าพเจ้าอีกแน่ ถ้าท่านอยากจะให้ข้าพเจ้าตอบให้ถูกต้องก็ได้ บอกข้าพเจ้าน้อย

โสกราตีสบอกว่า บอกความจริงเขา ว่าข้าพเจ้าไม่ได้เขียนแข่งเขา หรือแข่งคำประพันธ์ของเขา ข้าพเจ้ารู้ว่าแข่งเขาไม่ได้ง่าย ๆ ดอก ข้าพเจ้าเขียนขึ้น เพื่อพยายามค้นหาความหมายของความฝันบางประการ กับพยายามห้ามโน้มน้าวจิตใจให้แจ่มชัด บางทีศิลปะอย่างนี้คือสิ่งซึ่งข้าพเจ้าได้รับคำบอกให้ฝึกฝน เรื่องเป็นอย่างไร ขอท่านจงทราบไว้ คือในชั่วชีวิตข้าพเจ้านี้ ข้าพเจ้ามักฝันซ้ำอยู่เสมอ แม้จะมีปรากฏการณ์ต่างกันต่างเวลากัน แต่ก็พูดซ้ำกันว่า “โสกราตีส ฝึกฝนและก่อให้เกิดศิลปะ” ที่แล้ว ๆ มา ข้าพเจ้าเคยคิดว่า การกระทำอันข้าพเจ้าปฏิบัติอยู่อย่างแข็งขันจนเหนื่อยอ่อนนั้นนั่นแล คือการทำตามคำสั่ง ข้าพเจ้าถือเอาความฝัน ว่าเป็นดังหนึ่งคนดูที่คอยให้กำลังใจแก่นักวิ่งแข่ง เข้าใจเอาว่ามาสนับสนุน ให้ข้าพเจ้าทำในสิ่งซึ่งกำลังทำอยู่แล้ว ว่าเท่ากับฝึกฝนในเชิงศิลปะ เพราะปรัชญาก็คือศิลปะอันใหญ่ยิ่งที่สุดนั่นเอง และข้าพเจ้าก็ฝึกฝนในทางนั้นอยู่ ครั้นเมื่อเสร็จคดีที่ศาลมาแล้ว ต้องรอการประหารอยู่จนกว่าจะเสร็จเทวพิธี ข้าพเจ้านึกดูว่า ความฝันอาจจะให้ข้าพเจ้าฝึกฝนศิลปะอันเป็นที่นิยมกันทั่วไปก็ได้ ข้าพเจ้าจึงลองปฏิบัติตามอย่างไม่ขัดขืน ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าก่อนจากโลกนี้ไปไม่ควรให้เกิดความเคลือบแคลงใจเกิดขึ้น ด้วยเหตุฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเพียงแต่งคำประพันธ์ตามคำแนะนำในความฝัน เพื่อให้ไม่ตะขิดตะขวงใจ ข้าพเจ้าเริ่มแต่งฉันทสรสรรณบทเพลงที่มีงานฉลองอยู่ในวันนั้น เมื่อแต่งมนตร์เสร็จแล้ว ข้าพเจ้าตรองดูเห็นว่า กวีจะมีชื่อเสียงนั้น ก็ต่อเมื่อใช้จินตนาโวหาร ยิ่งกว่าบรรยายโวหาร แต่ข้าพเจ้าเองนั้นหาמיจินตนาการพอที่จะปั้นเรื่องขึ้นได้ไม่ ด้วยเหตุฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงหันเข้าหานิทานอีสป ซึ่งหาได้ง่ายและข้าพเจ้าก็รู้เรื่องอยู่แล้ว ข้าพเจ้าเอาเรื่องแรกที่ประพันธ์เป็นคำฉันท์มาดัดแปลงแต่งใหม่ ซึ่บีส ท่านเอาเรื่องนี้ไปเล่าให้อีเวนัสฟังได้ และกล่าวคำอำลาแทนข้าพเจ้าด้วย กับบอกเขาว่าถ้าเขาฉลาด ก็ขอให้ตามข้าพเจ้าไปโดยเร็ว ดูเหมือนข้าพเจ้าเองก็จะไปวันนั้นแล้ว ด้วยคำสั่งของประเทศชาติว่าไว้ดังนี้

สิมมิอัสพูดขึ้นว่า โสกราตีส ท่านช่างแนะนำอะไรให้อีเวนัสเช่นนั้น เท่าที่ข้าพเจ้าติดต่อกับเขามาก่อนหน้านั้น และเท่าที่รู้จักเขาคนนี้ไม่เห็นว่าเขาจะเชื่อฟังคำของท่านเลยทำไม โสกราตีสถาม อีเวนัสไม่ได้เป็นบัณฑิตดอกหรือ

ข้าพเจ้าว่าเขาเป็นนะ สิมมิอัส ตอบ

ถ้าเช่นนั้นเขาคงต้องเต็มใจเชื่อข้าพเจ้า ดุจเดียวกับคนอื่น ๆ ที่รู้จักปรัชญาดี แต่เขาจะทำร้ายร่างกายตนเองนั้น ย่อมไม่ได้ เพราะถือกันว่าผิดกฎหมาย ในขณะที่พูดอยู่นี้ โสกราตีสห้อยเท้าลง และนั่งอยู่ในท่าที่เงินตลอดการสนทนา

ครั้นแล้ว ซึ่บีสจึงถามขึ้นว่า โสกราตีส ท่านหมายความว่าอย่างไร ที่ว่าทำร้ายร่างกายตนเองนั้นผิดกฎหมาย แต่บัณฑิตก็ควรดำเนินรอยตามมิตรที่ตายจากไป

อ้าว ซึ่บีส ท่านกับสิมมิอัสไม่เคยได้ยินเรื่องนี้ดอกหรือ เมื่อตอนอยู่กับฟีโลเลอัส(๑๑)

ไม่ทราบแน่ชัด โสกราตีส

เท่าที่ข้าพเจ้าทราบก็เป็นแต่คำลือ แต่ก็ยินดีบอกให้ท่านทราบถึงเรื่องที่ได้ยินมา ข้าพเจ้าเข้าใจเอาไว้สำหรับคนที่จักจากโลกนี้ไปนั้น ไม่มีอะไรที่น่าทำยิ่งไปกว่าค้นหาเรื่องโลกหน้า และพยายามวาดภาพดูว่า จะเป็นอย่างไร ก่อนพระอาทิตย์ตกวันนี้ มีอะไรที่ควรกระทำยิ่งไปกว่านี้หรือโสกราตีส ถ้าเช่นนั้นกับบอกข้าพเจ้าหน่อยได้ไหมว่า ทำไมจึงถือว่าอติวินิบาตกรรมผิดกฎหมาย ตอนที่ฟิโลลอสฟักอยู่กับเราที่ทีปส์ ก็พูดยืนยันเช่นนั้นจริงดังที่ท่านว่า และมีคนอื่น ๆ ที่พูดเช่นนั้นด้วยเหมือนกัน แต่ข้าพเจ้าก็ไม่เข้าใจว่าเขาหมายความว่าอย่างไร

โสกราตีสตอบว่า อย่าเพิ่งท้อแท้ใจ วันหนึ่งข้างหน้าท่านจะเข้าใจเรื่องนี้ ท่านคงจะสงสัยละสิว่าสิ่งอื่น ๆ นั้นกับบางคนหรือบางขณะอาจชั่วบ้างดีบ้าง แต่ความตายเป็นสิ่งยกเว้น และท่านคงอยากรู้ว่าทำไมมนุษย์จะอดทนให้ตัวเองถึงแก่ความตายไม่ได้เสียหรือหรือต้องมัวรอให้ผู้อื่นพร่าชีวิตไป ซีบีสตอบว่า นั่นนะซี ออกสำเนียงโบลีโอเดียแท้ ๆ และหัวเราะอย่างสุภาพ

ข้าพเจ้ายอมรับว่าคำพูดของข้าพเจ้าจะไม่คงเส้นคงวา แต่ที่จริงแล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่ ด้วยมีหลักทฤษฎีอันแพร่หลายอยู่อย่างลับ ๆ ว่ามนุษย์คือคนคุก อันไม่มีสิทธิที่จะเปิดประตูหนีออกไป นี่เป็นเรื่องของรหัสลัทธินั้นข้าพเจ้าไม่เข้าใจแจ่มแจ้ง แต่ข้าพเจ้าก็เชื่อว่าเทพคุ้มครองป้องกันเรา และมนุษย์เราก็คือสมบัติของเทพ ท่านเห็นด้วยไหม

ซีบีสตอบว่า เห็นด้วย

ก็ถ้าสมบัติของท่าน เป็นต้นว่า วัวหรือลา เกิดถือลัทธินำตัวออกไปจากท่าน ทั้งๆที่ท่านยังไม่แสดงความประสงค์ให้สัตว์ตัวนั้นตาย ท่านจะไม่โกรธซึ่งสัตว์นั้นหรือ ถ้าท่านลงโทษได้ ท่านจะไม่ลงโทษมันหรือ

ซีบีสตอบว่า ต้องลงโทษแน่นอน

ถ้าเรามองไปในแง่นี้ ก็ย่อมเห็นเหตุผลที่ว่ามนุษย์ควรอยู่ก่อน จะคร่าชีวิตของตนก่อนเทพเรียกตัวไปหาได้ไม่ อย่างข้าพเจ้านี้ เทพกำลังเรียกตัวไปอยู่แล้ว

ซีบีสตอบว่า ใช่แล้ว โสกราตีส ที่ท่านว่ามานั้นดูจะมีความจริงอยู่ แต่ท่านจะประสานข้อขัดแย้งกันได้อย่างไร ในเมื่อมติข้อหนึ่งมีอยู่ว่า เทพดาเป็นผู้ปกป้องรักษาเรา เราเป็นเพียงสมบัติเทพ อีกข้อหนึ่ง ท่านว่าบัณฑิตควรพร้อมที่จะอยากตาย เหตุผลดูจะเป็นว่าคนที่ฉลาดสุดควรละเทพไปเสีย ทั้งที่เทพเป็นนายที่ดีที่สุด นี่ฟังไม่ขึ้น เพราะคงไม่มีบัณฑิตคนใดเห็นว่าถ้ามีทางเลือกได้แล้ว ควรเลือกปกครองตัวเอง ยิ่งกว่าให้เทพปกป้องรักษา คนพาลอาจคิดเช่นนั้น คิดว่าหนีไปเสียจากนายจะดีกว่า โดยไม่พิจารณาว่าหน้าที่ของตนควรอยู่จนที่สุด จะหนีไปเสียหาควรไม่ การหนีไป ไม่ใช่ความคิดที่ดี

เลย บัณฑิตย่อมประสงค์จะอยู่ร่วมกับคนที่ฉลาดกว่า โสกราตีส นี่ดูจะกลับตาลปัตรกับที่ท่านกล่าวมาแล้วเมื่อตะกี้นี้ เพราะตามหลักนี้ บัณฑิตควรเสียใจเมื่อต้องตาย ต่อคนพาลจึงควรดีใจ

วาทะข้อนี้ของซิมมัสดูจะทำให้โสกราตีสพอใจ ท่านหันมาทางพวกเรากลางว่า นี่แหละคือคนที่ชอบถามปัญหา และไม่ยอมปลงใจเชื่อง่ายๆ เมื่อได้ฟังคำตอบครั้งแรก

ซิมมัสเสริมว่า คำโต้แย้งของเขาก็ดูหนักแน่นดีเสียด้วย จะมีบัณฑิตที่โหดหนอที่อยากจะหนีนายไปง่ายๆ ถ้านายผู้นี้ดีกว่าตน ข้าพเจ้าเข้าใจว่าซิมมัสหมายถึงท่าน เขาคิดว่าท่านพร้อมที่จะละพวกเรา และละเทพเจ้าไป ทั้งๆ ที่ท่านยอมรับเอาเทพเป็นนาย

โสกราตีสตอบว่า ที่ท่านว่ามานั้นมีเหตุผล ข้าพเจ้าคิดว่าข้าพเจ้าควรแก้ข้อหาของท่านดังหนึ่งอยู่ในศาล

ซิมมัสตอบว่า พวกเราอยากฟังกันมาก

ถ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าก็ต้องพยายามแก้คดีที่น่าเชื่อยิ่งกว่าเมื่อข้าพเจ้าปรากฏตนต่อหน้าตุลาการมาแล้ว ซิมมัส และซิมัส ข้าพเจ้าพร้อมที่จะโคกเสวากับความตาย ถ้าประการแรก ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าข้าพเจ้าจะเดินทางไปสู่เทพดางค์อื่น ๆ ผู้ซึ่งฉลาดด้วยและดีด้วย (ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าแน่ใจดูเดียวกับเรื่องอื่นๆ ในทางวัตถุ) และประการที่สอง (ซึ่งข้าพเจ้าไม่สู้แน่ใจนัก) ว่าข้าพเจ้าจะไม่ได้พบมนุษย์ที่ละโลกนี้ไปแล้ว คนพวกนี้ล้วนดีกว่าพวกที่ข้าพเจ้าละไว้เบื้องหลัง ด้วยเหตุฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่เศร้า ทั้งๆ ที่ควรจะเศร้า เหตุก็เพราะมีความหวังอยู่สำหรับคนตาย ดังที่กล่าวกันมาแต่โบราณ ว่ามีความดีมากยิ่งขึ้นกว่าความเลวนัก

ซิมมัสพูดขึ้นว่า ท่านจะเอาความคิดไปกับท่านด้วยหรือ โสกราตีส ไม่ละไว้ให้พวกเราหรือ เพราะอย่างน้อยก็เป็นผลได้อันเราทั้งหลายมีส่วนด้วย นอกจากนี้ ถ้าท่านพูดสำเร็จจนให้เราเชื่อได้ ก็ยอมเท่ากับตอบข้อกล่าวหาได้แล้ว

โสกราตีสตอบว่า ข้าพเจ้าจะพยายามให้ดีที่สุด แต่ขอให้ข้าพเจ้าได้ฟังความประสงค์ของใคร่ใดก่อน ดูอยากจะพูดอะไรกับข้าพเจ้ามานานแล้ว

โครโตพูดว่า เพียงนิดเดียวเท่านั้นเอง โสกราตีส เขาต้องการให้ข้าพเจ้าบอกท่าน ว่าอย่าให้ท่านพูดมาก เขาว่าการเจรจาทำให้เพิ่มความร้อนและจะรบกวนมาถึงกำลังยาพิษคนที่เหนื่อยมาก อาจต้องดื่มเป็นครั้งที่สอง หรือครั้งที่สาม

โสกราตีสตอบว่า ให้เขาเตรียมธุระของเขาก็แล้วกัน อาจจำเป็นต้องให้ยาพิษถึงสองหรือสามครั้งก็ได้ เท่านั้นเป็นพอ

โครโตว่าข้าพเจ้ารู้อยู่แล้วว่าท่านจะพูดเช่นนั้น แต่ข้าพเจ้าก็ต้องทำตามที่เขาบอก

โสกราตีสตอบว่า ช่างเขาเถิด แล้วพูดต่อไปว่า ท่านผู้พิพากษาของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าประสงค์จะพิสูจน์ให้ท่านเห็นชัดว่าคนที่ใช้ชีวิตอย่างบัณฑิตนั้นควรมั่นใจเมื่อถึงเวลาตายว่าเมื่อตายแล้วย่อมได้รับความดีอันใหญ่ยิ่งที่สุดในปรโลก ข้าพเจ้าจะอธิบายให้ท่านทราบ สิมมิลัสและซีบีสว่าจะเป็นไปได้อย่างไร

ข้าพเจ้าถือว่าผู้ซึ่งอุทิศตนให้แก่ปรัชญานั้น มักเป็นบุคคลที่ผู้อื่นเข้าใจผิดเพราะไม่คิดกันว่านักปราชญ์ปฏิบัติธรรมอยู่ตลอดเวลาเพื่อเตรียมตายและเพื่อความตาย ที่เป็นเช่นนั้นเพราะนักปราชญ์ประสงค์ความตายอยู่ตลอดชีวิต ก็เมื่อกาลอันต้องประสงค์มาถึง จะกลัวไย เพราะไหนๆ ก็ได้ปฏิบัติตนเตรียมพร้อมอย่างปรารถนาอยู่แล้ว

سیمมิลัสหัวเราะพลางกล่าวว่า ทั้งๆ ที่ท่านไม่ได้พูดให้ชัด แต่ข้าพเจ้าก็อดขำไม่ได้ โสกราตีส ข้าพเจ้าคิดว่าเมื่อคนส่วนมากได้ยินคำของท่าน ก็เห็นจะพากันพูดว่าท่านพรรณานักปราชญ์อย่างถูกต้องถ่องแท้ คนที่บ้านเมืองของข้าพเจ้า(๑๒) ก็คงจะเห็นด้วยว่านักปราชญ์มีชีวิตเพื่อความตาย และคงค้นพบว่านักปราชญ์นั้นสมควรตายเป็นอย่างยิ่ง

ที่เขาคิดกันเช่นนั้นนะ ถูกแล้ว สิมมิลัส เว้นแต่คำว่า ‘ค้นพบ’ นั้นใช่ไม่ถูก เพราะคนส่วนมากไม่รู้ดอก ว่านักปราชญ์ที่แท้ต้องการความตายชนิดไหน และสมควรได้รับความตายชนิดไหน แต่อย่าไปพูดถึงคนส่วนมากเลย มาพูดกันในหมู่พวกเรากันเองดีกว่า เราเชื่อกันใหม่ว่ามีสิ่งซึ่งเรียกกันว่าความตาย

سیمมิลัสตอบว่า มีแน่

เป็นการแยกจิตออกจากร่างกายใช่หรือมิใช่ จิตคงสภาพอยู่เอง โดยไม่ต้องอาศัยร่าง และร่างก็อยู่อย่างปราศจากจิต ความตายนั้นไม่มีอะไรยิ่งไปกว่านี้ มิใช่หรือ

سیمมิลัสตอบว่า ใช่แล้ว

มีอีกปัญหาหนึ่ง ถ้าเราเห็นต้องกันแล้ว ก็คงจะให้แสงสว่างเกี่ยวกับสิ่งซึ่งเรากำลังค้นหาคำตอบอยู่ขณะนี้ กล่าวคือ บัณฑิตพึงพอใจกับความสำราญไหม ถ้าถือว่าการกินการดื่มเป็นความสำราญ

سیمมิลัสตอบว่า ไม่สมควรอย่างยิ่ง

ความสำคัญในทางกามละ ควรเสพไหม

ไม่ควร

ควรไหมที่บัณฑิตจะพึงหาคุณค่าในทางร่างกาย เป็นต้นว่า หาเสื้อผ้างามๆ รองเท้าแตะสวยๆ หรือเครื่องประดับอื่นๆ แท้ที่จริงบัณฑิตย่อมไม่เอาใจใส่กับสิ่งเหล่านี้ ทั้งยังดูถูกของฟุ่มเฟือยเกินความต้องการทางธรรมชาติอีกด้วย มิใช่หรือ หรือท่านว่าอย่างไร

บัณฑิตย่อมรังเกียจของนอกกาย

ท่านจะยอมกล่าวใหม่ละ ว่าบัณฑิตยอมเอาใจใส่กับจิตยิ่งกว่ากับกาย ย่อมหาทางละกายให้ไกลที่สุดที่จะไปได้ เพื่อเข้าให้ถึงจิต

ถูกแล้ว

ในเรื่องเช่นนี้ บัณฑิตย่อมสังเกตยิ่งกว่าคนอื่น ๆ เพื่อหาทางตัดความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตออกเสียจากกัน

จริง

สิมมิอัส คนทั่วไป ย่อมเห็นว่าคนที่หาความสำราญในทางกามจากร่างกายมิได้แล้ว ก็ไม่ควรมีชีวิตอยู่ หรือคนที่ไม่ยินดียินร้ายในสิ่งเหล่านี้ ก็เท่ากับตายแล้วนั่นเอง

เขาย่อมเห็นเช่นนั้น

ก็การเข้าถึงปรัชญานั้น ถ้าเราให้ร่างกายเข้ามามีส่วนด้วย ร่างกายจะมีส่วนช่วยหรือขัดขวาง ข้าพเจ้าหมายถึงว่า การเห็นรูปและการได้ยินเสียงนั้นจริงแท้แน่นอนละหรือ หรือว่าเป็นจริงดังที่กล่าวไว้ ว่าเราไม่ได้รับรู้อะไรอย่างถูกต้องแท้ ถ้าเป็นจริงเช่นนั้น อายุตนะอย่างอื่นก็คงไม่ช่วยเราได้ดีกว่านี้ เพราะสองสิ่งแรกนั้นย่อมเลืกกว่าอายุตนะอื่น ๆ

เขาตอบว่าใช่

ถ้าเช่นนั้น จิตจะเข้าถึงสัจจะได้อย่างไร เพราะไม่ว่าจะพิจารณาอะไร หากมีร่างกายเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยแล้ว เป็นต้องถูกลวงเสมอไป

นั้นนะซี

ถ้าจะอาศัยอะไรให้เข้าถึงสัจจะสภาวะแล้วไซ้ร้ ก็ต้องใช้จิตเท่านั้นเอง

ถูกแล้ว

จิตจะทำการใดได้ดีที่สุด ก็ต่อเมื่อไม่มีสิ่งอื่นมารบกวน ไม่มีรูปไม่มีเสียง ไม่มีสุขไม่มีทุกข์ มาพัวพัน ละกายเสีย เกี่ยวพันกับร่างกายน้อยที่สุดที่จะเป็นได้ จนไม่มีควมรู้สึกในทางกาย คือปราศจากต้นหนานั้นเอง เมื่อนั้นจิตย่อมมุ่งเข้าหาสภาวะที่แท้จริงอย่างเดียวย

ใช่

ด้วยเหตุฉะนี้ บัณฑิตจึงไม่เอาใจใส่กับร่างกาย ปล่อยให้จิตละร่างเพื่อจิตจะได้อยู่โดดเดี่ยวไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งอื่น

ถูกแล้ว

ขอให้ตอบปัญหาหน้าด้วยสิมมิอัส มีสิ่งซึ่งเรียกว่ากรรมอันสูงสุดหรือไม่

มีแน่นอน

และก็มี ความงามอันสูงสุด และความดีอันสูงสุดด้วย

ใช่แน่

ท่านเคยเห็นบ้างไหม

ไม่เคยเห็นเลย

ท่านเคยใช้อายตนอย่างอื่นเข้าถึงสิ่งเหล่านั้นบ้างไหม ข้าพเจ้ามิได้หมายจำเพาะถึงเพียงสิ่งเหล่านี้ หากรวมถึงความใหญ่ยิ่งอันสูงสุด สุขภาพอันดีที่สุด กำลังอันมหาศาลที่สุด และความสำคัญกับความจริงของทุกสิ่งทุกอย่าง สภาวะที่แท้จริงของสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ท่านเคยรับได้ด้วยส่วนหนึ่งส่วนใดของร่างกายหรือไม่ หรือว่าการรู้ถึงสภาวะที่แท้ของสิ่งเหล่านั้นย่อมต้องอาศัยปัญญาความคิด พิสูจน์พิจารณาไตร่ตรองในเรื่องนี้มาแล้วอย่างรอบคอบ

ย่อมเป็นเช่นนั้น

และการจะรู้ได้อย่างแท้จริงในเรื่องเหล่านี้ บุคคลย่อมอาศัยจิตอย่างเดียว จะเอาจักขุประสาทมาช่วยคิดหรือจะนำอายตนอย่างอื่นมาช่วยหาได้ไหม บุคคลผู้ประสงค์จะค้นหาเนื้อแท้แลความบริสุทธิ์แห่งสัจจะ ย่อมต้องใช้เพียงจิตอันบริสุทธิ์ ปราศจากการผสมปนเปกบับสิ่งอื่น ตัดตนเองออกจากจักขุประสาท จากโสตประสาท และประสาทอื่น ๆ ของร่างกาย ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เพราะบัณฑิตย่อมถือว่าสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ย่อมขัดขวางจิต มิให้เข้าถึงวิชาและสัจจะ ก็ใครเล่า นอกจากบัณฑิตเสียแล้ว ที่จะเข้าถึงวิชาแห่งสภาวะที่แท้จริง

สิมมิอัสตอบว่า ไสกราติส ที่ท่านว่ามานั้นก็เป็นสัจจะอันวิเศษอยู่แล้ว ก็เมื่อบัณฑิตคิดใคร่ครวญถึงสิ่งเหล่านี้ จะไม่เกิดวิจารณ์ขึ้นจนถึงกับต้องเปลี่ยนอุทานออกมาตั้งถ้อยคำเช่นนี้ละหรือ ว่าประสาทอื่นๆ เป็นเพียงหนทาง อันย่อมต้องอาศัยจิตนำเข้าสู่หนทางที่แท้ ตราบไต่ที่ร่างกายและจิตใจของเรายังคงแวดล้อมไปด้วยความบกพร่องต่าง ๆ ก็ย่อมไม่เป็นโอกาสให้เราเข้าถึงจุดหมายปลายทางอันเป็นสัจธรรมได้ ร่างกายเรานั้นก่อให้เกิดทุกข์อยู่เสมอได้เว้นว่าง อย่างน้อยก็ต้องคอยหาอาหารบ้วน ยังโรคภัยไข้เจ็บก็คอยรบกวนขัดขวางการเข้าหาสภาวะที่แท้จริง กายเป็นเหตุให้เกิดรัก โลภ โกรธ หลง คด และคิดผิดไปต่างๆ จนเป็นผลไม่ให้ได้คิดไปในทางที่ถูก การสู้รบ การสงคราม ตลอดจนการปฏิวัติล้วนมีกำเนิดมาแต่ต้นหาทางกายทั้งสิ้น เกิดสงครามก็เพราะโลกอยากได้ทรัพย์ ที่อยากได้ทรัพย์ก็เพราะประสงค์ความสุขกาย ที่ประสงค์เช่นนั้นก็เพราะเรายอมเป็นทาสของกายนั่นเอง ด้วยเหตุต่างๆ เหล่านี้แหละที่ทำให้เราไม่มีเวลา

สำหรับปรัชญา ที่ร้ายยิ่งกว่านั้นก็คือ พอเรามีเวลาค้นครุ่นคิดพิจารณา ร่างกายก็เข้ามาท้อทุกซี่ยากให้เด็ดตร้อน ขัดขวางการค้นคว้าหาความจริง จึงเป็นอันเชื่อได้ว่า ถ้าเราจะรู้วิชาได้โดยบริสุทธิ์เราต้องละกายเสีย ใช้จิตคิดใคร่ครวญในทางวิชาความรู้โดยเฉพาะ เพื่อจะเข้าถึงปรัชญาธรรมดั่งประสงค์ ให้สมกับนามที่พวกเราเป็นคนรักปรัชญา เราจะทำเช่นนั้นได้ ไม่ใช่ขณะเมื่อยังมีชีวิตอยู่ หากเมื่อตายไปแล้ว トラบไคที่ร่างกายยังอยู่ จิตเข้าถึงวิชาอันบริสุทธิ์ หาได้ไม่ ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่าวิชาที่แท้จริง ไม่มี หรือมีก็ต่อเมื่อเราตายแล้ว ในสภาวะเช่นนั้นเท่านั้นที่จิตจากร่างไป และอยู่ได้โดยเอกเทศ ข้าพเจ้าเชื่อว่าในชีวิตเรา เราเข้าถึงวิชาได้ใกล้ที่สุดก็เมื่อเวลาเราเกี่ยวข้องกับกายน้อยที่สุด จนไม่ยึดถือเอาภพกรรมชาติของกายเลย หากถือว่าตัวเราไร้มลทิน อยู่รอเวลาที่เทพเจ้าจะปลดปล่อยให้เราหลุดลอยจากร่างไป เมื่อละร่างกายอันโง่เขลาไปได้แล้ว เราย่อมจะสะอาดหมดจด จนสามารถวิสาสะกับผู้บริสุทธิ์ได้ และรู้ได้ถึงสิ่งที่สะอาดสว่างทั่วไป อันถือได้ว่านั่นแหละคือแสงแห่งสัจธรรม ทั้งนี้ก็เพราะผู้ไม่บริสุทธิ์จะเข้าถึงสิ่งซึ่งบริสุทธิ์หาได้ไม่ นี่แล สิมมิอัส คือถ้อยคำอันผู้รักวิชาปรัชญาที่แท้จริง ย่อมจะคิดและย่อมจะกล่าวแก่กันและกัน ท่านเห็นด้วยไหม

ไม่ต้องสงสัยเลย โสกราตีส

ท่านผู้เป็นมิตร ถ้าจริงเช่นนั้น ก็เป็นอันมีเหตุผลสำคัญ ซึ่งจะหวังได้ว่า เมื่อข้าพเจ้าจากโลกนี้ไป ย่อมไปสู่ที่สุดแห่งหนทาง ข้าพเจ้าย่อมจะเข้าถึงสิ่งที่ข้าพเจ้าค้นหาอยู่ตลอดชีวิต ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเดินทางไปได้อย่างยินดี และไม่แต่ข้าพเจ้าเท่านั้น หากคนอื่นที่คิดเตรียมใจให้บริสุทธิ์ไว้เช่นนั้น ก็จะเป็นเช่นข้าพเจ้าเหมือนกัน

สิมมิอัสตอบว่า แน่แน่นอน

ก็ความบริสุทธิ์ อะไรเล่า มิใช่การแยกจิตออกจากกายดอกหรือ เราเองก็พูดกันมาแล้วในเรื่องนี้ จิตต้องถอนตัวออกจากกาย อยู่ ณ สถานที่แห่งตนอย่างเดี่ยวโดดที่สุดเท่าที่จะหาได้ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ถอนให้หลุดจากกายอันเป็นเครื่องพินนาการอย่างนี้มิใช่หรือ

สิมมิอัสตอบว่า ใช่

ก็การถอนจิตออกจากกายนี้ เรียกว่าความตาย ใช่หรือมิใช่

สิมมิอัสตอบว่า ใช่แน่

บัณฑิตที่แท้จริงนั้น ที่ต้องประสงค์จะถอนจิต ให้หลุดออกจากกาย บัณฑิตย่อมศึกษาในเรื่องนี้เป็นพิเศษ มิใช่หรือ

จริงทีเดียว

ข้าพเจ้าได้พูดแต่ต้นแล้วมิใช่หรือ ว่าเป็นเรื่องน่าเย้ยหยันมาก ถ้ามนุษย์ศึกษาว่าควรใช้ชีวิตอย่างไรเพื่อเตรียมตาย แต่กลับบังเกียจกลัวเมื่อความตายมาถึง

ใช่

ลิมมิอัส บัณฑิตที่แท้จริงย่อมปฏิบัติตนเตรียมตายอยู่ตลอดเวลา คนพวกนี้ยอมไม่สะดุ้งกลัวความตายเลย ขอให้พิจารณาดังนี้ ก็เมื่อคนพวกนี้ถือว่าร่างกายเป็นศัตรู ประสงค์จะอยู่ด้วยกับจิตใจเท่านั้น เมื่อได้สมประสงค์แล้ว จะมาตกใจเสียใจ แทนที่ใจที่จะจากไป กระนั้นหรือ ทั้ง ๆ ที่เมื่อจากไป ก็จะไปสู่สถานที่ อันเมื่อไปถึงแล้ว ก็หวังจะได้สิ่งซึ่งตนปรารถนาอยู่ตลอดชีวิต คือปรัชญา และก็จะปลดปล่อยให้พ้นเสียจากศัตรู คือร่างกาย คนเป็นอันมากต้องการไปสู่ปรโลก เพื่อจะได้พบความร่ำรวยอย่างพิน ๆ ได้พบภรรยาและบุตร จะได้เจรจาปราศรัยด้วย ในส่วนที่รักปรัชญาอย่างแท้จริง ก็ย่อมคิดเช่นนั้น ว่าในปรโลก ตนจักได้ร่วมอยู่กับปรัชญาอย่างเหมาะสมเช่นกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น จะมามัวเศร้าโศกเสียใจละหรือ ไม่คิดยินดีที่จะได้จากไปละหรือ ข้าแต่ท่านผู้เป็นมิตร ถ้าเขาผู้นั้นเป็นบัณฑิตที่แท้จริงเขาย่อมยินดี เพราะเขาย่อมเชื่อมั่นว่าในปรโลกเท่านั้นที่เขาจักแสวงได้ซึ่งปรัชญาอันบริสุทธิ์ ถ้าเช่นนั้นแล้วจะมามัวกลัวตายอยู่ จะมีเป็นเรื่องเหลวไหลไปหรือ

ลิมมิอัสตอบว่า ใช่แล้ว

เมื่อท่านเห็นว่าบุคคลใดเศร้าเสียใจเมื่อความตายมาถึง ย่อมสั่งให้เห็นมิใช่หรือว่า เขาผู้นั้นมิใช่ผู้รักปรัชญาธรรม หากเป็นผู้รักร่างกาย ขณะเดียวกันนั้นก็อาจเป็นผู้รักเงินหรืออำนาจ หรือทั้งสองอย่างด้วยก็ได้

ลิมมิอัสตอบว่า ใช่แล้ว

ลิมมิอัส ความกล้าเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของบัณฑิต หรือมิใช่

ใช่

ความข่มใจ อันหมายถึงการวางระเบียบควบคุมกิเลส จนเอาชนะได้ นี้ก็เป็นคุณพิเศษจำเพาะสำหรับผู้รักจริยร่างกาย และใช้ชีวิตให้หมดไปกับปรัชญาธรรม มิใช่หรือ

ใช่แน่นอน

สำหรับคนสามัญ จะมีความกล้าหรือความข่มใจ ก็หาไม่

ทำไมเช่นนั้นล่ะ

ท่านก็รู้อยู่แล้วว่าคนทั่วไปถือว่าความตายเป็นมหันตภัย

จริงเช่นนั้น

คนที่กล้าเผชิญความตายนั้น มิใช่เพราะกลัวสิ่งอื่นซึ่งเลวร้ายกว่าดอกหรือ

ใช่

เว้นแต่บั้นท้ายเสียแล้ว คนนอกกระนั้นกล่าวกัเพราะกลัว การที่เป็นคนกล้าเพราะกลัว ก็
คือเป็นคนขลาดนั่นเอง แปลกใหม่

แปลกมาก

ความข่มใจก็เหมือนกัน รู้จักข่มใจก็เพราะเกิดจากความไม่รู้จักข่มใจเป็นเหตุ ฟังดูขัด ๆ
กันนะ แต่ก็เกิดขึ้นกับความข่มใจอย่างโง่ ๆ เพราะคนพวกนี้กลัวสูญเสียความสำราญ
บางอย่าง จึงหวังจะรักษาความสำราญเหล่านี้ไว้ ด้อยยอมเสียสละความสำราญบาง
ประการเสีย ที่จริง คนที่ตกอยู่ในความสำราญ จะเชื่อว่ารู้จักข่มใจหาได้ไม่ คนส่วน
มากระงับความสำราญไว้ เพราะตกอยู่ใต้ความสำราญบางประการ ด้วยเหตุฉะนั้น ข้าพเจ้า
จึงกล่าวว่ คนพวกนี้ต้องข่มใจ เพราะความไม่พอใจเป็นเหตุ

ก็ดูจะเป็นเช่นนั้น

ว่าในทางศีลธรรมแล้ว การแลกความกลัว ความทุกข์ ความสำราญจากอย่างหนึ่งไปเป็น
อีกอย่างหนึ่ง เปลี่ยนมากับน้อย ดังหนึ่งแลกเงินตราเช่นนี้ จะถือว่าเป็นการแลกเพื่อ
ความดี หาได้ไม่ มีระบบเงินตราที่แลกเปลี่ยนได้อย่างแท้จริงอยู่หนึ่งเดียวเท่านั้น มิใช่
หรือลิมมิอัสที่รักยิ่ง นั่นก็คือปรัชญาธรรมนั่นเอง ความกลัว ความข่มใจ และความ
ยุติธรรม ฯลฯ หรือสรุปได้ว่าคุณธรรมอันแท้จริงจะเกิดได้ ก็ในเนื้อหาแห่งปรัชญาเท่านั้น
จะมีความกลัว ความสุขสำราญ หรือความดี ความชั่วอื่นใด ร่วมด้วยหรือไม่ ไม่สำคัญ
เลย คุณความดีที่อยู่นอกวงแห่งปรัชญาธรรมที่ขึ้นอยู่กับการแลกเปลี่ยนต่าง ๆ นั้น เป็น
แต่แสดงท่าว่าเป็นความดี ความกล้า เป็นการยึดถือความดีอย่างผิด ๆ ด้วยหาจะมีสักจะอยู่
ในนั้นไม่เลย อุดมการณ์ที่แท้ของศีลธรรมจะเป็นความกลัว ความข่มใจ หรือความยุติธรรม
ก็ตาม ย่อมล้วนบริสุทธิผุดผ่องพันมลินใด ๆ ล้วน ปรัชญาธรรมเองนั้นก็บริสุทธิ บางที
ผู้ที่ปริกรรมตามลัทธิศาสนา อาจไม่ไกลเป้าหมายไปได้ เมื่อท่านพวกนั้นมักกล่าวเป็นคำ
อุปมาไว้ว่า ผู้ที่จากโลกนี้ไปโดยมิได้ปฏิบัติธรรมและมิได้รับแสงแห่งธรรม ย่อมจักไปสู่
อบาย ต่อเมื่อผู้บริสุทธิที่ได้รับแสงสว่างดอก จึงจะได้ไปรวมอยู่กับเทพ ท่านก็รู้อยู่แล้ว
มิใช่หรือ ว่าดาบสเหล่านี้ มักพูดว่า “คนที่อ้างตัวว่าถือศาสนานี้มีมาก แต่ผู้ปฏิบัติธรรม
มีน้อย” ตามความเห็นของข้าพเจ้านั้น ผู้ปฏิบัติธรรม ก็คือผู้ที่ใช้ชีวิตไปในทางปรัชญา
อย่างถูกต้องต้องแท้ ข้าพเจ้าเองได้เพียรประพฤติเช่นนั้นมาอย่างดีที่สุดจนตลอดชีวิต ไม่
ยอมละการกระทำใด ๆ เลย ที่จะพาให้ข้าพเจ้าเข้าถึงปรัชญาธรรมนั้น ที่ข้าพเจ้าหวังไว้
ถูกหรือไม่ และที่ทำมาแล้ว ได้ผลอะไรหรือไม่ ก็จะได้รู้แน่ในไม่ช้านี้แล้ว เมื่อเทพรับ
ข้าพเจ้าเข้าสู่โลกหน้า ข้าพเจ้าเข้าใจว่าคงจะไปได้ในเร็ว ๆ นี้แล้ว

ด้วยเหตุฉะนั้นแหละ ลิมมิอัส และ ซีบีส ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า ข้าพเจ้าทำถูกแล้วที่ไม่เสรำ
โศกเสียใจ ในเมื่อจะต้องจากท่าน และผู้ที่เป็นนายข้าพเจ้าในโลกนี้ เพราะข้าพเจ้าเชื่อว่า

จะไปได้ นายและมิตรในโลกหน้าซึ่งจะดีไม่แพ้ท่าน แต่คนส่วนมากไม่เชื่อตามคำที่ท่าน ถ้าข้าพเจ้าทำให้ท่านเชื่อได้ ยิ่งกว่าให้พวกผู้พิพากษาชาวเอเทนเห็นด้วย ก็นับว่าข้าพเจ้าพอใจแล้ว

เมื่อโสกราตีสกล่าวดังนั้นแล้ว ซีบีสจึงตอบว่า ที่ท่านพูดมานั้น ข้าพเจ้าเห็นด้วยเป็นส่วนมาก แต่ในเรื่องจิต คนมักไม่เชื่อตามที่ท่านว่า มักเกรงกันไปว่าเมื่อจิตจะไปแล้ว อาจไม่ไปสู่สถานที่แห่งไหนก็ได้ อาจสิ้นสุดสลายตัวลงในวินาทีนั้นเอง ในทันทีที่หลุดพ้นจากร่างกาย ก็จะสามารถสภาพเป็นควันหรือเป็นอากาศ หายไปในความว่างเปล่า นั้นเองโสกราตีส ถ้าจิตจะยังคงรูปอยู่ได้เมื่อหลุดพ้นจากความชั่ว ก็น่าจะหวังได้ ตามที่ท่านกล่าวมานั้น ต้องพิสูจน์กันมาก และต้องเกิดความเชื่อขึ้นอย่างแน่นแฟ้น ในเรื่องที่ว่าเมื่อตายแล้ว จิตยังคงสภาพอยู่ และประกอบไปด้วยกำลังและความคิดด้วย

โสกราตีส กล่าวว่าที่ท่านพูดมานั้นจริงทีเดียว ข้าพเจ้าเสนอว่า เรามาสงทนกันถึงข้อที่ควรเป็นไปในเรื่องเหล่านี้ ดีไหม

ซีบีสตอบว่า ดีทีเดียว ข้าพเจ้าอยากฟังมติของท่านเกี่ยวกับเรื่องนี้

โสกราตีสจึงว่า ใครที่ได้ยินข้าพเจ้าพูดอยู่ขณะนี้ แม้จนกว่าที่ขอบแต่แห่งสี่อัยคน ก็คงไม่หัวเราะเยาะ ว่าข้าพเจ้าชอบพูดเหลวไหลในเรื่องอันข้าพเจ้าไม่สนใจ ในเมื่อท่านก็พอใจในเรื่องนี้ ขอให้เราร่วมค้นคว้าหาความจริงกันต่อไปดีกว่า

ขอให้เรามาขบปัญหานี้กันดีกว่า ว่าจิตมนุษย์เมื่อละร่างกายไปนั้น ยังคงสภาพอยู่ในปรโลกหรือไม่ มีคำกล่าวปรัมปราว่า เมื่อจิตจากโลกนี้ไป ย่อมคงสภาพอยู่ในปรโลก แล้วก็กลับมาเกิดอีก ก็เมื่อสิ่งที่มีชีวิตเกิดจากสิ่งซึ่งตายแล้ว จิตของเราก็ต้องดำรงอยู่ในอีกโลกหนึ่ง ถ้าไม่คงอยู่ จะมาเกิดใหม่ได้อย่างไร ข้อพิสูจน์นี้จะขัดแย้งสิ้นเชิง ก็ต่อเมื่อมีหลักฐานแท้จริงยืนยันว่า สิ่งซึ่งมีชีวิตเกิดจากสิ่งซึ่งตายแล้ว ถ้าหาหลักฐานไม่ได้เช่นนั้น ก็ต้องพิสูจน์โดยวิธีอื่นต่อไป

ซีบีสว่า ใช่แล้ว

ถ้าเช่นนั้นก็ลองมาพิจารณาปัญหานี้โดยตลอด อย่างหนึ่งถึงแต่มนุษย์เท่านั้น แต่ให้กินความถึงสัตว์ทั่วๆ ไปและพืชด้วย คือรวมทุกสิ่งที่มีสภาวะความเปลี่ยนแปลง ข้อพิสูจน์ของเราจะได้ง่ายขึ้น กล่าวคือ สิ่งทั้งหลายย่อมกลายสภาพไปเป็นสิ่งที่ตรงข้าม มิใช่หรือ เช่น ดีเป็นชั่ว ยุติธรรมเป็นอยุติธรรม และอื่นๆอีก อันเหลือที่จะคณนานับ ที่เปลี่ยนไปเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามเช่นนั้น และสิ่งที่มีสภาวะตรงกันข้ามนั้น จะแปรสภาพไปเป็นอันไม่ได้เลย นอกจากกลายเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม เป็นต้นว่า ของใหญ่ขึ้นจะต้องกลายสภาพจากเล็กขึ้นมา

ถูกละ

และในทำนองเดียวกัน ถ้าเล็กลง ก็ต้องใหญ่มาก่อน

ซีบีส์ว่า ถูกแล้ว

อ่อนแอลงก็มาจากเพราะเคยแข็งแรง เร็วขึ้นก็มาจากที่เคยช้า

จริงทีเดียว

ช้าลงก็มาจากที่เคยดี ยุติธรรมขึ้นก็เพราะเคยอยุติธรรม

แน่นอน

บรรดาของที่ตรงกันข้าม จะต้องเป็นเช่นนั้นเสมอไปใหม่ ว่าทุกสิ่งเกิดจากสิ่งตรงกันข้ามได้

ก็ในเมื่อของทั้งปวงย่อมมีสภาพอันตรงกันข้ามอยู่เช่นนั้น การกลายสภาพย่อมกลับไปกลับมาได้ จากอย่างแรกเป็นอย่างหลัง และจากอย่างหลังเป็นอย่างแรกก็ได้ มิใช่หรือ ทำให้ใหญ่ขึ้นหรือเล็กลงก็ได้ ให้เพิ่มหรือให้ลดก็ได้ การกลายสภาพเช่นนั้น จะขยายหรือจะลดก็ได้ทั้งสองสถาน ใช่หรือไม่

ซีบีส์ตอบว่า ใช่

การแยกก็ดี การรวมก็ดี ทำให้ร้อนหรือให้เย็นก็ดี ย่อมอยู่ในข่ายนี้เหมือนกัน แม้บางครั้งเราจะมิใช่ใช้ศัพท์ดังนั้นก็ตาม แต่อย่างหนึ่งก็ต้องมาจากอีกอย่างหนึ่ง มีสภาพการแปรเปลี่ยนเช่นนั้นเสมอไป มิใช่หรือ

ซีบีส์รับว่า ใช่แน่

ก็เช่นนั้นมิอะไรที่ตรงกันข้ามกับชีวิตใหม่ อย่างเช่น นอนหลับตรงกันข้ามกับตื่นอยู่

มี

อะไรล่ะ

ก็ตายนี่ซี

ก็สิ่งตรงกันข้ามย่อมเกิดจากกันและกัน สิ่งหนึ่งเกิดจากอีกสิ่งหนึ่ง ทั้งสองต่างก็มีลักษณะกลายสภาพอยู่ด้วยกันทั้งนั้น มิใช่หรือ

ใช่แน่

โสกราตีสกล่าวต่อไปว่า ข้าพเจ้าจะวิเคราะห์ข้อแตกต่างที่ข้าพเจ้าเอ่ยมาแล้วสักครั้งหนึ่ง ให้ท่านเห็นลักษณะการกลายสภาพ แล้วท่านค่อยวิเคราะห์ต่อให้ข้าพเจ้า คู่แรกก็คือ นอนหลับและตื่นอยู่ สภาวะการนอนหลับย่อมตรงกันข้ามกับสภาวะการตื่นอยู่ ตื่นเกิด

จากหลับ หลับก็เกิดจากตื่น ลักษณะสภาวะของการนอนหลับก็คือหลับลง ลักษณะสภาวะของการตื่นก็คือตื่นขึ้น เห็นด้วยไหม

เห็นด้วยหมด

ถ้าเช่นนั้น ท่านก็อาจวิเคราะห์ความเป็นและความตายให้ข้าพเจ้าได้โดยนัยเดียวกัน ด้วยความตายคือสภาวะตรงกันข้ามกับความเป็นมิใช่หรือ

ใช่

สิ่งหนึ่งกลายเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ใช่หรือไม่ใช่

ใช่

อะไรกลายเป็นไปจากความเป็น

ความตาย

ถ้าเช่นนั้นอะไรกลายเป็นไปจากความตายเล่า

ข้าพเจ้าตอบได้เพียงว่าความเป็นกลายเป็นไปจากความตาย

ถ้าเช่นนั้น ซีบีส ทุกสิ่งจะเป็นมนุษย์หรือไม่ก็ตาม ย่อมคงชีวิตเป็นได้อยู่ เพราะกลายเป็นไปจากความเป็น

ซีบีสตอบว่า ก็ย่อมจะเป็นเช่นนั้น

ทั้งนี้ย่อมหมายความว่าจิตคงสภาวะอยู่ในปรโลก

จริงทีเดียว

การกลายเป็นทั้งสองนี้ อย่างหนึ่งเห็นได้ชัดแจ้ง คือการกลายเป็นไปเป็นความตาย มิใช่หรือ

ใช่

ผลขั้นต่อไปคืออย่างไร เราจะไม่ยอมรับการกลายเป็นตรงกันข้ามกระนั้นหรือ หรือเราจะถือว่า ธรรมชาติทำการด้านเดียว เพราะไม่ให้ความตายมีการแปรสภาพเป็นอื่น บ้างดอกหรือ

ซีบีสตอบว่า นั่นนะซี

การกลายเป็นนั้นคืออะไร

ก็คือกลับชีวิตขึ้นอีก

ถ้าจะเกิดการกลับมีชีวิตขึ้นอีก ย่อมหมายความว่าคนที่ตายแล้วเกิดขึ้นมาในโลกของคนที่เป็นอย่างอื่น ใช่ไหม

ใช่แน่

ดังนั้น นี่จึงเป็นวิธีใหม่ ซึ่งเราสรุปได้ว่าคนเป็นเกิดจากคนตาย จุดเดียวกับคนตาย กลายสภาพมาจากคนเป็น ถ้าเป็นดังนี้ ก็ย่อมได้ข้อพิสูจน์อันแน่นอนที่สุดว่าคนตาย ดำรงชีวิตอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งพร้อมจะกลับมาเกิดอีก

ซีบีส์ตอบว่า ใช่แล้ว ไสกราติส ผลสรุปดูจะเกิดขึ้นตรงตามข้อความอันเรายอมรับกันแต่ต้น

ยังมีชีวิตอื่นอีกซีบีส์ ที่จะพิสูจน์ว่าที่เรายอมรับกันตั้งแต่ต้นนั้นถูกต้อง เพราะการกลายสภาพมิได้เดินทางเป็นวงกลม หากเดินทางไปเป็นเส้นตรงโดยไม่โค้งหรือหันหลังกลับ และท่านก็รู้อยู่แล้วว่าในที่สุด ทุกสิ่งทุกอย่างก็จะคงรูปเหมือนกันหมด และไม่มีการเปลี่ยนแปลงอันใดอีก

ท่านหมายความว่าอย่างไร

ไสกราติสตอบว่า ไม่ยากอะไรดอก ยกตัวอย่างการนอนหลับ ถ้าไม่มีการกลายสภาพจากหลับเป็นตื่นเสียแล้ว ในที่สุดเราก็จะทำให้เรื่องเอนตีมีออนที่หลับตลอดชาติเป็นเรื่องธรรมดาไป^(๑๓) เพราะสิ่งอื่น ๆ ก็ย่อมจะอยู่ในสภาพหลับเหมือนกันหมด หรือถ้าของทุกสิ่งรวมตัวกันโดยไม่แยกออกจากกันเลย คำกล่าวของนักศึกษาโกรัสที่ว่า “ทุกสิ่งปราศจากรูป” ก็จะเป็นความจริง ซีบีส์ และ โดยนัยเดียวกัน ถ้าทุกสิ่งที่มีชีวิตย่อมถึงแก่ความตายและเมื่อตายแล้วจะคงสภาพเช่นนั้นอย่างไม่แปรเปลี่ยน ก็จำเป็นอยู่เองที่ในบั้นปลาย ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมจะตาย ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย ถ้าสิ่งซึ่งมีชีวิตแปลงมาจากสิ่งอื่น อันมิใช่ความตาย และสิ่งซึ่งมีชีวิตนั้นก็จำต้องตาย ผลบั้นปลายก็คือ ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมจะถูกความตายกลืนกินเสียหมดนั่นเอง

ที่ท่านว่ามานั้นจริงทีเดียว ไสกราติส ข้าพเจ้ามองไม่เห็นทางออกเลย ตามความเห็นของข้าพเจ้าแล้ว ย่อมจะต้องเป็นเช่นนั้น ที่เรายอมรับแต่ต้นนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าความเป็นเกิดจากความตาย จิตของคนตายย่อมคงสภาพอยู่ และชีวิตของคนทำความดี ย่อมคงสภาพอยู่ดีกว่าจิตของคนชั่ว

ซีบีส์กล่าวเสริมว่า ไสกราติส ทฤษฎีที่ท่านชอบมากนั้นว่าวิชาเพียงเกิดแต่การระลึกได้นั้นเอง นี่ย่อมเป็นข้อสนับสนุน เสริมว่า เราจำมาได้แต่กาลก่อน ถ้าจิตของเรามีได้คงสภาวะอยู่ก่อนเกิดเป็นมนุษย์ เราจะระลึกรู้ความหลังได้อย่างไร นี่ก็เป็นข้อสนับสนุนในเรื่องที่ว่าจิตเป็นอมตะ สิมม็อกกล่าวว่ ซีบีส์ท่านจะพิสูจน์ได้อย่างไร บอกข้าพเจ้าหน่อยสิเพราะข้าพเจ้าระลึกอะไรไม่ได้เลย

ซีบีส์ว่า ข้อพิสูจน์อย่างสันชนิตดี ก็คือเมื่อมีการถามปัญหาหนักขึ้น ถ้าถามให้ดี ก็จะตอบได้ถูกต้องเกี่ยวกับทุกสิ่งทุกอย่าง อันเนื่องด้วยตน ถ้าคน ๆ นั้นไม่มีวิชาและเหตุ

ผลที่ถูกต้องแล้ว จะตอบได้อย่างไร จะเห็นได้อย่างชัดเจน ถ้าเขียนรูปทางคณิตศาสตร์ หรืออะไรทำนองนั้น

โสกราตีสพูดว่า ถ้าท่านไม่เห็นพ้องต้องด้วยตามนั้น สิมมิมอส ก็ขอให้พิจารณาตามนี้ดูสิ ว่า ท่านเห็นด้วยไหม ที่ว่าวิชาเกิดจากการระลึกได้นั้น ท่านไม่เชื่อ ใช่ไหมล่ะ

สิมมิมอสตอบว่า ไม่ใช่ไม่เชื่อ ข้าพเจ้าอยากทราบแต่ว่าการระลึกได้นั้น หมายถึงอะไร แลเท่าที่ซิปัสพูดมานั้น ข้าพเจ้าก็เริ่มระลึกได้แล้วและออกจะเห็นพ้องด้วยแล้ว แต่ข้าพเจ้าก็อยากฟังที่ท่านกำลังจะพูดเมื่อตะกี

ที่ข้าพเจ้าจะพูดก็คือ เราเห็นพ้องต้องกันมิใช่หรือว่า คนที่ระลึกอะไรได้ ย่อมระลึกได้จากเหตุการณ์ที่ล่วงมาแล้ว

ใช่

และเราก็เห็นพ้องต้องกันด้วยว่า วิชาที่เกิดขึ้นเพราะความรู้จากอดีตนั้นคือการระลึกได้นั้นเอง กล่าวคือ ถ้าบุคคลคนนั้น ได้เห็น ได้ยิน หรือสัมผัสกับสิ่งใด เขาย่อมไม่รู้จำเพาะแต่กับสิ่งนั้น หากรู้ถึงสิ่งอื่นๆ ด้วย ทั้งๆ ที่ไม่เหมือนกัน คือเกิดความรู้อื่นขึ้นด้วย ความรู้นั้นจะไม่เรียกว่าระลึกได้ แล้วจะเรียกว่าอะไร

ท่านหมายความว่าอย่างไร

ข้าพเจ้าจะขยายความหมดโดยอุทาหรณ์ การรู้จักพิณย่อมผิดกับการรู้จักคน จริงหรือไม่จริง

แต่คนรักกันนั้น เมื่อเห็นพิณ สีแสง หรือของอื่นใด อันเป็นของที่คนรักมักใช้สอยก็มักพาใจที่ได้เห็นพิณนั้นเป็นเหตุ ให้ตาภายในนึกถึงคนหนุ่มนักเล่นพิณนั้น นั่นแลคือการระลึกได้ โดยนัยนี้ ที่เวลาใครเห็นสิมมิมอส ก็มักนึกถึงซิปัสนั่นเอง และยังมีตัวอย่างอื่นๆ เช่นนี้อีกมาก

สิมมิมอสตอบว่า มีอีกมากจริงทีเดียว

การระลึกได้นั้น ว่าโดยสามัญแท้ๆ แล้ว ก็คือการจำได้ ถึงสิ่งซึ่งลืมไป เพราะกาลอันล่วงเลยไป หรือเพราะขาดความเอาใจใส่ในตนเอง

จริงทีเดียว

เวลาเห็นรูปม้าหรือพิณย่อมนึกถึงคน เห็นรูปสิมมิมอสคิดถึงซิปัส มิใช่หรือ

ใช่

หรืออาจให้นึกถึงสิมมิมอสเองก็ได้

ได้

ในกรณีเช่นนี้ การระลึกได้ย่อมเกิดจากสิ่งเหมือนกัน หรือไม่เหมือนกันก็ได้
อาจเป็นไปได้

ถ้าการระลึกได้เกิดจากสิ่งซึ่งเหมือนกัน ก็พึงพิจารณาต่อไป ว่าความเหมือนกันนั้น
ใกล้เคียงกับสิ่งซึ่งระลึกได้แค่ไหน

จริงทีเดียว

ฉะนั้นเราจึงควรดำเนินการต่อไป เพื่อยืนยันว่าสิ่งซึ่งเท่ากัน ไม่ใช่ว่า ไม้ชิ้นหนึ่ง หรือ
หินก้อนหนึ่ง เท่ากับอีกก้อนหนึ่ง หากพิจารณาพินิจขั้นขึ้นไป ว่ามีสิ่งซึ่งเท่ากัน
อย่างสมบูรณ์ เราจะพูดเช่นนั้นได้ไหม

ลืมมีสตตอบว่า พูดได้ สาบานได้อย่างมั่นใจในชีวิตทีเดียว
เรารู้ถึงธรรมชาติอันแท้จริงของสิ่งนี้ไหม

รู้แน่

เรารู้ได้อย่างไร เพราะเราเห็นวัตถุธาตุเท่ากัน เช่น จากไม้ จากหิน แล้วเอามาประมวล
เป็นความคิดความเสมอภาพขึ้น ใช่ไหม ขอให้มองไปอีกแง่หนึ่ง เราก็จะเห็นว่าไม้
และหินนั้น บางคราวก็เห็นเท่ากัน บางคราวก็เห็นไม่เท่ากัน จริงไหม

จริงทีเดียว

ความเสมอภาพที่แท้จริง มีไม่เท่ากันบ้างไหม หรือความคิดเรื่องเสมอภาพก็ดูเดียวกับ
กับความไม่เสมอภาพ นั่นเอง

เป็นไปไม่ได้ดอก โสกราตีส

ฉะนั้น ซึ่งแสดงท่าว่าเท่ากันนั้น หาเหมือนกับความคิดในเรื่องความเสมอภาพไม่

เห็นจะไม่เป็นเช่นนั้นดอก โสกราตีส

แต่จากความเท่ากันของวัตถุนี้แหละ แม้จะต่างไปจากความคิดในเรื่องความเสมอภาพ
เราก็ได้ความคิดดังกล่าวขึ้นมา

จริงทีเดียว

ทั้งที่ความคิดในเรื่องความเสมอภาพจะเหมือน หรือไม่เหมือนกับความเท่ากันในทาง
วัตถุก็ตาม

ใช่

ความต่างกันนั้นไม่สำคัญเลย เมื่อเห็นอย่างหนึ่งก็เกิดความคิดอีกอย่างหนึ่งขึ้น ทั้ง ๆ
ที่ไม่เหมือนกันก็ตาม ทั้งนี้ก็เพราะมีการระลึกได้อยู่ในนั้น

จริงทีเดียว

ในเรื่องไม่ชนเท่ากัน ทิ่มกันเท่ากัน และวัตถุอื่นๆ อันเท่ากัน ท่านจะว่าอย่างไร ผล
ได้อะไรเกิดจากสิ่งเหล่านั้น สิ่งเหล่านั้นเท่ากันดูเกี่ยวกับความเสมอภาพอันสมบูรณ์
ที่เท่ากันกระนั้นหรือ หรือว่าไม่เทียบเท่าความเสมอภาพอันสมบูรณ์ได้

ไม่เทียบเท่าได้เลย ยิ่งหย่อนอยู่เสมอ

เมื่อข้าพเจ้าหรือใครก็ตาม มองดูวัตถุหนึ่ง สังเกตสิ่งซึ่งเห็น แล้วเปรียบกับอีกสิ่ง
หนึ่งก็รู้ว่าไม่เท่ากับสิ่งนั้น หากด้อยกว่า ที่เรารู้เช่นนั้นก็เพราะอาศัยความรู้ที่แล้
วว่าแม้สองสิ่งนั้นจะคล้ายกัน สิ่งหนึ่งก็ด้อยกว่าอีกสิ่งหนึ่ง อย่างนี้มิใช่หรือ

ใช่แน่

ในเรื่องของที่เท่ากัน กับความเสมอภาพอย่างสมบูรณ์ ก็ทำนองนี้ ใช่ไหม

ใช่ทีเดียว

ถ้าเช่นนั้น เราก็ต้องรู้จักความเสมอภาพมาก่อนเวลาที่เราเห็นวัตถุซึ่งเท่ากัน และเมื่อ
เห็นสิ่งซึ่งน่าจะเท่ากัน ก็เลยเกิดรำลึกได้ว่า สิ่งนั้นๆ ควรเข้าถึงความเสมอภาพอัน
สมบูรณ์ได้ แต่ยังหย่อนอยู่

จริง

และเราก็รู้ด้วยว่า ความเสมอภาพอันสมบูรณ์นี้ เป็นที่รู้ได้โดยอาศัยการเห็นและการ
จับต้อง อย่างอื่นจะรู้ได้ก็ด้วยอาศัยอายตนะอื่นๆ ในทำนองนี้ มิใช่หรือ

ใช่แล้ว โสกราตีส อย่างอื่นๆ ก็ย่อมเป็นไปในทำนองดังที่ท่านกล่าวมานี้โดยอาศัย
อายตนะเป็นสื่อ ก็เกิดความรู้ขึ้นว่าสิ่งซึ่งจับต้องได้นั้น ย่อมมุ่งเข้าถึงสภาวะของ
ความเสมอภาพอันสมบูรณ์ แต่ยังมีบกพร่องบ้าง

ใช่

ก่อนที่จะเราจะเริ่มเห็น ได้ยิน หรือรับรู้อะไรได้ เราต้องมีความรู้ในทางความเสมอภาพ
อันสมบูรณ์มาก่อนแล้ว หาไม่ ไหนเลยเราจะมีมาตรฐานสำหรับตัดสินวัตถุเท่ากัน
อันเรารู้ได้จากอายตนะ ว่าวัตถุนั้นย่อมประสงค์จะเข้าถึงความเสมอภาพอันสมบูรณ์
แต่ยังหย่อนอยู่

ที่ท่านว่ามาแล้วนั้น จะหาเหตุผลเป็นอื่นไปไม่ได้แล้ว

ในทันทีที่เราเกิด เราก็เห็น ก็ได้ยิน และใช้อายตนะอื่นๆ ได้แล้วมิใช่หรือ

ใช่แน่

ถ้าเช่นนั้นเราก็ได้ความรู้เกี่ยวกับความเสมอภาพมาก่อนนั้น

ใช่

หมายความว่า แต่ก่อนเราเกิดละซี

จริงทีเดียว

ก็ถ้าเราได้รับความรู้นั้นมาก่อนเกิด เมื่อเกิดก็นำมาใช้ได้ เราจึงรู้ได้ก่อนเกิดและตั้งแต่ก่อนเกิด เราไม่รู้แต่ในเรื่องราวเท่านั้น หรือความเล็กกว่าใหญ่กว่า กล่าวคือ เราไม่รู้แต่ในเรื่องความเสมอภาพ หากรู้ถึงความงาม ความดี ความยุติธรรม ความบริสุทธิ์ และคุณธรรมทั้งหมด อันเราจะค้นคว้าหาได้เมื่อใช้ความคิด ในเมื่อเราถามหรือตอบปัญหาที่ตาม เรายืนยันได้ว่าทั้งหมดนี้เรารู้มาแต่เมื่อก่อนเกิด

ถูกแล้ว

เมื่อเราได้รับความรู้แล้ว ถ้าไม่ลืมเสียทุกอย่างทุกอย่าง เมื่อมีชีวิตก็มีความรู้ติดตัวมา และก็จะรู้ตลอดไปในขณะที่ดำรงชีพอยู่ เพราะวิชาคือการรับเข้ามาและการดำรงไว้ซึ่งความรู้ โดยไม่ลืมเสียนั่นเอง สิมมิอัส การลืมคือการสูญเสียความรู้ มิใช่หรือ

ใช่ โสกราตีส

ก็ถ้าสิ่งซึ่งเรารู้ก่อนเกิด สูญเสียเมื่อตอนเกิด แต่ต่อมาภายหลัง อาศัยอายุตนเอง เรา กลับนำความรู้เก่าคืนมาได้ จะถือว่าการเรียนเป็นการรื้อฟื้นความรู้ อันเป็นธรรมชาติของเรา มิใช่หรือ หรือพูดได้ว่าเป็นการระลึกได้นั่นเอง

จริงทีเดียว

เท่าที่ถามานั้น ก็ชัดแล้ว คือเมื่อรับรู้อะไร จะด้วยการเห็น การได้ยิน หรืออายุตนเองอื่นใดก็ตาม การรู้นั้น ย่อมช่วยให้เรารู้สิ่งอื่นๆ ที่เหมือนหรือไม่ก็เหมือนกับสิ่งนั้น หากมีความสัมพันธ์กันมา แต่เราลืมเสียแล้ว ด้วยเหตุนี้เอง ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า เรารู้ได้เช่นนี้ ก็เพราะเรามีความรู้ตั้งกล่าวเมื่อตอนเกิด และคงความรู้นั้นไว้ได้ตลอดชีวิต หรือหาไม่ก็เมื่อเกิดแล้ว เราเรียนรู้จากความจริง คือการเรียนเป็นเพียงการรำลึกได้นั่นเอง

ใช่แล้ว โสกราตีส

ซิมมิอัส ท่านชอบการรู้แบบไหนละ เรารู้เมื่อตอนเกิด หรือเรารำลึกได้ถึงสิ่งซึ่งเรารู้ก่อนเกิด

ตอนนั้นข้าพเจ้ายังตัดสินใจไม่ได้

อย่างน้อยท่านก็ยอมตัดสินใจได้ว่า คนที่มีความรู้ย่อมจะสามารถ หรือไม่สามารท ใน

เรื่องความรู้ของตน ท่านจะว่าอย่างไร

เขาผู้นั้นย่อมสามารถ

ท่านคิดว่าทุกคนสามารถแสดงถึงเรื่องต่างๆ อันเราพูดกันอยู่นี้ละหรือ

เขาย่อมทำได้ โสกราตีส แต่ข้าพเจ้าเกรงว่าพอพินิจวันพຸ່งนี้ จะไม่มีใครแสดงได้ในวิธีทางที่ถูกต้อง

เป็นอันว่าท่านได้เห็นมนุษย์ทั้งหลายรู้ในเรื่องเหล่านี้ ใช่ไหม สิมมิอัส

เขาย่อมไม่รู้ได้แน่

เขาเพียงแต่รำลึกถึงสิ่งซึ่งเขาเคยเรียนมาก่อน

ใช่

กิจิตของเรานั้น ได้ความรู้มาแต่เมื่อไรเล่า จำเดิมแต่เมื่อเราเกิดมาเป็นคนละหรือ

เปล่า

รู้มาก่อนเกิดใช่ไหม

ใช่

ถ้าเช่นนั้น สิมมิอัส จิตของเราจะต้องคงสภาพอยู่อย่างปราศจากร่างกาย ก่อนเราถือรูปเป็นมนุษย์และต้องมีปัญญาความคิดด้วย

เว้นไว้แต่เราจะได้รับความรู้ในทันทีที่เกิด เพราะเหลือแต่เวลานี้ อยู่ตอนเดียวเท่านั้นแหละ โสกราตีส

ใช่แล้วสหาย ถ้าได้ตอนนั้นแล้ว เราลืมเสียตอนไหนละ เพราะเราว่าไม่เกิดมาด้วยกับเรา เป็นอันพอได้รับความรู้ ก็ทำความรู้นั้นให้สูญไปเลย กระนั้นหรือ หรือตอนอื่น

เปล่าดอก โสกราตีส ข้าพเจ้ายอมรับว่าข้าพเจ้าพูดเพื่อไปกระนั้นเอง

ถ้าเช่นนั้น เราจะพูดได้ไหม สิมมิอัส อย่างที่เราเฝ้าอยู่เสมอๆ ว่ามีความงามอันสูงสุด ความดีอันสูงสุด และทุกสิ่งทุกอย่างมีสาระสำคัญอันสูงสุด สิ่งเหล่านี้เรากันพบมาแต่ชาติก่อน แล้วเราอาศัยอายตนะทั้งปวงเปรียบเทียบดู ก็รู้ได้ว่าความคิดดังกล่าวมีอยู่ก่อน เป็นผลได้ติดตัวเราเลยทีเดียว เป็นอันว่าจิตของเราย่อมต้องคงสภาพอยู่ก่อนเกิดหาไม่ไหนเลยเราจะหาเหตุผลมาสนับสนุนคำพูดนี้ได้ และนี่เองก็คือข้อพิสูจนที่ว่าความคิดดังกล่าวต้องมีอยู่ก่อน ดุจจิตคงสภาพอยู่ก่อนเกิดจะนั้น ถ้าไม่มีความคิดนี้อยู่ก่อน ก็ย่อมไม่มีจิตอยู่ก่อนเกิด

ใช่แล้ว โสกราตีส ข้าพเจ้าเชื่อว่าทั้งสองนั้นจำเป็นสำหรับกันและกัน เหตุผลที่ว่านั้น

ก็เหมาะสม ในข้อที่ว่าการที่มีจิตอยู่ ก่อนจะแยกไปเสียจากการมีสิ่งสำคัญๆ อันท่านกล่าวถึงอยู่ก่อน หาได้ไม่ ด้วยข้าพเจ้าไม่เห็นว่าจะอะไรจะเด่นชัดไปกว่าความงาม ความดี และอื่น ๆ อันท่านเพิ่งกล่าวถึงนั้น สิ่งเหล่านี้ย่อมมีสภาวะที่แท้จริงอย่างสูงสุดทั้งสิ้น ข้าพเจ้าพอใจกับคำพิสูจนนี้แล้ว

แล้วซีบีสละ พอใจเช่นเดียวกันไหม ข้าพเจ้าต้องให้เขาเห็นด้วยเหมือนกัน สิมมิอัสตอบว่า ซีบีสก็คงพอใจเช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าในหมู่มนุษย์ เขาผู้นี้จะเชื่อคนยากที่สุด แต่ข้าพเจ้าก็เชื่อว่าเขาเห็นด้วยแล้ว ว่าจิตคงสภาวะอยู่ก่อนเกิด แต่เมื่อตายแล้วจิตจะคงอยู่ได้หรือไม่ ยังมีได้พิสูจนให้เป็นที่พอใจ แม้แต่ข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้ายังคงนึกเหมือนคนทั้งหลาย ดังที่ซีบีสได้เอ่ยถึงที่ว่า เมื่อคนตายจิตก็เวียนมาสง เป็นอันสิ้นสุดทันที จิตอาจไปเกิดใหม่ ไปก่อเป็นชาติอื่น ๆ ขึ้น แม้จะคงสภาพอยู่ก่อนเข้าร่างกาย แต่เมื่อเข้าไปถึงสถิตอยู่แล้ว ตอนจะจากไป จะไปทำลาย ถึงที่สุดกันก็ มิได้หรือ

ซีบีสพูดขึ้นว่า จริงที่เดียวสิมมิอัส ที่พิสูจนมานั้นเพียงครั้งเดียว ว่าจิตคงสภาพอยู่ก่อนเกิด เรายังต้องการคำพิสูจนครั้งหลัง ที่ว่าจิตยังคงสภาพอยู่เมื่อตายจากไปแล้ว เช่นเดียวกับเมื่อก่อนเกิด เมื่อพิสูจนครั้งหลังนี้ ได้ก็เป็นอันครบบริบูรณ์

โสกราตีสได้ฟังดังนั้น จึงพูดขึ้นว่า สิมมิอัสและซีบีส ถ้าวรวมหัวข้อทั้งสองเข้าด้วยกัน ท่านก็จะเห็นว่าได้ให้ข้อพิสูจนไปแล้ว ในข้อต้น เรายอมรับว่าสิ่งที่มีชีวิตทั้งปวงเกิดขึ้นจากความตาย ในเมื่อการมีชีวิตและการเกิด ย่อมสืบเนื่องมาจากการตายและการสิ้นชีวิต ก็ถ้าจิตคงสภาวะอยู่ก่อนเกิด เมื่อตายแล้วจะไม่คงสภาพอยู่อีกหรือ เพราะจักต้องกลับมาเกิดอีก ข้อพิสูจนซึ่งท่านต้องการนั้น เป็นอันว่าพร้อมบริบูรณ์แล้ว แต่ข้าพเจ้าสงสัยว่าท่านสิมมิอัสคงพอใจที่ท่านจะได้แย้งต่อไป เพราะท่านก็เหมือนเด็กที่กลัวกันว่าเมื่อจิตลระวางไปแล้ว จะถูกลมพัดให้แตกแยกออกกันไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อตอนตายมีพายุใหญ่ ไม่ได้ตายตอนลมฟ้าสงบ

ซีบีสตอบอย่างขมขื่นว่า ถ้าเช่นนั้น โสกราตีส ท่านก็ต้องแก้ให้เราหายกลัว เพราะเรามีความเป็นเด็กอยู่ภายในตัวเราด้วยกันทุกคน ยังคงถือเอาความตายเป็นดังหนึ่งปีศาจอยู่นั่นเอง เราต้องแก้ความกลัวนี้ให้หายไป โดยเฉพาะในยามอยู่คนเดียวในที่มืด

โสกราตีสตอบว่า ให้ใช้ถ้อยคำอ่อนหวานทุกวี่วันเพื่อขจัดความกลัวนั้นให้สิ้นไป

เราจะหาใครที่ไหนได้แล้ว ที่จะมาเจรจาเช่นนี้ ในเมื่อท่านจากเราไปเสียแล้ว โสกราตีส คำตอบก็คือ โยนกประเทศนี้กว้างใหญ่มาก ซีบีส และมีคนดีมาก ทั้งคนต่างชาติก็มี ใช้น้อย จะหาเอาในระหว่างคนพวกนี้ เพียรไปให้ทั่ว อย่าเสียตายทรัพย์ หรือกลัวต่อความเหน็ดเหนื่อย จะหาทางใช้จ่ายให้ดีกว่านี้ไม่มีแล้ว ท่านเองก็ต้องค้นหาในระหว่างกันเอง เพราะบางทีอาจจะหาคนสามารถถ้อยยิ่งไปกว่าท่านเองไม่ได้เสียซ้ำ

ชีบีส์ตอบว่า จะต้องค้นหาแน่นอน แต่ตอนนี้ ถ้าท่านจะกรุณาแล้ว ก็ขอได้กลับไปหาจุดตรงที่เราขัดแย้งกัน จะดีกว่า

โสกราตีสตอบว่า เอาสิ ข้าพเจ้ายินดี

ดีแล้ว

โสกราตีสตอบว่า เราควรถามปัญหาตัวเราเอง ว่าอะไรที่ต้องสลายตัวจนก่อให้เกิดเราแล้ว และอะไรซึ่งเราไม่กลัว หลังจากนั้นเราจึงพึงถามต่อไปว่าสิ่งซึ่งสลายตัวนั้นเป็นธรรมชาติของจิตหรือหาไม่ ความหวังหรือความกลัวเกี่ยวกับจิตของเราขึ้นอยู่กับคำตอบต่อปัญหาเหล่านี้

จริงทีเดียว

สิ่งซึ่งผสมหรือรวมตัวขึ้นนั้น โดยเหตุที่รวมเข้ามา ย่อมแตกสลายได้ แต่สิ่งซึ่งมิได้รวมตัวขึ้น จะเป็นสิ่งใดก็ตาม ย่อมไม่แตกสลาย

ชีบีส์ว่าใช่แล้ว เห็นจะเป็นเช่นนั้นแน่

สิ่งซึ่งมิได้รวมตัวขึ้น ย่อมคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง แต่สิ่งซึ่งรวมตัวขึ้น ย่อมเปลี่ยนไปเสมอ ไม่คงที่อยู่เลย

เห็นด้วย

หันกลับมายังเรื่องที่เราได้เถียงกันก่อนหน้านี้ ที่ว่าส่วนสำคัญสุดอันเราสรุปได้แล้วเป็นสภาวะที่แท้จริง ส่วนนี้คงสภาพอยู่เสมอ หรือว่าเปลี่ยนแปลงได้ ความเสมอภาคอย่างที่สุด ความงามอันสูงสุด สภาวะอันสูงสุด และการดำรงอยู่อย่างแท้ที่สุด สิ่งต่างๆ เหล่านี้ย่อมเปลี่ยนแปลงบ้างไหม หรือว่าส่วนสำคัญที่สุดย่อมคงตัวอยู่ดั้งเดิม ไม่ยอมแปรสภาพ เหตุเพราะคงสภาพอยู่เองและเป็นหนึ่งเดียว

ชีบีส์ตอบว่า ย่อมจะคงอยู่ดั้งเดิม โสกราตีส

ว่าถึงแต่สิ่งซึ่งงามนั้นเล่า ท่านจะว่าอย่างไร จะเป็นคนหรือม้า เสื้อผ้าหรือสิ่งอื่นใดก็ตาม ซึ่งได้รับนามในทำนองนี้ ว่าเท่ากัน หรือว่างาม สิ่งเหล่านี้คงสภาพอยู่อย่างเดิมโดยไม่เปลี่ยนแปลง หรือว่ากลับกลายเป็นตรงกันข้าม สิ่งเหล่านี้จะถือได้ว่าเปลี่ยนแปลงไปเสมอๆ อย่างเกือบจะว่าได้ว่าไม่คงสภาพเดิมอยู่ได้เลย ถ้าไม่เปลี่ยนแปลงตนเอง ก็เปลี่ยนกับสิ่งอื่น

ชีบีส์ตอบว่าใช่แล้ว ย่อมอยู่ในสภาวะอันแปรเปลี่ยนอยู่เสมอ

สิ่งเหล่านี้ย่อมจับต้องได้ เห็นได้ และรับรู้ได้ด้วยอายตนะ แต่สิ่งซึ่งไม่แปรเปลี่ยน รับรู้ได้ด้วยใจ เพราะเห็นไม่ได้ ไม่ปรากฏตัว

จริงทีเดียว

โสกราตีสจึงกล่าวเสริมขึ้นว่า เราย่อมอาจสมมติได้ว่าสภาวะมีอยู่สองชนิด ชนิดหนึ่งเห็นได้ อีกชนิดหนึ่งเห็นไม่ได้

สมมติเช่นนั้นก็ดีแล้ว

ชนิดหนึ่งคือร่างกาย อีกชนิดหนึ่งคือจิต ใช่ไหม

ใช่

ร่างกายคล้ายหรือเหมือนกับชนิดไหน

ชนิดที่เห็นได้ ไม่ต้องสงสัยเลย

จิตนั้นเห็นได้หรือไม่

มนุษย์เห็นไม่ได้ดอก โสกราตีส

ที่เราเห็นหรือไม่เห็นนั้น เราถือว่าประจักษ์แก่จักขุของมนุษย์หรือมิใช่

ใช่

จิตนั้นเห็นได้หรือไม่

ไม่ได้

เป็นอันว่าเห็นไม่ได้

ใช่

จิตเหมือนกับชนิดที่เห็นไม่ได้ ร่างเหมือนกับชนิดที่เห็นได้

ย่อมเป็นเช่นนั้นอยู่เอง โสกราตีส

ก่อนหน้าที่เราพูดกันมาแล้วว่า จิตย่อมอาศัยร่างกายเป็นสื่อสำหรับรับรู้ กล่าวคืออาศัยอายตนะในทางได้เห็น ได้ยิน และอื่นๆ เพราะการรับรู้โดยอาศัยร่างกาย ก็คือ รู้ได้โดยผ่านอายตนะนั่นเอง ที่เรากล่าวเช่นนั้นย่อมหมายความว่า จิตย่อมถูกร่างกายนำเข้าไปรวมอยู่ในเขตเปลี่ยนแปลงได้ ย่อมร้อนแฉะและวุ่นวายอยู่กับโลกที่หมุนไปโดยรอบ มัวเมาอยู่ เมื่อสัมผัสกับความแปรเปลี่ยน ดังนั้นมิใช่หรือ

ใช่ทีเดียว

แต่เมื่อกลับมาเป็นตัวเอง ย่อมได้คิด ย่อมเข้าสู่ยังอีกโลกหนึ่ง ในเขตของความบริสุทธิ์ อันเป็นอมตะ นิรันดร อย่างไม่เปลี่ยนแปลง นี่เป็นชนิดเดียวกับจิต จิตย่อม

อยู่ด้วยกับสิ่งเหล่านี้ ย่อมอยู่ได้เอง ไม่ต้องกังวลข้องแวกกับอื่น พันหนทางผิด
รวมอยู่จำเพาะกับสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงในสถานเช่นนี้ จึงกล่าวได้ว่าจิตคือปัญญา

ท่านพูดดีมากและจริงดังที่ท่านพูดเสียด้วย โสกราตีส

เท่าที่ท่านกล่าวมาแล้วนี้ จิตใกล้เข้าไปในทางไหน และอยู่ในประเภทไหน

โสกราตีส ข้าพเจ้าคิดว่าใครก็ตาม ที่เข้าใจข้อโต้แย้งของท่าน ย่อมเห็นได้ชัดว่าจิตอยู่
ในประเภทไม่เปลี่ยนแปลง เว้นแต่บุคคลจำพวกโง่ที่สุดเท่านั้น ที่จะคัดค้านเรื่องนี้

และร่างกายอยู่ในประเภทที่เปลี่ยนแปลง

ใช่

ขอให้พิจารณาเรื่องนี้ดูอีกทางหนึ่ง คือเมื่อจิตและกายรวมกัน ธรรมชาติย่อมบังคับให้
จิตปกครองดูแล ให้ร่างกายเชื่อฟังรับใช้ ในสองหน้าที่อย่างไหนใกล้เคียง อย่างไหน
ใกล้มนุษย์ เทพย่อมออกคำสั่งและปกครองมนุษย์อยู่ได้บังคับบัญชาเป็นข้าคอยรับใช้
มิใช่หรือ

ใช่

จิตเหมือนไปทางไหนเล่า

จิตเหมือนไปทางเทพ ร่างกายไปทางมนุษย์ ไม่จำต้องสงสัยเลยโสกราตีส

คิดดูนะ ซีบีส เท่าที่พูดมาแล้วทั้งหมดนั้น จะสรุปลงได้ใหม่ว่าจิตเหมือนไปทางเทพ
ทางอมตะทางปัญญา หนึ่งเดียว อันแตกแยกมิได้ และไม่เปลี่ยนแปลง ส่วนกายนั้น
เหมือนไปทางมนุษย์ อันต้องตาย ขาดปัญญาารวมกันขึ้นจากส่วนประกอบ ย่อมแตก
สลายลงได้ และเปลี่ยนแปลงได้ ท่านจะปฏิเสธความข้อนี้ได้ไหม ซีบีส

ไม่ได้ดอก

ถ้าจริงเช่นนั้น ร่างกายย่อมสลายตัวลงได้เร็ว แต่จิตนั้นเกือบไม่สลายตัวเลย เป็นอันขาด

ใช่

ท่านสังเกตต่อไปด้วยมิใช่หรือ ว่า เมื่อคนตายลง ร่างกายอันเป็นส่วนซึ่งเห็นได้ ย่อม
นอนลงให้ประจักษ์แก่โลก ร่างนี้เรียกกันว่าศพ ย่อมจะเน่าเปื่อย แตกทำลาย สูญ
หาย ไม่เป็นไปในทันทีที่ตอก หากคงอยู่นานพอสมควร ถึงกับนานทีเดียวก็ได้ ถ้าอวัยวะ
ยังดีอยู่เมื่อตอนตาย และดินฟ้าอากาศก็อำนวย ถ้าทำให้ซากศพหดลงและใส่น้ำยาไว้
อย่างทีในประเทศอียิปต์ ก็เก็บไว้ได้เกือบชั่วกาลนาน แม้เมื่อนำแล้ว ก็ยังมีบางส่วน
เหลือ เช่นกระดูกและเส้นเอ็น อันเกือบจะไม่ทำลายสูญหายไปดังนี้ใช่ไหม

ใช่

ในส่วนจิตซึ่งเห็นไม่ได้ ในขณะที่เมื่อเดินทางจากไปสู่ปรโลกที่แท้จริง จุติเยวกันตรง
ที่เห็นไม่ได้ บริสุทธิ์ สูงส่ง ในระหว่างเดินทางไปสู่เทพที่ทรงคุณและทรงปัญญาเช่น
นี้ ขอลถามย้าว่า ถ้าธรรมชาติและต้นกำเนิดของจิตเป็นเช่นนี้แล้ว พอละร่างไป ก็
ถูกลมเป่าให้สลายตัวไป ดังที่คนชอบพูดกันเชียวหรือ ถ้าเทพจะประทานอนุญาต จิต
ข้าพเจ้าก็จะไปในทางนั้นในไม่ช้าแล้ว ซีบีส และสिमมိอัส ที่รัก จิตเราจะแตกสลาย
ไปเช่นนั้นไม่ได้ แท้ที่จริงนั้น ในเมื่อจิตบริสุทธิ์ตอนละสรีระร่าง ย่อมไม่เอาอะไรในร่าง
มาพัวพันอยู่อีก เพราะไม่เคยยอมเต็มใจติดอยู่กับร่างในระหว่างมีชีวิต หากสลัดเสี่ยง
เสียจากร่างอยู่เสมอ คงตัวของตัวอยู่ต่างหาก ด้วยการหันเข้าหาการศึกษาแทน กล่าว
คือหันเข้ายึดปรัชญาอย่างถูกต้องถ่องแท้ แลปฏิบัติตนเตรียมตายไว้พร้อม นิมิใช่หรือ
คือการปฏิบัติเพื่อความตาย

ใช่แล้ว

เมื่อเป็นเช่นนั้น จิตจึงแบ่งแยกออกมิได้ จากไปสู่โลกอันมองไม่เห็น ไปสู่เทพ สู่แดน
แห่งอมตะและปัญญา เมื่อถึงที่นั้น จิตย่อมได้เสวยสุขตลอดไป ย่อมพ้นเสียจากความ
ผิดพลาด และความเป็นพาลของมนุษย์ ภัยาคติกิเลสและความทุกข์ทั้งหลายของมวล
ชน ณ ที่นั้น จิตจะสิงสถิตอยู่ในหมู่เทพ ดังที่ว่าตาสทั้งหลายสิงสถิตอยู่เป็นนิจันรันดร
ฉะนั้น ย่อมจะเป็นเช่นนั้นมิใช่หรือ ซีบีส

ซีบีสตอบว่า ท่านพูดจนหมดความสงสัยแล้ว

แต่ในส่วนจิตอันโสโครก อันไม่บริสุทธิ์เมื่อตอนตาย โดยยอมเป็นสหายเป็นทาสของ
ร่างกายอยู่ตลอดไป รักร่าง พิสมย์ในร่าง ติดอยู่กับตัณหาและความสนุกสนานในทาง
กาย จนพาจิตให้เชื่อไปว่าสัจจะมีอยู่แต่ในรูปที่มนุษย์จับได้ เห็นได้ ลิ้มรสได้ ก่อ
ให้เกิดความสำราญในทางกามารมณ์ได้ ด้วยเหตุนี้จิตย่อมชินอยู่กับความเกลียด ความ
กลัว และเสี่ยงหลักการช้ปัญญา อันดวงตาในทางกายไม่อาจมองเห็น หรือเห็นว่า
มีดมีด เหตุเพราะจะเข้าถึงปัญญาได้ก็แต่ในทางปรัชญาเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น จิต
อย่างนี้จะจากไปอย่างบริสุทธิ์ อย่างไม่ผสมกับความเลว กระนั้นหรือ

เป็นไปไม่ได้

จิตที่อยู่ใต้อานาจร่าง ติดอยู่กับร่าง เอาใจใส่แต่ในทางร่าง ย่อมจะรับเอาธรรมชาติ
ของร่างกายเข้ามาด้วย

แน่นอน

ท่านผู้เป็นมิตร ชาติของร่างกายนั้นหนัก เป็นกังวล เป็นเรื่องของโลกมองเห็นได้
โดยเหตุฉะนั้น จิตจึงพลอยเศร้าหมอง ถูกดึงลงต่ำ เข้าสู่โลกอันมองไม่เห็นได้ เหตุก็
เพราะกลัวว่าปรโลก โลกอันมองไม่เห็นไม่ได้ ดังที่กล่าวกันว่า จิตประเภทนี้วนเวียนอยู่

รอบอนุสรณ์สถานและหลุมฝังศพ ปรากฏรูปเป็นเงาๆ ให้พอแลเห็นได้ รูปลักษณะนี้แลเกิดจากจิตอันมิได้หลุดพ้นเข้าสู่ความบริสุทธิ์ ยังคงรักษาบางส่วนไว้ให้เห็น ด้วยเหตุนี้จึงถูกเห็น

เป็นไปได้ ไสกราตีส์

เป็นไปได้ทีเดียว ซีบีส ที่เห็นเช่นนั้นต้องเป็นจิต มิใช่จิตของคนดี หากจิตของคนชั่ว อันจำต้องเร่ร่อนอยู่ตามที่ต่าง ๆ เพื่อชดใช้โทษทัณฑ์อันกระทำไว้ในขณะเมื่อมีชีวิต และจะต้องเร่ร่อนอยู่ เพราะกามตัณหาอันหลงติดอยู่ในร่างจนไม่ละร่างไป และจะต้องเร่ร่อนเรื่อยไป จนไปตกขังอยู่ในร่างใหม่อีก และแล้วก็จะถูกขังอยู่ในธรรมชาติ เช่นเดิม ดังที่เคยถูกจองจำมาแล้วในชาติก่อนๆ

ท่านหมายถึงธรรมชาติชนิดไหน ไสกราตีส์

ข้าพเจ้าหมายถึงคนโลก คนปราศจากศีลธรรม คนขี้เหล้าเมายา ประเภทที่ไม่ยอมลำบากลำบากนเพื่อเลี่ยงความชั่ว เขาเหล่านั้นย่อมกลายเป็นลาหรือสัตว์จำพวกนั้น หรือทำนองอย่างไร

ที่ท่านว่ามานั้น ก็น่าจะเป็นได้อยู่มาก

สำหรับคนที่เลือกไปในทางอโยธิตธรรม ทางโหดร้าย และทำการอย่างรุนแรง ย่อมจะกลายเป็นสุนัขป่าหรือเหยี่ยวกา ด้วยจะกลายเป็นอันใดอย่างใด

ซีบีสตอบว่า นั่นนะซี เมื่อมีธรรมชาติอยู่เช่นนั้น ก็ต้องกลายเป็นเช่นนั้นไม่ต้องสงสัยเลย

คนชนิดอื่นก็ย่อมกลายเป็นไปตามธรรมชาติ หรืออุปนิสัยเดิมแห่งตนนั่นเอง อนาคตของเขาต้องเป็นเช่นนั้นมิใช่หรือ

แน่นอน

บ้างก็เป็นสุขกว่าบางคน ที่สุขที่สุดในพวกนี้ก็คือ ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตนตามศีลธรรม จรรยาและคุณงามความดี ที่เรียกกันว่ายุติธรรมและความซื่อ ประพฤติปฏิบัติได้อย่างเป็นนิสัย โดยไม่ต้องอาศัยปรัชญาหรือเหตุผล

ทำไมพวกนี้จึงเป็นสุขที่สุดเล่า

เหตุก็เพราะจะได้ไปอยู่ในสังคมอันเจริญคล้ายเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ได้กลายเป็นผีต่อหรือมด แล้วจะกลับมาเป็นมนุษย์อีก คนดีคนยุติธรรมมักเกิดจากมนุษย์เหล่านี้

เห็นจะเป็นเช่นนั้น

บุคคลผู้มิได้ศึกษาปรัชญา ผู้ยังไม่บริสุทธิ์สะอาดตลอดหมด เมื่อละโลกนี้ไป ย่อมจะเข้าอยู่ร่วมในหมู่เทพไม่ได้ สถานที่นั้นจำเพาะแต่ผู้รักษาปรัชญาเท่านั้น ด้วยเหตุ

ฉะนั้น สิมมิต และ ซีบีส ผู้ที่รักปรัชญาอย่างแท้จริงจึงละเว้นเสียซึ่งตัณหาทั้งปวง อันเกิดจากร่างกาย ไม่ยอมพ่ายแพ้แก่ตัณหาเป็นอันขาด ทั้งนี้มิใช่เพราะกลัวตังที่คนรักเงินในโลกกลัวจนหรือกลัวความล้มจมจะมาถึงครอบครัวตน และก็ไม่มีเหมือนคนรักเกียรติรักอำนาจ ที่กลัวจะเสียเกียรติเสียอำนาจเพราะความประพฤติ

ซีบีสตอบว่า บัณฑิตย่อมไม่กลัวเช่นนั้น

แน่นอนบุคคลใดผู้เอาใจใส่กับจิตของตน ผู้ไม่เพียงยังชีพเพื่อทะนุถนอมบำรุงร่างกาย ย่อมหันหลังให้กับสิ่งเหล่านี้ ย่อมไม่เดินตามทางแห่งคนบอด และเมื่อปรัชญาจะพาตนให้พ้นชั่ว ให้บริสุทธิ์ ย่อมไม่รังรอไม่ขัดขืน ปล่อยให้ปรัชญานำ เพื่อตามคิดไป ท่านหมายความว่าอะไร โสกราตีส

โสกราตีสตอบว่า ข้าพเจ้าจะอธิบายให้ท่านฟัง คนที่รักวิชาย่อมรู้ว่าจิตเพียงติดอยู่กับกายเท่านั้น จิตจะเห็นสภาวะที่แท้จริง ก็ต้องอาศัยกรงขังข้างนอกเป็นสื่อ เพราะไม่มีตาของตัวเอง จึงเห็นพว ๆ อย่างไ้เขาละจนตกอยู่ใต้อำนาจของตัณหา นี้แลคือสภาพของจิตก่อนเรียนรู้อันปรัชญา ดังที่ข้าพเจ้ากล่าวมาแล้วว่า ผู้รักวิชาย่อมรู้ยู่ที่ว่าปรัชญาช่วยพาให้เห็นถึงกรงขังที่ล้อมตนอยู่ ปรัชญาช่วยทำให้เกิดความเบิกบาน ช่วยแกะให้จิตหลุดพ้น ช่วยชี้แจงชัดว่าจักษุประสาทและโสตรประสาท ตลอดจนอายตนะอย่างอื่นนั้น ล้วนเต็มไปด้วยสิ่งหลอกลวง จึงชักชวนให้จิตละอายตนะเหล่านี้เสีย เว้นแต่จำเพาะที่จำเป็น เพื่อให้จิตคงอยู่ด้วยตนเอง อาศัยตนเอง เชื่อตนเอง และความบริสุทธิ์สะอาดแห่งตนเมื่อก่อนถือปฏิสนธิ ให้ระแวงระวังความรู้อื่น ๆ อันได้รับมาภายหลังโดยอาศัยอายตนะเป็นสื่อ ที่จิตเห็นได้โดยสภาวะแห่งตนเองนั้นย่อมมองเห็นไม่ได้และรับได้โดยทางใจเท่านั้น จิตของบัณฑิตที่แท้จริงย่อมคิดว่าตนจักไม่ขัดขืนต่อความหลุดพ้น จักขัดขืนต่อความสนุกสนานและตัณหา ขัดขืนกับความทุกข์และความกลัวให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ โดยพิจารณาว่าเมื่อบุคคลสนุกสนาน หรือเสียใจมาก หรือต้องการมาก ย่อมเกิดทุกข์เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นเหตุ นี้มิใช่ความชั่วอันอาจคาดคะเนล่วงหน้า เช่นว่ามนุษย์สูญเสียกำลังกายหรือกำลังทรัพย์ เพราะทุ่มเทไปเพื่อตัณหา แท้ที่จริงนั้น เป็นความชั่วอันร้ายยิ่งกว่า ว่าที่จริงแล้ว ความชั่วอันมหาศาลที่สุดและเลวที่สุดนั้น หาได้ครุ่นคิดกันถึงไม่

ซีบีสตอบว่า อะไรกันล่ะ โสกราตีส

ความชั่วที่ว่าก็คือ เมื่อเราเกิดความรู้สึกว่าสุขหรือทุกข์เป็นอย่างมากนั้น จิตคิดไป ว่าสิ่งซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกนั้นเด่นชัดและจริงจังมาก แต่แท้ที่จริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ สิ่งเหล่านี้ส่วนมากมองเห็นได้มิใช่หรือ

ไซทีเตียว

และนี่แหละก็คือขณะจิตมักฟุ้งซ่านเพราะกาย มิใช่หรือ

อย่างไรกัน

เพราะสุขหรือทุกข์ย่อมเป็นประหนึ่งสลัก อันตอกหรือรัดจิตเข้าไว้กับร่างนั่นเอง จนจิตเป็นเสมือนร่าง และเชื่อว่าความจริงเป็นเช่นนั้น และร่างกายก็ยืนยันว่าเป็นเช่นนั้น เมื่อเข้าด้วยกับร่าง จนยินดียินร้ายเหมือนกัน จิตย่อมมีนิสัยหรือความเป็นอยู่อย่างร่าง จนยากที่จะบริสุทธิ์ได้ เมื่อถึงคราวจักต้องจากไปสู่ปรโลก เพราะติดอยู่กับร่าง เลยต้องกลายสภาพไปถึงร่างปฏิสนธิอีก ดูกเดียวกับเมล็ดพืชที่งอกออกราก เป็นต้น ย่อมไม่สามารถจะสมานเข้าเป็นหนึ่งเดียวกับเทพที่บริสุทธิ์อย่างสมบูรณ์

เมื่อโสกราตีสกล่าวดังนี้แล้ว ก็เกิดความเงียบขึ้นชั่วขณะหนึ่ง ตัวท่านเองและพวกเรา ส่วนมากพากันครุ่นคิดตามคำพูดนั้นๆ เว้นแต่ซีบีสและสิมมิอัสเท่านั้น ที่กระซิบกระซาบต่อกันและกัน โสกราตีสเห็นเช่นนั้นจึงถามว่ามีอะไรบกพร่องอีกไหม และว่าถ้าจะพิจารณาโดยละเอียดแล้ว ยังมีอีกหลายจุดที่ชวนให้ได้แย้งและก่อให้เกิดความสงสัย

ถ้าท่านคิดถึงเรื่องอื่น ข้าพเจ้าก็จะไม่พูดอะไรอีก แต่ถ้ายังสงสัย อย่ารีรอขอให้พูดมาตามความนึกคิด ข้อเสนอของท่านย่อมจะก่อให้เกิดสิ่งซึ่งดีกว่าเก่า และถ้าท่านเห็นว่าข้าพเจ้าจะช่วยอะไรได้ ก็ขอให้บอกมาเถิด

สิมมิอัสตอบว่า โสกราตีส ข้าพเจ้าต้องขอสารภาพว่ากังวลใจเกิดขึ้นในใจของเราทั้งสอง เราต่างก็ขอให้อีกคนหนึ่งถามท่านในสิ่งซึ่งเราต้องการคำตอบ แต่ต่างก็ไม่อยากถาม เกรงว่าจะก่อความรำคาญให้ท่าน ในยามที่ท่านต้องประสบโชคร้ายเช่นนั้น

โสกราตีสยิ้มพลางพูดว่า ท่านว่ากระไรนะ สิมมิอัส ข้าพเจ้าย่อมทำให้คนอื่นเชื่อไม่ได้เลยว่า ข้าพเจ้าไม่ถือเอาในขณะนี้เป็นเวลาชะตาร้าย ถ้าแม้คนอย่างท่านยังไม่ยอมเห็นด้วยว่า บัดนี้ข้าพเจ้ามิได้เลวร้ายกว่าเวลาอื่นๆ ในชีวิตเลย ท่านไม่ยอมให้ข้าพเจ้ามีน้ำใจในทางทำนายทายทักดังเช่นหงส์บ้างดอกหรือ เพราะยามเมื่อหงส์รู้ตัวว่าจะตายนั้น ทั้งๆ ที่ร้องเพลงมาตลอดชีวิตแล้ว ก็ยังร้องให้ไพเราะยิ่งขึ้นไปอีก เพราะยินดีที่จะได้ไปสู่สถานแห่งเทพ อันตนเป็นข้าผู้รับใช้

ในส่วนมนุษย์นั้น เพราะมักกลัวตาย เลยเข้าใจผิดคิดไปว่าหงส์ร้องเพลงสุดท้ายอย่างเศร้าโศกเสียใจที่จะต้องตาย หากคิดไม่ว่า ไม่มีนกชนิดใดที่ร้องเพลงเมื่อหิว ทุกข์ยาก หรือหนาวสั่น แม้จนนกนางเขน นกนางแอ่นและนกระวังไฟ อันถือกันว่ายอมร้องเพลงเศร้านั้น ข้าพเจ้าก็ไม่เชื่อว่าจะเป็นจริงดังเขาว่า อย่างเช่นในกรณีหงส์เหมือนกัน แต่โดยที่หงส์เป็นนกศักดิ์สิทธิ์ของอโพลโล จึงได้รับพรให้บอกเหตุการณ์ล่วงหน้าได้ ทั้งยังมองเห็นของดีๆ ในปรโลกได้ด้วย ด้วยเหตุฉะนั้น หงส์จึงร้องเพลงแสดงความยินดี

ในวันตายยิ่งกว่าในวันอื่น ๆ ในส่วนข้าพเจ้านั้น ก็เชื่อว่าตนได้รับอภิเษกให้เป็นข้าของเทพองค์นั้นดูเดียวกับหงส์ และก็คิดว่าเจ้านายของข้าพเจ้าได้ประทานพรให้เห็นเหตุล่วงหน้าได้ไม่แพ้หงส์ ข้าพเจ้าจึงจะละโลกนี้ไปอย่างมีความปรีดาปราโมทย์ไม่น้อยไปกว่าหงส์ เอาเถิด ถ้าท่านเป็นห่วงข้าพเจ้าแล้ว ก็เลิกวิตกได้ มีอะไรจะถามก็ถามเถิด ในระหว่างที่พวกกรรมการควบคุมคุกทั้ง ๑๐ แห่งกรุงเอเทิน เขาอนุญาต

ลิมมิอัสได้ฟังดังนั้นจึงว่า ดีแล้วโสกราตีส เป็นอันว่าข้าพเจ้าจะบอกความยุ่งใจให้ท่านทราบ แล้วซีบีสก็บอกความในใจของเขาแก่ท่านเช่นกัน ข้าพเจ้ารู้สึก ท่านเองก็คงรู้สึกเช่นข้าพเจ้า ว่าเป็นการยากหรือดูจะเหลือวิสัยที่จะเข้าถึงปัญหาแน่นอนในชีวิตจริงนี้ แต่คนที่ไม่ลองปฏิบัติตามคำอันกล่าวไว้อย่างถึงที่สุด หรือละทิ้งไม่ยอมพิจารณาปัญหาจากทุกแง่ทุกมุม จนไม่สามารถทำอะไรได้อีก เขาผู้นั้นก็เป็นคนเหลว เขาควรพยายามร่ำไป จนกว่าจะได้รับผลหนึ่งหรือสองสิ่งนี้ กล่าวคือ ถ้าไม่ค้นได้เองก็ต้องเรียนรู้ความจริงในเรื่องนี้จากคนอื่น ถ้าทำเช่นนั้นไม่ได้ เขาก็ควรยึดหลักที่ดีที่สุดของมนุษย์อันยากจะโต้แย้งได้ สำหรับเป็นแพให้เกาะไป เพื่อนำตนในการดำเนินชีวิต ข้าพเจ้ายอมรับว่าวิธีนี้ก็เสี่ยงอยู่ เพราะไม่ได้รับทราบค่าโดยตรงจากเทพ อย่างหลังนี้จึงจะแน่นอนกว่าและปลอดภัยกว่า ถึงตอนนี้ข้าพเจ้าจะถามท่านตามที่ท่านเปิดโอกาสให้ต่อไป จะได้ไม่เสียใจที่คิดแล้วไม่ได้ถาม เพราะเมื่อข้าพเจ้าพิจารณาเรื่องนี้ดูแล้ว จะใคร่ครวญดูคนเดียวหรือกับซีบีสก็ตาม ก็ยังเห็นว่าเหตุผลของท่านยังไม่เพียงพอ

โสกราตีสตอบว่า ท่านผู้เป็นมิตร ท่านอาจจะถูกก็ได้ แต่ที่ข้าพเจ้าอยากรู้ก็คือเหตุผลอันตรงไหน

ลิมมิอัสตอบว่า ตรงนี้ สมมุติว่ามีใครใช้เหตุผลของท่านเกี่ยวกับความผสมผสานของเสียงและพิน เขาขอมกล่าวได้มิใช่หรือ ว่าเสียงอันผสมผสานนั้นเห็นไม่ได้ ไม่มีตัวตนสมบูรณ์ ดูเสียงสวรรค์ คงสภาพอยู่เพราะพินอันดีดีแล้ว ส่วนคันทิมก็ดี สายพินก็ดี ล้วนเป็นสสาร เป็นวัตถุปรุงแต่งขึ้นจากส่วนต่างๆ เป็นของโลก ดูเดียวกับสิ่งซึ่งแตกดับได้ เมื่อเราหักคันทิมเสีย ตัดหรือดึงสายพินออกเสีย ถ้าจะถือคำอุปมาตามเหตุผลของท่านแล้วไซ้ เสียงอันกลมกลืนนั้นก็ย่อมคงอยู่ ไม่สูญสิ้นไป แต่แท้ที่จริงนั้น เขาขอมเถียงได้ว่าจะคิดได้อย่างไรถึงพินที่ไม่มีสายหรือสายขาด อันจะก่อให้เกิดเสียงอันผสมผสานกลมกลืน ก็ในเมื่ออย่างหนึ่งเป็นของในทางโลกอันแตกหักได้ และอีกอย่างหนึ่งเป็นของสวรรค์อันอมตะ ถึงคันทิมและสายพินจะมูเปื่อยไป ก็น่าจะมีเสียงอันผสมผสานอยู่ โสกราตีส เมื่อพูดถึงจิต ความคิดเช่นนี้ต้องปรากฏแก่ใจท่านแน่ กล่าวคือ ภายขอมประกอบไปด้วยธาตุไฟ น้ำ ดิน ลม เมื่อผสมผสานกันได้ดีก็เกิดมีจิตขึ้น แต่เมื่อสายพินแห่งร่างกายตึงเกินไปหรือหย่อนเกินไป เพราะเชื้อโรคหรือบาดเจ็บก็ตาม ทั้ง ๆ ที่จิตเป็นส่วนหนึ่งของสวรรค์ ก็ขอมดูเดียวกับความ

ผสมกลมกลืนอื่นๆ เช่น ดนตรีและศิลปกรรม กล่าวคือ ต้องสลายไปด้วยในทันที แม้ว่ารูปร่างยังคงอยู่นานพอสมควร จนค่อยๆ เบี่ยงนำไปหรือเอาเผาไฟทำลายเสีย ก็ถ้ามีใครโต้แย้งมาเช่นนี้ ว่าจิตเป็นส่วนอันผสมผสานของกาย เมื่อตายก็ต้องสูญ เราจะต้องตอบเขาว่าอย่างไร โสกราตีสจึงมาทางเราตามลักษณะอภิปฏิกิริยาของท่าน ยิ้ม พลาง พูดว่า สิมมิลอสมีเหตุผลดี ทำไมพวกท่านที่เก่งกว่าข้าพเจ้าถึงไม่ตอบเขาเล่า คำโต้แย้งของเขานั้นมีกำลังแรงมากอยู่ แต่ก่อนที่จะตอบเขา เห็นที่ที่เราจะต้องฟังคำวิจารณ์ของซีปัสก่อนละกระมัง จะได้มีเวลาคิด เมื่อได้คิดแล้วทั้งสองคนจะได้แสดงความเห็นพ้องต้องด้วย ถ้าเข้ากันได้ หาไม่ก็ต้องยืนยันมติเดิม ไหนซีปัสบอกข้าพเจ้าหน่อยเถิด ว่าท่านรู้สึกลำบากใจตรงไหน

ซีปัสกล่าวว่าข้าพเจ้ายินดีบอก ข้าพเจ้ารู้สึกที่คำโต้แย้งกลับไปตรงที่เริ่มต้นกันใหม่ และเปิดโอกาสให้เถียงได้ตั้งแต่ก่อนนั่นเอง ข้าพเจ้าพร้อมที่จะรับข้อที่ว่าจิตมีสภาวะอยู่ก่อนเข้ามาสิงสถิตอยู่ในร่าง หรืออาจกล่าวว่าข้อนี้พิสูจน์อย่างพอเพียงแล้วก็ได้ แต่ในเรื่องการดำรงอยู่ของจิตเมื่อตายแล้วนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่ายังไม่ได้พิสูจน์ ข้าพเจ้าไม่แย้งดังเช่นสิมมิลอส ข้าพเจ้าไม่เถียงในเรื่องที่ว่าจิตแข็งแรงมั่นคงทนทานกว่ากาย ข้าพเจ้าเห็นว่าจิตดีกว่ากายในทุกกรณี แต่ที่ยังไม่เห็นด้วยกับคำพิสูจน์ของท่านนั้น ก็เพราะเมื่อเห็นว่า คนตายแล้วสิ่งที่อ่อนแอกว่าคงสภาพอยู่ได้บ้าง สิ่งซึ่งแข็งแรงทนทานกว่าก็ย่อมคงสภาพนานกว่าตามส่วนนั่นเอง ข้าพเจ้าจึงอยากให้พิจารณาดูว่า คำโต้แย้งของข้าพเจ้านั้นมีน้ำหนักเช่นของสิมมิลอสไหม ข้าพเจ้าจะยกอุปมาเรื่องชายชราช่างทอหูก เมื่อตายไปนั้น ยังมีคนพูดว่าเขายังมีชีวิตอยู่ ซีให้ดูว่าเสื้อผ้าที่เขาทอไว้และใส่เองก็ยังคงอยู่ทั้งหมดยังไม่ผุขาดไปเลย คนๆ นั้นถามคนอื่นที่ไม่เชื่อคำของเขาว่า คนกับเสื้อผ้าที่เขาสวมใส่ใช้สอยอยู่นั้น ไหนจะอยู่ได้นานกว่ากัน เมื่อได้รับคำตอบว่าคนทนอยู่ได้นานกว่า ก็เลยบอกว่า เมื่อเสื้อผ้าของเขายังอยู่ คนผู้นั้นก็ต้องยังคงอยู่ แต่ในเรื่องนี้ สิมมิลอส ข้าพเจ้าก็อยากให้ท่านลงหมายเหตุไว้ว่าเป็นข้อโต้แย้งที่ผิด ใครที่พูดเช่นนั้นย่อมพูดเหลวไหล ความจริงนั้นช่างทอหูก เมื่อทอแลทำเป็นเสื้อผ้าแล้ว ใส่ขาดไปเสียหลายต่อหลายตัว เว้นเพียงแต่ตัวสุดท้าย จะมาพิสูจน์ว่าคนบอบบางอ่อนแอกว่าเสื้อผ้าไม่ได้ ในเรื่องร่างกายกับจิตก็เช่นเดียวกัน ย่อมจะหาเรื่องพูดได้ในทำนองนี้ ใครๆ ก็ย่อมพูดได้เช่นนี้ว่าจิตทนทาน แต่ร่างนั้นว่าโดยส่วนแล้วอ่อนแออายุสั้น

ย่อมจะพูดได้ว่าจิตใช้ร่างให้หมดไปตั้งหลายร่าง โดยเฉพาะในการที่คนอายุยืน เหตุก็เพราะในระหว่างที่ดำรงชีวิตอยู่ ร่างกายย่อมเปลี่ยนแปลงแตกสลายไปอยู่เสมอ จิตย่อมทำหน้าที่ผสมผสานหามาแทนใหม่ แต่เมื่อถึงคราวที่จิตจะแตกสลายลง ก็ย่อมทิ้งโครงร่างสุดท้ายไว้ โครงร่างนี้แหละที่จะอยู่ได้ยืนนานกว่าจิต เมื่อจิตสูญสิ้นไปแล้วร่างกายก็จะแสดงให้เห็นถึงความอ่อนแออันเป็นธรรมชาติของตนในทันที และแล้วก็จะเน่าเปื่อยไปอย่างรวดเร็ว ด้วยเหตุฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงมิได้ยึดเอาเหตุผลที่ว่าจิตแข็งแรง

ทนทานกว่าร่าง จึงคงสภาวะอยู่เมื่อตายไปแล้ว แม้จะยอมเกินกว่าที่ท่านอ้างว่าจะเป็น
ได้ ยอมรับว่าจิตคงสภาวะอยู่ก่อนเกิด และยอมรับด้วยว่าจิตของคนบางคนยังคงอยู่
เมื่อตายแล้ว และจะกลับมาเกิดใหม่แล้วตายอีก เหตุเพราะจิตมีธรรมชาติอันทนทาน
จึงย่อมจะเกิดได้หลายครั้ง แม้กระนั้นก็ตาม เราก็คิดไปได้ว่าเกิดหลายครั้งเข้าย่อม
ทำให้สึกหรือ และในที่สุดเมื่อถึงเวลาตายคราวหนึ่งจักถึงที่สุด ถึงกับทำลายหายสูญไป
การตายและการแตกทำลายแห่งร่างคราวนี้ย่อมทำลายจิตให้สิ้นไปด้วย ในเรื่องนี้เราอาจ
ไม่รู้ เพราะเราไม่เคยประสบพบมาก่อน แต่ถ้าเป็นเช่นนั้นได้ ข้าพเจ้าก็ถือว่าคนที่
เชื่อมั่นในความตายอย่างมั่นคงนั้น คือเชื่ออย่างโง่ ๆ นั่นเอง เว้นเสียแต่จะพิสูจน์ได้
ว่าจิตเป็นอมตะตลอดไปอย่างไม่มีทางสลายได้เลย ถ้าพิสูจน์ไม่ได้ คนที่จะตายก็มี
เหตุผลพอที่จะกลัวได้ การแยกจิตออกจากร่างนั้น จิตอาจทำลายสูญหายไป

เมื่อได้ยินคนทั้งสองกล่าวเช่นนั้น เราทุกคนก็พากันรู้สึกไม่สบายใจ ดังที่เรายอมรับ
แก่กันและกันหลังจากนั้นมา ก่อนหน้านั้นเราเชื่อมั่นเสียแล้ว บัดนี้ความเชื่อของเรา
ถูกเขย่าให้สั่นสะเทือนจนงงและไม่แน่ใจ ไม่แต่กับข้อโต้แย้งที่แล้ว ๆ มาเท่านั้น หาก
รวมถึงข้อที่อาจโต้ต่อไปใหม่ข้างหน้าก็ได้ เราคงไม่สามารถตัดสินใจอะไรได้เอง หรือ
มิเช่นนั้น ข้อเท็จจริงก็ไม่มีเพียงพอให้เราตัดสินใจได้

เอเคกราตีส์

ขอสวรรค์ได้โปรดเถิด เฟโด ข้าพเจ้าก็รู้สึกเหมือนท่านขณะที่ข้าพเจ้าฟังท่านอยู่นั้น
ข้าพเจ้าอยากจะถามปัญหาเกี่ยวกับที่ท่านว่า ต่อไปนี้เราจะเชื่อเหตุผลใดดีหนอ เดียวนี้
ข้อโต้แย้งของโสกราตีสก็ถูกหักล้างเสียแล้ว อะไรเล่าที่จะฟังน่าเชื่อยิ่งกว่านั้น ที่ว่า
จิตเป็นสิ่งที่ผสมผสานกลมกลืนนั้น เป็นทฤษฎีอันวิเศษที่ถูกใจข้าพเจ้ามานานักแล้ว
พอท่านเอ่ยขึ้นอีก ก็ถูกใจข้าพเจ้าดังที่ข้าพเจ้าเคยเชื่อมาก่อนแล้ว บัดนี้ข้าพเจ้าต้อง
เริ่มใหม่ หาเหตุผลอื่นเพื่อความแน่ใจว่า เมื่อคนตายไปนั้น จิตยังคงอยู่ ขอท่าน
ได้บอกข้าพเจ้าทีสิ ว่าโสกราตีสดำเนินการสนทนาต่อไปอย่างไร ท่านอาจารย์รู้สึกไม่
สบายใจเช่นท่านหรือไม่ หรือว่าคงรับข้อที่โจมตีนั้นอย่างสงบ ท่านอาจารย์ตอบอย่าง
แข็งแรงหรืออย่างอ่อนแอ กรุณาเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ถูกต้องที่สุดเท่าที่จะทำได้

เฟโด

เอเคกราตีส์ ข้าพเจ้านิยมยกย่องโสกราตีสอยู่บ่อย ๆ แต่ก็ไม่เคยเท่าครั้งนี้ ที่ท่าน
สามารถตอบได้นะไม่สำคัญนักดอก แต่ที่ทำให้ข้าพเจ้าพิศวงก็คือ ประการแรก ท่าน
สุภาพอย่างเป็นกันเอง แสดงกิริยาเห็นชอบด้วยกับถ้อยคำของคนหนุ่ม นอกจากนี้
ท่านยังรู้ได้อย่างรวดเร็วว่า ข้อโต้แย้งนั้นบังเกิดผลแก่พวกเราได้อย่างไร และแล้ว
ในที่สุดท่านก็สามารถสมานแผลให้เราได้อย่างสามารถ ท่านรวบรวมกำลังอันกระจัด
กระจายเข้าด้วยกัน และให้กำลังใจเราคืนคว่ำหาความจริงต่อไป

เอเคกราตีส์

ท่านทำอย่างไรกัน

เฟโด

ข้าพเจ้าจะบอกท่าน บังเอิญเวลานั้น ข้าพเจ้านั่งอยู่บนที่รองเท้าทางขวาของเตียงนอน ท่าน ท่านอยู่สูงกว่าข้าพเจ้ามาก ท่านจึงพาดมือลงบนศีรษะข้าพเจ้า แล้วลูบผมที่ท้ายทอย (ท่านมักลูบข้าพเจ้าที่ไว้ผมยาว) พलगพูดว่า เฟโด พรุ่งนี้แล้วนะ ท่านก็ต้องตัดผมอันงามนี้เสีย^(๑๔)

ข้าพเจ้าตอบว่า โสกราตีส ก็เห็นจะต้องเป็นเช่นนั้น

ถ้าเชื่อข้าพเจ้าแล้ว อย่าตัดเลย

ข้าพเจ้าถามว่าทำไมละ

ท่านตอบว่า ถ้าเหตุผลนี้ต้องตายลง โดยที่เราไม่สามารถทำให้ฟื้นคืนชีพได้ ทั้งท่านและข้าพเจ้าควรโกนศีรษะเสียแต่วันนี้ อัยารอให้ถึงวันพรุ่งนี้เลย! ถ้าข้าพเจ้าเป็นท่าน และข้าพเจ้าแก้ข้อโต้เถียงเขาไม่ได้ ต้องยอมแพ้แก่สมิมิตส์และซิปัสแล้ว ก็เห็นจะต้องสาบานตั้งพวกอาร์กิวส์^(๑๕) ว่าจะไม่ไว้ผมอีกจนกว่าจะเริ่มโต้แย้งโต้ใหม่จนได้รับชัยชนะ

ข้าพเจ้าตอบว่าจริงอยู่หรอก แต่แม้เฮราคลีตัส^(๑๖) ยังสู้ที่ละสองคนไม่ได้เลย ท่านตอบว่า ถ้าเช่นนั้น ก็ขอจงได้เรียกข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะเป็นไอโอเลอัสให้ท่าน^(๑๗) จนกว่าพระอาทิตย์จะตกดิน

ข้าพเจ้าสับสนุนว่า ข้าพเจ้าจะไม่เรียกท่านอย่างเฮราคลีตัสเรียกไอโอเลอัสดอก แต่จะทำอย่างไร ไอโอเลอัสขอร้องให้เฮราคลีตัสช่วย

ท่านว่า ถ้าต้องอย่างนั้นก็ได้ แต่ประการแรกต้องระงับอันตรายไว้ก่อน ข้าพเจ้าถามว่าอันตรายอะไรกัน

ท่านตอบว่าอันตรายในเรื่องเกลียดชังวิชาตรรกศาสตร์ ไม่มีอะไรที่จะเลวร้ายกับมนุษย์ยิ่งไปกว่านี้ คนที่เกลียดคนมนุษย์มีอยู่ฉันใด คนที่เกลียดเหตุผลก็มีอยู่ฉันนั้น ทั้งสองประเภทนี้เกิดจากเหตุอย่างเดียวกัน คืออวิชชานั้นเอง ที่เกิดการเกลียดคนมนุษย์ก็เพราะไม่รู้จักรธรรมชาติของมนุษย์ และเชื่อในความเป็นมนุษย์มากเกินไป เห็นว่าคนเป็นที่ควรเชื่อถือ คิดว่าเป็นคนซื่อ คนสัตย์ คนน่าไว้วางใจ แต่แล้วก็แสดงออกว่าเป็นคนโกง คนชั่วที่ละเล็กละน้อย บุคคลใดประสบกับเหตุการณ์เช่นนั้นขึ้นบ่อยๆ โดยเฉพาะในกรณีของคนๆ หนึ่ง ซึ่งตนถือว่าเป็นบุคคลอันน่าเชื่อถือที่สุด หรือเป็นเพื่อนอันคุ้นเคยที่สุด แต่แล้วก็ต้องมาวิวาทด้วยบ่อยๆ จนในที่สุดก็เลยเกลียดคนมนุษย์ทั้งหมด เชื่อเสียว่าไม่มีใครมีความดีเหลืออยู่เลย ท่านคงสังเกตเห็นลักษณะเช่นนี้มาบ้างแล้ว

ข้าพเจ้าเคย

ความรู้สึกเช่นนี้เป็นข้อเสียมิใช่หรือ เป็นที่เห็นได้ชัดว่าเขาผู้นั้นพยายามจะติดต่อกับ

มนุษย์โดยไม่รู้ถึงธาตุแท้ของมนุษย์ มิใช่หรือ ถ้ามีความรู้เสียแล้ว ย่อมเข้าใจธาตุแท้ของเรื่อง ว่ามีคนดีบ้าง คนชั่วบ้าง และส่วนนอกนั้นอยู่ในระหว่างกลาง

ข้าพเจ้าถามว่าหมายความว่าอย่างไร

ท่านอาจารย์ตอบว่า ท่านอาจพูดได้ถึงคนเล็กกับคนโต คนที่โตมากกับเล็กมาก ย่อมมีน้อย ในกรณีอื่นถึงที่สุดย่อมเป็นเช่นนั้น ไม่ว่าจะใหญ่หรือเล็ก เร็วหรือช้า สะอาดหรือสกปรก ดำหรือขาว จะเลือกเอาสุนัขหรือมนุษย์ หรืออื่นใดก็ตาม ที่อยู่ในเขตที่สุดนั้นมีน้อย ที่อยู่ในระหว่างกลางมีมากเหลือคณานับ ท่านสังเกตเห็นดังนั้นไหม

ข้าพเจ้าตอบว่าได้เคยสังเกตอยู่

ท่านว่า ในเรื่องแข่งขันกันในทางความซื่อก็เหมือนกัน ที่เร็วที่สุดนั้นย่อมมีน้อยเช่นกัน จริงไหม

ข้าพเจ้าว่าก็เห็นจะเป็นเช่นนั้นจริง ๆ ในเรื่องอย่างนี้ เหตุผลก็เหมือนคนนี้อย่างไรละ ข้าพเจ้าถูกชวนให้พูดมากกว่าที่ตั้งใจไว้เป็นไหน ๆ แต่ข้อที่ควรเปรียบเทียบกันนั้นก็คือคนดี ๆ ซึ่งไม่ชำนาญในทางเหตุผล ย่อมเชื่อว่าข้อโต้แย้งนั้นเป็นจริง ครั้นต่อมาภายหลังก็คิดคาดคะเนไปอย่างผิด ๆ ว่าข้อโต้แย้งนั้นไม่จริง ข้อโต้แย้งอื่น ๆ ก็เหมือนกัน แล้วก็ไม่มี ความเชื่อเหลืออยู่ ท่านก็รู้อยู่แล้วว่า พวกนักโตเถียงนั้นมักคิดกันว่าตนฉลาดที่สุดในโลก และถือว่าตนเท่านั้นที่คิดค้นได้ในชีวิตนี้และในการหาเหตุผล ไม่มีอะไรเที่ยงแท้แน่นอนเลย ทุกสิ่งทุกอย่างก็ดูจะเกี่ยวข้องกับกระแสที่ยุบี่สนั่นเอง^(๑๘) คือไหลขึ้นล่องอยู่ตลอดเวลา ห้ามขณะอยู่นิ่งไม่

ข้าพเจ้าว่าจริงทีเดียว

ท่านอาจารย์จึงว่า เฟโด ถ้าบุคคลพวกนี้ค้นพบบางสิ่งบางอย่าง ว่าเป็นความจริง เป็นความแน่นอน ว่าวิชาหาได้ เขาเหล่านั้นย่อมจะเศร้าใจ เมื่อคนเช่นนั้นค้นพบว่าข้อโต้แย้งบางประการนั้น ที่แรกก็ดูจะเป็นจริงดังเขาว่า แต่แล้วก็หาจริงไม่ แทนที่เขาจะยอมรับผิด ยอมรับว่าตนไม่รู้จักจริง กลับโกรธซึ่ง ไม่ยอมรับผิด อ้างว่าเหตุผลผิดหมด หลังจากนั้นก็ ไม่ยอมรับเหตุผล เกลียดเหตุผล พลิกเหตุผล เลิกสนใจกับสิ่งจะ วิชา หรือความจริงแท้แน่นอน

ข้าพเจ้าตอบว่า นี่เป็นเรื่องเศร้าจริง ๆ

ท่านอาจารย์กล่าวต่อไปว่า

ฉะนั้น ประการแรก เราจึงต้องระวังในเรื่องยอมรับความคิดเห็นเข้าสู่จิตใจของเรา ว่าเหตุผลที่แท้จริงนั้นไม่มี เราควรพูดเพียงว่าเรายังบกพร่องในเรื่องหาเหตุผลที่แท้จริง เราต้องถือตัวเราว่าเป็นมนุษย์ ต้องทำการอย่างดีที่สุด เพื่อให้ได้มาซึ่งเหตุผลอันสมบูรณ์ ท่าน

และคนอื่น ๆ พึ่งคิดไว้ให้มากในการดำเนินชีวิตต่อไป ข้าพเจ้าเองก็ต้องกระทำโดยตรง เพื่อเผชิญกับความตายในไม่ช้าแล้ว แต่ตอนนี้ดูข้าพเจ้าจะปล่อยใจไปอย่างขาดหลักปรัชญา อย่างคนสามัญที่ขาดการศึกษา ท่านก็รู้อยู่แล้วว่าคนทั่วไปที่ไม่ได้รับการศึกษานั้น เมื่อต้องเผชิญกับปัญหาข้อโต้แย้งแล้ว มักไม่เอาใจใส่กับสัจจะ หากจะคิดเอาชนะเป็นที่ตั้ง ข้อแตกต่างระหว่างคนพวกนั้นกับข้าพเจ้า ก็ตรงที่คนประเภทนั้นต้องประสงค์จะให้ผู้ฟังเชื่อว่าที่ตนพูดนั้นจริง แต่ข้าพเจ้าต้องการเพียงให้ตนเองเชื่อ ให้ผู้อื่นเห็นด้วยเป็นแต่ความสำคัญขั้นรองลงไป เห็นไหมว่าข้าพเจ้าเห็นแก่ตัวแค่ไหน ถ้าที่ข้าพเจ้ากล่าวเป็นความจริง การที่ข้าพเจ้าเชื่อตามนั้นย่อมเป็นผลได้ ถึงจะไม่มีอะไรให้เมื่อตายไปแล้ว ข้าพเจ้าก็จะไม่ก่อความเดือดร้อนให้มิตรด้วยการมาเศร้าโศกเสียใจในขณะสุดท้ายเช่นนั้น ความเขลาของข้าพเจ้าก็จะไม่คงตัวอยู่อีกนาน ย่อมจะสูญสิ้นไปด้วย ไม่เกิดโทษภัยอันใดขึ้น ท่านอาจารย์กล่าวต่อไปว่า สิมมิอัสและซีบีสนี่แลคือสภาพของใจข้าพเจ้า ในยามที่จะตอบข้อโต้แย้ง และข้าพเจ้าก็อยากขอร้องให้ท่านคิดถึงสัจจะ อย่มาคิดถึงโสกราตีส ถ้าเห็นว่าข้าพเจ้าพูดจริงจึงเห็นด้วย ถ้าเห็นว่าไม่จริง จงคัดค้านด้วยเหตุผลทุกประการเลยทีเดียว ความกระตือรือร้นของข้าพเจ้าจะลวงทั้งท่านและข้าพเจ้าเองเสียไม่ได้ เพราะข้าพเจ้าไม่ใช่ฝั่ง ย่อมไม่ควรฝากเหล็กในไว้กับท่านก่อนจากไป

ขอให้เราทำการต่อไป ประการแรก ต้องทวนความจำเสียก่อน ถ้าข้าพเจ้าลืมอะไรไปก็ขอให้ทักท้วงด้วย ถ้าข้าพเจ้าจำไม่ผิด ดูสิมมิอัสจะสงสัยและกล่าวเกรงไปในเรื่องจิตว่าแม้จะมีส่วนคล้ายเทพยิ่งกว่าและวิเศษกว่ากาย แต่ก็น่าจะทำลายหายสูญไปก่อน เพราะขึ้นอยู่กับธรรมชาติแห่งความผสมกลมกลืนกัน ในส่วนซีบีสนั้นยอมรับว่าจิตคงทนกว่ากาย เมื่อทำให้กายแตกสลายไปหลายร่างแล้ว ก็ย่อมดับสิ้นลงบ้างเมื่อคราวละร่างไปครั้งที่สุด นี่แหละคือความตายชนิดที่จิตสูญและร่างก็ค่อย ๆ ถูกทำลายลง นี่คือนิยามอันควรได้รับพิจารณา ใช่หรือไม่ สิมมิอัสและซีบีส

ทั้งสองเห็นพ้องต้องด้วยกัน

ท่านอาจารย์จึงว่า ท่านไม่เห็นด้วยกับเหตุผลนั้น ๆ ทั้งหมด หรือคัดค้านจำเพาะบางเหตุผลเท่านั้น

บางเหตุผลเท่านั้น

ในข้อที่ว่า การเรียนเป็นเพียงการระลึกได้นั้น ท่านเห็นด้วยไหม ถ้าเห็นด้วย ก็ย่อมหมายความว่า มีจิตอยู่ก่อนมาถูกกุ่มขังอยู่ในร่าง

ซีบีสว่า ตอนนั้นข้าพเจ้าเห็นด้วยอย่างนิยมชมชื่น ถึงตอนนี้ก็ยังเชื่อมั่นคงยิ่งกว่าเหตุผลอื่น ๆ

สิมมีอัสว่า ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนเขา ข้าพเจ้าจะแปลกใจมากถ้าคิดต่างไปจากนี้

โสกราตีสจึงว่า มิตรชาวที่ปลื้มของข้าพเจ้า ท่านต้องคิดเห็นต่างไปจากนี้แน่ ถ้าท่านยืนยัน
มติที่ว่าความผสมผสานเป็นสิ่งซึ่งปรุงแต่งขึ้น และว่าจิตคือสิ่งซึ่งผสมผสานขึ้นจากธาตุ
ต่าง ๆ ดุจสายพินที่ซึ่งขึ้นกับร่าง ท่านจะรับข้อความของตัวท่านเองได้อย่างไร ว่าความ
ผสมผสานอันปรุงแต่งขึ้นนี้มีอยู่ก่อนมีสิ่งซึ่งจะรวมกันเป็นร่างขึ้น

สิมมีอัสตอบว่า เสียด้วยซี โสกราตีส

แต่ท่านก็ว่ามีจิตอยู่ก่อนเข้ามาสู่รูปและกายมนุษย์ ประกอบขึ้นจากสิ่งซึ่งยังไม่มีส่วน
นั้นหรือ ความผสมผสานจะเหมือนกับจิตดังที่ท่านเสนอนั้นไม่ได้ดอก พินและสายกับ
เสียงรวมกันเป็นเพียงเสียงอันไม่เสนาะ เสียงอันประสานสอดคล้องนั้นเกิดหลังที่สุด
แต่สูญสิ้นไปก่อนอันหมด ท่านจะเอาทฤษฎีในเรื่องนี้ไปสอดคล้องกับจิตได้อย่างไร

สิมมีอัสตอบว่า เกือบไม่ได้เลย

แต่เรื่องเกี่ยวกับความสอดคล้องเช่นนี้ ควรจะสอดคล้องเข้าได้กับเหตุผลของเขา

สิมมีอัสตอบว่า ควรอยู่นะ

แต่ก็ไม่มี ในเรื่องทั้งสองนั้น ข้อหนึ่งว่าวิชาคือการระลึกได้ อีกข้อหนึ่งว่าจิตคือความ
ผสมผสานสอดคล้อง ท่านจะเลือกเอาทางไหน

สิมมีอัสตอบว่าข้าพเจ้ามีความเชื่อมั่นหนักไปในทางข้อแรก โสกราตีส เพราะแสดงให้เห็น
ข้าพเจ้าเห็นชัดมาแล้ว ในส่วนข้อหลังนี้ยังมิได้แสดงให้เห็นประจักษ์เลย เพียงแต่ว่า
พินมีและน่าจะเป็นไปได้เท่านั้น และก็มิคนเชื่ออยู่มาก ข้าพเจ้ารู้สึกได้ว่าข้อโต้แย้งอัน
อาศัยซึ่งอาจเป็นไปได้นั้น ลวงเราได้ ถ้าเราไม่ระวัง จะลวงเราได้มาก เช่นในวิชา
เรขาคณิตและอื่น ๆ แต่ในส่วนทฤษฎีที่ว่าด้วยการระลึกได้และวิชาความรู้นั้น อาศัย
หลักฐานและเหตุผลมั่นคงดี เพราะเรายอมรับแล้วว่าก่อนเข้าสู่ร่าง จิตคงสภาวะอยู่ได้
โดยสมบูรณ์ เพียงอาศัยส่วนสำคัญแห่งตนเท่านั้น เมื่อข้าพเจ้ารับตามคำสรุปดังนี้แล
มีเหตุผลพอเพียงเช่นนี้แล้ว ข้าพเจ้าย่อมต้องเลิกโต้แย้งต่อไป ปล่อยให้คนอื่นที่อยาก
จะเถียงในเรื่องที่ว่าจิตคือสิ่งซึ่งผสมผสานกันขึ้น

การพิจารณาทางอื่นยังมีอยู่อีก สิมมีอัส ท่านคิดใหม่ว่าสิ่งซึ่งผสมผสานหรือสิ่งซึ่งปรุง
แต่งขึ้นนั้น จะอยู่ได้ในภาวะอื่นนอกไปจากธาตุต่าง ๆ ที่ปรุงแต่งตนขึ้นมา

ไม่ได้

จะมีคุณภาพในทางกระทำหรือถูกกระทำ นอกเหนือไปจากธาตุที่มีอยู่ก็ไม่ได้
เห็นด้วย

จึงอาจกล่าวได้ว่า ความผสมผสานนั้นอาจไม่นำธาตุหรือส่วนต่างๆ ที่ปรุงแต่งตนขึ้น เพียงแต่ตามไปเท่านั้น

เห็นด้วย

ความผสมผสานจะเคลื่อนที่ จะมีเสียง หรือคุณสมบัติอื่นใดที่ขัดแย้งกับส่วนต่างๆ แห่งตน ก็ไม่ได้

เป็นเช่นนั้นไม่ได้

ความผสมผสานกันนั้น ขึ้นอยู่กับธรรมชาติแห่งธาตุที่ผสมผสานกันนั่นเอง

ข้าพเจ้าไม่เข้าใจท่าน

ถ้าความผสมผสานกันมีระดับให้ดีขึ้นสูงขึ้นได้ ก็ย่อมมีการผสมผสานที่ดีขึ้นและสูงขึ้น ถ้ามลดลง ก็มีการผสมผสานที่ย่ำแย่ลง หรือต่ำลง

ใช่

ในส่วนจิตนั้นระดับขีดขั้นเช่นนั้นใหม่ หรือจิตดวงหนึ่งมีระดับอยู่ชั้นแล้วหรือชั้นดีกว่า ความเป็นจิตของอีกดวงหนึ่ง

หาไม่ได้

แต่เราก็กล่าวว่าจิตสองดวงนั้น ดวงหนึ่งฉลาดดีและมีคุณ อีกดวงหนึ่งโง่ซั่ว และเป็น

โทษ เช่นนี้มีใช่หรือ

ใช่

คนที่ว่าจิตเป็นสิ่งที่ผสมผสานกันขึ้นระหว่างความดีกับความชั่ว เขาจะจำได้ใหม่ว่าคือ ความผสมผสาน ตรงกับความขัดแย้ง จิตของคนดีผสมผสานกันดี เมื่อจิตเกิดจากสิ่งซึ่งผสมผสานอยู่แล้ว ก็เลยผสมกับความดีได้ง่าย ส่วนจิตชั่วก็ย่อมผสมผสานเข้าไม่ได้ เพราะไม่มีความผสมผสานอยู่ในตัว สิมมิลัสตอบว่า ข้าพเจ้าบอกไม่ได้ดอก แต่เข้าใจว่าคนที่ย่ำแย่จิตเกิดจากสิ่งอันผสมผสานกันขึ้น ย่อมจะต้องกล่าวไปในทำนองนี้

เรายอมรับแล้วว่า จิตดวงหนึ่งจะเป็นจิตยิ่งไปกว่าอีกดวงหนึ่งไม่ได้ เช่นเดียวกับความผสมผสาน จะผสมผสานให้ยิ่งขึ้นหรือหย่อนลงมิได้ จะให้สูงขึ้นหรือต่ำลงก็มิได้เช่นกัน

จริง

สิ่งซึ่งใกล้เคียงกับความผสมผสาน เพราะยิ่งขึ้นหรือหย่อนลงนั้น หาใช่ผสมผสานยิ่งขึ้นหรือหย่อนลงไม่

จริงทีเดียว

สิ่งซึ่งผสมผสานขึ้นอย่างไม่ยิ่งไม่หย่อน ย่อมผสมผสานอย่างไม่ยิ่งไม่หย่อน คือผสมผสานอย่างเท่ากันพอดีนั่นเอง

ใช่ คือผสมผสานเท่ากัน

จิตก็มีได้มีความเป็นจิตยิ่งหย่อนกว่ากัน จึงไม่ผสมผสานยิ่งหย่อนกว่ากันแน่นอน

จะเป็นการขัดแย้งหรือผสมผสานก็ตาม จะมียิ่งหย่อนกว่ามิได้

ไม่ได้แน่

ก็โดยที่ไม่มีมีความผสมผสานหรือความขัดแย้งยิ่งกว่าหรือหย่อนกว่า จิตย่อมมีความดีความชั่วยิ่งกว่ากันและกันมิได้ ถ้าถือเอาว่าความชั่วคือความขัดแย้ง ความดีคือความผสมผสาน

ใช่แล้ว

สิมมิอัส หรือจะพูดให้ถูกต้องยิ่งขึ้น ถ้าจิตเป็นความผสมผสาน ก็จะมีมีความชั่วมิได้ เพราะความผสมผสานนั้น ถ้าจะเป็นเช่นนั้นโดยสมบูรณ์จะมีอะไรมาขัดแย้งไม่ได้

ไม่ได้

ถ้าจิตเป็นจิตที่แท้ก็มีความชั่วไม่ได้

จะมีได้อย่างไร ถ้าถือตามข้อโต้แย้งนี้

ถ้าเช่นนั้น จิตก็ต้องมีธรรมชาติเสมอกันหมด จิตของสัตว์มีชีวิตทั้งมวลจะต้องดีเท่ากันหมด

ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับท่าน โสกราตีส

ท่านคิดเห็นใหม่ว่า จะเป็นไปได้จริงเช่นนั้น แต่นี่ก็คือผลได้ อันถือว่าจิตคือความผสมผสานสอดคล้องกัน

เป็นจริงไม่ได้โดย

มีใครใหม่ ที่ครอบครองธาตุทั้งหลายของธรรมชาติมนุษย์ นอกไปจากจิตโดยเฉพาะ จิตของบัณฑิต ทำนุรู้จักอะไรบ้างใหม่

ไม่ทราบเลย

ถ้าจิตนั้นเห็นพ้องต้องกับกาย หรือขัดแย้งกับกาย เป็นต้นว่า เมื่อกายหิว หรือกระหาย จิตจะขมิให้ดื่ม น้ำ ไม่เสพอาหาร ก็ได้ มิใช่หรือ นี่เป็นเพียงอุทาหรณ์เดียว มีอยู่ตั้งหมื่นตัวอย่างที่จิตคัดค้านกายเช่นนั้น

จริงที่เดียว

แต่เมื่อเรายอมรับแล้วว่า จิตผสมผสานอยู่กับกาย ย่อมจะขัดแย้งไม่ได้ ทั้งในกรณีเคร่งเครียด พักผ่อนแลสุดลมหายใจ ตลอดจนการกระทำอื่น ๆ ของสายพินอันก่อให้เกิดจิตขึ้น จิตได้แต่ตาม นำไม่ได้เลย

ต้องเป็นเช่นนั้น

แต่แล้วเราก็ค้นได้ว่า จิตทำการอย่างตรงกันข้าม คือนำธาตุอันถือกันว่าตนได้รับการปรุงแต่งมาจากนั้น มักคัดค้านขัดขืนร่างกายในกรณีต่างๆ อยู่เกือบตลอดชีวิต บางครั้งก็รุนแรง เช่น เวลาเข้ากรอบบังคับแห่งการกีฬา และเวลารับประทานยา บางครั้งก็สุขภาพ บัดเดี๋ยวขู บัดเดี๋ยวยอ ตามกิเลสตัณหา ภยากติ ดังหนึ่งพูดกับสิ่งซึ่งมิใช่ตนเอง ดังเช่นในเรื่อง โดคิสถีส ที่ไฮเมอร์ ให้โอดิสซีสพูดว่า

เขาตอก และปลอบใจว่า ใจเอ๋ยใจ อดทนไว้ สุขเคยทนมายิ่งกว่านี้

ท่านคิดว่าไฮเมอร์แต่งถ้อยคำทั้งนี้ ด้วยจินตนาการว่าจิตเป็นความผสมผสาน อันจะถูกความพอใจแห่งร่างกายนำไปได้กระนั้นหรือ แท้ที่จริงท่านย่อมว่าธรรมชาติของจิตย่อมนำร่างและเป็นนายร่าง จิตสูงส่งยิ่งกว่าความผสมผสานใดๆ สิ้น มิใช่หรือ

ใช่แล้ว โสกราตีส ข้าพเจ้าก็คิดเช่นนั้น

ท่านผู้เป็นมิตร ด้วยเหตุฉะนั้น เราจึงกล่าวไม่ได้ว่า จิตคือความผสมผสาน เพราะจะเป็นการขัดต่อคำของท่านครูเทพไฮเมอร์ และขัดขืนคำของเราเอง

จริงทีเดียว

โสกราตีสกล่าวว่า พอที่สำหรับฮาโมเนีย^(๑๙) เทพีแห่งความผสมผสานของชาวที่ปส์ ดูเจ้าแม่จะกรุณาลดตัวลงยอมแพ้อแก่เราแล้ว แต่ซีบีส ข้าพเจ้าจะพูดกับแคดมัส สามีของเจ้าแม่ว่ากระไรดี จึงจะทำสัญญาสงบศึกกันได้ ซีบีสตอบว่า ท่านย่อมจะหาทางได้ อยู่เอง ท่านได้ได้กับฮาโมเนียชนิดที่ข้าพเจ้าไม่ได้คาดฝันเลยว่าจะเป็นไปได้เช่นนั้น เพราะเมื่อสมิมือสปรารภถึงข้อขัดข้องนั้น ข้าพเจ้ามองไม่เห็นทางที่จะแก้คำของเขาได้ตก ข้าพเจ้าจึงแปลกใจมากที่ข้อโต้แย้งของเขาหาหนทางต่อคำของท่านได้ไม่ ตอนนั้น ข้าพเจ้าจะไม่แปลกใจอีกเลย ถ้าคำตอบได้ของแคดมัสจะต้องลงเอยเช่นเดียวกัน

โสกราตีสตอบว่า ท่านผู้เป็นมิตร เราจะคุยโวไม่ได้เป็นอันขาด เพราะดวงตาแห่งความชั่วอาจมีเงาอำพรางที่ข้าพเจ้าจะพูดให้เคล็ดหนีไปสิ้น ปล่อยให้ท่านเบื้องบนท่านยกย่องดีกว่า เราได้แต่ทำตามแบบไฮเมอร์ ดูสิว่าข้อโต้แย้งของฝ่ายตรงกันข้ามฟังขึ้นหรือไม่ หัวข้อสำคัญๆ อยู่ที่ว่า ท่านต้องการคำพิสูจน์ว่าจิตเป็นอมตะไม่สูญสลายไป ท่านเห็นว่าบัณฑิตผู้เชื่อมั่นในความตายนั้นอวดโอ้และเชื่ออย่างไรเขลา ตนจะดีในโลกหนี้ยิ่งกว่าคนทั้งหลายในโลกนี้ นอกจากนี้ท่านยังว่าการแสดงถึงความสูงส่งและมั่นคงของจิต ตลอดจนสภาวะของจิตก่อนถือรูปกำเนิดเป็นคนนั้น ก็มีได้ส่วว่าจิตจะต้องเป็นอมตะ

ยอมไม่ได้ว่าจิตอยู่ได้ยืนนาน รู้ได้มาก่อน และเคยทำการมาก่อนในอดีตชาติ แต่ที่เป็นเช่นนั้นมิได้หมายความว่าจิตเป็นอมตะ การที่เข้ามาสิงสถิตอยู่ในกายมนุษย์ อาจหมายถึงความเป็นโชคชนิดหนึ่งก็ได้ ซึ่งเท่ากับว่าเริ่มสลายตัวลง และเมื่อใช้ชีวิตนี้หมดลงแล้ว ก็อาจสิ้นสุดไปกับสิ่งซึ่งเรียกว่าความตาย ท่านว่าจิตจะเข้ามาสู่ร่างครั้งหนึ่งหรือหลายๆ ครั้งนั้นไม่สำคัญ เพราะไม่ลดความกลัวของแต่ละคนลงได้เลย คนที่ยังมีสติสัมปชัญญะอยู่ ย่อมมีความกลัว ในเมื่อตนไม่รู้พอที่จะอธิบายได้ถึงความเป็นอมตะแห่งจิต ข้าพเจ้าเข้าใจว่านี่คือเหตุผลของท่านหรือมิใช่ ซีบีส ข้าพเจ้าอยากฟังมติของท่านก่อน ดูสิว่าข้าพเจ้าจะอะไรไปบ้างหรือไม่ ถ้าท่านประสงค์จะตัดหรือเติมตรงไหน ก็เชิญได้เลย ซีบีสกล่าวว่า เท่าที่ข้าพเจ้าเห็นอยู่ในบัดนี้ ไม่มีอะไรจะเสริมหรือจะตัดอีกแล้ว ท่านพูดตรงตามความของข้าพเจ้าทุกประการ

โสกราตีสพักอยู่ครู่ ดูจะนิ่งนึกตรึกตรองอยู่นาน และแล้วพูดว่า ซีบีส ปัญหาของท่านนั้นสำคัญมาก กินความตลอดทั้งธรรมชาติแห่งการคลี่คลายขยายตัวและความเสื่อมสูญในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าอยากเล่าสิ่งซึ่งเคยประสบพบเห็นให้ท่านทราบ ถ้อยคำตรงไหนที่ข้าพเจ้ากล่าว หากจะแก้ไขข้อขัดข้องให้ท่านแล้วไซ้ ก็ขอได้นำไปใช้ให้เป็นประโยชน์เถิด

ซีบีสกล่าวว่า ข้าพเจ้าจะยินดีมาก หากได้ฟังเรื่องของท่าน โสกราตีสจึงว่า ถ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าจะเล่าให้ท่านฟัง ซีบีส เมื่อข้าพเจ้ายังเยาว์ ข้าพเจ้าใฝ่ใจมากในแขนงแห่งวิชาปรัชญา ซึ่งว่าด้วยธรรมชาติศาสตร์เพื่อรู้ที่มาของสรรพสิ่ง สิ่งหนึ่งเป็นมาอย่างไร เป็นอยู่อย่างไร และสูญสิ้นไปอย่างไร นี้ดูจะเป็นที่ข้าพเจ้าปรารถนาจะใคร่รู้ ข้าพเจ้ามักกับคิดถึงปัญหาเช่นนั้น ว่าความร้อนความเย็นก่อให้เกิดการเจริญเติบโตแห่งสัตว์ดั่งที่กล่าวกัน กระนั้นหรือ เราคิดได้ก็เพราะอาศัยเลือด หรือธาตุลมธาตุไฟในตัวอย่างไหนกันแน่ หรือไม่ได้อาศัยพวกนี้เลย เพียงแต่สมองติดต่อกับประสาท จักขุประสาทและขานประสาท สิ่งเหล่านี้แหละที่ก่อให้เกิดความจำและความคิดเห็นแล้วจึงเกิดวิชาภายหลัง และแล้วข้าพเจ้าก็พิจารณาดูว่า อินทรีย์เหล่านี้สูญสิ้นไปอย่างไรตลอดจนศึกษาถึงเหตุการณ์ของฟ้าดิน ในที่สุดข้าพเจ้าก็สรุปลงได้ว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้เหมาะสมสำหรับการค้นคว้าหาความรู้แบบนี้ ข้าพเจ้าจะแสดงให้เห็นชัดว่าข้าพเจ้าหมายถึงอะไร กล่าวคือ ข้าพเจ้าเคยเข้าใจบางสิ่งอย่างชัดแจ้ง ทั้งตัวเองและคนอื่นก็เช่นนั้น แต่ยังคงคิดค้นก็ยังเห็นว่าที่ตนเคยนึกว่ารู้นั้น หารู้จริงไม่ โดยเฉพาะในเรื่องต้นกำเนิดแห่งความเติบโตของมนุษย์โลก เดิมข้าพเจ้าคิดว่าภารกิจการต้มเป็นเหตุ อาหารที่เราบริโภคเข้าไป ที่เป็นเนื้อไปเพิ่มเนื้อ ที่เป็นกระดูกไปเพิ่มกระดูก ส่วนอื่นๆ ของร่างกายก็ได้รับการทำนุบำรุงจากอาหารต่างๆ ชนิดเดียวกันตามส่วน เดิมร่างเล็กก็กลายเป็นร่างใหญ่ คนเล็กเป็นคนโตก็เพราะเหตุนี้ เดิมข้าพเจ้าคิดเห็นไปในรูปนี้ก็ดูสมเหตุสมผลดีมิใช่หรือ หรือท่านว่าอย่างไร

ซีบีสว่า ข้าพเจ้าก็เห็นเช่นนั้น

ขอให้พิจารณาต่อไปอีกหน่อย ข้าพเจ้าเคยนึกมันใจมาแล้ว เวลาเห็นคนสูงยืนข้างคนเตี้ย เห็นว่าสูงกว่าแต่ไหลไปถึงศีรษะ และมีตัวหนึ่งใหญ่กว่าอีกตัวหนึ่ง ก็โดยที่เห็นศีรษะพ้นออกมา จะพูดให้ชัดยิ่งขึ้น ก็คือข้าพเจ้าเคยคิดว่า เลขสิบมากกว่าเลขแปด เพราะเพิ่มจำนวนขึ้นอีกสองปริมาตร สองย่อมเป็นทวีคูณของปริมาตรเดียว

ซึ่งมีคำถามว่า เดียวนี้ท่านคิดอย่างไรเล่า

ขอสุวรรณคดีโปรดเถิด เวลานี้ข้าพเจ้ามิได้นึกว่ารู้เหตุที่มาของสิ่งเหล่านี้เลย บัดนี้ข้าพเจ้าไม่กล้ากล่าวแต่เพียงว่า หนึ่งบวกหนึ่งเป็นสองนั้น จำนวนหนึ่งที่มาเพิ่มขึ้นใหม่ทำให้เป็นสอง หรือจำนวนหนึ่งเดิมที่ถูกเพิ่มทำให้เป็นสอง หรือทั้งหนึ่งเดิมกับหนึ่งใหม่รวมกันเข้า ต่างก็มีส่วนทำให้เป็นสอง ข้าพเจ้าเห็นว่าแปลกประหลาดมาก ที่เมื่อจำนวนเลขหนึ่งแต่ละหน่วย เมื่อแยกกันอยู่ต่างก็เป็นเพียงหนึ่ง หากได้กลายเป็นสองไม่แต่เมื่อนำเข้ามาใกล้กัน ความที่อยู่ใกล้กันหรือพบปะกันนั่นเอง ก็ก่อให้เกิดกลายเป็นเลขสองขึ้น ในทางแบ่งแยกก็เช่นกัน เมื่อหารหนึ่งออกก็กลายเป็นสอง การที่แบ่งให้เป็นสองนั้น คือการกระทำอันตรงกันข้ามกับวิธีแรกกระนั้นหรือ ถ้าเช่นนั้น วิธีแรกก็คือการเอาเข้าใกล้ รวมเข้ามา แต่บัดนี้คือการออกห่าง แยกออกไว้ ในทางรวมกันเข้าให้เป็นหนึ่งเดียว ข้าพเจ้าก็ไม่เข้าใจ กล่าวโดยย่อก็คือ วิธีการค้นคว้าหาความจริงของข้าพเจ้านั้น ไม่บังเกิดผลให้ทราบได้ว่า สิ่งหนึ่งใดเกิดมาอย่างไร ดับไปอย่างไร และคงอยู่ได้อย่างไร ด้วยเหตุฉะนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่รับวิธีการของตนเอง อันเต็มไปด้วยความยุ่งยากอลวน

อยู่มาวันหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ยืมคนอ่านหนังสือของอนักชาโกรัส^(๒๐) ว่าใจเป็นประธานเป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง ข้าพเจ้ายินดีที่ได้ทราบมตินี้ เพราะน่านิยมชมชอบมาก ข้าพเจ้าจึงนึกในใจว่าถ้าใจเป็นต้นเหตุ ย่อมจะก่อเหตุให้เป็นไปในทางที่ดี ย่อมจะทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในสถานะอันเหมาะสม ข้าพเจ้าคิดว่าถ้าใครอยากรู้ต้นตอของการคลี่คลายขยายตัว การแตกทำลาย หรือการดำรงอยู่ของสิ่งหนึ่งสิ่งใด เขาควรสืบสวนดูถึงสิ่งซึ่งดีที่สุดในสิ่งนั้นควรจะเป็น ควรกระทำ หรือควรถูกระทำ ว่านอกจากนี้มิใหม่โดยนัยนี้ มนุษย์พึงพิจารณาเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น ไม่ว่าจะเพื่อตนเองหรืออื่นใดก็ตาม คือพึงพิจารณาถึงจำเพาะแต่สิ่งซึ่งดีที่สุดในความดีอันสูงสุด แม้ว่ามันจำเป็นต้องส่อให้รู้ถึงความเลวด้วย เหตุนี้ก็เพราะทั้งสองขึ้นอยู่กับความรู้อยู่ด้วยกัน

ข้าพเจ้ายินดีที่คิดว่าได้อนักชาโกรัสเป็นอาจารย์ สอนให้ทราบถึงต้นสายปลายเหตุของสิ่งต่าง ๆ อันข้าพเจ้าต้องการทราบ และข้าพเจ้าก็คิดว่าคงจะได้รับทราบเป็นประการแรกว่าโลกกลมหรือแบน ถ้าอย่างไหนเป็นจริง ท่านผู้นั้นก็คงจะอธิบายต่อไป ถึงเหตุและความจำเป็นที่จะต้องเป็นเช่นนั้น ต่อจากนั้นก็คงสอนให้ข้าพเจ้าได้ทราบถึงธรรมชาติของความดีเลิศ ถ้าหากท่านผู้นั้นจะกล่าวว่าโลกอยู่ตรงกลาง และอธิบายต่อไปว่า ย่อมเป็นการดีที่สุดแล้วที่จะอยู่ตรงนั้น ข้าพเจ้าก็ย่อมจะพอใจกับคำอธิบายนั้น ไม่ต้อง

การทราบเหตุที่มาก่อนอีก ข้าพเจ้าคิดในใจว่าหลังจากนั้นข้าพเจ้าจะถามท่านต่อ ไปถึง ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดาวต่างๆ ท่านก็ย่อมจะอธิบายอัตราส่วนความเร็ว ความ เคลื่อนย้ายของดาวนั้นๆ ตลอดจนการหมุนเวียนและสถานะต่างๆ ทั้งที่กระทำและ ถูกกระทำ ว่าต่างก็เป็นไปอย่างดีที่สุด เมื่อท่านผู้หนึ่งกล่าวว่าใจเป็นต้นเหตุของสรรพสิ่ง ข้าพเจ้าไม่คิดว่าท่านจะอธิบายไปเป็นอื่น นอกจากจะว่า ที่เป็นเช่นนั้นก็เพื่อที่จะเป็น ไปอย่างดีที่สุด ข้าพเจ้าคิดว่าการหาต้นสายปลายเหตุแห่งของแต่ละสิ่ง และของอัน รวมกันนั้น ท่านผู้นี้ย่อมอธิบายให้ข้าพเจ้าทราบต่อไปถึงสิ่งซึ่งดีที่สุดสำหรับแต่ละอย่าง และความดีของทุกอย่างนั้นเป็นไฉน ข้าพเจ้าตั้งความหวังไว้มาก จักไม่ยอมขายความ หวังนี้ ไม่ว่าจะด้วยเงินตราเท่าไรก็ตาม ข้าพเจ้าหาหนังสือมาอ่านโดยเร็ว อย่างกระตือ รือร้น เพื่อที่จะรู้ถึงความดีความชั่ว

ท่านผู้เป็นมิตร ข้าพเจ้าช่างหวังอะไรไว้เช่นนั้น และก็ช่างผิดหวังอะไรเช่นนั้น ยิ่งอ่านต่อไป ก็ยิ่งเห็นว่าท่านบัณฑิตของข้าพเจ้ามิได้พูดถึงใจ หรือหลักเกณฑ์แห่งต้น สายปลายเหตุอะไรเลย หากอธิบายถึงอากาศ อวกาศ น้ำ และของนอกร่องนอกรอย ต่างๆ ข้าพเจ้าอาจเปรียบได้ตั้งหนึ่งว่าท่านผู้นี้เริ่มตั้งทฤษฎีขึ้นมา ใจเป็นต้นเหตุแห่ง การกระทำของโสกราตีส แต่พอถึงคราวอธิบายเหตุแห่งการกระทำทั้งหลายของข้าพเจ้า โดยละเอียด กลับพูดว่าที่ข้าพเจ้านั่งอยู่นี้ เพราะร่างกายของข้าพเจ้าประกอบไปด้วย กระดูกและเอ็น และย่อมกล่าวต่อไปว่า กระดูกนั้นแข็งมีข้อต่อซึ่งแบ่งออกเป็นท่อนๆ ส่วนเอ็นนั้นก็ยืดหยุ่นได้ ปกคลุมกระดูกอยู่ด้วยกันกับเนื้อและหนัง อันหุ้มอยู่โดยรอบ ที่กระดูกเคลื่อนไหวได้ก็เพราะกล้ามเนื้อยึดหรือหด ข้าพเจ้าจึงขอแขนงขอขาได้ เป็น เหตุให้ข้าพเจ้าสามารถนั่งคู้ยู่ได้เช่นนั้น นี่แหละคือวิธีที่ท่านผู้นั้นย่อมจะอธิบายและกั จะเป็นไปโดยทำนองนี้ เมื่ออธิบายถึงการที่ข้าพเจ้าพูดอยู่กับท่าน ท่านผู้นั้นย่อมอธิบาย ถึงเสียง ถึงอากาศ และการไต่ยีน ท่านผู้นั้นย่อมหาเหตุอื่น ๆ เรือนพันมาอธิบายให้ได้ เช่นนี้ โดยลืมนเสียสนิทที่จะกล่าวถึงเหตุที่แท้จริง เหตุที่แท้จริงนี้แหละ ที่ก่อให้เกิดชาว เอเทินเห็นควรลงโทษข้าพเจ้า และที่ข้าพเจ้าเห็นเป็นการเหมาะสมที่ยังคงอยู่ที่นี้ ยอมรับโทษทัณฑ์อันเขาคัดสิน ทั้งนี้ก็เพราะข้าพเจ้าออกจะคิดไปว่า ถ้าลำพังเอ็นและ กระดูกแล้ว ก็คงหนีไปเมการาและโบอีโอเตียเสียนานแล้ว ถ้าอวัยวะส่วนนั้นเคลื่อน ย้ายได้เองตามที่เห็นว่าดีที่สุด โดยที่ข้าพเจ้ามิได้คิดดีกว่าหรือสูงกว่า ก็คงหลบหนีไป เสียแล้ว ไม่ยอมมารับการลงโทษที่รัฐพิพากษาดังนี้ดอก

ดูจะงงกันมากถึงต้นสายปลายเหตุและสถานะในเรื่องเช่นนั้น จริงอยู่ ถ้าปราศจากกระดูก เอ็น และอวัยวะอื่นๆ ในร่างกาย ข้าพเจ้าก็จะทำการมิได้ตามปรารถนา แต่ที่มาหาว่า ข้าพเจ้าทำอะไรได้นั้น เพราะอวัยวะเหล่านี้เป็นเหตุ ใจทำการได้ก็โดยวิธีเช่นนั้น มิใช่ เพราะเลือกทำอย่างดีที่สุด นี่นับว่าพูดพล่อยๆ อย่างขาดการพินิจพิจารณา ช่างไม่รู้จัก แยกเหตุออกจากสถานะความเป็นไปเสียเลย คนส่วนมากยังอยู่ในที่มืด ยังเข้าใจผิด ยัง พุดผิดอยู่นั่นเอง ดั่งที่นักปราชญ์คนหนึ่งกล่าวว่า โลกนี้อยู่ใต้ฟ้า มีลมพัดอยู่โดยรอบ

อีกผู้หนึ่งกล่าวว่า อากาศพุงโลกไว้ให้ลอยอยู่ มิได้คิดถึงอำนาจเลย อำนาจที่จัดสรรให้ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปอย่างดีที่สุด ช่างไม่ค้นหากำลังอันเหนือกว่าเสียเลย มัวไปคิดว่าโลกยังมีแอตลาส^(๒๑) อยู่อีกคนหนึ่ง ซึ่งแข็งแรงกว่าและคงทนกว่าความดี ย่อมรวมสรรพสิ่งไว้ได้ ช่างไม่คิดกันเลยว่า ความดีย่อมมีอำนาจที่จะควบคุมแลรวบรวมสรรพสิ่ง หลักเช่นนี้แหละที่ข้าพเจ้าต้องประสงค์จะรู้ หากจะมีใครสอนให้ข้าพเจ้าได้ แต่โดยที่ข้าพเจ้าเองยังค้นไม่พบ และก็เรียนไม่ได้จากใคร ข้าพเจ้าจะเล่าให้ท่านทราบถึงการค้นคว้าขั้นต่อไป ท่านอยากฟังไหม ซีบีส

อยากฟังมากทีเดียว

โสกราตีสกล่าวต่อไปว่า เมื่อข้าพเจ้าค้นคว้ามาอย่างไรผลเช่นนั้น ข้าพเจ้าจึงดำริว่าแต่ขั้นต่อไปต้องระวัง อย่าให้ตาที่ใจต้องสูญเสียไป ดั่งที่ประชาชนมักทำลายตาที่ร้างเสียด้วยการเพ้ามองจ้องสุริยุปราคา จะแก้ไขได้ก็ต่อเมื่อระมัดระวังดูเพียงแต่เงาในน้ำหรือใช้วิธีอื่นๆ ท่านเองนี้ ในกรณีข้าพเจ้านั้นข้าพเจ้าเกรงไปว่าจิตของข้าพเจ้าคงจกมีติดลงหมด หากข้าพเจ้าจะใช้ตามอง และใช้ประสาทต่างๆ ช่วยให้เกิดความเข้าใจด้วยเหตุฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงหาทางออกโดยอาศัยทฤษฎี ใช้ทฤษฎีค้นคว้าหาสัจจะแห่งสรรพสิ่ง ข้าพเจ้ายอมรับว่าวิธีเช่นนี้มีใช้วิธีอื่นไปบุลย์ เพราะข้าพเจ้ายอมรับว่าผู้ที่พิจารณาสภาวะต่างๆ โดยอาศัยเพียงการนิยามคำเท่านั้น ก็เสมือนเห็นแสงสลัวๆ ที่เล็ดลอดผ่านกระจกฝ้า ดูเดียวกับผู้ที่พิจารณาสภาวะต่างๆ ด้วยการสังเกตปรากฏการณ์นั่นเอง แต่ข้าพเจ้าก็ใช้วิธีนี้ ขึ้นแรกข้าพเจ้านิยามคำ ซึ่งเห็นว่าเหมาะสมที่สุดและถือเอาอะไรก็ตามที่เข้าอยู่ในข่ายแห่งคำนิยามนั้นว่าเป็นจริง ว่าเป็นเหตุที่มาและอื่นๆ ด้วย ที่อยู่นอกขอบเขต ข้าพเจ้าถือว่าไม่เป็นจริง ตรงนี้ข้าพเจ้าก็อยากอธิบายเพิ่มเติมให้ชัดยิ่งขึ้น ด้วยข้าพเจ้าไม่คิดว่าท่านเข้าใจข้าพเจ้าพอ

ซีบีสตอบว่าจริงทีเดียว ข้าพเจ้าก็ยังไม่ว้าว้าว

ที่ข้าพเจ้าจะพูดให้ท่านฟังนี้ ไม่มีอะไรใหม่ดอก เพียงแต่จะย้ำข้อสนทนาที่ข้าพเจ้าเคยกล่าวอยู่เสมอๆ ทั่วไปทุกแห่งหนในโอกาสต่างๆ ข้าพเจ้าเพียงต้องการจะแสดงให้ท่านเห็น ถึงเหตุผล อันอยู่ในสมอของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจำต้องกลับไปยังถ้อยคำอันเป็นที่รู้จักกันดี คือประการแรกต้องถือเอาเสียก่อนว่ามีความงามอย่างสูงสุด ความดีอย่างสูงสุด และความยิ่งใหญ่อย่างสูงสุด และอื่นๆ ท่านเองนี้ ถ้ารับข้อนี้ได้ ข้าพเจ้าก็หวังได้ที่จะแสดงธรรมชาติของเหตุต่างๆ ตลอดจนพิสูจน์ได้ถึงความงามแห่งจิต

ซีบีสตอบว่า เข็ญเริ่มพิสูจน์เกิด ข้าพเจ้ายอมรับได้ในเรื่องนี้

ถ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าก็อยากทราบ ว่า ท่านจะเห็นด้วยกับข้าพเจ้าไหมในขั้นต่อไป ด้วยข้าพเจ้าคิดไม่เห็นว่าจะมีอะไรงามนอกขอบเขตแห่งความงามอันสูงสุด จะงามได้ก็ต้องเป็นส่วนหนึ่งแห่งความงามอันสูงสุด อื่นๆ ก็เหมือนกัน ท่านเห็นด้วยกับเหตุข้อนี้ไหม

เห็นด้วย

ข้าพเจ้าไม่รู้อะไรอื่น ไม่เข้าใจอะไรอื่น นอกไปจากเหตุผลในทางปรัชญาอันได้กล่าวมาแล้วนั้น ถ้ามีใครมาบอกข้าพเจ้าว่า สິนั้น รูปนั้น หรือสิ่งนั้น เป็นบ่อเกิดแห่งความงาม ข้าพเจ้าย่อมหารับฟังไม่ เพราะมาชวนให้เงิ่งขึ้นเท่านั้นเอง ข้าพเจ้าอาจจะเียง แต่ก็ยึดมั่นแน่วใจอย่างง่าย ๆ เป็นหนึ่งเดียวว่า ไม่มีอะไรจะทำให้อะไรงามได้ เว้นไว้แต่ความงามอันสูงสุดมาปรากฏหรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับตัว ไม่ว่าจะในทางใดก็ตาม จะมาในทางใดข้าพเจ้าไม่ทราบ แต่ก็มั่นใจได้ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้น งามเพราะได้รับส่วนจากความงามอันสูงสุด นี่ดูจะเป็นคำตอบที่ปลอดภัยที่สุด สำหรับข้าพเจ้าหรือสำหรับคนอื่น ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงยึดหลักดังกล่าว เพราะหาเอาดีกว่าไม่ได้ ถ้าใครถามปัญหา หรือข้าพเจ้าถามตัวเอง ก็ย่อมตอบได้อย่างปลอดภัยว่า ของงาม งามเพราะความงามอันสูงสุด ท่านเห็นด้วยไหม

เห็นด้วย

และด้วยความยิ่งใหญ่อันสูงสุดเท่านั้น ที่สิ่งซึ่งยิ่งใหญ่ยิ่งขึ้น และด้วยความเล็กอย่างที่สุด ที่ของเล็กเล็กลง

จริง

ถ้าจะมีใครกล่าวว่า บุคคลหนึ่งสูงกว่าอีกคนหนึ่งช่วงสี่ระยะหนึ่ง คนเดียวย่อมเล็กกว่าแค่ช่วงนั้น ท่านย่อมไม่ยอมรับคำกล่าวนั้น หากจะยืนยันว่าคนที่เชื่องกว่าก็เพราะมีส่วนแห่งความใหญ่ยิ่งอันสูงสุด คนที่เล็กกว่า ก็เพราะมีส่วนแห่งความเล็กอย่างที่สุด ทั้งนี้ ย่อมช่วยให้ท่านเลี้ยงฟันอันตราย ที่มักพูดกันว่าใหญ่ขึ้นหรือเล็กลง เพราะวัดได้แค่ช่วงสี่ระยะหนึ่ง เป็นช่วงอันแสดงข้อแตกต่างระหว่างบุคคลทั้งสอง ก็คนที่ใหญ่กว่าหรือสูงกว่า มาอาศัยช่วงสั้นๆ เล็กๆ เป็นเกณฑ์ เพียงแค่ช่วงสี่ระยะหนึ่งนี่มีนำหัวเราะเยาะดอกหรือ

ซึ่งปีศาจจริงทีเดียว น่าขันมาก

ในทำนองเดียวกัน ท่านก็ย่อมไม่กล่าวว่า สิบมากกว่าแปด เพราะเพิ่มจำนวนสองขึ้นมา แต่ท่านย่อมกล่าวว่า จำนวนเลขอันสูงสุด ทำให้สิบมากกว่าสอง หรือจำนวนสองปริมาตร ก็มีได้ใหญ่กว่าหนึ่งปริมาตร ครึ่งต่อครึ่ง หากเพราะความใหญ่ยิ่งอันสูงสุดทำให้เกิดข้อแตกต่าง ถ้าพูดง่าย ๆ แล้ว ย่อมก่อให้เกิดข้อผิดพลาดได้เสมอ

จริงทีเดียว

ท่านจะต้องระวังด้วยในเรื่องผสมหนึ่งกับหนึ่ง หรือแยกหนึ่งออก แล้วกลายเป็นสอง ท่านได้แต่ยืนยันว่า ไม่มีวิธีอื่นใดเลย นอกจากว่าสภาวะเกิดขึ้นได้ เพราะธาตุแท้ที่สำคัญที่สุดเป็นเหตุ เท่าที่เราทราบ เหตุของการเป็นเลขสอง ก็เพราะจำนวนเลขสอง

อันสูงสุดมาปรากฏอยู่ นี่แหละคือวิธีทำเลขาให้เป็นสอง วิธีทำให้เป็นหนึ่งก็เช่นเดียวกัน ท่านย่อมจะกล่าวว่าเรื่องหารเรื่องบวกนี่ปล่อยไว้ให้ยุ่งไปเองดีกว่า ให้คนฉลาดๆ กว้านเขาตอบกันเถิด เราไม่ชำนาญ เราเริ่มได้แต่ชนิดที่สุภษัทยาว่า ที่เงาเราเอง เราจะละหลักการอันแน่นอนของเราเสียมิได้ ถึงใครจะว่าก็ช่าง อย่าตอบจนกว่าจะเห็นผลต่าง ๆ เข้ากันได้ ดีไหม และเมื่อท่านได้รับคำขอร้องให้อธิบายในเรื่องหลักการนี้ ท่านก็ควรใช้วิธีเดิมนั่นเอง คือหาหลักการขั้นต่อไป ซึ่งเหนือกว่าสิ่งซึ่งดูประหนึ่งว่าดีที่สุดและสูงสุดอยู่แล้ว แล้วในที่สุดท่านก็จะสรุปผลได้อย่างเป็นที่น่าพอใจ และในตอนหาเหตุผล ท่านจะไม่ผสมหลักการกับผลได้ให้ยุ่งยากปนเปกัน จนต้องโต้เถียงกันขนาดใหญ่ นี่แหละวิธีค้นคว้าหาสิ่งจะ คนอื่นๆ เขาไม่วิตกในเรื่องนี้กันหรอก เพราะเขาต่างก็ฉลาด ยังมีหลักการไขว้เขวปนเปกันเพียงไร ก็ยิ่งพอใจขึ้นเพียงนั้น แต่ในส่วนท่านนั้น ถ้าท่านจะเป็นบัณฑิต ท่านพึงทำตามคำของข้าพเจ้า

สิมมิอัสและซิปัส ต่างก็พูดขึ้นพร้อมกันว่า ที่ท่านกล่าวมานั้นจริงอย่างยิ่ง

เอเคกราตีส์ จริงทีเดียวเฟโด ข้าพเจ้าก็ไม่สงสัยเลย ที่เขาทั้งสองเห็นด้วย แม้ใครจะมีสติปัญญาน้อยเพียงไหน ก็ย่อมจะต้องยอมรับเหตุผลอันแจ่มกระจ่างอย่างมหัศจรรย์ของโสกราตีส์

เฟโด ใช่แล้ว เอเคกราตีส์ เราทุกคนที่นั่นก็รู้สึกเช่นนั้น

เอเคกราตีส์ เราที่ไม่ได้อยู่ด้วยตอนนั้น ได้ฟังคำของท่านแล้วก็รู้สึกเช่นเดียวกัน ต่อไปเป็นอย่างไรล่ะ

เฟโด เมื่อยอมรับกันถึงเพียงนี้แล้วก็พากันเห็นพ้องต้องกันว่าทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีคุณสมบัติอันสำคัญที่สุดปรากฏอยู่ สิ่งนั้นๆ ได้ชื่อก็เพราะคุณนามอันสำคัญนั้นเป็นเหตุ

ครั้นแล้วโสกราตีส์จึงถามว่า เมื่อท่านรับในข้อนี้ ท่านจะกล่าวได้ไหมว่าสิมมิอัสโตกว่าโสกราตีส์ แต่เล็กกว่าเฟโด เพราะสิมมิอัสมีทั้งคุณสมบัติในทางใหญ่และในทางเล็ก

ได้

โสกราตีส์ท้วงขึ้นว่า แต่ท่านก็ยอมแล้วว่า ที่สิมมิอัสใหญ่กว่าโสกราตีสนั้นไม่จริง ด้วยสิมมิอัสมีได้ใหญ่กว่าโสกราตีส์ เหตุเพราะเป็นสิมมิอัส หากเพราะมีคุณสมบัติแห่งความใหญ่ยังอยู่ด้วย และก็มีได้ใหญ่กว่าโสกราตีส์ เพราะโสกราตีส์เป็นโสกราตีส์ แต่เพราะโสกราตีส์มีความเล็กปรากฏอยู่ เมื่อเทียบกับส่วนแห่งความใหญ่อันปรากฏอยู่กับสิมมิอัส

จริง

และที่เล็กกว่าเฟโด ไม่ใช่เพราะเฟโดเป็นเฟโด แต่เพราะเฟโดมีความใหญ่อยู่ เมื่อเทียบตามส่วนกับความเล็กของลิมมิอัส

จริงแล้ว

ด้วยเหตุฉะนั้น ลิมมิอัสจึงกล่าวได้ว่า ทั้งเล็กและใหญ่เมื่ออยู่ในระหว่างบุคคลทั้งสอง ย่อมใหญ่กว่าความเล็กของคนหนึ่ง เพราะความใหญ่ของตน แต่ก็เล็กกว่าความใหญ่ของอีกคนหนึ่ง เพราะความเล็กของตน

ว่าแล้วโสกราตีสก็หัวเราะ พลังกล่าวว่า ข้าพเจ้าพุดยังกับเอกสารกฎหมาย แต่ข้าพเจ้าก็จำต้องพุดอย่างนั้นจริง ๆ

ลิมมิอัส เห็นด้วย

ที่ข้าพเจ้าพุดเช่นนั้นก็เพราะจะให้ท่านเห็นด้วย ข้าพเจ้าเห็นว่าหลักฐานในทางนี้ขัดแย้ง ที่ความใหญ่จะใหญ่และเล็กพร้อมกันไม่ได้ ความใหญ่ในตัวเราย่อมไม่ยอมรับความเล็ก ไม่ยอมให้ความเล็กเอาชนะได้ จะต้องมิได้ก็แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง คือเมื่อความเล็กอันเป็นฝ่ายตรงกันข้าม คือปลานเกล็ดเข้ามาหา ก็จำต้องถอย หรือหนี หรือสูญสิ้นไป แต่ที่จะให้รับเอาความเล็กเข้ามาอยู่ด้วย เพื่อที่ความใหญ่จะกลายเป็นอันอื่นไปนั้น ย่อมไม่ได้ ข้าพเจ้าเองนั้นยอมรับความเล็ก และก็ยังคงเป็นคนเล็กอยู่ แต่ความใหญ่ในตัวข้าพเจ้าจะเดือดร้อนกลายเป็นเล็ก ก็หามิได้ ในทำนองเดียวกัน ความเล็กในตัวเราก็คงจะไม่กลายเป็นใหญ่ สิ่งอื่น ๆ อันมีคู่อยู่ตรงกันข้ามจะเป็นอันอื่นไปในขณะที่คงคุณภาพเดิมไว้หาได้ไม่ ได้ก็แต่หนึ่งหายกลายเป็นอีกอย่างหนึ่ง

ซิปัสว่า นั่นก็ดูจะชัดเจนดี

มาถึงตอนนี้ มีใครคนหนึ่งพุดขึ้น จะเป็นใครข้าพเจ้าก็จำไม่ได้ชัดแล้ว เขาว่า อ้าว ก่อนหน้านั้น เราจะเห็นพ้องตรงกันแล้วมิใช่หรือ ว่าสิ่งซึ่งใหญ่ขึ้นย่อมมาแต่ของเล็กแลของที่เล็กลงก็เพราะเล็กลงจากของที่ใหญ่ เป็นการกลายสภาพจากสิ่งตรงกันข้ามนั่นเอง เตี้ยวันนี้เราไม่ยอมรับหลักข้อนั้นแล้วหรือ

โสกราตีสหันหน้าไปทางผู้พุดอย่างตั้งใจ พลังกล่าวว่า ข้าพเจ้าต้องขอชมความกล้าของท่านที่เตือนถึงเรื่องนี้ แต่ท่านยังมีได้สังเกตข้อแตกต่างอย่างเพียงพอของทั้งสองกรณีนั้น ตอนแรก เราพุดถึงสิ่งซึ่งตรงกันข้ามในทางวัตถุ สิ่งหนึ่งย่อมมาจากอีกสิ่งหนึ่ง บัดนี้เราพุดถึงคุณลักษณะของสิ่งนั้น ๆ ว่าจะกลับกลายเป็นคุณลักษณะในทางตรงกันข้ามหามิได้ ไม่ว่าจะตรงกันข้ามกับคุณลักษณะอันอยู่ในตัวเราหรืออยู่ในธรรมชาติก็ตาม ย่อมมีอาการอันตรงกันข้ามเสียมิได้ ตอนนั้น เราพุดถึงวัตถุอันมีคุณสมบัติตรงกันข้ามปรากฏอยู่ด้วย คุณสมบัติดังกล่าวเป็นเหตุให้วัตถุได้นามตามนั้น แต่บัดนี้เราพุดถึงคุณสมบัตินั่นเอง ไม่ว่าจะไปปรากฏคุณสมบัติในวัตถุใดวัตถุหนึ่งย่อมได้นาม

ตามคุณสมบัติดังกล่าว เราย่อมยืนยันว่า สิ่งซึ่งมีคุณสมบัติตรงกันข้าม จะยอมอยู่ร่วมกันหาได้ไม่ว่าแล้ว โสกราตีสก็หันไปทางซิปีสและกล่าวว่า ที่ผู้เอ่ยข้อขัดข้องขึ้นนี้ ท่านมีอะไรจะพูดเสริมใหม่ ซิปีส

ซิปีสตอบว่า ในเรื่องนี้ไม่มีตอก แต่ข้าพเจ้ายังข้องใจในเรื่องอื่นๆ อยู่อีกมาก

เป็นอันในเรื่องนี้ เราตกลงกันได้โดยหลักทั่วไปว่า สิ่งซึ่งตรงกันข้าม จะตรงกันข้ามตัวเองไม่ได้

แน่นอนทีเดียว

ถ้าเช่นนั้น ก็ขอให้พิจารณาต่อไป ดูซิว่าท่านจะเห็นพ้องต้องด้วยไหม ท่านยอมรับแล้วมิใช่หรือว่ามีสิ่งซึ่งเรียกว่า ความร้อนและความเย็น

ยอมรับ

ท่านว่าเป็นอย่างเดียวกับไฟและหิมะ หรือมิใช่

ไม่ใช่เลย

ความร้อนย่อมต่างไปจากไฟ ความเย็นต่างจากหิมะ

ใช่

เท่าที่เราพูดกันมาแล้ว ท่านก็เห็นจะยอมรับละสินะว่า หิมะนั้นโดยเหตุที่เป็นหิมะ จะรับความร้อนเข้ามาและคงความเป็นหิมะอยู่อย่างเดิมมิได้ ยิ่งเพิ่มความร้อน ความเย็นหิมะก็ต้องลดน้อยถอยลง หรือสลายตัวไปเลย

ย่อมเป็นเช่นนั้น

ไฟก็เหมือนกัน เมื่อมีความเย็นเข้ามา ก็จำต้องลดตัวลงหรือดับไป ซึ่งจะคงความเป็นไฟอยู่ และมีความเย็นอยู่ด้วย หาได้ไม่

จริงดังท่านว่า

ในกรณีทำนองนี้ ไม่แต่คุณลักษณะอันสูงสุดเท่านั้น ที่คงนามไว้ตลอดไปอย่างไม่เปลี่ยนแปลง แม้สิ่งอื่นซึ่งเป็นวัตถุ ซึ่งมีได้เป็นคุณลักษณะอันสูงสุด ตราบได้ที่ยังคงสภาพอยู่ ก็ย่อมได้นามตามคุณลักษณะนั้นอยู่เสมอ เห็นที่ข้าพเจ้าจะต้องสาธยายอุทาหรณ์มาแสดงให้ท่านเห็นชัดยิ่งขึ้น เช่น ในเรื่องจำนวนเลข เลขก็จะต้องได้นามว่าดีตลอดไป ใช่หรือมิใช่

ใช่อย่างแน่นอน

ปัญหาที่คือ นี้ท่านละหรือที่เรียกว่าดี มีอย่างอื่นอีกไหม ที่มีชื่อเป็นของตนเอง แต่ก็ยังคงเรียกได้ว่าดี เพราะว่าแม้จะไม่ถึงความเป็นเลขดีโดยเฉพาะ แต่ก็มีความเป็นดีอยู่ในตัวด้วย ยกตัวอย่างเช่นจำนวนเลขสาม (และจะยกตัวอย่างอีกเท่าไรๆ ก็ได้)

จำนวนสามย่อมมีชื่อเฉพาะว่าเช่นนั้น แต่ก็เป็นจำนวนเลขคู่ด้วย ทั้ง ๆ ที่คู่กับสามไม่เหมือนกัน ไม่แต่เลขสาม เลขห้าและเลขอื่น ๆ ที่เว้นจำนวนหนึ่งเรื่อยไป ก็เป็นเช่นนั้น แต่เลขล้วนเป็นเลขคี่แม้จะมีได้มีค่าความเป็นเลขคู่อย่างสูงสุดอยู่โดยเฉพาะ ในทำนองเดียวกัน เลขสอง เลขสี่ เรื่อยไปตามวิธีนับแบบนี้ ข้ามจำนวนหนึ่งเรื่อยไป เช่นนี้ ก็ถือได้ว่าเป็นเลขจำนวนคี่ ทั้ง ๆ ที่มีได้ทรงค่าความเป็นเลขคู่อย่างสูงสุดอยู่โดยเฉพาะ ท่านเห็นด้วยไหม

แน่นอน

นี่ขอให้ตั้งใจฟังข้อความที่ข้าพเจ้าจะพูดต่อไป กล่าวคือ ไม่แต่คุณลักษณะสำคัญเท่านั้น ที่ไม่ยอมรับสภาวะอันตรงกันข้าม แม้วัตถุทั้งหลายก็เช่นกัน ถึงอีกสิ่งหนึ่งจะไม่เป็นสภาพตรงกันข้ามเลยทีเดียว เมื่อรับเข้ามาแล้ว คุณลักษณะนี้จะทำให้ของเดิมกลายเป็นสภาพหรือสูญหายไป ดังในกรณีเลขสาม จะคงสภาพความเป็นสามอยู่ได้ ก็ต่อเมื่อไม่รับเลขอื่นอื่นจะมาก็ทำให้กลายเป็นเลขคู่ไป

ซีบีสตอบว่า จริงทีเดียว

แต่เลขสองก็มีใช้จำนวนตรงกันข้ามกับเลขสาม

เปล่า

นี่ก็หมายความว่า มโนคตินั้นไม่แต่รังเกียจสภาวะอันตรงกันข้ามเท่านั้น บางอย่างแม้จะไม่ตรงกันข้าม แต่ถ้าวรับเข้ามาแล้ว ก็ทำให้สิ่งต่าง ๆ ต้องกลายเป็นสภาพได้

จริงทีเดียว

เราควรพิจารณาต่อไปไหมล่ะ ว่าบางอย่างนี้ คืออะไร

ควรอย่างยิ่ง

ซีบีส มีอะไรใหม่ทีนอกจากจะบังคับสิ่งซึ่งตนเข้าไปผสมด้วย ให้เป็นเช่นตนแล้ว ยังให้แปรรูปไปในทางตรงกันข้ามอย่างอื่นด้วย

ท่านหมายความว่าอะไร

ก็ที่เราพูดถึงเมื่อตะก้ออย่างไรล่ะ ท่านก็รู้อยู่แล้วนี้ ว่าเลขสามมิได้มีแต่สภาวะอันสำคัญเพียงแค่ว่าจำนวนสามเท่านั้น หากยังมีความเป็นเลขคู่อยู่ด้วย

ใช่

ในกรณีเช่นนั้น จะรับสภาวะอื่นอื่นจะมาเปลี่ยนแปลงความเป็นเลขคี่ เพราะมีเลขสามเป็นเหตุ ทำได้ไหม

ไม่ได้

ที่คงสภาพอยู่เช่นนี้ ก็เพราะมีสภาวะอันสูงสุดในทางเลขคือเป็นเหตุ

ใช้

ตรงกันข้ามกันนั้นก็คือ สภาวะอันสูงสุดในทางเลขคู่

ใช้

สภาวะในทางเลขคู่ ย่อมจะไม่เข้าสู่เลขจำนวนสามเลย

ถูกแล้ว

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เลขสาม เข้ากับความเป็นเลขคู่ไม่ได้

ไม่ได้

เลขสามไม่ใช่เลขคู่นั่นเอง

ไม่ใช่

ข้าพเจ้าเสนออยู่เมื่อครุ่นเือง ที่จะใช้คำจำกัดความ เกี่ยวกับสิ่งซึ่งแม้จะไม่ตรงกันข้ามกับอีกสิ่งหนึ่งโดยตรงก็ตาม แต่ก็ย่อมรับอีกสิ่งหนึ่งไม่ได้ เป็นต้นว่าในกรณีเลขสาม ที่กล่าวถึงมาแล้วนั้น แม้จะไม่ใช่สิ่งตรงกันข้ามกับจำนวนคู่ และก็ไม่ใช่ยอมเป็นจำนวนคู่ แต่ก็รับเอาจำนวนคู่เข้ามาเพื่อรักษาตัวไว้ไม่ให้กลายเป็นคู่ตนเอง เลขสองก็ไม่ยอมกลายเป็นเลขคู่เช่นกัน และไฟก็ไม่ยอมกลายเป็นความเย็น จากอุทหาหรณ์ ดังกล่าว (และยังมีอุทหาหรณ์อื่น ๆ อีกมาก) เราก็อาจสรุปหลักทั่วไปลงได้ว่า ไม่ว่าจะสิ่งตรงกันข้ามจะปฏิเสธรกันและกันเท่านั้น อะไรก็ตามที่นำความตรงกันข้ามมาให้ ย่อมจะรับสภาวะอันตรงกันข้ามนั้นมิได้เลย ถึงตอนนีขอให้ข้าพเจ้าทบทวนความจำสัักเล็กน้อย แม้จะพูดซ้ำบ้างก็ช่างเถิด ไม่มีภัยอะไร คือเลขห้า ย่อมจะไม่รับสภาวะความเป็นเลขคู่สิบซึ่งเป็นสองเท่าของห้าก็ไม่ยอมรับสภาวะของเลขคู่จำนวนสองเท่าตัว ที่มีสิ่งอื่นเป็นของตรงกันข้าม ไม่ตรงกันข้ามกับจำนวนคู่ที่เดียวกัน แต่ก็ไม่ใช่ยอมรับจำนวนคู่เลยทีเดียว จำนวนครึ่งหนึ่งในสาม หรือเศษส่วนอื่น ๆ ก็ไม่ใช่ยอมรับความเป็นหนึ่งเช่นเดียวกัน แม้จะไม่ตรงกันข้ามกับจำนวนหนึ่งเดียวแท้ ๆ ก็ตาม ท่านเห็นไหม

เห็นด้วยตลอดมา ยังไม่มีอะไรจะให้คัดค้านเลย

โสกราตีสได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นขอให้เริ่มใหม่แต่ต้น อย่าได้ตอบคำถามข้าพเจ้าตามแบบอันเขาตอบกัน อย่างที่ข้าพเจ้าได้ดำเนินมาแล้วแต่แรก แต่ขอให้ตอบอีกวิธีหนึ่ง อันจะสื่อให้ทราบความจริงจากคำตอบ คือเมื่อมีใครถามว่า “อะไรเมื่อมาปรากฏอยู่ทำให้ร่างกายร้อน” อย่าตอบว่า ความร้อน เพราะนั่นเป็นวิธีตอบอย่างกำบังทุบดินอันนับัดขบ หากต้องตอบว่าไฟ เพราะเป็นคำตอบอันวิเศษกว่า อันเราค้นหาความ

จริงได้มาแล้ว หรือถ้ามีใครถามว่า “ทำไมร่างกายจึงเป็นโรค” อย่าตอบว่าเพราะโรค ให้ตอบว่าเพราะมีไข้ และก็ไม่ต้องตอบว่าเลขที่เกิดจากจำนวนคือ หากเกิดจากเลขหนึ่ง สิ่งอื่นๆ ก็เหมือนกัน ท่านคงเข้าใจพอแล้ว โดยที่ไม่จำเป็นต้องให้ตัวอย่างต่อไปอีก

ข้าพเจ้าเข้าใจแล้ว

ถ้าเช่นนั้น บอกข้าพเจ้าหน่อยได้ไหมว่า อะไรที่เมื่อมาปรากฏอยู่ ทำให้ร่างกายมีชีวิตจิต

แน่นอนเสมอไปละหรือ

แน่นอนเสมอไป

เป็นอันว่า เมื่อจิตเข้าครอบครองร่าง ก็ย่อมมีชีวิตเกิดขึ้น

ใช่

มีอะไรไหมที่ตรงกันข้ามกับควมมีชีวิต

มี

อะไร

ความตาย

แต่เราก็เห็นพ้องต้องกันแล้วว่า จิตย่อมไม่ยอมรับสิ่งซึ่งตรงกันข้ามกับตน

ชีบี๊สตอบว่า รับไม่ได้

เมื่อ^{ชี}กันเราพูดถึงอะไรนะ ที่ว่ายอมรับหลักเลขคู่ไม่ได้นะ

เลขคี่

และอะไรเล่าที่รับดูริยางคศิลป์และยุดิธรรมไม่ได้

อดูริยางคศิลป์และอยุธยาธรรม

สิ่งซึ่งไม่ยอมรับความตายนั้น เราเรียกว่าอะไรละ

ความไม่ตาย

จิตไม่ยอมรับความตายมิใช่หรือ

ไม่ยอม

ก็เป็นอันว่าจิตคือความไม่ตายนั่นเอง

ใช่ จิตเป็นอมตะ

เรากล่าวได้ใหม่ ว่า ข้อนี้พิสูจน์แล้ว

พิสูจน์แล้วอย่างสมบูรณ์ทีเดียว โสกราตีส

สมมติว่าจำนวนคือสูญหายไปไม่ได้ เลขสามจะสูญหายไปใหม่

ไม่ได้เลย

ก็ถ้าความเย็นไม่สูญหายหมดไปได้ เมื่อมีความร้อนมารังควานหิมะ หิมะย่อมจะถอนตัวออกโดยไม่ละลาย เพราะความเย็นไม่อาจหมดลงไปได้ แต่จะคงอยู่เพื่อรับความร้อน ก็ไม่ได้ มีใช่หรือ

ใช่

ในทำนองเดียวกัน ถ้าความร้อนไม่สูญหายไปไม่ได้ เมื่อมีความเย็นมารังควานไฟ ไฟย่อมจะไม่ดับสูญหรือสลายตัว หากหลีกเลี่ยงไปเฉยๆ และคงสภาพอยู่ตามเดิม

แน่นอน

ในเรื่องของอมตะก็เช่นเดียวกัน ถ้าความเป็นอมตะไม่สูญหายไปไม่ได้ เมื่อมีความตายมารังควานจิต จากเหตุผลดังกล่าวแล้ว จิตย่อมไม่ยอมรับความตาย คือไม่ยอมตายคู่เดียวกับเลขสามไม่ยอมรับจำนวนคู่ ไฟหรือความร้อนแห่งไฟไม่ยอมรับความเย็น ฉะนั้น แต่ก็อาจมีผู้แย้งว่า เลขก็อาจไม่ยอมรับเลขคู่ แต่เลขก็ก็อาจสูญไป กลายเป็นเลขคู่ขึ้นแทน ในเรื่องนี้เราตอบไม่ได้ เพราะเราไม่ได้พิสูจน์ว่าเลขคือสูญหายไปไม่ได้ ถ้าพิสูจน์ข้อนี้ได้ เราก็ยืนยันได้ว่า เมื่อเลขคู่เข้ามารังควาน เลขคี่หรือจำนวนสามก็จะผลจากไป ในเรื่องไฟ ความร้อนและอื่นๆ ก็เหมือนกัน จำต้องพิสูจน์ดังนี้ก่อน

ใช่แล้ว

ในเรื่องอมตะก็เช่นกัน ถ้าความเป็นอมตะไม่สูญหายไปไม่ได้ จิตก็ย่อมไม่สูญหายไปไม่ได้ เช่นเดียวกับความเป็นอมตะ ถ้ามีเช่นนั้นแล้ว เราต้องพิสูจน์ทางอื่นก่อนว่า อมตะไม่สูญหายไป

ไม่จำต้องพิสูจน์อีกดอก เพราะความเป็นอมตะย่อมอยู่ชั่ววันรันดร หากสูญหายไปได้ ทุกสิ่งทุกอย่างก็จะต้องสูญหายสลายตัวไปได้

โสกราตีสกล่าวว่า ถูกแล้ว มนุษย์ทั้งมวลย่อมเห็นพ้องต้องกันว่า เทพก็ดี มโนคติในเรื่องชีวิตก็ดี และความเป็นอมตะอื่นๆ ก็ดี ล้วนคงทนถาวรสูญสลายไปไม่ได้

จริงทีเดียว คนทั้งหลายย่อมคิดเช่นนั้น อย่าว่าแต่มนุษย์เลย แม้เทพก็ดูจะมีความคิดเช่นนั้นเหมือนกัน

ก็ความเป็นอมตะ สูญสลายไปไม่ได้ จิตซึ่งคงสภาพเป็นอมตะ ก็อย่างนั้น ย่อมจะ

สูญสลายไปไม่ได้เช่นกัน มิใช่หรือ

แน่นอน

ถ้าเช่นนั้น เวลาความตายมารั้งความมนุษย์คนใดคนหนึ่ง ส่วนที่ตายได้ในเขาคอนนั้น ย่อมสูญสลายไป แต่ส่วนที่เป็นอมตะย่อมหลีกเลี่ยงความตายเสีย รักษาตนไว้อย่างปลอดภัยเรียบร้อยดี

จริง

ซิปีส ในเมื่อจิตเป็นอมตะและไม่สูญสลายไปไม่ได้เช่นนั้น จิตย่อมจะละไปอยู่ยังอีกโลกหนึ่ง ไซ้ใหม่

ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นเช่นนั้น โสกราตีส ข้าพเจ้าไม่มีอะไรจะโต้แย้งอีกแล้ว แต่สิมมิอัส หรือคนอื่น ๆ อาจมีอะไรจะเถียงต่อ ก็ให้เขาพูดออกมาเถิดอย่างนี้ได้อยู่เลย เพราะจะรอโอกาสอื่นอีกไม่มีแล้ว

สิมมิอัสกล่าวว่า ไม่มีอะไรอีกแล้ว ข้าพเจ้ามองไม่เห็นเหตุที่จะก่อให้เกิดความสงสัยอะไรได้อีก แต่ข้าพเจ้าก็ยังรู้สึกสงสัยอยู่ในใจ เวลาคิดถึงความสำคัญยิ่งใหญ่ของเรื่องที่พูดกัน และความเล็กน้อยต่ำต้อยของมนุษย์

โสกราตีสตอบว่า จริงทีเดียว สิมมิอัส ท่านพูดถูกมาก ข้าพเจ้าอยากพูดเสริมว่า แม้หลักที่เรายอมรับแต่ต้นจะดูแน่นอน เราก็ควรพิจารณาใคร่ครวญดูให้ละเอียด แต่เมื่อเห็นว่าแน่นอนเป็นที่พอใจ เท่าที่เหตุผลของมนุษย์จะเปิดโอกาสให้ ท่านจึงควรเลือกตามนั้น ถ้าขัดแย้งดีแล้ว ก็ไม่น่าจะต้องหาทางอื่นอะไรอีก

จริงทีเดียว

โสกราตีสได้ฟังดังนั้นจึงว่า ท่านผู้เป็นมิตร ก็ถ้าจิตเป็นอมตะ เราต้องเอาใจใส่กับจิต ไม่แต่ในชีวิตนี้เท่านั้น หากในระยะเวลาใด ๆ หมด และก็เห็นได้แล้วว่าเป็นอันตรายอย่างยิ่ง ถ้าไม่เอาใจใส่กับจิต ถ้าความตายเป็นการปลดปล่อยเสียจากทุกสิ่งทุกอย่าง ก็จะเป็นการดีสำหรับคนชั่ว เพราะความตายช่วยปลดปล่อยเขาให้พ้นเสียจากรัง และจากความร่ำกัด้วย แต่แท้ที่จริงนั้น โดยที่จิตเป็นอมตะ ย่อมจะหลีกเลี่ยงหาทางรอดพ้นไปจากความชั่วมิได้เลย เว้นแต่จะหาทางแก้ไขให้ดีขึ้น ฉลาดขึ้น เท่านั้น เหตุก็เพราะจิตไม่ได้หนีสิ่งอื่นไปโลกหน้าด้วย นอกเหนือไปจากการศึกษาอันได้ฝึกฝนมาแล้ว เราทั้งหลายก็ได้รับการบอกเล่ามาแล้ว ว่าการศึกษาอันแท้ที่เป็นปัจจัยอันสำคัญที่สุด ที่จะให้คุณหรือโทษแก่ผู้ที่พึงตายจากไป ซึ่งกำลังเริ่มเดินทางไปสู่สัมปรายภพ

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อคนตาย เจตภูต ผู้คอยระวังรักษาเขาอยู่ในระหว่างมีชีวิต ย่อมพยายามที่จะนำเขาไปสู่สถานที่เหมาะสม ซึ่งสรรพสิ่งจักต้องไปรวมอยู่ ณ ที่นั้น เมื่อได้

รับคำพิพากษา ณ ที่นั้นแล้ว จึงแยกย้ายไปสู่โลกหน้า แล้วแต่ว่าผู้นำจะนำไป ท่านผู้นั้น มีหน้าที่นำจิตจากโลกนี้ไปยังอีกโลกหนึ่ง เมื่อไปประสบพบเห็นและดำเนินชีวิตอยู่นาน ตามสมควรแล้ว ผู้นำอีกผู้หนึ่งก็จะนำกลับมาอีก หลังจากที่เวลาได้ผ่านพ้นไปนาน

ระยะทางดังกล่าวนี้ ไม่เหมือนกับที่อัสเคิลส์ (๒๒) เขียนพรรณนาให้เทพีสตอกนะ ท่านผู้นั้นกล่าวว่าหนทางไปสู่ฮาเดสนั้นตรง แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าทั้งไม่ตรงและมีใช้ทาง เดียว ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว เราก็คงไม่ต้องอาศัยผู้นำทาง เพราะใครเลยที่จะหลงทาง ถ้า มีหนทางอยู่เพียงหนึ่งเดียว ว่าที่จริง ถ้าสังเกตดูจากพิธีทางศาสนาแล้ว ก็น่าจะเห็นได้ ว่ามีทางแยกทางตัดมากอยู่ จิตของบัณฑิตผู้ได้ฝึกฝนมาดีแล้ว ย่อมจะดำเนินตามผู้นำ ไม่เขลา กับสิ่งแวดล้อม แต่จิตที่ติดหลงอยู่กับร่างกาย ย่อมจะระเริงอยู่กับโลกอันแล เห็นได้น้อยนาน ดังข้าพเจ้าได้เคยบอกท่านมาก่อนแล้ว ย่อมต้องทนทุกข์และขัดขืนผู้นำ อยู่นาน จนในที่สุดจึงต้องถูกผู้นำนั้นคร่าเอาตัวไป เมื่อไปถึงสถานที่เหมือนผู้อื่นแล้ว จิต อันไม่บริสุทธิ์ เพราะเคยประกอบอกุศลกรรมมา จะโดยที่เคยขัดขืนกฎหมายถึงก่อการ ฆาตกรรม หรือจะเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ตาม จิตดวงนี้ย่อมถูกห้ามมิให้ได้พบจิตอื่น ๆ ในที่นั้นจะไม่มีใครมาแนะนำหรือร่วมสังสรรค์ด้วย ย่อมต้องเร่รอนไปโดดเดี่ยวเป็นเวลานาน พอสมควร ก่อนที่จะได้เข้าสู่สถานอันเหมาะสมแก่ตน ในส่วนจิตของผู้ที่ดำรงชีวิต อยู่อย่างบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ย่อมได้เทพเป็นมิตรเป็นผู้นำ ต่างก็ได้สถานอันเหมาะสม อันควร โลกนี้เองก็แบ่งเป็นหลายชั้น อย่างน่ามหัศจรรย์ มีผู้บอกข้าพเจ้าว่ามีได้มี ธรรมชาติหรือขนาดดั่งนักภูมิศาสตร์กล่าวกัน

สมิมิอัสกล่าวขึ้นว่า ท่านหมายความว่าอย่างไร โสกราตีส ข้าพเจ้าเองก็เคยได้ฟังมาแล้ว หลายต่อหลายทฤษฎีอันว่าด้วยโลกนี้ แต่ยังไม่ได้ฟังของท่านเลย ข้าพเจ้าอยากฟังของ ท่านมาก

สมิมิอัส ความเชื่อของข้าพเจ้าในเรื่องนี้ เล่าได้ง่าย ไม่ต้องใช้ความรู้ชั้นโกลกัส มาอธิบายดอก แต่จะพิสูจน์ให้เห็นจริงนั้น แม้โกลกัส (๒๓) ขำขานก็เห็นจะทำได้ ประการแรก ข้าพเจ้าคงพิสูจน์ไม่ได้แน่ ประการต่อไปก็คือ สมิมิอัส แม้ข้าพเจ้าจะรู้ วิธีพิสูจน์ ชีวิตข้าพเจ้าก็สิ้นเกินกว่าจะอธิบายได้ยาว ๆ แต่ข้าพเจ้าก็เล่าให้ท่านฟังได้ว่า ข้าพเจ้าเชื่ออย่างไร ในเรื่องรูปร่างลักษณะและชั้นต่าง ๆ ของโลกพิภพ

สมิมิอัสว่า แม่ท่านนั้นก็พอมไปแล้ว

โสกราตีสจึงว่า ความเชื่อของข้าพเจ้านั้นคือ โลกนี้กลม ล้อมรอบไปด้วยสวรรค์ จึงไม่ จำเป็นที่อากาศหรือพลังอำนาจอื่นใดที่จะต้องมาคอยพุงไว้ หากคงตัวอยู่ได้โดยไม่ตกลงมา เพราะสวรรค์และโลกย่อมทรงตัวอยู่ได้เอง สิ่งใดก็ตามที่ทรงตัวอยู่ได้ และอยู่ ท่ามกลางสิ่งอื่นอันทรงตัวได้เช่นกัน สิ่งนั้นย่อมไม่จมลงหรือลอยขึ้น หรือหันเหไปทาง อื่น หากคงที่อยู่อย่างเดิม นี้แลคือความเชื่อประการแรกของข้าพเจ้า

สิมมีอัสกล่าวว่า คุณจะถูกต้องตามนั้น

ประการต่อไป ข้าพเจ้าเชื่อว่าโลกนี้กว้างใหญ่ เราอาศัยอยู่ระหว่างแม่น้ำฟาติส และ
 หลัทธิลาของเฮราคลีส อันเป็นเพียงเนื้อที่ส่วนน้อยของโลก เราอยู่ริมฝั่งทะเล เหมือน
 มดและกบอาศัยอยู่ริมขอบบ่อฉะนั้น คนเหล่านี้ก็ตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามส่วนอื่น ๆ ของ
 โลก รอบโลกเรา นี้ บางแห่งก็เป็นร่องลึก มีรูปลักษณะต่าง ๆ กัน น้ำ อากาศ หรือ
 หมอกปกคลุมอยู่ แต่โลกที่แท้จริงนั้น สะอาดบริสุทธิ์ดุจสวรรค์ อยู่บนท้องฟ้าพื้น
 อวกาศขึ้นไป ดังที่ผู้รู้เรียกว่า อีเทอร์ โลกเรามีส่วนคล้ายโลกที่แท้จริง ก็ตรงที่ได้
 รับ น้ำ อากาศ และหมอกจากอีเทอร์ ที่ลงมาปกคลุมตามร่องลึกต่าง ๆ อยู่ นั่นเอง
 แต่เราเองหารู้ตัวไม่ว่าอาศัยอยู่ในร่องลึกของโลก ด้วยมักไปเข้าใจกันว่าอยู่บนผิวโลก
 ขอให้นึกถึงคนที่อยู่กันที่ทะเล เขาอาจนึกว่าเขาอยู่บนผิวโลก แลเห็นดวงอาทิตย์และดวง
 ดาวอื่น ๆ ผ่านน้ำขึ้นมา ก็เลยคิดว่าน้ำคือท้องฟ้า เขาผู้นั้นอาจอ่อนเปลี้ยเกียจคร้านจน
 ไม่ขึ้นพืชน้ำ ไม่เคยเหยยอขึ้น หรือนำตนให้พืชน้ำขึ้นมาสู่โลกของเรา นี้เพื่อจะได้เห็น
 หรือฟังความจากคนที่ได้เคยเห็น ว่าโลกนี้สะอาดกว่างามกว่าโลกอันประชากรของเขา
 อาศัยอยู่ เราเองก็อยู่ในฐานะดังกล่าวนั้น ด้วยเราอยู่ในร่องลึกของโลก แต่เข้าใจว่าอยู่
 บนผิวโลก เราเรียกอวกาศว่าสวรรค์ ดังหนึ่งว่าดวงดาวต้องอาศัยสวรรค์เหล่านี้โคจร
 ทั้งนี้ก็เพราะเราเกียจคร้านอ่อนเปลี้ย เกินกว่าที่จะพยุงตนให้พ้นขอบเขตเบื้องบนสุด
 แห่งอวกาศ

ถ้าใครได้ขึ้นถึงยอด หรือไต่ปีกบินได้ เมื่อเหยยอศีรษะขึ้น ย่อมจะเห็นโลกเบื้องบน
 เหมือนปลาเห็นโลกเรา เมื่อเหยยอหัวพืชน้ำ และถ้าธรรมชาติของเขาผู้นั้นสามารถให้ตน
 เองตัดสินใจจากการเห็น ก็จะมีรู้ได้ว่านี่คือสวรรค์ที่แท้ นี่คือแสงที่แท้ นี่คือโลกที่แท้
 โลกของเราเองตลอดจนศิราครอบ ๆ เขตที่เราอยู่นั้น ต่างก็เสื่อมคุณภาพ ดุจเดียวกับสิ่ง
 ต่าง ๆ ในทะเลผุกร่อนเพราะน้ำเค็มฉะนั้น ไม่มีอะไรเลยอันควรกล่าวขวัญถึงว่าวิเศษ
 สมบูรณ์ แม้พืชผักก็ไม่ขึ้นงามดี ถ้าและทรายตลอดจนควาโคลนเลน ก็ล้วนเปรียบ
 กับความงามในโลกนี้ไม่ได้ทั้งสิ้น โลกเรานั่นแล้ว ถ้าจะเปรียบกับโลกอื่น ก็ยิ่งด้อยไป
 กว่านี้อีก บางทีข้าพเจ้าควรจะเล่าถึงลักษณะแห่งโลกเบื้องบน อันอยู่ใต้สวรรค์ลงมา
 ให้ท่านฟัง เห็นจะมีประโยชน์แก่ท่านแน่

สิมมีอัสตอบว่า เราทั้งหลายจะยินดีมาก ที่ได้ฟังท่านเล่า

ท่านผู้เป็นมิตร เรื่องมีอยู่ว่า ถ้ามองทางเบื้องบน จะเห็นได้ว่าโลกเหมือนกับลูกกลม ๆ
 สิบสองลูก มีหนังหุ้มห่ออยู่ และแบ่งเป็นหลายสี สีที่ข้างเขียนใช้นั้นยังมีไม่เท่าเลย
 โลกทั้งหมดประกอบไปด้วยสีต่าง ๆ สีต่าง ๆ เหล่านั้น บ้างก็สดกว่าและบริสุทธิ์กว่าสี
 อื่น ๆ ทางหนึ่งนั้นเป็นสีม่วงอันงามมาก ทางอีกส่วนหนึ่งสีทอง ในส่วนสีขาวก็ขาว
 กว่าหิมะหรือดันทสอพอง ที่เหลือออกนอกนั้นก็ยังมีสีต่าง ๆ อันน่าชมกว่า งามกว่าสีที่เราได้

เคยเห็นมา แม้ร่องลึกในโลกนั้น อันมีน้ำและอากาศปกคลุมอยู่ ก็มีสีอันพวยพุ่งขึ้นมาท่ามกลางการผสมผสานของสีอื่น ๆ จึงแลดูประหนึ่งว่าเป็นพื้นสีหนึ่งของสีต่าง ๆ ต้นไม้ ดอกไม้ และลูกไม้ อันเจริญเติบโตอยู่บนพื้นพิภพนั้นมีความงามตามส่วน ภูเขาและศิลาที่มีความเรียบความใสตามส่วน สีก็งามกว่าในโลกนี้ มณีที่ตราค่าให้กันอย่างมากมายในโลกนี้ เช่น นิล ทับทิม มรกต และอื่นๆ ก็ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของศิลาที่วานั้น แต่ละสิ่งล้วนแต่งดงามดีกว่าในโลกนี้ ทั้งนี้ก็เพราะศิลานั้นๆ อยู่ในสภาวะธรรมชาติ ไม่สึกกร่อนไปเพราะน้ำเค็ม ผิดกับหินตามแถบที่เราอยู่ เพราะมันมีตะกอนจับก่อกำหุ้มรูปร่างเสียไป ทำให้ศิลาและพื้นพิภพเป็นโคลนลามปามมาจนถึงสัตว์และพืช แต่โลกเบื้องบนก็มีได้ระดับอยู่เพียงแค่นี้เท่านั้น หากยังมีเงินทองและโลหะอื่นๆ อีกมากมาย ทอแสงสากว ทำให้โลกนั้นเป็นที่น่าพิสมัยแก่ผู้ที่ได้พบได้เห็น ในส่วนมนุษย์และสัตว์นั้น บ้างก็อยู่ลึกเข้าไป บ้างก็อยู่รอบๆ อากาศ อย่างเราอยู่รอบๆ ทะเล บ้างก็อยู่ตามเกาะอันมีอากาศล้อมรอบ แต่ก็อยู่ใกล้ผืนแผ่นดินใหญ่ กล่าวคือ ทะเลสำคัญกับเราจนใจ อากาศก็สำคัญกับคนในโลกเบื้องบนนั้นนั้น ภูมิอากาศก็เหมาะสมจนผู้คนพ้นจากโรคภัยไข้เจ็บ มีชีวิตอยู่ยืนนานกว่าพวกเรา จักษุประสาท ไสตประสาท ตลอดจนไปจนถึงวิญญาณประสาท ล้วนดีกว่าเราทั้งสิ้น ดูเดียวกับที่อากาศกระจ่างชัดดีกว่าน้ำ หรืออวกาศชัดดีกว่าอากาศจะนั้น

นอกจากนี้ก็มีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเทวาลัย อันเทพสิงสถิตอยู่จริง ๆ จนอาจได้ยินเสียงคำตอบของเทพได้เอง สนทนาปราศรัยกับเทพได้อย่างชนิดเผชิญหน้า ขนาดที่รู้ได้ว่าเทพอยู่ที่นั่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ตลอดจนดวงดาวอื่นๆ ก็เห็นได้โดยสภาวะที่แท้จริง นับว่าได้รับความสุขสมบูรณ์ยิ่งในเรื่องนี้

ที่วานั้นคือธรรมชาติของโลกเบื้องบนทั้งหมด ตลอดจนสิ่งที่ล้อมรอบโลกอยู่ บนพื้นผิวของโลกนั้น หลายส่วนเป็นร่องลึก บ้างลึกกว่าแลกว้างกว่าสถานที่อันเราอาศัยอยู่ในโลกนี้ แต่ที่ตื้นกว่าแลกว้างกว่าก็มี ทั้งหมดนี้มีถ้ำ แลหนทางตั้งกว้างแลแคบที่นำเข้าสู่ภายในของโลก ให้ติดต่อกันและกันได้ กับมีกระแสน้ำไหลลงดังหนึ่งเป็นแอ่ง ภายใต้อิภพก็มีแม่น้ำทั้งสายน้ำร้อนแลน้ำเย็น กับมีไฟด้วย แม่น้ำไฟก็มี ยิ่งโคลนตมเหลวๆ ทั้งใสและขุ่น ดูคล้ายแม่น้ำที่ซิวซิวที่มีโคลนไหลลงมาก่อน กระแสศิลาร้อนอันภูเขาไฟพุ่งออกมา หลายต่อหลายส่วนของพิภพปกคลุมไปด้วยสิ่งต่างๆ เหล่านี้ ซึ่งไหลเอ่อขึ้นมาจากภายใน เพราะการกระทบเสียดสีกัน ทั้งนี้ก็เพราะภายในพิภพมีรูกลวงเท่าๆ กันติดต่อกันไปตลอดหมด ดังที่ไฮเมอร์กล่าวไว้ว่า

พื้นพิภพมีรูกลวงอยู่ลึกที่สุด

ทั้งไฮเมอร์และกวีอื่นๆ กล่าวถึงว่าเป็นดาร์ตารัส ช่องลางนี้แลเป็นบ่อเกิดแห่งแม่น้ำอันไหลอยู่กลาง ซึ่งพัดพาเอาดินติดไปด้วย ที่ไหลได้ก็เพราะของเหลวเหล่านี้มี

กันหรือฐาน จึงกระพือขึ้นกระพือลง อากาศหรือลมที่พัดเข้าออกสู่ของเหลวนั้น ก็มีสภาพเป็นทำนองเดียวกัน พัดปะทะฝั่งอีกด้านหนึ่งของพื้นพิภพแล้วก็พัดกลับเข้าไปในของเหลว ดูก็เดี๋ยวกับอากาศอันเราสูดเข้าสู่ตูดอกเข้าไปในหลอดลมอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น ลมในท่อนสัมพันธ์กับของเหลวดังกล่าว ย่อมก่อให้เกิดพายุอันพัดเข้าพัดออกอยู่เสมอ เมื่อน้ำลดต่ำลงสู่เบื้องล่างของพื้นพิภพ กระแสน้ำเบื้องบนก็เอ่อท้นไปสู่ส่วนต่างๆ ของโลก เพื่อไปเป็นประโยชน์ในทางชลประทาน ครั้นเมื่อน้ำเบื้องล่างหนุนตัวขึ้นมาอีก ร่องน้ำต่างๆ ก็มีน้ำขึ้นมาอีกเต็มท้นทั่วไปตามสายต่างๆ ตลอดทั่วโลก ไหลลงสู่สถานที่หลายแห่งอันเตรียมพร้อมไว้แล้ว เพื่อเป็นแม่น้ำ ลำธาร ทะเล และทะเลสาบ และแล้วน้ำเหล่านี้ก็ซึมลงสู่เบื้องล่างลึกลงไปได้พิภพ ลึกลงบ้าง ดินบาง จนสูดาร์ตารัสอีก บ้างก็ซึมลึกลงไปมาก บ้างก็ลึกลงไปเพียงเล็กน้อย แต่ก็ลึกลงไปกว่าเมื่อเริ่มไหลออกมา บ้างไหลไปสู่ฝั่งตรงกันข้ามกับดาร์ตารัสที่ตอนเริ่มไหลออกมา บ้างก็ไหลคืบลงสูดาร์ตารัสนั่นเอง ที่ไหลรอบโลกอยู่เบื้องล่าง คดเคี้ยวไปยังกัมพูชาก็มีอยู่ ไหลลึกลงไปไกลที่สุดเท่าที่จะเป็นได้ จะไหลลงทางไหนไปสู่ใจกลางก็ได้ แต่จะพินนั้นไปไม่ได้ เพราะใจกลางเป็นที่สูง อันกระแสน้ำต้องไหลไปจากนั้น

สายน้ำเหล่านี้มีมาก แต่ที่สำคัญมีสี่สายใหญ่ที่สุด ไหลเป็นวงอยู่รอบนอกสุด ชื่อว่า โอเชียอันัส ไหลกลับทางกัน แลอยู่ตรงกันข้ามกับสายนี้ ชื่อ อาเครอน ซึ่งไหลผ่านพื้นแผ่นดินอันว่างเปล่า และไหลไปได้ดินมาบรรจบลงตรงที่ทะเลสาบอเคสุเซีย ณ ที่นั่นแลคือที่ที่จิตของผู้ตายมักมาชุมนุมอยู่ชั่วคราว ช้าบ้าง เร็วบ้าง ก่อนที่จะไปถือปฏิสนธิใหม่

ในระหว่างกระแสน้ำทั้งสองสายนี้ ก็มีสายที่สาม ไกลๆ นั้นเป็นสถานที่อันแผ่ไพศาลอยู่ด้วยไฟตลอดเวลา ก่อให้เกิดเป็นทะเลตมอันเดือดพล่านซึ่งใหญ่ยิ่งกว่าทะเลของเราในโลกนี้ จากนั้น สายน้ำนั้นจะไหลรอบเป็นวงกลม พาโคลนตมไปซุนๆ คดเคี้ยวไปภายในโลก จนมายุติลงตรงใกล้ๆ ทะเลสาบอเคสุเซีย แต่ไม่มาผสมกับน้ำในทะเลสาบนั้น หากจะซึมลงอย่างคดเคี้ยวไปจนถึงดาร์ตารัสในเบื้องล่างลงไป สายน้ำนี้มีชื่อว่า ฟิริเฟลเกทอน อันเป็นไปด้วยความร้อน ดูก็ลึกร้อนอันละลายลงจากภูเขาไฟในโลกนี้ ฉะนั้น สายที่สี่อยู่ตรงกันข้ามกับสายที่สาม กล่าวกันว่าไหลไปตามป่าและสถานที่อันน่ากลัว มีสีมัวๆ ปกคลุม เรียกสถานที่นั้นว่า สติเกียน สายน้ำนั้นจะไหลลงสู่ทะเลสาบในแถบนั้น อันมีชื่อว่า สติกซ์ เมื่อไหลลงสู่ทะเลสาบนี้ก็จะได้อ่านาอันพิเศษจากน้ำในทะเลสาบ และจะไหลลงภายใต้พื้นพิภพไปตามร่องน้ำ แต่กลับทางกันกับฟิริเฟลเกทอน จนไปบรรจบที่ทะเลสาบอเคสุเซีย สายน้ำนี้ก็มิได้ผสมกับน้ำจากอื่น หากไหลรอบๆ ลงสูดาร์ตารัสทางตรงกันข้ามกับฟิริเฟลเกทอน ก็เรียกสายน้ำนี้ว่า โคซีตัส

นี่แลคือลักษณะของปรโลก เมื่อคนตายมาถึงที่นั่น เจตภูตจะนำแต่ละคนมา ประการแรกเพื่อรับคำตัดสิน ว่าได้ดำรงชีวิตมาอย่างดี อย่างสุจริตหรือไม่ สำหรับผู้ที่ได้

ดำรงชีวิตมาอย่างไม่ดีไม่ชั่ว ย่อมจะไปสู่แม่ฟ้าอาครอน ลงสู่นานาวาอย่างใดอย่างหนึ่งอันจะพึงหาได้ เพื่อจะนำตนไปสู่ทะเลสาบ จะได้อาศัยอยู่จนกว่าจะชำระล้างให้หมดไปเสียจากความชั่ว เมื่อใช้กรรมอันดีทำผิดมาแก่คนอื่นตามสมควรแก่โทษแล้ว ก็ย่อมจะได้รับผลดีเป็นรางวัลตามควรแก่ฐานานุรูป สำหรับผู้ที่ประกอบกรรมชั่วมากจนสุดวิสัยที่จะแก้ไขให้ดีขึ้นได้ เช่น ได้กระทำอนันตริยกรรมในทางศาสนา ประกอบการฆาตกรรม หรือทำกรรมอันหนักอื่น ๆ เขาย่อมถูกผลกลงสู่ตาร์ทาร์ส เพราะผลกรรมนั้นเป็นเหตุ และจะไม่ได้หลุดพ้นออกมาเลย สำหรับผู้ที่ประกอบกรรมชั่วอันหนัก แต่พอที่จะแก้ไขได้ เช่น ทำร้ายบิดามารดาในยามโกรธ และแล้วขมาโทษใช้กรรมนั้นอยู่ตลอดชีวิต หรือฆ่าผู้อื่นยามอยู่ในภาวะคับขัน เขาเหล่านี้ ถึงจะถูกโยนลงตาร์ทาร์ส ก็ทนทุกข์ทรมานอยู่เพียงปีเดียว พันเวลานั้นไป คลื่นจะซัดเอาเขาออกจากตาร์ทาร์ส ผู้ที่ฆ่าคนจะมาสู่กระแสน้ำโคซิดัส ผู้ที่ทำการโหดร้ายต่อบิดามารดาจะมาสู่กระแสน้ำฟริเฟลเกทอน และจะได้ไปเกิดในทะเลสาบเอเคซีเซียน ณ ที่นั้น เขาย่อมจะเปล่งเสียงขอให้ผู้ที่ถูกเขาฆ่าปราณี อโหสิให้ จะได้ออกพ้นทะเลสาบไป ถ้าคำร้องนี้ได้ผล ก็จะถูกพาพ้นทะเลสาบ สิ้นทุกข์ ถ้าไม่ได้ผล ก็จะถูกพัดพาเอากลับลงไปสู่ตาร์ทาร์ส ไหลไปตามสายน้ำต่าง ๆ จนกว่าจะได้รับความกรุณาจากผู้ใดที่ตนฆ่าพันกันมาก่อน นั่นคือคำตัดสินอันเขาได้รับจากผู้พิพากษาในปรโลก ในส่วนผู้ที่มีความดีมากมาย ก็ย่อมปลดเปลื้องให้หลุดไปเสียจากคุกที่คุมขังในโลกลี้ ไปสู่สถานอันบริสุทธิ์ในโลกเบื้องบน สำหรับผู้ที่ได้รับความบริสุทธิ์ เพราะศึกษาปรัชญา ก็จะอยู่อย่างปราศจากร่างกาย ในทิพยสถานอันสุดท้ายที่พระพรณา และข้าพเจ้าก็ไม่มีเวลาจะเล่าให้ท่านฟังในที่นี้

สิมมิลัส สิ่งต่าง ๆ เท่าที่กล่าวมานี้ จะไม่ช่วยให้เราทำความดี เพื่อได้มาซึ่งปัญญาในชีวิตนี้ละหรือ เพราะเราจะได้รางวัลอย่างมหาศาลและความหวังก็วิเศษนัก แต่แน่ละผู้มีปัญญาไม่พึงยืนยันว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปได้ทั้งข้าพเจ้าพระพรณามานี้ พึงเข้าใจเพียงว่า ข้อใหญ่ใจความเป็นเช่นนี้ ในเรื่องจิตแลภพหน้าแห่งจิต ทั้งนั้นก็เพราะเรามีหลักฐานอย่างชัดแจ้งแล้วว่าจิตเป็นอมตะ ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า ความเชื่อในเรื่องนี้มีเหตุผลเพียงพอ น่าจะลองเสี่ยงเชื่อดูตามนี้ การเสี่ยงนี้เองก็น่านิยมยกย่อง เราต้องใช้เรื่องอันจะเพิ่มความเชื่อมั่นให้เรา ด้วยเหตุฉะนี้ ข้าพเจ้าจึงเล่าเรื่องมาเสียยิตยว

วิธีหนึ่งซึ่งบุคคลควรคลายวิตกกังวลเกี่ยวกับจิตได้ก็คือ ในขณะที่มีชีวิตเราควรละความสุขในทางกายเสีย อย่างหลงติดอยู่กับเครื่องประดับต่าง ๆ เพราะสิ่งเหล่านี้ผิดวัตถุประสงค์ที่แท้จริง นำความเลวมาให้ยิ่งกว่าความดี เขาควรหาความสุขในทางเพิ่มพูนวิชาความรู้ กล่าวคือ เปิดโอกาสให้จิตติดอยู่กับสิ่งซึ่งได้กระเส็นกระสายไปจากความงาม แต่ให้จิตเข้าถึงความงามเองเลยทีเดียว ด้วยการรู้จักความข่มใจ รู้จักความดีความกล้า ความเป็นตัวของตัวเอง และรู้จักสัจจะ วิธีการเช่นนี้แหละย่อมจะเตรียมตัวให้เขาพร้อมอยู่เสมอ สำหรับเริ่มเดินทางไปสู่ปรโลก

วันหนึ่งข้างหน้านั้น ท่านทั้งหลาย สิมมิลล์ ซีบีส และคนอื่นๆ ก็จะเดินทางไป แต่สำหรับข้าพเจ้านั้น ตัวละครในโศกนาฏกรรมคงจะพูดว่า “ชะตาอันร้ายได้คืบคลานมาถึงแล้ว” กล่าวคือ ถึงเวลาแล้วที่ข้าพเจ้าควรอาบน้ำ ข้าพเจ้าใคร่จะชำระกายให้สะอาดก่อนดื่มยาพิษ ด้วยไม่อยากจะพวกสตรีต้องมาอาบน้ำชำระศพข้าพเจ้าเมื่อตายแล้ว

เมื่อโสกราตีสกล่าวจบลง ไครโตจึงพูดขึ้นว่า โสกราตีส ท่านไม่มีคำสั่งอะไรจะให้ไว้แก่ข้าพเจ้าและคนอื่นๆ ดอกหรือ ในเรื่องบุตรของท่าน หรือเรื่องอื่นใด เราควรทำอะไรเพื่อให้ท่านพอใจเป็นอย่างยิ่ง

โสกราตีสกล่าวว่า ไม่มีอะไรเป็นพิเศษดอก ข้าพเจ้าบอกท่านมาก่อนแล้ว ไครโต ขอให้ท่านระวังตัว ไม่ว่าท่านจะทำอะไร ก็ยอมก้อให้ข้าพเจ้าพอใจเป็นประโยชน์แก่ข้าพเจ้า แก่ท่านเอง และพวกเราทั้งหลาย ไม่ต้องให้คำมั่นสัญญาอะไรกับข้าพเจ้าดอก แต่ถ้าท่านไม่รักษานอง ไม่ทำการให้ดีขึ้นทีละขั้น ตามวิถีทางอันเราได้สนทนากันมานี้ ท่านจะทำอะไรไม่ได้ผลเลย แม้ว่าท่านจะสัญญาว่าจะทำอย่างไรก็ตาม

ไครโตตอบว่า พวกเราจะพยายามทำตามคำพูดของท่าน แต่ว่าท่านจะให้รางวัลท่านมิใช่หรือ

โสกราตีสพูดว่า จะทำอย่างไรก็ได้ ตามใจท่าน หากพวกท่านจับตัวข้าพเจ้าไว้ได้โดยที่ข้าพเจ้าไม่หนีจากท่านไป ว่าแล้วก็หัวเราะอย่างสุภาพ และมองมาทางพวกเรา พลางกล่าวว่า ท่านผู้เป็นมิตร ข้าพเจ้าทำให้ไครโตเห็นพ้องต้องด้วยไม่ได้ ว่าโสกราตีสคนที่กำลังสนทนานอยู่นี้ คนที่ให้เหตุผลต่างๆ มาอย่างละเอียดนี้ คือข้าพเจ้า ไครโตคิดว่าข้าพเจ้าคือคนที่ไม่ว่าข้าเขาก็จะเห็นเป็นซากศพ จึงถามเรื่องฝังข้าพเจ้า ทั้งๆ ที่ข้าพเจ้าพูดมาอย่างยืดยาวมากมาย ว่าเมื่อข้าพเจ้าดื่มยาพิษแล้ว ข้าพเจ้าก็จะไม่อยู่กับท่านอีก แต่จะจากท่านไปหาความสุขอันท่านเคยได้ยินกล่าวขวัญถึง ไครโตนึกว่าที่ข้าพเจ้าพูดมานี้เพียงเพื่อปลอบใจตัวเองแลท่านทั้งหลายเท่านั้น ขอท่านได้ช่วยทำให้ไครโตมั่นใจแทนข้าพเจ้า ดุจที่เขาได้ให้คำมั่นใจแก่ผู้พิพากษาเมื่อตอนพิจารณาคดีข้าพเจ้ามาแล้ว ขอแต่ให้คำมั่นแตกต่างไปเท่านั้น ด้วยตอนนั้นไครโตต้องการให้ข้าพเจ้าคงชีวิตอยู่ แต่ท่านต้องให้ไครโตมั่นใจว่าข้าพเจ้าจักไม่คงอยู่ หากจะลาจากไป เพื่อที่ไครโตจะได้เสียใจน้อยลงเมื่อข้าพเจ้าตาย จะได้ไม่เศร้าโศกเมื่อเห็นเขาฝังหรือเผาซากศพของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ประสงค์จะให้เขาต้องได้รับทุกข์ทรมานเพราะข้าพเจ้าเป็นเหตุ ข้าพเจ้าไม่ต้องการให้เขาพูดในพิธีปลงศพว่า ‘เราต้องละโสกราตีสไว้ ณ ที่นี้แล้ว’ หรือ ‘เราตามโสกราตีสไปจนถึงหลุมศพแล้ว’ เพราะคำพูดผิดๆ เช่นนี้ ไซ้จะเป็นเพียงความชั่วร้ายเท่านั้นก็หาไม่ได้ หากยังแพร่เชื่อความชั่วให้เกาะกินมาถึงจิตมนุษย์ด้วย ไครโตที่รัก จงทำใจรึนแรงไว้เถิด ขอให้พูดเพียงว่าท่านฝังแต่ร่างของข้าพเจ้าเท่านั้น แล้วก็ทำตามพิธีเท่าที่จำเป็น หรือเท่าที่เห็นดีเถิด

เมื่อกล่าวถ้อยคำเช่นนั้นแล้ว โสกราตีสก็ลุกเข้าไปในห้องเพื่ออาบน้ำชำระกาย ใครโอดตามเข้าไป แลบอกให้พวกเราคอยอยู่ก่อน เราจึงรอกันอยู่ข้างนอก พุดกันและคิดกันตามเนื้อหาที่ได้สนทนากันมานั้น แลพาดพิงไปถึงความเศร้าอันใหญ่หลวงซึ่งกำลังเผชิญอยู่นั้นด้วย เหตุก็เพราะโสกราตีสเป็นเสมือนบิดาอันกำลังจะพรากจากเราไป เราจะต้องคงชีวิตอยู่ต่อไปอย่างลูกกำพร้าที่ปราศจากบิดา เมื่อท่านอาบน้ำสำเร็จแล้ว ก็มีผู้นำบุตรมาหาท่าน ท่านมีบุตรชายเล็กๆ สอง อีกคนหนึ่งโตแล้ว ผู้หญิงที่บ้านท่านก็พากันมาด้วย ท่านพุดอยู่กับเขาเหล่านั้นและสั่งเสียบางประการต่อหน้าใครโอด แล้วก็ส่งกลับเรือน จากนั้นท่านก็กลับมาหาพวกเรา

บัดนี้ ใกล้เวลาพระอาทิตย์ตกดินแล้ว เพราะท่านเข้าไปอยู่ข้างในนานพอสมควร เมื่อท่านกลับออกมาหลังจากอาบน้ำแล้ว ท่านได้นั่งลงร่วมกับพวกเราอีก แต่ไม่ได้พุดอะไรกันมาก ไม่ช้า ผู้คุม ซึ่งเป็นบ่าวของผู้บัญชาการคุกทั้ง ๑๑ ก็เข้ามายืนอยู่ข้างๆ ท่าน พลงพุดว่า

โสกราตีส อย่างน้อยข้าพเจ้าก็รู้ว่า ท่านจะไม่วิวาทกับข้าพเจ้า ดังคนอื่น ๆ ที่มักโกรธซึ่งต่ำกว่าข้าพเจ้า เวลาที่ข้าพเจ้าบอกให้เขาตีเมียตามคำสั่งของเจ้านาย ทั้งนี้ก็เพราะข้าพเจ้าได้เรียนรู้ว่าในบรรดาผู้ที่เข้ามาอยู่ในนี้ท่านเป็นผู้ที่ประเสริฐสุด สุขภาพที่สุด และกล้าที่สุด ในเวลาอย่างนี้ ข้าพเจ้ามั่นใจว่าท่านย่อมไม่โกรธข้าพเจ้าอย่างคนอื่น ๆ เพราะท่านย่อมรู้ว่าใครรับผิดชอบในเรื่องนี้ บัดนี้ ถึงเวลาแล้วที่ข้าพเจ้าจะต้องกล่าวคำอำลาท่าน ขอท่านจงพยายามอดทนไว้ให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพราะท่านก็รู้อยู่แล้วว่าข้าพเจ้ามีหน้าที่อย่างไร ว่าแล้วผู้คุมนั้นก็ร้องให้ หันหน้าหนี แลเดินออกไป

โสกราตีสหันไปยังเขาผู้นั้นแล้วพุดว่า ชอบใจมากสำหรับความปรารถนาดีของท่าน ข้าพเจ้าจะทำตามท่านสั่ง ว่าแล้วก็หันมาทางพวกเรา พลงกล่าวคำว่า ผู้คุมคนนั้นสุขภาพมาก จำเดิมแต่ข้าพเจ้าเข้าคุกมา เขาหมั่นมาดูข้าพเจ้าอยู่เสมอ และดีกับข้าพเจ้าเสมอ มาบัดนี้ก็ยังมาแสดงความเศร้าเสียใจอาลัยรักอีกเล่า เราต้องทำตามคำเขาใครโอด ถ้าเตรียมยาพิษไว้แล้วก็ขอให้นำถ้วยเข้ามาเถิด ถ้ายังก็ขอให้เขาเตรียมยาพิษได้ ใครโอดตอบว่า พระอาทิตย์ยังไม่ลับเหลี่ยมเขาเลย โสกราตีส ข้าพเจ้ารู้ดีว่าคนส่วนมากตีเมียพิษล่า เมื่อได้รับคำเตือน ก็มักจะกินตี้อย่างฟุ่มเฟือยถึงกับบางทีเสพมากมากด้วย ไม่มีใครเร่งร้อนกันเลย นี้ก็ยังมีเวลาอีกมาก

โสกราตีสกล่าวว่า ใครโอด บุคคลที่ท่านว่า ทำเช่นนั้นก็ควรแล้ว เพราะเขาคิดว่าประวิงเวลาไว้ได้กำไร แต่ข้าพเจ้าไม่ควรทำตามอย่างเขา เพราะข้าพเจ้าไม่คิดว่าจะได้กำไรอะไรขึ้นมา ถ้าจะยึดเวลาตีเมียพิษออกไป การกระทำเช่นนั้น ก็เท่ากับทำตนให้เป็นที่น่าเย้ยหยัน ต่อหน้าต่อตาตนเองเท่านั้น เพราะจะมีประโยชน์อะไรกับการทวงแหนชีวิตไว้ ในขณะที่ได้สละไปแล้ว ฉะนั้น ขอท่านได้โปรดทำตามคำของข้าพเจ้าเถิด อย่าปฏิบัติคำขอร้องของข้าพเจ้าเลย

ใครโตได้ฟังดังนั้น จึงหันไปให้อาณัติสัญญาฉบับว่า ซึ่งยื่นอยู่ใกล้ๆ บ่าออกไปข้างนอกครู่หนึ่งก็กลับเข้ามากับผู้ซึ่งทำหน้าที่ผสมยาพิษ ถือถ้วยเข้ามาด้วย เมื่อโสกราตีสแลเห็น จึงพูดว่า นาย ท่านเป็นผู้ชำนาญในทางนี้ ท่านจะให้ข้าพเจ้าทำอะไร บุคคลผู้นั้นตอบว่า ท่านเพียงแต่ต้องดื่มยาพิษและเดินจนยกขาไม่ไหว แล้วก็ไปนอน ตอนนั้นเขาจะสำแดงเดชเอง ว่าพลางเขาผู้นั้นก็ยื่นถ้วยให้โสกราตีส ผู้ซึ่งรับเอามาอย่าง ยิ้มแย้มแจ่มใส ไม่แสดงอาการสะทกสะท้าน เปลี่ยนสีหน้าแต่อย่างใด เป็นแต่เบิ่งตา จ้องหน้านายคนนั้น อันเป็นอากัปกริยาของท่าน และพูดว่า ถ้าข้าพเจ้าจะหลั่งยาพิษลง ถวายเทพบ้าง จะได้ไหม บุคคลผู้นั้นตอบว่า โสกราตีส เราเตรียมยามาแต่เท่าที่เห็นว่า พอแก่การ

โสกราตีสจึงว่า ข้าพเจ้าเข้าใจละ แต่ข้าพเจ้าก็ต้องขอให้เทพวยช่วยให้แก่ข้าพเจ้าในการเดินทางจากนี้ไปสู่ปรโลก นี้แหละคือคำสวดของข้าพเจ้า ขอให้เป็นไปตามคำสวดนี้เถิด ว่าแล้วโสกราตีสก็ยกถ้วยขึ้นจรรดริมฝีปาก ดื่มยาพิษลงไปอย่างเต็มใจและอย่างเบิกบาน

เท่าที่แล้มาแล้ว เพราะเราระงับโสภกปริเทวะไว้ได้ แต่พอมมาถึงตอนนั้น มาได้เห็นท่านดื่มยาพิษจนหมดถ้วย เราทนกันต่อไปอีกไม่ได้แล้ว ทั้งๆ ที่จะผินใจไว้อย่างไรก็ตาม น้ำตาก็ไหลหลังลงมาจากตาของข้าพเจ้าจนได้ ข้าพเจ้าจึงเอามือปิดหน้า ร้องไห้สะอึกสะอื้น ไม่ใช่ร้องเพื่อโสกราตีส หากร้องเพื่อตนเองที่ต้องสูญเสียมิตรเช่นนี้ไป แต่ข้าพเจ้าก็มีได้เป็นคนแรกที่ทำเช่นนั้น ใครโตเอง เมื่อห้ามน้ำตาไว้ไม่อยู่ ก็ลุกขึ้น และข้าพเจ้าทำตามในเวลาเดียวกันนั้นอโพลโลโดรัส ซึ่งร้องไห้อยู่ตลอดเวลา ก็รำพันขึ้นมาด้วยเสียงอันดัง เป็นเหตุให้พวกเราทั้งหมดกุมขมัสติไว้ไม่อยู่ เว้นแต่โสกราตีสคนเดียว

โสกราตีสเห็นดังนั้นจึงว่า นี้อะไรกันนี้ ท่านทำการดั่งหนึ่งเป็นคนแปลกหน้า ที่ข้าพเจ้าส่งพวกผู้หญิงกลับเรือน ก็เพราะไม่ประสงค์จะให้มาประพุดิเช่นนี้ ด้วยข้าพเจ้าได้รับคำสั่งสอนมาว่า คนเราควรจะตายในคุณฉันทภาพ ขอท่านจงได้โปรดสงบใจลงเถิด อดทนเอาไว้

เมื่อเราได้ฟังเช่นนั้น ก็พากันรู้สึกละอายใจและเซ็ดน้ำตาเสีย ท่านเองเดินไปมาจนกระทั่งถึงเวลาที่ท่านว่าท่านเริ่มไม่ทำงานแล้ว ท่านจึงไปเอนหลัง ตามคำสั่ง คนที่ให้ยาพิษท่านดื่มมองดูอยู่ที่ขาและที่เท้าของท่านบ่อยๆ และแล้วก็บีบเท้าท่านอย่างหนัก และถามท่านว่ารู้สึกไหม ท่านว่าไม่รู้สึก เขาจึงบีบขาไล่เรื่อยขึ้นมา แสดงให้เห็นร่างกายส่วนนั้นแข็งและเย็นชืด แล้วก็บีบต่อไปและพูดขึ้นว่า เมื่อยาพิษแล่นถึงหัวใจ ก็จะถึงที่สุดเพียงนั้น

ร่างกายโสกราตีสเริ่มเย็นมาถึงบั้นเอว จนถึงกับท่านต้องเอาผ้าห่มคลุม และพูดเป็นปัจฉิมวาตะว่า “ใครโต เราควรเอาไปไหนเช่นแอสเคลปิอัส^(๒๔) ตัวหนึ่ง ท่านทำแทนข้าพเจ้าน้อยได้ไหม” ใครโตตอบว่า ข้าพเจ้าจะทำตามนั้น และถามว่ามีอะไรอีกไหม

แต่ก็ไม่มีความคืบหน้า หลังจากนั้นก็อีกไม่กี่นาที โสกราตีสขยับเขยื้อนกายอีกครั้ง แต่พอผู้คุม
มาเลิกผ้าดู ตาก็ค้างเสียแล้ว ใครโตจึงปิดตาและปิดปากให้

นี่แล เอเคกราตีส คือที่สุดแห่งมิตรของเรา อันข้าพเจ้าอาจกล่าวได้จากใจจริงว่า ใน
บรรดาคนทั้งหมดที่ร่วมยุคร่วมสมัยที่ข้าพเจ้ารู้จักมานั้น ท่านผู้นี้เป็นคนฉลาดที่สุด และ
ยุติธรรมที่สุด และดีที่สุด

คำอธิบาย

- (๑) ฟลิอัส เมืองเล็ก ๆ ทางเหนือของกรีกใต้ อันเรียกกันว่าเปโลโปเนีส
- (๒) เซมลอก นายาพิษที่ใช้ดื่มเพื่อประหารชีวิต
- (๓) เทลิอัส เรื่องนี้เป็นนิยายอันมีเค้าทางโบราณคดี ส่อว่าสมัชชนึงเกาะครีตเรื่องอำนาจมาก
- (๔) อโปลโล เทวบุตรของซุส เทวบิดร นัยว่าประสูติที่เกาะเดลอส เกาะนั้นจึงเป็นสถานที่ศักดิ์
สิทธิ์
- (๕) อโพลโลโครัส มีชื่ออยู่ในเรื่อง 'อโปลโลเกีย' ด้วย ว่าเป็นผู้มักคัดค้านใครต่อใครรวมทั้งตนเอง
ยกให้แต่กับโสกราตีส
- (๖) ไครโตบิวลัส บุตรไครโต นัยว่ารูปร่าง
เซอร์โมเกนีส น้องกัลลิอัส ที่เอ๋ยมาแล้วในเรื่อง 'อโปลโลเกีย'
เอพิเกนีส โสกราตีสเคยแนะนำให้ออกกำลังแก้ร่างกายอ่อนแอ
อิสคินีส บุตรชายคนชายไส้กรอก ถนัดปรัชญายิ่งกว่าพานิซัย
แอนติเทนีส จลลตในการหาทรัพย์ และเจ้าลัททิวปรัชญาชินิกด้วย
ซเตสปีปัส จากเพอนีส ได้รับการอบรมมาดี แต่ออกจะเกะ ๆ
- (๗) เอยิโนา แคว้นใกล้ ๆ แอตติกา
- (๘) แซนทปิปี ภรรยาโสกราตีส (คนที่ ๒?) ว่ากันว่าปากร้าย
- (๙) อีสป นักแต่งนิทานให้สัตว์พูดได้ บ้างว่าอีสปไม่มีตัวจริงแล้วเอาเรื่องซาดกไปเป็นเค้า
ชาวทีปัส ตัวตั้งตัวตีในเรื่องนี้
- (๑๐) ซีบีส และสิมมอัส ชาวทีปัส ตัวตั้งตัวตีในเรื่องนี้
- (๑๑) พีโลเลอัส คิซัย ไฟทากอรัส ชันนา เคยพักอยู่ที่บ้านซีบีสและสิมมอัส ณ แคว้นทีปัส
- (๑๒) บ้านเมืองของข้าพเจ้า คือทีปัส
- (๑๓) แอนดีมออน ตามตำนานกล่าวว่าเป็นที่รักของพระจันทร์เจ้า ได้พรให้นอนหลับชั่ววันวันคร
- (๑๔) ผมยว เฟโดเป็นชาวกรีกใต้ (เปโลโปเนีส) ไร้ผมยว (ผิดกับชาวเอเทนที่ไร้ผมสนั)
เวลาไร้ทุกข์จึงตัดสั้น
- (๑๕) อาร์กิวีส เสียเมือง เลยสาบานว่าจะไม่ไร้ผมยวจนกว่าจะตีเมืองคืนได้
- (๑๖) เฮราคลีส เทพเจ้าแห่งพลัง มักเรียกกันตามชื่อลาคินว่าเฮอคิวลิส
- (๑๗) ไอโอเลอัส หลานเฮราคลีส และเป็นผู้ช่วยด้วยเสมอ ๆ
- (๑๘) ยูริปัส ช่องแคบระหว่างยูเบียกับแผ่นดินใหญ่ ให้นำไหลขึ้นลงวันละ ๗ วัน
- (๑๙) ซาโมเนีย เทพีแห่งแคว้นทีปัส ภรรยาของแคดมัส เปลโลได้เล่นคำด้วยเพราะตามศัพท์แปลว่า
ความผสมผสาน

- (๒๐) อนักซาโกรัส นักดาราศาสตร์ และปรัชญาเมธี มีชื่อมาก ไสกราตีสเอ่ยถึงในเรื่อง 'อโปโลเกีย' ด้วย
- (๒๑) แอดลาส อมนุษย์ที่หนูนโลกอยู่ คล้ายปลาอนนต์ของเรา ด้วยเหตุนี้ฝรั่งจึงเรียกแผนที่ว่า แอดลาส
- (๒๒) อีสเคลล์ นักแต่งโศกนาฏกรรมมีชื่อมากมักพูดถึง 'ฮาเดส' ศาลชำระโทษที่ในปรโลก
- (๒๓) โกลกัส ข่างผู้ชำนาญในสมัยนั้น
- (๒๔) แอสเคลปียัส เทพแห่งการรักษายาบาล ไสกราตีสสั่งเช่นนั้นเป็นท่วงทำนองว่าตนฟื้นแล้วจากชีวิตนี้ จะเข้าสู่ชีวิตอันนิรันดร

ภาคผนวก

สังเขปพงสาวดารกรีก

อันโยนกรประเทศหรือประเทศกรีกนี้ เป็นรากเหง้าต้นตอแห่งวัฒนธรรมของทวีปยุโรป แลได้แผ่ไปทั่วสากลทิศทั้งพื้นปฐพี แม้เวลานี้ชาติที่เจริญต่างๆ ในยุโรปก็ยังคงยกย่องวัฒนธรรมกรีกอยู่ การที่จะศึกษาให้ทราบอารยธรรมวัฒนธรรมของยุโรปได้ ย่อมจะต้องรู้ต้นกำเนิดที่มาเสียก่อน จึงสมควรที่จะว่าด้วยโยนกรประเทศแลชนชาติกรีกให้พิสดารเสียก่อน

จะว่าด้วยชื่อประเทศชาติเสียเป็นประเดิมให้สิ้นสงสัย แท้ที่จริงชาวชาตินี้หาเรียกตัวเองว่า กรีก หรือ โยนกร ไม่ คงเรียกตัวเองว่า เฮเลน โดยทั่วๆ ไป อย่างเราเรียกตัวเราเองว่า ไทย ฉะนั้น แต่ในชื่อชาติเฮเลนนี้ยังแบ่งย่อยไปได้เป็นหลายเหล่า หลายพวก เช่น พวก ดอริก ไอโอนิก เป็นต้น ทำนองเดียวกับพวกไทย แยกออกไปเป็นไทยไท้ ไทยอาหม นั้นเอง ก็คำว่า กรีก นั้นเป็นพวกเฮเลนเล็กๆ เหล่าหนึ่ง ซึ่งไปตั้งรกรากท่ามาหากินอยู่ ณ ประเทศอิตาลี ชาวโรมันโบราณรู้จักพวกกรีกนี้ก่อน จึงนำเอานามนั้นไปเรียกชาวเฮเลนทั้งชาติ ว่ากรีก ตลอดหมด (เหมือนอย่างเรารู้จักชาวอินเดียเป็นที่แรก เราเรียกว่า แขนก คือผู้ที่มาหามาเยี่ยมเยียน แล้วเลยพลอยเรียกชาวฮินดูและชาวมุสลิมอื่นๆ ว่า แขนกไปด้วย แม้พวกนั้นจะเป็นชาวอาหรับหรือมลายูก็ตตาม) คำๆ นี้ แพร่หลายไปทั่วทวีปยุโรป แล้วต่อออกมายังประเทศสยามนี้ภายหลัง ส่วนคำว่า โยนกร นั้น สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า ไอโอนิก ซึ่งเป็นชาติเฮเลนเหล่าใหญ่ พวกตะวันออกไกลเรียกพวก ไอโอนิก ว่า โยนกร (เพราะตัว I กับตัว J แลกที่กันได้ด้วย ภาษากรีกและภาษาลาตินไม่มีตัว J ชื่อพระเยซูว่า Jesu บางทีก็เขียนว่า Iesu Ionic จึงเป็น Ionic ดังนี้) ชาวอินเดียเห็นจะมีรู้จักคำนี้จากพวกตะวันออกไกล ซึ่งน่าจะเป็นพวกเปอร์เซีย แล้วเลยเรียกพวกเฮเลนทั้งชาติว่า โยนกร เป็นเหตุให้ไทยเราเรียกตาม (แต่ขออย่าเอาไปปนกับนามโยนกรนาคนคร ซึ่งเป็นเมืองเหนือเมืองหนึ่งอยู่ในกรุงสยามนี้เอง) ในที่นี้จะใช้คำทั้งสองคำ แต่จะไม่ยอมใช้คำว่า กรีก เป็นอันขาด ด้วยฟังชัดโสตประสาทของคนไทยเป็นที่ยิ่ง

๑. สมัยดึกดำบรรพ์^(๑)

ดังได้กล่าวไว้แล้วว่าชาวกรีกสมัยโบราณ เป็นแม่แบบแม่แผนของวัฒนธรรมทางยุโรป หรือจะว่าโดยย่อว่าเป็นต้นแบบของอารยธรรมบางประการตลอดทั่วโลกที่เจริญกว่าได้ เช่น การปกครองระบอบประชาธิปไตย ซึ่งชาติอิสระเสรีทั้งหลายปฏิบัติอยู่นั้น ชาวกรีกได้ฝึกปรึมนมาก่อนใครๆ แลสอนให้ชาติอื่นๆ ต่อไป ว่าในทางวัฒนธรรม อารยธรรม พวกกรีกก็มีแบบแผนเป็นของตน ละเอียดสุขุมวรรณคดีกรีกสมัยเมื่อสองพันปีมาแล้ว ก็ยังเป็นสิ่งซึ่งนักเรียนยังศึกษาด้วยความสนใจอยู่เสมอจนวันนี้ การช่างศิลปกรรมก็ดี การก่อสร้างก็ดี พวกกรีกนับว่าเป็นเลิศ แม้ชาวชมพูทวีปซึ่งมีวัฒนธรรมสูง

(๑) สำหรับความเป็นอยู่ทั่วๆ ไปแลการคำพบในทางโบราณคดีของพวกกรีก (และโรมัน) ขอให้ดู *The Ancient World* by T.R. Glover (ฉบับกระเป๋)

เฉพาะที่ว่าด้วยเกาะคริต ขอให้ดู *The Palace of Minos at Knossos* by A.J. Evans แลหากประสงค์จะค้นต่อไป ขอให้หาอ่านจากชื่อท่านผู้นี้ เพราะท่านเซอร์ อาเทอร์ เอเวนส์ นี้ เป็นดังหนึ่งสมเด็จพระยาดำรงฯ ของเกาะคริต เช่นเดียวกับ Dr. Schliemann เป็นในทางวัฒนธรรมสมัยต้นของแผ่นดินใหญ่โยนกรประเทศ

อยู่แล้วแต่อดีต ยังยอมรับศิลปะกรีก และที่เรามีพระพุทธรูปปั้นอันวิจิตรอยู่ทั่วไปนั้น ก็เพราะความคิดของพวกโยนิกที่มานับถือพระพุทธศาสนาในตัวเอง ตลอดจนพระที่นั่งอนันตสมาคมในกรุงเทพมหานครนี้ แม้จะเป็นฝีมือช่างชาวอิตาลีก็ตาม แต่ก็ยังคงเรียกกันในภาษาช่างว่า แบบกอรินธ์ อันเป็นชื่อกรีกแคว้นหนึ่ง ทั้งนี้เพราะสถาปัตยกรรมกรีกวิจิตรพิสดารกว่าที่อื่นมาก่อนในยุโรป อุนิสัยชาวโยนิกสมัยโบราณแล่นำศึกษาค้นคว้าความรู้ พวกนี้ ความทรหดอดทนก็เก่งกล้าอย่างประหลาด พวกที่มีความคิดอย่างสุขุม ก็คิดการลึกซึ้งน่านมหัศจรรย์ จะเห็นได้ว่ากรีกนำหน้ายุโรปชาติอื่นๆ มาแต่อดีต ทั้งในด้านปรัชญาศาสตร์ แลวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ นักการเมืองก็ดี วาทีลปิกดิ์ กวีก็ดี นายช่างก็ดี ตลอดจนปรัชญาจารย์ ล้วนมีตัวเก่งเด่นดียวเศษอยู่เป็นอันมาก แม้ปัจจุบัน ถ้าใครได้ศึกษาวัฒนธรรมแลพงศาวดารความเป็นไปของพวกกรีกแล้ว จะเห็นได้ว่าชนพวกนี้มีวัฒนธรรมสูงอย่างน่าพิศวง(๑) จะขอกล่าวถึงชนชาตินี้ให้พิสดารสักหน่อย จะเริ่มแต่สมัยดึกดำบรรพ์ไปที่เดียว

เกาะครีต ในสมัยหินนั้น โยนิกประเทศก็คงเป็นดินแดนของชาวป่าอนารยะ เช่นเดียวกับแห่งอื่นๆ แต่ในสมัยทองสัมฤทธิ์นั้น ทางแถบโยนิกค่อยมีชีวิตชีวขึ้น ถึงอย่างไรก็ตาม แรกเริ่มเดิมที วัฒนธรรมหาได้เกิดขึ้นบนพื้นแผ่นดินใหญ่อันเป็นโยนิกประเทศนั้นไม่ หากเกิดขึ้น ณ เกาะใหญ่แห่งหนึ่งใต้แผ่นดินใหญ่ลงมา เกาะนั้นเรียกว่า เกาะครีต แต่เดิมนักโบราณคดีสันนิษฐานว่ามนุษย์ในเกาะนั้นที่เมืองไมซีนี (อันจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) หาใช่ชาวชาติกรีกไม่ ต่อเมื่อขณะรวบรวมเรื่องนี้อยู่ พวกนักโบราณคดีเห็นเป็นอันเกล็ด รับว่ามนุษย์พวกนั้นเป็นพวกกรีกอย่างแน่แท้(๒) เข้าใจว่าพวกกรีกที่เกาะครีตนี้จะได้เป็นใหญ่ในบริเวณทะเลแถบนั้น และเป็นใหญ่เหนือพวกกรีกในแผ่นดินโยนิกประเทศที่ตั้งตัวอยู่ในเมืองไทรินและไมซีนี ก็จะได้เป็นใหญ่เหนือพวกเมืองทรอย ทางเอเชียชั้นน้อยนั้นด้วยหรือไม่ ไม่ปรากฏ

การศึกษาพงศาวดารสมัยนี้ อาศัยนิทานกรีก วิชาโบราณคดี แลวินิจฉัยวัฒนธรรมจากสิ่งที่ปรากฏกับเรื่องราวที่ปรากฏ เป็นเกณฑ์ ท่านผู้รู้แบ่งวัฒนธรรมสมัยครีต ออกเป็นสามยุค เรียกชื่อไปต่างๆ กัน เซอร์ อาเทอร์ เอเวนส์ เรียก “วัฒนธรรมไมโนน” อาศัยนิทานเรื่อง อาริอดัน(๓) เป็นหลัก เพราะท่านอาศัยนิทานเรื่องนี้ ขุดค้นโบราณคดีต่อไปได้มาก (นิทานเรื่องนี้ท่านพวกครุ่มักจะให้พวกนักเรียนที่เริ่มเรียนภาษากรีกแปล ดังเช่นท่านที่เรียนพระปริยัติธรรม เริ่มเรียนนิทานธรรมบทจะนั้น) แต่ในที่นี้จะเรียกง่าย ๆ ว่า

(๑) ผู้ใดประสงค์จะทราบความเป็นอัจฉริยะของพวกกรีก ขอให้อ่าน *The Greeks* by H.D.F. Kitto (ฉบับกระดาษ) ง่ายและสนุกดีมาก อาจารย์กิตโตมีกลิ่นเมตต์ดี แต่ทว่าจะเก็บพงศาวดารเอาอย่างไม่ได้อยู่เอง ผู้สนใจวิทยาศาสตร์กรีก ขอให้ดู *Greek Science* by Benjamin Farington (ฉบับกระดาษ)

(๒) กระดาษเสียงออกอากาศวิทยุ มีบีซี (Third Programme) คืนวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๘ และพิมพ์อยู่ในหนังสือพิมพ์หลายฉบับ ที่พิมพ์อยู่ในหนังสือพิมพ์ *Times* นั้น Professor Alan Wace; Director of British Excavation at Mycenae เขียนเอง ความทั้งนี้ย่อมตรงกันข้ามกับหนังสือทุก ๆ เล่มที่แต่งมาก่อน

(๓) นิทานนี้มีว่าพวกกรีกในโยนิกประเทศต้องส่งเครื่องบรรณาการไปเกาะครีต ถวายพระเจ้าไมโนส อาริอดันพระธิดาคิดการกับเทสิสชาวโยนิกประเทศ ไถโยนิกประเทศให้พ้นภัยได้ มีเอ่ยถึงในเรื่อง “เฟโด” ของเพลโต

ก. ยุคแรก ราว ๖,๐๐๐ ปี ถึง ๔,๓๐๐ ปีมานี้^(๑) ตกอยู่ในสมัยทองสัมฤทธิ์ ไม่ประหลาดมหัศจรรย์มากนักฝีมือเครื่องทองสัมฤทธิ์ที่ขุดค้นได้ก็ไม่ได้ทำแหล่งอื่นในสมัยเดียวกัน เครื่องปั้นดินเผาที่ทำในครั้งนั้นก็ไม่นับว่าดี สมัยนั้นพวกกรีกได้อาศัยอยู่ที่เกาะครีต ที่เมืองไตรีนและไมซีนี ก็ได้สร้างนครทรอยขึ้นแล้วด้วย เวลานั้นที่เกาะครีตเห็นจะเป็นใหญ่ แต่ตามหลักฐาน พอจะเชื่อได้ว่าเกาะนี้ตกอยู่ในอำนาจของไอยคุปต์ คงจะได้รับวัฒนธรรมของไอยคุปต์ประเทศบ้าง หากส่งเสริมวัฒนธรรมภายในของตัวเองบ้างด้วย

ข. ยุคกลาง ราว ๔,๓๐๐ ปี ถึง ๓,๖๐๐ ปีมานี้ ในสมัยนั้นที่เกาะครีตมีราชวงศ์ ๒ วงศ์ วงศ์หนึ่งตั้งราชธานีอยู่ที่เมือง โนสสอส อีกวงศ์หนึ่งตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองเฟสตอส แต่หาปรากฏว่ากระทบกระทั่งกระทำการขบเคี้ยวกันเองอย่างใดไม่ ตลอดเวลาร่วมพันปีนั้น เพราะจากโบราณวัตถุที่ขุดได้ ไม่มีร่องรอยว่าจะเคยรบรากันมาเลย แลทั้งสองราชวงศ์ก็ทรงอำนาจมาก แต่ดูเหมือนวงศ์เมืองโนสสอสจะยิ่งอำนาจกว่า ปราสาทราชวังใหญ่โต มีภาพเขียนตามกำแพงสวยสดงดงาม และมีอักษรจารึกอยู่ เครื่องถ้วยชามหม้อไหมีมุกดีชิ้นมาก อาศัยสิ่งเหล่านี้ นักประวัติศาสตร์อาจทราบได้ถึงความเป็นอยู่แลความเชื่อถือของคนสมัยนั้น อำนาจเจ้าเมืองโนสสอสนั้น หนีว่าแผ่ไปทั่วเกาะเล็กเกาะน้อย ตลอดจนตอนใต้ผืนแผ่นดินโยนกรประเทศ แต่จะด้วยเหตุใดไม่ทราบ ราชวงศ์ที่เมืองโนสสอสพังพินาศลง เมื่อราว ๓,๖๐๐ ปีมานี้ นักประวัติศาสตร์ไม่เชื่อว่าจะเนื่องมาจากสงครามกลางเมือง แต่ก็สงสัยอยู่ว่าแผ่นดินไหวหรือจะให้ผลถึงเพียงนั้น

ค. ยุคหลัง แต่ใช้จะสิ้นสุดความเจริญของเมืองโนสสอสลงก็หาไม่ กลับสร้างขึ้นใหม่ ใหญ่และพิสดารกว่าเก่ามากมาย ขยายวงออกไป กินเนื้อที่ถึงสิบสองไร่เศษ สร้างเป็นชั้น มีบันไดใหญ่โต ห้องน้ำก็ขุดร่องวางท่อเรียบร้อย ภาพวาดก็วิจิตรพิสดาร โดยเฉพาะภาพคนกับวัว และงู นั้นบ่งให้เห็นว่าพวกนั้นนับถือลัทธิศาสนาเนื่องด้วยสัตว์ แลเข้าใจว่าพวกนี้จะได้สร้างโรงละครใหญ่ไว้ด้วย ในระหว่างนั้นนครทรอยก็คงมีความเป็นไปแต่ไม่เกี่ยวกับพวกเกาะครีตนี้ ส่วนพวกเมืองไมซีนีกลับเก่งกล้าขึ้นทุกที มีเจ้านายที่สามารถและร่ำรวย จนมีอำนาจเหนือเมืองไตรีน ในที่สุดข้ามมาตีเกาะครีตและได้ช่วยชำนะพวกเกาะครีตก็หมดความเป็นใหญ่แต่บัดนั้นมา เมื่อราว ๓,๔๐๐ ปีมานี้เอง

เมืองไมซีนี เมื่อกษัตริย์ที่เกาะครีตหมดอำนาจ เจ้านายเมืองไมซีนีก็ได้เป็นใหญ่ยิ่งกว่าบ้านเมืองอื่นในหมู่กรีกด้วยกัน แต่ทว่าวัฒนธรรมแลความเป็นอยู่ของชาวเมืองไมซีนี หาวิจิตรพิสดารเท่าพวกเกาะครีตแต่เดิมนั้นไม่ ในระหว่างนี้ หรือเมื่อราวร้อยปีก่อนชาวเมืองไมซีนีได้เกาะครีต ได้มีกรีกพวกอื่นๆ ยกลงมายังโยนกรประเทศอีกบ้าง พวกแรกคือ พวกกรีกอาเคเดียน ลงมาสมสู่อยู่กับพวกกรีกเก่าก่อนด้วยความสงบ แลขยายตัวออกไปยังเกาะเกียนอื่นๆ บ้างด้วย เช่น ไปยังเกาะไซปรัส เป็นต้น ราวอีกร้อยปีหลังจากที่เมืองไมซีนีได้เป็นใหญ่เหนือเกาะครีต ได้มีกรีกอีกพวกหนึ่ง เรียกอาเคเดียน ยกลงมาแต่ทางเทสซาลี เมืองฝ่ายเหนือ ลงมาได้ เข้าใจกันว่าพวกนี้จะมาแต่อาเชียน้อย

(๑) ขอให้คิดย้อนหลังจาก พ.ศ. 2500 ไป เป็นเกณฑ์

พวกอาเคียน นี้ มีพิษสงแลเก่งกล้าสามารถมาก ประจวบเวลาที่พวกนี้ยกลงมา พวกกรีกเมืองไมซีนีอ่อนอำนาจลง พวกอาเคียนจึงยึดครองเมืองไมซีนีได้โดยง่าย นับว่าได้โดยไม่มีการรบพุ่ง ก็พวกอาเคียนมีวัฒนธรรมความเป็นอยู่หย่อนกว่ากรีกที่ตัวขณะ จึงยอมรับวัฒนธรรมของพวกเมืองไมซีนีด้วยหน้าซันตาบาน ข้อนี้เป็นธรรมดา เมื่อไทยตีได้เขมรในแผ่นดินพระบรมราชาสามพระยานั้น ก็กลับรับวัฒนธรรมเขมรเข้ามา เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าลงในที่สุด พม่าก็กลับรับวัฒนธรรมไทยไปแต่นั้นหาใช่จะพิสูจน์ว่า ชาติที่ชนะจะรับวัฒนธรรมชาติที่แพ้ก็หาไม่ หากแสดงให้เห็นว่าชาติที่หย่อนวัฒนธรรม ย่อมรับวัฒนธรรมจากชาติที่เจริญกว่า ยิ่งได้ศึกษาวิชาพงศาวดารมากขึ้น ก็จะต้องเห็นชัดถนัดขึ้น

ก็พวกกรีกนั้นเก่งกล้าในการสงคราม เมื่อกรีกพวกอาเคียนมาตั้งหลักได้มั่นคงแล้ว จึงเผยแพร่อำนาจออกไป เกาะใหญ่น้อยในทะเลแถบโยนกประเทศ (ซึ่งเรียกว่าทะเลเอเชียน) ก็ตกอยู่ในอำนาจพวกอาเคียนสิ้น แม้เกาะครีต ซึ่งเดิมเพียงแต่หมุดอำนาจ ก็ถึงกับกลายเป็นเมืองออกของพวกอาเคียนไป พวกอาเคียนข้ามกลับไปยังรกรากเดิมที่อาเชียน้อยบ้างด้วย โดยมากมักยึดครองหัวเมืองชายทะเลเอเชียน รวมทั้งรบชนะเมืองทรอยด้วยเมื่อราว ๓,๑๕๐ ปีมานี้ พวกอาเคียนไปถึงไหน ภาษากรีกแล้ววัฒนธรรมกรีกก็แพร่ไปถึงนั้น นับว่าอำนาจกรีกแพร่ไปถึงอียิปต์ด้วยเมื่อราว ๓,๒๒๓ ปีมานี้

โฮเมอร์ พวกอาเคียนพึงพอใจในการขยายตัวของตัวมาก จนถึงกับมหากวีโฮเมอร์ได้เขียนมหากาพย์ขึ้นสุดดีวีรกรรมของบรรพบุรุษ เมื่อราว ๒,๕๐๐ ปีมานี้ นับเป็นมหากาพย์ยาวที่สุดของยุโรป (แต่สั้นกว่ามหากาพย์ และ รามายณะ) อาศัยกาพย์ของมหากวีโฮเมอร์^(๑) เป็นหลัก อาจสาวหาวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของกรีกสมัยนั้นได้ โฮเมอร์จะเป็นใคร คนเดียวหรือหลายคน เกิดอยู่ในสมัยไหน เป็นเรื่องถกกันไต่ถาม คล้ายค้นหาผู้แต่ง รามายณะ แม้ศึภราชผู้ก็ยังเป็นบุคคลที่นักเลงหนังสือถกกันอยู่จนทุกวันนี้ จะอย่างไรก็ตาม อาศัยหนังสือของท่านโฮเมอร์ แลอีกขจรวิี ตลอดจนไวยการณกรีกเป็นเกณฑ์ ุ้ นักนิรุกติศาสตร์และมานุษยวิทยา เชื่อว่ากรีกเป็นพวกอารยัน จะเห็นได้ว่าพวกกรีกยอมรับวัฒนธรรมของพวกเจ้าของถิ่นเดิม แต่ก็หาฝั่งศพตามเจ้าของถิ่นเดิมไม่ กลับเผาศพตามประเพณีอารยัน การนับถือเดรัจฉานเป็นเจ้าเป็นผีของพวกเก่าก่อน พวกกรีกก็ไม่รับ เพราะพวกกรีกนับถือเทพดาอันบริสุทธิ์ สถิตอยู่ในสรวงสวรรค์นั้นแล้ว แต่บางทีการนับถือทั้งสองนี้ปนกันก็มี เช่น เทพเจ้าของพวกกรีกบางตนบางรูปเป็นครึ่งคนครึ่งสัตว์ แลการสละชีพบูชาพระเป็นเจ้า ก็เข้าใจว่าจะมีอยู่ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ก่อนวัฒนธรรมปนกัน เทพของพวกอารยันนั้นประทับอยู่ที่สูง ถ้าไม่บนฟ้าก็บนพื้นโลกเบื้องสูงสุด ในชมพูทวีป พระเป็นเจ้าประทับบนเขาพระสุเมรุ ยอดเอเวอเรสต์สูงที่สุดของอินเดีย (และของโลก) ในโยนกประเทศพระเป็นเจ้าประทับที่เขาคอลิมบัส ซึ่งสูงที่สุดในประเทศนั้น ชื่อพระเจ้าจอมสากลนั้น พวกอารยันก็เรียกเหมือนกัน เป็นแต่แปร่งไปตามกาลละตามเทศะ เช่น พระเจ้าพระบิดา

(๑) มหากาพย์ Homer คือ *The Odyssey* และ *The Illiad* สดุดีวีรกรรมของชาติ (epic) ทำนอง รามายณะ แล มหากาพย์ ของอินเดีย มีแปลเป็นภาษาต่าง ๆ มาก ในภาษาอังกฤษก็มีหลายสำนวน Dr. Rieu แปลพิมพ์ชุดกระเป่าเป็นร้อยแก้ว อ่านง่ายแลรักษาเนื้อหาดี ดูเหมือน ดร. วิว จะแปลเรื่อง *The Odyssey* ดีกว่าเรื่อง *The Illiad*

แห่งสวรรค์ของกรีกนั้นเรียกว่า ซุสปาเต (ใช้เมื่อ ๓,๐๐๐ ปีมานี้ ซึ่งกลายมาเป็น ยู-ปีเตอร์ ในภาษาละติน เมื่อราว ๒,๐๐๐ ปีมานี้) เป็นศัพท์เดียวกับ ทายอัส บิดา ในภาษาสันสกฤต ซึ่งเป็นนามพระเป็นเจ้าเก่าแก่ ใช้มาแต่สมัยพระเวท มีอายุราว ๔,๐๐๐ ปี นัยว่ารากศัพท์ภาษาอารยันเรียก ทู ปาดา ใช้มาแต่ ๕,๐๐๐ ปีก่อนโน้น พวกเขาเคยเป็นใหญ่อยู่ในโยนกประเทศตราบจนกรีกอีกพวกหนึ่งยกมาตั้งจะกล่าวต่อไป

๒. สมัยพวกคอเรียน^(๑)

พวกกรีกพวกนี้คือพวกคอเรียน ความสำคัญของกรีกพวกนี้มีมากกว่าพวกกรีกอื่น ๆ ถึงกับเกิดการต่าง ๆ มากมาย ดังจะเห็นได้ต่อไปข้างหน้า แลนักประวัติศาสตร์แบ่งกรีกออกไปเป็น ๒ สายใหญ่ ๆ เรียกพวก คอเรียน ๑ กับพวก ไม่ใช่คอเรียน หรือพวก ก่อนคอเรียน ๑ เช่นกับไทยน้อย ไทยใหญ่ ในเชื้อชาติของเรานั้นเอง

ชนพวกนี้ เดิมเข้าใจว่ามาจากใจกลางประเทศกรีก ด้วยอาศัยนาม ดอริส ที่อยู่กลางประเทศนั้นเป็นหลัก ทำนองที่เราเข้าใจว่าอาณาจักรศรีวิชัยอยู่ที่นครชัยศรีนั่นเอง แต่ก็เข้าใจจะไม่มีเค้าเสียทีเดียว ความจริง ชนพวกนี้เดิมอยู่ทางเหนือของโยนกประเทศ แถบทะเลเอเดรียติก ทางตะวันตกของประเทศกรีก ที่กั้นกรีกกับอิตาลี (ส่วนทะเลเอเชียนั้นอยู่ทางตะวันออก กั้นกรีกกับเอเชียย่อย) พวกคอเรียนนี้ยกลงใต้เพื่อหาที่ดินอันอุดม เมื่อราว ๓,๒๐๐ ถึง ๓,๑๐๐ ปีมานี้

ก็เวลานั้น ผืนแผ่นดินโยนกประเทศ มีกรีกสายอื่นๆ อาศัยยึดครองอยู่แล้วทั้งสิ้น ในส่วนได้เป็นรูปคล้ายเกาะ มีคอคอดติดกับผืนแผ่นดินใหญ่นิดเดียวนั้น ชาวกรีกเรียก เปโลโปเนีส แปลว่า “เกาะของพระเจ้าแผ่นดินเมืองเปลอส” (Pelos ชื่อเปลอส + Nesos เกาะ) ทำนองชาวอินเดียเรียกแผ่นดินของตนว่า ชมพูทวีป^(๒) คือ เกาะที่มีต้นชมพู (หรือชมพู) เป็นหลัก จะเรียกเปโลโปเนีสนี้ได้ง่ายกว่า เปโลสทวีป (ยิ่งเวลานี้เขาขุดคลองที่ตรงคอคอดนั้น เปโลสเลยเป็นทวีปย่อยๆ ไปจริง ๆ)^(๓) มีรัฐต่างๆ อยู่หลายรัฐ ทั้งฝ่ายใต้ฝ่ายเหนือ เชื้อชาติที่สำคัญก็คืออาศัยอันได้กล่าวมาแล้ว และพวกเขาเคยผสมกับกรีกอื่นๆ หรือผสมกับพวกเจ้าของถิ่นเดิมทางดินแดนแคว้นอิตาลีมา ตรงเหนือคอคอดเปลอสทวีปขึ้นไป พวกนี้เรียกตัวเองว่า ไอโอเนียน หรือ ไอโอนิก คือ โยนก นั้นแล พวกเลือดผสมนี้เป็นพวกพิเศษสุดในหมู่กรีก ผู้รับรองว่าพวกชาติผสมนั้น ถ้าผสมได้ถูกต้องตั้งมาละก็เป็นพิเศษนักดูชาติอังกฤษเป็นตัวอย่าง แม้พวกลูกจีนที่เกิดแต่เคยเป็นจีนแลแม่เป็นไทย ก็เป็นคนฉลาดหลักแหลมถึงกับฝรั่งยกย่องเป็นพิเศษกว่าจีนหรือไทยธรรมดา

(๑) ดู *Who Were The Dorians* by W.H. Ridgeway (in *Anthropological Essays*)

(๒) คำว่า ทวีป หรือ ทวีป นี้ นักเลงภาษาสมัยปัจจุบันอ้างว่าไม่จำเป็นต้องมีน้ำล้อมรอบ น้ำล้อมเพียงสามด้านก็เป็นทวีป ได้แล้ว

(๓) คลองนี้ขุดสำเร็จในสมัยปัจจุบัน ในสมัยโบราณ พระเจ้าแผ่นดินเมืองคอร์ินท์โปรดให้ขุดแต่ไม่สำเร็จ

พวกดอเรียนเป็นนักรบ จึงหาได้ลงมายังแผ่นดินกรีกด้วยสันติวิธีตั้งพวกอาเคียนไม่ ยิ่งแผ่นดินทุกกระผีกมีเจ้าของปกครองอยู่แล้ว พวกดอเรียนจึงถือโอกาสรบสู้แย่งชิงเอา บางพวกยกเข้าไปตีแคว้นเทสซาลีของพวกอาเคียน ไล่เจ้าของเดิมเสีย บางพวกยกเข้าตีแคว้นโบอีโอเดียตรงกลางประเทศกรีก แลบอติกาของพวกไอโอเนียนได้เทสซาลีลงมา แต่หาเลยเข้าไปถึงอติกาไม่ บางพวกลงมาตั้งเมืองเนบักตุส (ชื่อส่อว่าพวกนี้) ได้ต่อเรือข้ามอ่าวคอรินท์ลงไปยังเปลอสทิวีป รบกับพวกอาเคียนจนถึงกับแบ่งเขตแดนกัน พวกอาเคเดียน (ที่ลงก่อนพวกอาเคียน) ถูกต้อนออกจากแผ่นดินอุดมกลายเป็นชาวเขาไป ซึ่งได้เมืองไตรีนและไมซีนี เขาทำลายเผาเมืองเสียวินาศ แลตั้งเมืองของตัวขึ้นใหม่แถบใกล้ ๆ กรุงเก่า นั้น เรียก อากอส พวกนี้ไปอยู่ทางเหนือ ทราบว่าทางใต้แถบเปลอสทิวีปอุดมสมบูรณ์ จึงย้ายลงมา ยังเหลือพีซพรอนอยู่แต่ที่แคว้นดอริสบ้างเล็กน้อย บางพวกแล่นเรือไปตั้งรกรากอยู่ที่เกาะครีตก็มี พวกกรีกขยายตัว เพราะพวกดอเรียนนี้เป็นเหตุ ทำลายความเจริญดั้งเดิมเสีย แลวัฒนธรรมของตัวก็ด้อยกว่าเก่า กรีกสมัยนั้นจึงเลเวลลงถึงกับนักประวัติศาสตร์เรียกว่า สมัยมืด อาศัยที่พวกดอเรียนมาแย่งชิงแผ่นดินของพวกก่อนดอเรียนไปเสียบ้าง พวกนั้นไม่มีที่พอ จึงคิดขยับขยายไปจับจองดินแดนในที่อื่น ๆ

(๑) พวกอาเคียนข้ามไปอาเซียน้อยทางเหนือ และได้เกาะเลสบอส ซึ่งอยู่ทางเหนือด้วย เมื่อราว ๓,๑๕๐ ปีก่อน

(๒) พวกไอโอเนียนข้ามไปยึดตอนกลางของอาเซียน้อย แลได้เกาะเกียนต่าง ๆ เป็นอันมาก เมื่อราว ๓,๐๔๐ ปีก่อน

(๓) พวกดอเรียนเองก็ข้ามไปยึดตอนที่เหลืออยู่ทางใต้ แลหมู่เกาะแถบนั้น เช่น เกาะโรดส์ เป็นต้น เมื่อราว ๓,๐๘๐ ปีมานี้

ในกาลครั้งนั้น ครั้นต่างก็มีที่มิทางเป็นของตน ต่างก็ปกครองรัฐปกครองแคว้นของตนเป็นอิสระ แคว้นที่สำคัญ ๆ มี เทสซาลี ทางเหนือ โบอีโอเดีย ตอนกลาง เอโตเลีย ตอนต่อโบอีโอเดียไปทางตะวันตก เมการา ตรงคอคอด คอรินท์ได้เมการาลงมา ต่อลงไปเป็น อากอสแล้ว ลาดตามอนได้สุด แลสำคัญที่สุดพวกนี้เป็นกรีกสาย ดอเรียน พวก ก่อนดอเรียน อยู่ที่ อติกา ยูเบีย และอาเคเดียน เป็นต้น การปกครอง ไม่มีใครขึ้นใคร แต่เห็นแก่กันในเรื่องเชื้อชาติ ต่างรัฐก็มีวิธีการปกครองต่างกัน เมื่ออริสโตเติลนักปราชญ์กรีก จะเขียนเรื่อง รัฐศาสตร์^(๑) ของกรีก ต้องท่องเที่ยวไปยังรัฐต่าง ๆ เป็นอันมาก ทั้งนี้ก็เพราะกรีกมีอุปนิสัยเป็นของตัว รักอิสระ แลแผ่นดินก็เป็นเขาใหญ่น้อย ยากที่จะคิดเอาอย่างซึ่งกันและกัน ครั้นเมื่อรัฐใดได้เป็นมหาอำนาจขึ้น รัฐเล็กก็ยอมทำตาม ครั้นหลุดพ้นออกได้ ก็ปกครองตามแบบของตัวเอง ต่อมาจนภายหลังเมื่อกรีกเสียแผ่นดินแก่พวกโรมัน นั้นแหละโยนกประเทศจึงได้รวมเป็นรัฐอันหนึ่งอันเดียว

(๑) *The Politics* by Aristotle ที่เขียนโดยเฉพาะอีกเรื่อง ก็พระธรรมนูญกรุงเอเธน *The Athenian Constitution* ส่วน *Greek Constitutions* นั้น อริสโตเติลใช้ลักษณะยี่ไปรวบรวมมาเขียนเป็นทำนองผลงานวิจัย

ในขั้นต้น การปกครองไม่ยุ่งยากสลบซับซ้อนอะไรนัก เมื่อราว ๒,๘๐๐ ถึง ๒,๕๐๐ ปีนี้ รัฐส่วนมากสร้างนครหลวงขึ้นเป็นศูนย์กลางสำหรับกรปกครองแลการทหาร เช่น ที่อากอสแลที่เอเทน เป็นต้น การปกครองนั้นมีราชาเป็นใหญ่ เป็นทั้งขุนพล ตระลาการ และพระผู้ใหญ่ด้วย ต่อภายหลังราชาเสื่อมอำนาจลง ดังจะเห็นได้ในตอนต่อไป การศาสนาเล่าพวกกรีกนับถือพระเป็นเจ้าต่าง ๆ เป็นอันมาก เช่น ซุส หรือพระอิศวร อโปลโล ลูกซุส ทำนองลูกพระอิศวร เพนไซดอน พระสมุทร ฯลฯ พวกเทพเจ้าเหล่านี้มีความเป็นอยู่อย่างคน ๆ คล้ายเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ แลมักรับอุปถัมภ์เมืองต่าง ๆ คลายเป็นพระเสื้อเมือง เช่น เมืองเอเทนมีเทพริดา อาทีนา เป็นเทพีประจำเมือง (คตินี้มีในศาสนาคริสต์เหมือนกัน) ศาลที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของพวกกรีกอยู่ที่เขาโอลิมปัส ศาลเทพารักษ์ที่เดลฟีนั้นเป็นที่พวกกรีกมักไปเสี่ยงทายใช้บน ฯลฯ ศักดิ์สิทธิ์นัก มหาวิโซเมอร์ แลเฮเซียด ได้กล่าวเรื่องเทพเจ้า(๑) ต่าง ๆ ไว้ในบทประพันธ์ของท่านมากมาย พวกกรีกจึงนับถือหนังสืออันเป็นคัมภีร์ ทำนองพวกคริสเตียนนับถือไบเบิล แลพวกอิสลามนับถืออัล-กุรอาน แลพราหมณ์นับถือพระเวท ฉะนั้น

๓. สมัยขยายอำนาจ (๒)

เมื่อพวกกรีกได้แบ่งแยกอำนาจเป็นรัฐเป็นแคว้นออกไปแล้ว ต่างก็ปกครองบ้านเมืองของตน ยิ่งนับวันพื้นแผ่นดินก็จะยิ่งแคบลงทุกที ด้วยประชากรเพิ่มขึ้น สุดท้ายจะขยายตัวไปได้อีกแล้ว บนผืนแผ่นดินโยก ประเทศทางด้านเอเชียย่อยเล่า ก็ขยายต่อไปไม่ได้ ด้วยอาณาจักรลี้เดียวมีอำนาจสกัดอยู่ข้างหลัง ตามกฎหมายกรีก เมื่อบิดาตาย แผ่นดินของบิดาจะถูกเฉลี่ยออกป็นแก่บุตรทุกคนเท่า ๆ กัน หาได้เป็นมรดกของบุตรหัวปีดังกฎหมายเมืองอื่น ๆ (ในยุโรปและในเมืองจีน) ไม่ เพราะฉะนั้นยิ่งมากชั่วคนขึ้น แผ่นดินก็ยังมิเหลือที่น้อยลง ในพวกที่ทำการสำเร็จ เพิ่มพูนไร่นาสาโทในชีวิตของตัวก็มีที่เหลือพอให้แบ่งกันไปในวงศ์สกุล พวกที่ทำการไม่คล่อง ก็ยากที่จะเหลือที่ไว้ให้พอแบ่งปันแก่คนรุ่นหลัง การด้านสังคมลำบากอยู่เช่นนี้ พวกกรีกจึงคิดหาหน่อที่ดินแห่งอื่นเป็นของตน ทำนองญี่ปุ่น ประสงค์แผ่นดินนั้นแล พวกกรีกยังคล้ายกับญี่ปุ่นอีกเรื่องหนึ่งในการคิดขยายตัว กล่าวคือ ตลาดการค้าทางแถบเอเชียใกล้นั้น พวกฟินิเซียนได้คุมตลาดอยู่ตั้ง พวกกรีกจึงประสงค์จะขยายไปไกล (๓)

ต่างรัฐต่างก็ไปจับจองที่ดินในที่ต่าง ๆ บ้างไปทางเหนือของเอเชีย บ้างลงใต้ไปแอฟริกา ส่วนใหญ่ไปยังเกาะซิซิลี แลบนผืนแผ่นดินใหญ่ทางใต้ของอิตาลี แลไปไกลจนถึงเมืองมาเซย์ของฝรั่งเศสก็มี พวกกรีกที่ไปตั้งรากฐานอยู่ ณ เมืองต่าง ๆ นั้น มีวัฒนธรรมสูงกว่าชาวเมือง แม้จะรับวัฒนธรรมชาวพื้นเมืองบ้าง สมวงศ์กับพวกนั้นบ้าง ก็ยังคงเป็น กรีก อยู่อย่างไม่แปรผัน จนกล่าวกันว่า ถ้างได้เป็นกรีกแล้วย่อมจักต้องความเป็นกรีกอยู่ตลอดไป ในบางแห่ง เช่น ที่ซิซิลี กรีกที่นั่นส่งเสริมวัฒนธรรมของตัวเองให้สูงได้ไม่แพ้เมืองแม่ แม้ปัญญาจารย์จากเมืองแม่ เช่น ท่านเพลโต ก็ยังมาศึกษาความเป็น

(๑) ดู *The Greek Myths* (2 vols. ฉบับกระเป๋าก) by Robert Graves

(๒) ดู *Hellenic History* by Bretsford

(๓) รายละเอียดดู *A History of Greece* by C.E. Robinson หนังสือเล่มนี้แสดงบรรยายพงศาวดารโยนกประเทศดีมาก

ไป ความสัมพันธ์ของพวกเมืองใหม่เหล่านี้กับเมืองแม่แน่นอนแทบจะไม่มีอะไร บางคราวก็ช่วยกัน บางคราวก็ขัดกัน ต่อบางทีจึงจะมีข้าหลวงใหญ่ซึ่งส่งไปจากเมืองแม่ แต่ความสัมพันธ์อันสำคัญคือเรื่องศาสนา พวกเมืองต่าง ๆ ต้องรับไฟไปจากศาลสำคัญในเมืองแม่ (ประเพณีนี้สืบมาจากกีฬาโอลิมปิกทุกวันนี้) คงสร้างศาลเทพารักษ์และประกอบกิจกรรมประเพณีนิยมไม่ผิดเพี้ยน ถือตัวเองว่าเป็นกรีก (เฮเลน) พวกอื่นเป็นคนป่าอนารยะ (บาเบเรียน) คำว่า บาเบเรียน นี้ นักปราชญ์บางคนเห็นว่าไม่ใช่เป็นคำที่กรีกเรียกข่มคนอื่น เป็นแต่หมายถึงพวกที่ไม่พูดภาษากรีก ด้วยพวกนั้นพูดอะไรพวกกรีกฟังคล้าย ๆ ไปหมด จึงเรียกว่า บาเบเรียน หรือพวก ๆ นั้นเอง ยกตัวอย่างว่าพวกกรีกที่อยู่เต็มอกกว่า ชาวไออูคูปต์ และชาวเปอร์เซีย ก็มีวัฒนธรรมปาน ๆ ตน แลยอมรับว่าพวกนั้นไม่ใช่คนป่าเถื่อน แต่ก็ยังเรียกคนพวกนั้นว่า บาเบเรียน อยู่ดี ที่จริง คนโบราณมักจะเป็นโรคปมเขื่อง ถึงจะรู้ว่าคนอื่นเจริญก็เข้าใจว่าเจริญสู้ตนไม่ได้ เช่น จีน มักจะเรียกชนเผ่าอื่นว่าเป็น ฮาน แทบทั้งสิ้น บางครั้งพวกตาดพวกมองโกล จับเอาพระเจ้ากรุงจีนไปขังไว้เสียด้วยซ้ำ จีนรู้แน่แท้ใจว่าพวกนั้นเก่งนักหนา แต่พวกนั้นก็คงเป็นฮาน แม่ไทยซึ่งจีนรับว่าเป็นพวกใหญ่พวกอิสระ (ไต) ก็คงเป็นฮาน ทางอินเดียก็เช่นกัน ในคัมภีร์ศาสตร์กล่าวไว้ว่า สิ่งที่เป็นเครื่องชักจูงชายให้เป็นคนต่ำช้า คือ ๑ พูดภาษาซึ่งไม่ใช่สันสกฤต ถึงเวลาที่พูดภาษาปรากฏจะเป็นอารยัน ก็ถือว่าเป็นพวกมิลกัชะทั้งสิ้น

ผลที่ได้รับ เนื่องด้วยความเจริญในด้านการค้าของกรีกในแดนไกล แลขณะพวกพินิเซียนในแดนไกลเป็นเหตุให้กรีกเจริญด้วยโภคทรัพย์ ประกอบกับทางประเทศเดียวคิดใช้เงินตราขึ้นเมื่อราว ๒,๖๕๐ ปีมานี้ พวกกรีกรับมาใช้ คล่องแคล่วในการค้าดีมาก แต่โทษสมบัติของเงินตรามีอยู่เป็นมหันต์ ด้วยพวกพ่อค้าแลชาวนาเกิดก็ยืมเงิน เอาไร่นาสาโทเป็นประกัน ถึงคราวล้มจม ต้องฉิบหายขายตัวก็มีเป็นอันมาก แต่เดิมพวกกรีกใช้แต่คนชาติอื่น เช่นพวกเจ้าของถิ่นเดิมเป็นทาส บัดนี้ตัวเองต้องลงเป็นทาสไปด้วย เพราะเงินตราส่งผล พวกจนก็จนลง พวกมีกลับมั่งมีขึ้น

การปกครองที่เคยอยู่ในมือของกษัตริย์ หรือบุคคลวรรณะสูงก็กลายมาอยู่ในพวกเสรีชน พวกนี้ตั้งตัวเป็นราชา จะเรียกว่า พาลราช (Tyranta) เวลาจะตั้งตัวเป็นใหญ่ พวกพาลราชมักจะตีสนิทเป็นมิตรกับประชาชน ครั้นครองอำนาจได้แล้ว มักจะกดขี่ประชาราษฎร์ บางรัฐพวกพาลราชพินคนเล่นเป็นผักปลา แต่ที่ตี ๆ ก็มี เช่น พาลราชบางคนจัดตั้งโรงเรียนทำนุบำรุงกวีและศิลปิน โดยมากมักบำรุงกองทัพไว้ให้เข้มแข็งเสมอ แลมักจะช่วยซึ่งกันและกัน และร่วมวงศกัน เป็นการเพิ่มเติมกำลัง แต่พวกพาลราชนี้หาสืบวงศ์ลงไปได้ไกลไม่ อาศัยที่ตัวเก่งนั้นแล จึงกุมบังเหียนอยู่ได้ ถ้าสิ้นตัวเสียแล้ว ลูกไม่เก่ง คนอื่นก็ชิงอำนาจเสีย มีแต่รายเดียวเท่านั้นที่สืบวงศ์อยู่ได้ถึงร้อยปี มีคำฝรั่ง กล่าวว่า “อำนาจที่แย่งชิงเขามาขึ้น ย่อมจะถูกคนอื่นแย่งชิงเอาไป”

๔. เอเทนและสปาตา^(๑)

การปกครองดังแสดงมานั้น ว่าโดยทั่วไป ต่างรัฐต่างก็ไม่เหมือนกัน สุดวิสัยจะบรรยายไป

(๑) ดู *History of Greece* by Bury ถ้าไม่รู้เรื่องมาก่อนเลย ควรดูฉบับง่าย (for beginners) ถ้าประสงค์จะค้นต่อไป อาจหาได้จากฉบับของ G. Grote ซึ่งมี ๑๒ เล่มด้วยกัน

ทุก ๆ รัฐได้ เพราะมากมายเกินจำเป็น ๑ กับบางรัฐไม่มีเอกสารหลักฐานอันใดเหลืออยู่ พอที่จะรู้ถึงการปกครองสมัยโบราณได้อีก ๑ การที่รู้ถึงการปกครองของแคว้นต่าง ๆ นั้น โดยมากอาศัยเอกสารของกรุงเอเธนเป็นสำคัญ เพราะเมืองนั้นมีนักปราชญ์นักเขียนมากมาย ทั้งเอกสารมีค่าไว้เป็นมรดกมาก ที่รู้ถึงเมืองอื่น ๆ ก็ตรงที่เมืองนั้นมาติดต่อกันเกี่ยวข้องกับกรุงเอเธน นักประวัติศาสตร์สมัยโบราณมักจะเล่าย้อนกันให้ผู้อื่นทราบปฐมเหตุก่อนแล้วเหตุการณ์ เช่น เฮโรโดตัส นักประวัติศาสตร์ชาวเอเธน เขียนเรื่องพงศาวดารสงครามกรีกกับเปอร์เซีย^(๑) เล่าความเป็นมาเสียมากมายก่ายกอง กว่าจะกล่าวถึงการสงคราม แม้ในประเทศสยามเรา ทราบจนรัชกาลที่สี่ จดหมายราชการก็ยกกล่าวความย้อนต้นเสียละเอียดลออทุกประการ

ก็เมืองที่สำคัญกว่าอื่นนั้น คือ เอเธน เป็นใหญ่กว่าพวกที่ไม่ใช่ดอเรียน สนใจในทาง สร้างวัฒนธรรม เมือง ๑ กับสปาดา เป็นใหญ่ในพวกดอเรียน สนใจในทาง สร้างคน เมือง ๑ จะกล่าวถึงหัวเมืองประเทศนี้ทั้งสองนั้นเป็นสำคัญ จะว่าด้วยเมืองสปาดาก่อน

เมืองสปาดา^(๒) เมื่อพวกดอเรียนยกลงมาตั้งหลักแหล่งอยู่ ณ เปลอสทวีปนั้น พึงใจแคว้นลาเคดาโมนมากที่สุด ตั้งเมืองสปาดาขึ้นระหว่างหุบเขาปานอนแลเตกิตัส ตามลุ่มแม่น้ำยูโรตัส ผู้คนอาศัยอยู่รอบ ๆ เมืองเข้ามาจำของในเมือง แต่ตัวเมืองหา มีศูนย์กลางอย่างกรุงเอเธนไม่ ประชากรหาเมืองสปาดาแบ่งได้เป็น ๔ เหล่า คือ

๑. พวกวรรณะสูง (เทียบได้กับวรรณะกษัตริย์และพราหมณ์ของอินเดีย) นับว่ามีเลือดดอเรียนแท้ จัดเป็นพลเมือง มีสิทธิเต็มทีในการปกครอง พวกนี้มีราว ๔,๐๐๐ คน

๒. พวกวรรณะต่ำ (เทียบวรรณะเวรชและศูทร) จัดว่าเป็นพลเมือง แต่ไม่มีสิทธิทุกประการอย่างพวกแรก มีราว ๒,๐๐๐ คน

๓. พวกนอกวรรณะ (เทียบจัณฑาล) คือ พวกที่อาศัยไกลเมืองหลวงออกไป แลสมสู่อยู่กับเจ้าของถิ่นเดิม ไม่มีเลือดดอเรียนแท้ พวกนี้เสียสิทธิความเป็นพลเมือง ถูกห้ามไม่ให้แต่งงานกับพวกดอเรียนแท้ โดยมากพวกนี้เป็นพ่อค้า เพราะไม่มีส่วนมีเสียงในการปกครอง จึงถูกเรียกภาษีแรงมาก มีราว ๗๕,๐๐๐ คน

๔. พวกเชลย (เทียบมิลักชะ) หรือพวกเจ้าของถิ่นเดิม ไม่นับเป็นพลเมือง แต่เป็นทาสกรรมกร มีจำนวน ๒๐๐,๐๐๐ ถึง ๓๐๐,๐๐๐ คน

กรีกเหล่าอื่นรักทะเล จึงมั่งคั่งและรอบรู้ แต่สปาดารักแต่การฝึกปรือผู้คน หาเอาใจใส่ในเรื่องทรัพย์สินหรือความรู้ไม่ คิดแต่จะขยายวงศ์ให้ไพศาลอยู่เสมอ เมื่อระยะราว ๒,๗๓๖-๒,๗๑๖ ปีมาแล้ว พวกสปาดายกข้ามเขตไปตีแคว้นแมสซิเนีย ซึ่งอยู่ถัดแคว้นตนไปทางทิศตะวันตก แย่งชิงได้ที่ดินและ

(๑) Herodotus: *History of the Persian War*

(๒) ดู *Sparta* by J.C.F. Manso

บังคับให้ชาวเมืองเป็นเชลยเสียเป็นอันมาก พวกเมสสิเนียต้องส่งส่วยอยู่ราว ๓๕ ปี ครั้นเมื่อราว ๒,๖๕๐ ปีมาแล้ว มีคนตีเกิดขึ้นในหมู่เมสสิเนีย จึงต่อสู้เป็นกบฏต่อสปาดา รบพุ่งกันเป็นสามารภ สปาดาต้องใช้เวลาถึง ๒๐ ปีปราบปรามพวกเมสสิเนีย กว่าจะราบคาบลงได้

ขณะนั้นชาวสปาดามาคิดเห็นว่าพวกเชลยทั้งภายนอกแลภายในมากกว่าพลเมืองเหลือเกินนัก ถ้าเกิดปฏิวัติขึ้นอีก น่าจะยกแก่การปราบปราม จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นขนานใหญ่ (นัยว่าเจ้าแผ่นดินชื่อ ลกอกัส ซึ่งจะเป็นตัวจริงหรือไม่ยังมีปัญหาอยู่ คิดการอยู่นั้น) เตรียมใจกายให้พร้อมอยู่เสมอเพื่อสู้ศัตรู

ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น สปาดามีราชา ๒ ราชวงศ์ คือ วงศ์เอเยียด กับวงศ์ยูรินอนติค ปกครองตามปกติ องค์หนึ่งก็มีอำนาจมากกว่าอีกองค์หนึ่ง แต่ไม่มีอำนาจมาก ในเวลาปกติทำหน้าที่ในการพิธีต่าง ๆ ฐานะเป็นประมุข ต่อเวลาสงครามจึงจะเป็นเจ้าชีวิต เลือทหารรักษาราชการเองได้ ๓๐๐ คน แต่พอสิ้นสงคราม ทหารก็กลายเป็นพลเรือน ราชาก็หมดอำนาจลง มีสภา ๒ สภา คือ สภาสูง จะเรียกว่า พฤษสภา ๑ เลือกผู้เฒ่าอายุเกิน ๖๐ ปี จากพวกวรรณะสูง ๒๘ นาย เป็นสมาชิกไปจนตลอดชีวิต สภานี้เป็นรัฐมนตรีสภาไปในตัว ทำหน้าที่ทั้งทางบริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการพร้อมเสร็จ ส่วนสภาล่างอีก ๑ นั้น ตกลงมีไว้เป็นเงาเท่านั้นเอง (โละพอกับสภาอังกฤษหน่อย)

ครั้นเมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว การอื่น ๆ ก็คงอยู่ แต่เพิ่มให้มีผู้เผด็จการ หรือผู้คุมอาญาสิทธิ์ หรือจะเรียกว่า “ผู้นำ” ก็ได้อีก ๕ นาย ความจริงตำแหน่งนี้มีก่อนแล้ว แต่เป็นคล้ายเจ็ดดี ครั้นเมื่อหลังการเปลี่ยนแปลง พวกที่มีอำนาจสูงสุดกับลอร์ดราชาลงเป็นเจ็ดแทนตัว เวลาสงคราม พวกนี้ก็อาจจะตามไปคอยจับผิดราชาได้ และมีสิทธิขาดเหนือรัฐมนตรีสภาเสียขาด และแบ่งทำหน้าที่อื่น ๆ อีกเป็นอันมาก แต่พวกนี้ได้รับเลือกให้ครองอำนาจอยู่เพียงปีเดียว เลือมาจากสภาล่าง

ในส่วนพลเมืองนั้น ห้ามขาด ไม่ให้สมพงศ์กับวงศ์อื่น ๆ แม้จะเป็นกรีกก็ตาม แต่ก็พยายามส่งเสริมการสร้างชาติ (วิธีคล้ายพวกนาซีเยอรมัน) ให้สมสู่ร่วมผัวร่วมเมียกันได้ ปราบกฏว่าพลเมืองเพิ่มขึ้นทันใจ ส่วนพวกเชลยนั้นฆ่าเล่นเสียบ้างก็ได้ จะได้ลดจำนวนลงไป พลเมืองเล่าก็ต้องการแต่พวกแข็งแรง ที่เกิดมาอ่อนแอปล่อยให้ตายเสีย ถ้าตีก็ให้อยู่กับมารดาถึงอายุ ๗ ขวบเท่านั้น แล้วพรากเอาไปเสีย ให้มีพี่เลี้ยงส่งสอนให้ทรหดอดทน เช่น เอาไปปล่อยป่าในเวลาหนาว ทนไม่ได้ก็ตายไป สังคมไม่ต้องการ ต่อเก่งจึงรอดมา [สอนให้แข็งแรง] แลให้เด็กรู้จักเอาตัวรอดด้วยประการต่าง ๆ แต่หาสอนให้เด็กรู้จักคิดเองไม่ ครั้นเติบโตขึ้น ก็ส่งไปอยู่ยังโรงทหาร ทำการลับ เพื่อจับพวกเชลยที่อาจคิดประทุษร้าย ตั้งแต่อายุ ๑๘ จน ๓๐ เมื่อครบจึงจะเป็นพลเมืองอันสมบูรณ์ มีสิทธิมีเสียงในการปกครอง แต่หาอนุญาตให้พลเมืองเป็นกสิกรหรือวานิชนิกรไม่ คงได้เงินแลข้าวของจากเชลย แลใช้เงินภาษั้นนั้นแลเลี้ยงชีพ โดยที่สปาดากล่าวว่าพวกพลเมืองจะเห็นแก่เงินจึงไม่ยอมใช้เงิน หากใช้เหล็กเป็นเครื่องแลกเปลี่ยน ผู้ใดประสงค์จะได้ของดีของงาม ก็จะต้องขนเหล็กไปหลายเล่มเกวียนกว่าจะพอราคาของที่ตัวต้องการ อาศัยที่ถูกอบรมมาดังกล่าว แลไม่มีชีวิตครอบครัว พวกสปาดาจึงแข็งแรง แต่ไม่มีความรู้อะไรเลย ถึงกรีกเหล่าอื่น ๆ จะไม่ชอบสปาดา แต่ก็ยอมยกว่าสปาดาเป็นเลิศในทางวินัย เหมือนอย่างเราไม่พอใจจะลุดแต่ดีห้าออกวัง แต่ก็ยอมชมผู้ที่ลุดแต่ดีห้าออกวังทุก ๆ เจ้า ฉะนั้น

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อกีฬาโอลิมปิคคราวหนึ่ง พวกกรีกทั้งหลายนั่งดูอยู่ดับคั้ง ตาแก่คนหนึ่งเดินขึ้นม้านบนอัฒจันทร์ จะหาที่นั่งแต่ที่นั่นเต็ม จะมีใครลุกให้ผู้เฒ่าก็หาไม่ พอตานั้นเดินมาถึงแถบที่พวกสปาดานั่งอยู่ พวกนั้นทั้งหมดยืนขึ้น ล้วนเชิญให้ตาแก่ผู้นั้นนั่ง ณ ที่ของตน กรีกอื่นๆเห็นจึงปรบมือให้แก่สปาดานั่ง ผู้เฒ่าผู้นั้นจึงพูดขึ้นว่า “กรีกทั้งหลายรู้ว่าสิ่งใดดี แต่สปาดานั่นที่ปฏิบัติ” เปลได้มัน ถึงจะเป็นชาวเอเธน ก็นิยมยกย่องการฝึกปรี้อแบบสปาดามาก จนถึงกับจะให้บุตรมรัฐในระบบปรัชญาของตนเป็นแบบสปาดตา โสกราตีสมักพูดสรรเสริญระเบียบวินัยแบบสปาดตาเสมอ

เมื่อสปาดตาฝึกปรี้อผู้คนไว้ได้ตั้งประสงค์แล้ว ก็รู้สึกนอนตาหลับในส่วนการภายใน เพราะพวกเขลยไม่อาจลุกขึ้นแข่งอำนาจ แต่สปาดาคิดขยายอำนาจอยู่ทุกขณะจิต ก็แคว้นที่เป็นปรปักษ์อันสำคัญของสปาดาคือแคว้นอากอส ซึ่งเมื่อพวกตอเรียนยกมาทำลายเมืองไมซีนีที่แรกนั้น ได้ตั้งเมืองอากอสขึ้นเป็นนครหลวง เมืองอากอสจึงจัดเป็นแคว้นแคว้นสำคัญถัดแคว้นแดนสปาดตาไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ อาศัยที่เมเตนิวส์ ราชอาณาจักรอากอสมีความสามารถ ดีได้บ้านเมืองของตอเรียนพวกอื่นไว้ในอำนาจมาก ราชอาณาจักรสามารถมาก เช่น ไฟดอน (ครองราชย์เมื่อราว ๒,๖๕๐-๒,๖๕๐ ปีมานี้) นั้นมีอำนาจถึงกับส่งย้ายที่เล่นของกีฬาโอลิมปิคได้ (เดิมกีฬาที่เล่นที่แคว้นโอลิมเปีย ไฟดอนส่งให้ย้ายจากเมืองเอลิสไปเล่นที่เมืองปีซา) การทำเช่นนั้นต้องนับว่ามีอำนาจมากอยู่ เพราะกรีกต่างๆ ล้วนส่งนักกีฬาเข้าเล่น ไฟดอนขยายอำนาจออกไปมาก แม้พวกที่ไม่ใช่ตอเรียนก็ตกอยู่ใต้อำนาจแคว้นอากอสกับเคยรบชนะสปาดามาแต่อดีตด้วย แต่เมื่อไฟดอนสิ้นพระชนม์ลง อำนาจของอากอสก็หย่อนลงด้วย รัฐในอำนาจตั้งตัวเป็นอิสระเสียมากต่อมาก สปาดตาเห็นได้ทีจึงเดินทัพขึ้นไป เริ่มตีแคว้นของพวกกรีกอาเคเดียนก่อน ความจริงพวกนั้นอ่อนอำนาจ จนร่นเข้าไปอยู่ตามเขตเขาแล้ว แต่เมื่อสมัยตอเรียนยกมา ครั้นเมื่อรบกับสปาดาก็ได้ต่อสู้กันอยู่นานร่วม ๓๐ ปี (แต่ ๒,๕๕๐-๒,๕๖๐ ปีก่อนนี้) ในที่สุดยอมอ่อนน้อม ทำสัมพันธไมตรีกับสปาดตา ทำนองพระมหากษัตริย์ทำไมตรีกับพระเจ้าบุเรงนอง ถึงจะไม่เป็นเมืองออก แต่เป็นเมืองเบี้ยล่าง ผู้คนชาวกรีกอาเคเดียน ไม่ถูกจับเป็นเชลยเหมือนพวกเมสสิเนีย

เมื่อเสร็จสงครามกับพวกอาเคเดียนแล้วไม่ช้า สปาดาก็เตรียมสู้กับอากอส แต่ทว่าทำรบกับเฉพาะพวกทหารหาญ ให้นำต่างฝ่ายส่งทหารล้อมรบกันข้างละ ๓๐๐ คน ปรากฏว่าวันแรกฆ่าฟันกันตายเสียแทบหมดเหลือพวกอากอส ๒ นาย สปาดตา ๑ นาย หมดเวลาก็เป็นอันเลิกกันไป วันหนึ่ง พวกอากอสเข้าใจว่าตัวจะชนะ จึงกลับไปเมือง ไปป่าวร้องคุยवादด้วยประการต่างๆ ส่วนชาวสปาดาคคนนั้น พักเอาแรงอยู่ในสนามประลองฝีมือนั้นเอง พอถึงวันรุ่งขึ้น นายทหารอากอส มัวแต่เดินทางมา ออกตามลับซัดตานอนแลประมาททหารสปาดตา สปาดาคคนเดียวจึงเอาชนะอากอส ๒ คนได้ ตกลงพวกสปาดตาได้เป็นใหญ่เหนือเปลอสทวิป ถึงจะไม่ได้ครองบ้านเมืองของอากอส ก็ถือว่าชนะในทางฝีมือ (เมื่อ ๒,๕๕๖ ปีก่อนนี้)

ตามจำนวนปีจะเห็นได้ว่าสปาดตาเป็นใหญ่ในเปลอสทวิปราวสมัยพุทธกาล สปาดตาได้ตั้งภาคขึ้นเรียกว่า ภาคีสปาดตา ผูกสัญญาพันธไมตรีกับรัฐต่างๆ แต่รัฐนั้นๆ ไม่ได้ทำสัญญาซึ่งกันและกัน คงทำแต่กับสปาดตาเท่านั้น รัฐทุกรัฐในเปลอสทวิป (ยกเว้นอากอสกับแคว้นของพวกอาเคเดียน) เป็นภาคีสมาชิก ร่วมความเห็นกันในเรื่องการภายนอก แต่ไม่ต้องเสียเงินบำรุงภาคี ก็ในภาคินั้น สปาดาย่อม

มีเสียงดังกว่าคนอื่น โดยเฉพาะสถาปนามีกษัตริย์พระนามคลีโอเมเนส (๒๕๒๐-๒๔๘๔ ปีก่อนนี้) ผู้สามารถ สถาปนาจึงรัฐธรรมิ์ในอาณาจักรอันสมบูรณ์นั้น เป็นที่ยำเกรงของกรีกแคว้นอื่น ๆ เป็นอันมาก

กรุงเอเทน^(๑)

ในสมัยโบราณ สถาปนามีอำนาจจริง ด้วยสร้างคนให้เก่งกล้าได้สมปรารถนา แต่สถาปนาไม่ได้สร้างสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้คงอยู่คู่ชาติคู่รัฐเลย เมื่อสถาปนาเสื่อมอำนาจลง ก็ไม่มีสิ่งใดดีพิเศษพอที่จะเหลือรอดโลกได้ แม้ปัจจุบันจะหนักที่ท่องเที่ยวไปเที่ยวดูเมืองสถาปนาที่นั้นก็ยากเต็มที เพราะสถาปนาไม่มีสมบัติอะไรจะให้ดู ส่วนเอเทนเป็นการตรงกันข้าม ถึงเอเทนจะไม่สร้างคนแบบสถาปนา แต่เอเทนก็สอนให้คนใช้ความคิด เริ่มแต่สอนให้เด็กเรียนรู้อักษรสมัย สอนให้รักศิลปะอันประณีต แลสอนพลศึกษาด้วย หากไม่มุ่งไปในทางกำลังกายมากมายเช่นสถาปนา คงมุ่งอบรมกำลังใจแลกำลังความคิดเป็นใหญ่ จึงปรากฏว่าเอเทนเป็นแดนที่อุดมไปด้วยปรัชญาเมธี ศิลปิน กวี วาทยกร สถาปนิก ฯลฯ มีสิ่งก่อสร้างวรรณคดี ทั้งร้อยแก้วร้อยกรอง แลความเรียงในวิชาแขนงต่างๆ ตลอดจนสรรพวัตถุอื่นๆ อันเป็นของประณีต ตกค้างเหลืออยู่จนทุกวันนี้ เป็นเหตุให้ผู้เจริญทั้งหลายยกย่องเอเทนด้วยประการต่างๆ

จะกล่าวเสียให้แจ่มแจ้งอีกครั้งหนึ่งว่า กรุงเอเทนนั้นเป็นนครหลวงของแคว้นอัสติกา ดินฟ้าอากาศน่ารื่นรมย์ เพาะปลูกพืชพรรณธัญญาหารได้ดี แต่ทว่าไม่สู้จะพอเลี้ยงประชากร ต้องส่งเครื่องของกินเข้ามาสู่แคว้น อาจแบ่งที่ราบแคว้นอัสติกาออกได้เป็นสามส่วนแนวภูเขา เขาใหญ่ใจกลางเมืองเอเทนเรียก อาโครโปลิส ตั้งเป็นที่บัญชาการสำหรับกรุง (ผิดกับสถาปนา) ประชากรราษฎรอาศัยอยู่โดยรอบ คงเข้ามายังกรุงด้วยถือว่าเป็นจุดศูนย์กลาง ตัวกรุงนั้นตั้งห่างทะเลขึ้นไป เพื่อหนีข้าศึกทางทะเล (แบบพระนารายณ์ใช้เมืองลพบุรี) ทางริมทะเลนั้นเป็นเมืองท่า ชื่อไพเรอัส และมีบ้อมค้าขายมันคงสำคัญอยู่

การปกครอง ของกรุงเอเทนนั้น แต่เดิมมีกษัตริย์ปกครอง ต่อภายหลังเลิกเสีย คงมีแต่เมืองที่ล้าหลังเช่นสถาปนาเท่านั้นที่ยังมีราชาอยู่ การปกครองก่อนสมัยพุทธกาลนั้น พลเมืองสามัญมีส่วนด้วยน้อยเต็มที ส่วนใหญ่การปกครองอยู่ในมือผู้มีวรรณะสูงจะเรียกว่าพวก กษัตริยะ ก็เห็นจะได้ มีประมุขเป็นทำนองผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ๓ คนด้วยกัน เลือกลงมาทุกๆ ปี จากพวกวรรณะกษัตริยะ บุคคลทั้งสามนี้ทำหน้าที่ทั้งในยามสงครามและยามสงบ กับเป็นประธานในศาสนพิธีด้วย เพราะพวกกรีกไม่มีพระ ผู้หนึ่งเป็นใหญ่ในทางศาสนา ผู้หนึ่งเป็นใหญ่ในทางพิพากษาคดี ผู้หนึ่งเป็นใหญ่ในการสงคราม มีสภา ๒^(๒) สภาสูง หรือวุฒิสภา ๑ สมาชิกล้วนเป็นผู้เฒ่าอยู่ในวรรณะสูงอันเคยรับราชการมาก่อนแล้ว ทำหน้าที่ทำนองเสนาบดีสภาด้วย กับ สภาล่าง หรือสภาราษฎร ๑ สมาชิกคือราษฎร (ไม่มีราษฎร) ที่บรรลุนิติภาวะแล้ว (กล่าวคือทำหน้าที่พลเมืองครบแล้ว) ราษฎรทุกคนเป็นสมาชิก ยกเว้นสตรีแลพวกกรรมกรที่ไม่มีหลักฐานะที่ดิน

(๑) ดู *Ancient Athens* by E.A. Gardner

(๒) ดู *The Legacy of the Ancient World* by W.G. de Burgh (2 vols.) (ฉบับกระเป๋) เกี่ยวกับโรมันแลยิวด้วย

ครั้นเมื่อลัทธิพาลราชระบอบในยุโรปประเทศ เริ่มขึ้นที่แคว้นคอร์ินท์แลเมการาก่อน นายทหารชาวเอเทนคนหนึ่ง ชื่อไซลอน มีกำลังกล้าหาญมาก และได้เป็นผู้ชนะเลิศที่กีฬาโอลิมปิค ประกอบกับได้ริธาพาลราชเมืองคอร์ินท์เป็นภรรยา จึงคิดการใหญ่ ยึดได้อาโครโปลิสตั้งตัวบัญชาการเป็นพาลราชในเอเทนเมื่อก่อนพระพุทธเจ้าประสูติราว ๗ ปี แต่หาทำการได้ตลอดไม่ ด้วยไม่มีใครสนับสนุน สมัยนั้นเอเทนยังไม่มีกฎหมายเขียนลงเป็นลายลักษณ์อักษร นักนิติศาสตร์คนหนึ่งชื่อ ดรากโก จึงตรากฎหมายลงเป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อหลังจากเกิดการยึดครองของไซลอนสัก ๑๑ ปีเห็นจะได้ แต่ทว่าพระมณูของกรีกนี้ตรากฎหมายหนักยิ่งขึ้น ผิดนัดหน้อยจับประหารชีวิตหมด ราษฎรได้รับความเดือดร้อนเป็นอันมาก ประจวบเวลานั้นบังเกิดเงินตราใช้แพร่หลาย เป็นเหตุให้คนจนหนักลง จนถึงขนาดขายเป็นทาสไปมากต่อมาก

โสลอน ชาวเอเทนรับเคราะห์อยู่ไม่นาน ก็บังเกิดคนตีขึ้นในกรุงเอเทน เมื่อราวพระพุทธเจ้าเสด็จออกมหาภิเนษกรมณฺ์ ท่านผู้นี้ชื่อ โสลอน เป็นบุคคลวรรณะสูง (กษัตริยะ) แต่ทำการค้าเสมือนชนสามัญ (เวศยะ) เพราะฉะนั้นทั้งบุคคลชั้นสูงแลชั้นต่ำจึงนับถือ ในปีที่กล่าวมานั้น ได้รับเลือกให้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คนหนึ่งในจำนวนสามคนนั้น ได้เริ่มจัดการดูแลทุกข์สุขของประชาราษฎร์เป็นการใหญ่ ในส่วนเศรษฐกิจจัดตั้งนี้คือ ห้ามไม่ให้กัวยืมด้วยเอาตัวประกันเป็นทาส พวกชาวนาที่ขายตัวเป็นทาสไปนั้นให้กลับเป็นไท แบ่งสันที่คืนให้พอแก่การทำกิน จะมีที่มากเกินไปไม่ได้ เงินทองก็ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยไม่ได้ แม้ในการปลงศพโสลอนก็บัญญัติตราให้ใช้เงินแต่เพียงเท่านั้น ๆ อาศัยที่อดีตกามีพืชผลไม่พอกิน จึงห้ามส่งไปขายภายนอก ให้ขายในหมู่บ้านเอง คงอนุญาตแต่ให้ส่งโอลีฟออกได้ [ต้นโอลีฟทำน้ำมันได้ พวกกรีกปรุงอาหารใช้น้ำมันโอลีฟเป็นสำคัญ (คล้ายไทยจีนใช้น้ำมันหมูน้ำมันถั่วแลแขกอินเดียใช้น้ำมันเนย ฉะนั้น ยุโรปชาติอื่น ๆ ก็ใช้น้ำมันโอลีฟ แต่ไม่เหมือนกรีก ไม่ว่ากรีกกินอะไรเป็นเข้าน้ำมันโอลีฟเข้าไป แม้จนบัดนี้ ยังกับลาวเข้าปลาร้าแลแขกเข้าเนยจะนั้น) เพราะมีอยู่มากแลให้ปลูกโอลีฟไว้ให้มากด้วย ด้วยโอลีฟชอบอากาศอดีต(๑) แลต้นโอลีฟนั้นอายุยืน ชี้น่ายตายยากที่กรุงเอเทนจึงยังมีต้นโอลีฟอยู่จนทุกวันนี้] โสลอนได้บัญญัติไว้ด้วยว่าบิดาจะต้องสอนบุตรในด้านวิชาชีพ(๒) แลได้ชักชวนช่างต่างประเทศให้มาทำมาหากินในกรุงเอเทน (ทำนองพอขุนรามคำแหงชวนจีนเข้ามาทำขามสังคโลก) ปรากฏว่าได้ช่างฝีมือดีเข้ามามาก เศรษฐกิจกรุงเอเทนก็ค่อยตีขึ้นไปเป็นลำดับ ในทางสังคมเล่า โสลอนก็พยายามจะให้ดูล้านาจเสมอกันทั้งในฝ่ายวรรณะสูงและวรรณะต่ำ แต่ค่อยทำโดยละม่อม วุฒิสภาคงไว้อย่างเดิม หน้าที่ที่สำคัญนั้นเป็นฝ่ายนิติบัญญัติมากกว่าอื่น สภาราษฎรนั้นเปิดให้ชนชั้นต่ำสุดเข้ามาเป็นสมาชิกได้ด้วย และเลือกราษฎร ๔๐๐ คน จากวรรณะต่าง ๆ (เว้นวรรณะต่ำสุด) ให้บริหารการต่าง ๆ ทำนององคมนตรีสภา แต่ก็ยังไม่มีอำนาจจะไร่มาก พระราชกำหนดกฎหมายก็บัญญัติให้เที่ยงธรรมขึ้น ให้มีปรับให้มีจำ วุฒิสภานำหน้าที่เป็นศาล (ที่อังกฤษสภา

(๑) หนังสือประวัติศาสตร์มักจะไม่กล่าวความละเอียดในเรื่องต้นโอลีฟนี้ ตามหนังสือประวัติโสลอนนี้ Plutarch นักปราชญ์ชาวยุโรปแต่งไว้เป็นภาษาลาติน แต่สมัยพระเชษฐาเกิดกล่าวว่า โสลอนให้ปลูกต้นโอลีฟก็จริงอยู่ แต่กำหนดไม่ให้ขุดกิน ๓ หลา ทั้งนี้ไม่ใช่ว่าโสลอนเกรงว่าต้นโอลีฟจะเบียดกัน หากประสงค์จะให้มันที่เหลือสำหรับชาวนา จะได้ทำการเพาะพืชอื่น ๆ เลี้ยงชีพก่อนจะได้ผลิตผลจากต้นโอลีฟ แลเมื่อโอลีฟโตแล้วก็จะเป็นร่วมให้พืชผักต่าง ๆ นั้นด้วย

(๒) ในเวลานั้นเอเทนมีบัญญัติอยู่ (คล้ายของอินเดีย) ว่าบุตรจะเลี้ยงบิดาผู้ชรา โสลอนบัญญัติว่าถ้าบิดาไม่สอนบุตร บุตรจะไม่เลี้ยงบิดาก็ได้ ไม่ผิด

ขุนนางก็เป็นศาลสูงด้วย) จะอุทธรณ์ยังผู้สำเร็จราชการแผ่นดินก็ได้ การของโสลอนั้น ค่อยเป็นค่อยไป ย่อมจะให้ผลในอนาคต แต่ผลในทางปัจจุบันนั้น ดูไม่สู้จะทันใจ เพราะฉะนั้นเมื่อโสลอนออกพ้นจากตำแหน่ง ไปเที่ยวหาความรู้ ณ ต่างประเทศ ทางโยนกประเทศก็เกิดการรัฐประหารขึ้น พวกวรวณะสูง คุมอำนาจอีกตั้งแต่ก่อน

ราชวงศ์พระเจ้าปิตุสตราตัส เมื่อสมัยโสลอนเรืองอำนาจนั้น การค้าพาณิชย์รุ่งเรืองขึ้น ประชาชนพวกวานิชนิกรจึงตั้งบ้านทำการอยู่ตามชายทะเลเป็นก๊ก ๑ การกสิกรรมเพาะปลูกก็ดีขึ้น พวกชาวนาชาวสวนตามที่ราบจึงรวมกันเป็นอีกก๊ก ๑ ทั้งสองก๊กนี้ไม่สามัคคีซึ่งกันและกัน ครั้นเมื่อโสลอนออกพ้นตำแหน่ง ปิตุสตราตัสได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แลประสงค์จะเป็นใหญ่ ได้ขอความเห็นจากสภา ให้ตนมีทหารประจำตัว ครั้นเมื่อมีทหารตามต้องการแล้ว และรู้อยู่เต็มอกว่าพวกวานิชกับกสิกรนั้นต่างก็ร้ายแฉไม่ปรองดองกัน ปิตุสตราตัสก็เลยกล่อมพวกชาวเขาซึ่งยังจนและล่าหลังอยู่ ว่าถ้าช่วยตัว ตัวจะอุปถัมภ์ เมื่อเกลี้ยกล่อมผู้คนได้สมควรประสงค์แล้ว ก็ยึดอำนาจ ตั้งตัวเป็นพาลราชา แต่พวกกสิกรแลวานิชนิกรก็มีอำนาจมากอยู่ จึงขับปิตุสตราตัสออกได้ในชั่วระยะปีเดียว ปิตุสตราตัสต้องหนีไปปีหนึ่ง แต่ก็หวนกลับมาชิงอำนาจอีก หากไม่สำเร็จ ต้องระเห่ร้อนไปกว่าสิบปี คราวนี้ไปได้ริชาพาลราชาเมืองอาทอสเข้า ได้กำลังพ่อตาช่วย กลับชิงอำนาจที่กรุงเอเทเนอิก ทางกรุงเอเทเนอเมื่อพวกวรวณะสูงอยู่เต็มทีแล้ว ประกอบกับพวกพาลราชาหลายเมืองช่วยปิตุสตราตัส ชาวเอเทเนอจึงยอมอ่อนน้อม ยกปิตุสตราตัสขึ้นเป็นพาลราชาเมื่อก่อนพุทธปรินิพพานราว ๓ ปี ปิตุสตราตัสมีพวกราชาอื่น ๆ หนุนประกอบกับเกิดซุดตบบ่อทองขึ้นในรัชสมัย จึงร่ำรวยทั้งทรัพย์แลทั้งอำนาจ ครองราชย์อยู่จนตลอดชนมชีพ รัชกาลยืนยาวถึง ๑๔ ปี

ปิตุสตราตัสนั้นเป็นตัวอย่างพาลราชอนันติ ในรัชกาล กรุงเอเทเนอรุ่งเรืองไพศาลขึ้นมาก การพาณิชย์แลกสิกรรมซึ่งเริ่มมาแต่สมัยโสลอนนั้นเจริญดีขึ้น กำลังผลิดดอกออกผล ปิตุสตราตัสก็ส่งเสริมใหญ่ ประจวบกับมีบ่อทองหนุนความมั่งคั่งขึ้นในท้องพระคลัง ถึงกับจ่ายเงินหลวงให้ชวานักด้วยบ้าง การปลูกต้นโอลีฟแลค้ำน้ำมันโอลีฟก็เลยเป็นล่ำเป็นสัน นอกจากบ่อทองแล้วยังขุดพบบ่อเงินในบริเวณอดีตกันันต์ด้วย อาศัยที่มีเงินมีทอง แลกิจบ้านการเมืองเจริญ ปิตุสตราตัสจึงก่อสร้างวิหารเทพเจ้าอันวิจิตรขึ้นหลายแห่ง เช่นวิหารอาทีนา เทพธิดาอารักษ์เมืองเอเทเนอบนอาโครโปลิส แลบารุงเกาะเตลอส ซึ่งตามเทพนิยายกล่าวว่ามีโพลโลกุชสุสประสูติที่นั่น รักษาให้เป็นสถานศักดิ์สิทธิ์ ศูนย์กลางของพวกไอโอเนียน กับได้บัญญัติการพิธีต่าง ๆ ขึ้นมาก พวกชาวเอเทเนออาศัยราชูปถัมภ์เป็นสุขอยู่ภายในประเทศ แลด้วยราชูปถัมภ์นั้นอีก ชาวเอเทเนอได้ออกไปค้าแลตั้งบ้านเมือง ณ ที่ต่าง ๆ ยึดเป็นเมืองขึ้นหลายแห่ง รัชสมัยปิตุสตราตัสจึงเจริญด้วยประการทั้งปวง

ครั้นเมื่อพระเจ้าปิตุสตราตัสสิ้นพระชนม์ พระราชบุตร ๒ องค์ ครองราชย์ต่อไป พระเชษฐาทรงพระนามว่า ฮิปปอัส พระอนุชาทรงพระนามว่า ฮิปปากัส ได้ทรงทำนุบำรุงศิลปวรรณคดีต่าง ๆ แต่หาทรงสามารถเหมือนพระบิดาไม่ ทรงบำรุงหนักไปในทางความสุขส่วนพระราชสำนัก เป็นเหตุให้มีผู้ปองร้าย ครั้นครองราชย์อยู่ได้ ๑๓ ปี ฮิปปากัสถูกลอบปลงพระชนม์ ฮิปปอัสทรงระแวงภัย จึงปกครองด้วยความโหดร้าย พวกขุนนางวรวณะสูงคิดกำจัดพระองค์อยู่เสมอ แต่ก็ไม่พร้อมกัน ในที่สุดต้องขอ

กำลังพระเจ้าคิลีโอเมเนส แห่งเมืองสปาทามากำจัดฮิปปีอัสเสีย ตามตำนานกล่าว ถ้าพวกเขาพา
มาเลี้ยงหายที่กาลเดลฟี (อันอยู่ในแคว้นออดิกา) ที่โร เทพเจ้าเป็นบอกให้สปาดาช่วยเอเทเนสเสียทุกที่
ไป(๑) ฮิปปีอัสต้องสละราชสมบัติ หนีไปอยู่กับพระเจ้าแผ่นดินเปอร์เซีย เกลีสที่นี้ส เป็นอันว่ากรุง
เอเทเนสในเวลานั้นตกอยู่ใต้อำนาจพระเจ้าแผ่นดินสปาดา แต่ก็คงอยู่ภายใต้ฉวยสปาดาเพียงสองปี คนดี
กรุงเอเทเนสนามเคลียสที่นี้ส ก็พาพรรคพวกขับไล่ไสส่งอำนาจสปาดาออกพ้นเอเทเนสแล้วจัดการปกครอง
ให้เอเทเนสเป็นแบบประชาธิปไตยแต่นั้นมา เมื่อ ๓ ปีภายหลังมหาปรีนิพพาน

เคลียสที่นี้สรู้ว่า การที่ประชาชนเมืองเอเทเนสแบ่งออกเป็นสามก๊กนั้น ทำให้แตกแยกสามัคคี
พวกชาวเขาก็คิดแต่จะช่วยพวกตัว พวกกสิกรแลพวกวานิชนิกรก็ย่อมจะนึกถึงแต่พวกของตัวเองเท่านั้น
จึงแบ่งแคว้นออดิกา อาณาเขตกรุงเอเทเนส ออกเป็น ๑๐ แขวง ในแขวงหนึ่งมีคนทั้ง ๓ ก๊กปะปนกัน
เป็นเหตุให้เล็กถือก๊กถือเหล่ากันต่อไป ในแขวงหนึ่ง ๆ นั้น ยังแบ่งออกเป็นหมู่เล็ก ให้ทำทะเบียน
สำมะโนครัว จดชื่อตัว ชื่อพ่อ (ด้วยไม่มีสกุล) และชื่อหมู่ลงไป เช่นนายพุด บุตรนายสุก หมู่วัดจัน
เป็นต้น ถึงตัวจะย้ายไปอยู่ที่อื่น ชื่อหมู่ข้างทำย่นามก็ไม่เปลี่ยน แม้นายพุดจะไปอยู่วัดเสา นายพุดก็คง
ลงสังกัดหมู่วัดจันอยู่นั่นเอง อาศัยสำมะโนครัวดังกล่าว การเก็บส่วยสาอากรและการลงคะแนนเลือก
ตั้งกษัตริย์องค์ใหม่ องคมนตรีสภาซึ่งเคยมีสมาชิก ๔๐๐ นั้น ก็เริ่มเป็น ๕๐๐ เลือกเอาจากแขวงละ ๕๐
คน ทั้งคณะเป็นองคมนตรีสภา แขวงหนึ่ง ๆ ทำงานเป็นเวรกันแขวงละเดือน เปลี่ยนตัวเป็นประธาน
ทุก ๆ วัน เตรียมรายงานการประชุมสภาและบริหารงานอื่น ๆ เป็นเหตุให้วุฒิสภาย่อนอำนาจลง
นอกจากนี้ยังมีสิทธิ์มีเสียงในการคลังแลการพิธี เช่น ต้อนรับทูตต่างเมือง ทำให้ผู้สำเร็จราชการมีอำนาจ
น้อยลงไปด้วย แต่ผู้สำเร็จราชการยังคงจำกัดอยู่ในหมู่กษัตริย์ผู้มีวรรณะสูงเท่านั้น ในตำแหน่งอื่น ๆ
พลเมืองทุกคนเมื่ออายุพ้น ๓๐ แล้ว มีสิทธิ์เป็นได้ทั้งสิ้น (หากเข้าใจวิธีการตั้งวันแล้ว เมื่ออ่านประวัติ
โสกราตีสจะรู้แจ่มแจ้งขึ้นมาก) ด้วยเคลียสที่นี้สเกรงว่าจะมีผู้คิดล้มการปกครองแบบประชาธิปไตย ตั้ง
ตัวเป็นพาลราชขึ้นอีก จึงบัญญัติว่าใครก็ตาม ถ้าประชาชนส่วนมาก (๒,๐๐๐ คน) ออกเสียงไม่ไว้วางใจ
จะต้องเนรเทศตัวเองออกไปให้พ้นแดนกรุงเอเทเนสอย่างน้อย ๑๐ ปี

สมัยต่อมา มีการแต่งตั้ง (ไม่ใช่เลือกตั้ง) เสนาบดีขึ้นจากแขวงทั้งสิบ แขวงละนาย ท่านทั้ง
๑๐ นี้ไม่เป็นแต่ขุนพลเท่านั้น ยังทำหน้าที่ร่วมกันทำนอง เสนาบดีสภา ด้วย ประมุขของสภาเป็นอัคร
มหาเสนาบดี ทำหน้าที่อย่างนายกรัฐมนตรีทุกวันนี้ ท่านพวกนี้รับตำแหน่งได้หลาย ๆ ครั้ง ผิดกับพวก
องครักษ์มนตรีซึ่งรับทำการได้คนเดียว ปีเดียว ทั้งนี้เพราะผู้ชำนาญทางทัพและการเมืองย่อมจะต้องคุม
บังเหียนอยู่นาน เมื่อองคมนตรีสภามีอำนาจขึ้นนั้น อำนาจผู้สำเร็จราชการก็น้อยลงไปมากแล้ว ครั้น
เมื่อมา มีเสนาบดีสภาขึ้น ผู้สำเร็จราชการก็กลายเป็นเจ้วิตไปเท่านั้นเอง

ทางฝ่ายสปาดานั้น แค้นใจที่อำนาจตัวหลุดออกจากเอเทเนส แต่ก็ไม่สามารถจะตีเมืองนั้นได้
เรียกประชุมสภาติ ขอให้รัฐต่าง ๆ ร่วมมือกันขจัดประชาธิปไตยเสีย ให้ยกฮิปปีอัสขึ้นเป็นใหญ่ตามเดิม

(๑) วิธีการคล้ายเจ้าเข้าทรง คนทรง เมื่อเทพเข้าสิง จะเขียนตอบคำถามเป็นภาษาสวรรค์ ซึ่งพระจะแปลออก
เป็นภาษารีก (ไอโอนิก) นัยว่าเทพเจ้าพูดภาษาหนึ่ง ๆ หนึ่ง ๆ ที่กล่าวว่าเทพเจ้าก็เป็นกรีกพวกดอริก เพราะ
อโพลโลงค์นี้เกิดที่เกาะเดลอส

แต่แคว้นคอรินท์ไม่เห็นด้วย ก็แคว้นคอรินท์เป็นแคว้นที่ใครจะไปมาระหว่างเอเธนและสปาทาจะต้องผ่าน เมื่อแคว้นนี้ไม่เห็นด้วย ถ้าสปาทาไปตีเอเธน ก็ต้องรบกับคอรินท์ก่อน ประจวบกับสปาทามีเรื่องยุ่งขึ้นกับอากอสอีก ต้องไปรบกับอากอส [นัยว่าอากอสระวางตัวทุกฝีก้าว สปาทาทำอะไรก็ทำบ้าง สปาทารู้แคว้นจึงแกล้งเรียกทหารกินอาหาร อากอสก็เรียกทหารของตัวเองบ้าง แต่ทหารสปาทาไม่กินอาหาร กลับมากินพวกอากอส อากอสจึงแพ้ (ยังกับเรื่องท่านวัดฉลอม) เมื่อปราบอากอสได้แล้ว สปาทาจึงเป็นใหญ่ยิ่งในหมู่กรีก แต่เอเธนหาได้เป็นใหญ่ยิ่งไม่ในเวลานั้น]

๕. สงครามกรีกกับเปอร์เซีย^(๑)

พวกไอโอเนียทางเอเชียย่อย จะย้อนมากล่าวถึงพวกกรีกทางเอเชียย่อยบ้าง โดยเฉพาะพวกไอโอเนีย ความจริงพวกนี้เจริญก้าวหน้ามากกว่าพวกกรีกในโยนประเทศเสียซ้ำ การค้ากว้างใหญ่ไพศาล มีเมืองขึ้นมากมาย แต่ว่าการปกครองยังมีพาลราชปกครองอยู่ ตามแคว้นต่างๆ เป็นอิสระแก่กัน วัฒนธรรมของกรีกพวกนี้ก็สูญไปไม่น้อย มีโคลงกลอนเป็นแบบตัวเอง กวีที่เกาะเลสบอสคิดแบบแผนคำประพันธ์ชนิดหนึ่งทำนอง เพลงยาว ยังนิยม แต่งกันแพร่หลายอยู่ทั่วไปในยุโรปเวลานี้ ปราชญ์คนหนึ่งชื่อไพทากอรัส เป็นชาวเกาะซามอส (ที่อีสปเคยอยู่) ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ เกาะซีซึลี จัดเป็นนักปราชญ์ในทางคณิตศาสตร์ และปรัชญาศาสตร์ นับถือกันมาจนบัดนี้ นักโหราศาสตร์คนหนึ่งชื่อเมืองเทเลสส์คำนวณสุริยุปราคาได้เป็นที่แรก แต่ก่อนมหาปรีนิพพานถึง ๔๒ ปี ก็กรีกพวกนี้อยู่ทางฝั่งทวีปเอเชียย่อมจะติดต่อกับพวกชาวเอเชีย ซึ่งเวลานั้นมีศรีวิไลสูง เช่น อัสสิเรียและอียิปต์เป็นต้น พาให้มีวัฒนธรรมสูงไปด้วย เช่นมีช่างเขียนจากอัสสิเรียมาวาดรูป แลรับมาตราเงินทองมาจากอาณาจักรลิเดียที่อยู่ถัดตัวเข้าไปในทวีป เป็นเหตุให้กรีกเหล่านี้รับใช้ตาม ครั้นเมื่ออาณาจักรลิเดียเรืองอำนาจ ด้วยมีพระราชผู้สามารถ พระนายโครลัส (๒๕๖๐-๕๔๖๒) ปีมานี้ กรีกแคว้นต่างๆ ในเอเชียย่อยจึงตกไปอยู่ในอำนาจของลิเดีย เว้นแต่เกาะซามอสและไมลตัสซึ่งมีพาลราชผู้สามารถ (นามโปลีกราตีส และฮิสตาอัส) อย่างไรก็ตาม พระราชาเมืองลิเดียมีความนับถือวัฒนธรรมกรีก วัฒนธรรมกรีกในเอเชียย่อยยืนยงคงอยู่

ประเทศเปอร์เซีย เวลานั้นอาณาจักรใหญ่ๆ อันเคยรุ่งเรืองมาแต่ก่อนในตะวันออกไกล เสื่อมอำนาจลง แต่พวกเปอร์เซียกลับเป็นใหญ่ขึ้น ชนพวกนี้เดิมเป็นแต่ชาวเขาพวกเมฆบาล อาศัยที่มีหัวหน้าที่สามารถ ชื่อไซรัส (๑๙๕๒-๙๘๕๒ ปีก่อน) เข้มแข็งในการทัพศึก จึงค่อยขยายอาณาเขตออกจนถึงครอบครองแคว้นแคว้นที่เคยรุ่งเรือง แม้อาณาจักรอัสสิเรีย ซึ่งเป็นใหญ่เหนือบาลอนแลอาณาจักรอื่นๆ เมื่อกรุงนินนะเวห์แตกแล้ว อาณาจักรอัสสิเรียก็แยกออกเป็นบาบิโลนกับเมเตีย มาถึงตอนนั้นพวกเปอร์เซียตีได้เมเตีย ปราบดาภิเษกไซรัสเป็นพระเจ้ากรุงเปอร์เซีย แล้วตั้งอาณาจักรขึ้นที่ตะวันออกไกล

(๑) ท่านเฮโรโดตัส นักประวัติศาสตร์ชาวเอเธน ได้เขียนเรื่องพงศาวดารขึ้นเกี่ยวกับสงครามคราวนี้ นับว่าเป็นตำราประวัติศาสตร์เล่มแรก แปลจากกรีกเป็นภาษาต่างๆ มาก ฉบับภาษาอังกฤษ มีพิมพ์อยู่ในชุดกระเป๋ายาว *The Histories of Persian War* translated by Aubrey de Selincourt หนังสือต่างๆ ย่อมอ้างเล่มนี้ทั้งสิ้นที่แต่งใหม่ให้สั้นกว่าได้ก็มี *The Great Persian War* by G.B. Grundez

ที่ได้กรุงบาบิโลน และได้ลิเดีย ส่วนทางเอเชียน้อยอยู่ใกล้ลิเดีย จึงตกอยู่ใต้อำนาจเปอร์เซียด้วย เปอร์เซียได้กรีกในปีเดียวกับพระบรมศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในรัชกาลต่อมา เปอร์เซียตีได้อียิปต์ด้วย พระเจ้าแผ่นดินที่สำคัญต่อจากไซรัสคือ ดาริอุส (๒๕๕๐-๒๔๘๗) ปีมาแล้วราชันต์ดาของไซรัส เพราะพระราชบุตร (แคมบีสีส) พิการ นักประวัติศาสตร์ยกย่องว่าดาริอุสเป็นคนสำคัญอย่างยิ่งคนหนึ่ง ในพงศาวดารโลกสมัยโบราณ ทรงจัดการปกครองเป็นแบบแผนเรียบร้อยดีมาก แบ่งอาณาจักรออกเป็น ๒๐ มณฑล ให้มีอุปราชครอง ตัดถนนให้ถึงกัน จะได้ง่ายแก่การปกครอง และทำนุบำรุงกองทัพไว้เสมอมิขาด เมื่อจัดการภายในเรียบร้อยแล้ว จึงเตรียมยกไปตียุโรป แต่หาทำการสำเร็จไม่ (พ.ศ. ๒๗)

ราว พ.ศ. ๔๓ พวกกรีกไอโอเนียนเกิดปฏิวัติต่ออุปราชชาวเปอร์เซีย เหตุก็เพราะพวกไมลตัส บินหัวพวกกรีกแคว้นอื่นๆ กรีกพวกนี้ได้ส่งทูต (ความจริงอริสตาร์กอร์ส เจ้าเมืองไมลตัสเป็นทูตเอง) ไปยังโยนกรประเทศ สปาตาไม่ยอมช่วย เอเทนนกับแคว้นอีรีเดีย (อันเป็นเกาะใหญ่อยู่ใกล้อดีติกา) ส่งเรือไป ๒๐ กับ ๕ ลำ พวกไอโอเนียนทำการเผาเมืองชาติสที่บัญชาการของอุปราชเปอร์เซียเสีย ดาริอุส ต้องใช้เวลา ๖ ปี กว่าจะปราบปรามพวกนี้ได้ราบคาบ พวกเปอร์เซียเจ็บแค้นเอเทนนมากในการที่ช่วยพวกกบฏ ไม่ยอมให้อภัยเลย ตามตำนานกล่าวว่าดาริอุสสั่งให้ป่าหูดเดือนทุกเวลาเสวยว่า ขอเดชะ “ขออย่าทรงลืมเอเทนน” ดังนี้

การสงครามขึ้นต้น เมื่อ พ.ศ. ๕๑ ดาริอุสตรัสให้มาโดนีอุส ราชบุตรเขย ยกทัพข้ามทวีปไปตรงช่องแคบระหว่างเอเชียน้อยกับยุโรป แต่ไปโดนพายุกล้าเข้าที่แถวเขาเอทอส เรือรบแตกล่มลงหลายลำ ก็ต้องล่าทัพกลับมา รุ่งขึ้นอีกปีหนึ่งหรือสองปี ดาริอุสโปรดให้แม่ทัพ ๒ นาย นามดากิส กับ อาตาเฟเนส ยกทัพเรือ ๑๔๐ ลำข้ามตรงไปกรีก (ไม่อ้อมไปทางบออย่างหนแรก) จากเอเชียน้อย ผ่านหมู่เกาะแถบเกาะนักษอส บรรทุกทหาร ม้า อาวุธยุทโธปกรณ์ไปพร้อม ยกพลขึ้นเกาะอีรีเดียก่อน ตีเมืองแตกภายในเจ็ดวัน แล้วยกข้ามไปยังแคว้นอดีติกา ครั้งนี้อาพระเจ้าฮิปโปัสไปด้วย เพื่อจะให้ชี้ลู่ทาง และจะให้ชาวเอเทนนแตกความเห็นกัน

ความจริงทางกรุงเอเทนนก็แตกความเห็นกัน พวกอัลเมโอนิด^(๑) คิดอยากให้มีพระราชอำนาจขึ้นอีก เตรียมช่วยพวกเปอร์เซีย พวกวาระสูงซึ่งคุมเสียการเมืองเป็นอีกพรรคหนึ่ง ต่างไปจากพวกสกุลอัลเมโอนิดประสงค์จะรบ ในที่สุดที่ประชุมลงความเห็นให้รบสู้ศัตรูต่างชาติ ยกให้ไมลตาดาอิสเป็นขุนพล ส่งนักวิ่งทวน (ชื่อ ฟิลลิปปีตีส) วิ่งไปขอความช่วยเหลือสปาดา วิ่งทาง ๑๔๐ ไมล์ภายใน ๒ วัน แต่สปาดาบอกว่าเอเทนนคิดสู้เข้าไป ข้ำศึกมาถึงเมืองแล้ว ถึงสปาดาไปก็คงช่วยอะไรไม่ได้ แต่อ้างว่าเป็นเทศกาลต้องห้ามตามศาสนา รวมความว่าบิตพลิวไม่ยอมช่วย เอเทนนได้รับความช่วยเหลือจากปลาเตีย ซึ่งเป็นรัฐเล็กติดกับอดีติกา ยกพลหมื่นหนึ่งออกไปรบข้ำศึกที่นอกเมือง ตรงเขามาราทอน

(๑) พวกนี้คือสกุลขุนนางของเอเทนน ต้นสกุลชื่อเมบคาคลิส ท่านผู้นี้มีลูกชื่ออัลเมโอนิด ผู้ที่เป็นเชื้อสายท่านผู้นั้น นักประวัติศาสตร์เรียกพวกอัลเมโอนิด เป็นบุคคลชั้นสูงมีอำนาจมากในการปกครอง ผลิตคนสำคัญหลายคน เปลได้ก็เป็นเชื้อสายสกุลนี้

ด้วยยังหลงว่าสปาตาคงจะหนุนขึ้นมาช่วย และเห็นว่าตรงนั้นที่ทางชอบกลอยู่ ถึงพวกเปอร์เซียจะมากกว่า ก็คงหักเข้ามาไม่ได้ ด้วยชัยภูมิเข้าข้างเอเทน ตั้งล้อมอยู่ที่นั่นหลายเวลาเข้า พวกเปอร์เซียขาดเสบียง แลพวกกรีกสมทบก็เห็นจะโจมตีเข้าตีก็เอาชัยได้ พวกเปอร์เซียเห็นว่าจะไม่เข้าการ ประจวบกับติดต่อกับพวกในเมือง ได้ความว่าพวกที่เข้ากับเปอร์เซียจะเปิดประตูเมืองรับ จึงแกลัดตั้งทัพเอเทนไว้ ระบายพลลงเรืออ้อมมาขึ้นยังทำอีกตำแหน่งของเอเทน แต่พวกกองทัพนอกเมืองมองไปเห็นทันการ จึงยกพลกลับมารบพุ่งกับพวกเปอร์เซียเป็นสามารบ พวกเปอร์เซียยังตั้งหลักไม่ทัน ก็พ่ายแพ้แก่ชาวเอเทน แม้จะมีพลมากกว่าก็ตาม

ตอนว่างสงคราม เมื่อพวกเอเทนมีชัยชนะนั้น พวกสกุลอัลเมโอนิด เสียชื่อมาก เพราะไปเข้ากับศัตรู แต่ไมลดานอสก็มิชื้ออยู่ไม่นาน ด้วยคิดรุกรานเมืองอื่น และจะตั้งตัวเป็นพาลราช ในที่สุดตายในที่รบ พวกอัลเมโอนิดจึงกลับมีอำนาจขึ้นอีก ความจริง สมัยนี้พวกวรรณะสูงเสื่อมอำนาจลงมาก มาในตอนนี้ เทมิสโตคลีส ซึ่งเป็นพวกพ่อค้า ได้เป็นผลสำเร็จราชการแผ่นดิน เทมิสโตคลีสรู้ดีว่าพวกเปอร์เซียจะต้องมาแก้เผ็ด จึงทุ่มเงินสร้างป้อมปราการตามชายทะเล สนับสนุนให้ชาวเอเทนสร้างเรือเพื่อจะแปลงเป็นเรือรบในกาลข้างหน้า เตรียมรบไว้พร้อมสรรพ

ส่วนทางเปอร์เซียนี้ ๑) ดาโรอุสโหม่นสขัตพระทัยมาก ที่มหาอาณาจักรเปอร์เซียไปแพ้รัฐเล็ก ๆ ที่ไม่มีใครรู้จัก เช่น เอเทน เตรียมจะยตราทัพขัตริย์ไปยังเอเชียให้หน้าใจ ก็เผชิญมาสิ้นพระชนม์เสีย เมื่อ พ.ศ. ๕๘ เลิกสืบ รัชราชสมบัติ พอจัดการภายในเรียบร้อย ก็คิดจะทำการตามความคิดพระบิดาเข้าพระทัยว่าคราวที่แล้วยกทัพเรือไป เอาพลไปไม่ได้มาก คราวนี้จึงโปรดให้ไปทางบก ให้ต่อสะพานข้ามทวีป แลให้ชุดคลองชลพายุตรงภูเขาเอทอส ตามรายการของเฮโรโดตัส ปรากฏว่าเกณฑ์พลไปถึงล้านเจ็ดแสนคน ความจริงทหารครั้งนั้นก็น้อยกว่าสองแสนห้าหมื่นคน มีทั้ง รถรบ ม้ารบ เรือรบ แลจัดเรือสินค้าเป็นเรือเสบียง เกณฑ์ประเทศราชทั้งอียิปต์ ฟินีเซียน แลพวกไอโอเนียน ให้มาสมทบเป็นทัพขัตริย์ เลิกสืบเสด็จเป็นจอมทัพไปเอง ตามรายการจดหมายเหตุกล่าวว่ ลำน้ำบางแห่งถึงกับแห้งงวดลงไป เพราะสัตว์พาหนะอาบกินแลกองทัพเดินฝ่าไป เลิกสืบยตราทัพไปเมื่อ พ.ศ. ๖๓

การสงครามชั้นหลัง พวกกรีกทางเหนือ เช่นแคว้นเทสซาลีแลโบอีโอเดีย ย่อมสุดที่จะต้านทาน จึงตกอยู่ใต้อาณาจักรเปอร์เซีย แต่ทางใต้คิดสู้แข็งแรง แม้สปาตาก็เกรงว่าเปอร์เซียจะเลยมาตีแคว้นตน จึงร่วมตัว ช่วยพวกเอเทน แต่กรีกนอกโยนประเทศจะมีมาช่วยก็หาไม่ พวกเอเทนนั่นเป็นเสียงหนึ่ง เสียงเดียวภายใต้เทมิสโตคลีส ส่วนกรีกแคว้นอื่นๆ ยังเกียงงอนอยู่บ้าง แต่ก็แพ้ปัญญา อยู่ใต้บัญชาเทมิสโตคลีสสิ้น หะแรกส่งทัพขึ้นไปรบทัพเปอร์เซียที่เทสซาลี แต่แตกร่นลงมา นับว่าที่แรกเปอร์เซียได้ชัยชนะทางบกแต่หาได้ชัยชนะในทางทะเลไม่ ด้วยอากาศไม่เป็นใจ (คล้ายสงครามอมตาระหว่างอังกฤษกับสเปน) แม้ตีเกาะเมืองอีรีเตีย คราวนี้ก็ตีไม่ได้ ทางบกกรีกส่งพระเจ้าลิโอนิดัสเจ้าแผ่นดินสปาตา ขึ้นไปรบทัพเปอร์เซียที่เทอโมโปลี เป็นแนวที่สอง ลิโอนิดัสเกณฑ์ทัพใหญ่ไป แต่ใช้พวกทาสเป็นส่วนใหญ่ พวกสปาตาแท้ๆ มีแค่ ๓๐๐ เท่านั้น ถึงกระนั้นก็ทำการได้ผล ด้วยทางนั้นทางเดินเป็นหุบเขา เปอร์เซียฝ่ามาไม่ได้ แต่อาศัยที่เลกิสิสเสาะหาคนถนัดนั้นมาบอกทางให้รู้ จึงยันทัพอ้อมตีกระหนาบชนะกรีกได้อีก

เมื่อแตกทัพถึงสองครั้ง พวกสปาดาศีษวัญ ยูริปีอาติสแม่ทัพเรือของสปาดาออกความเห็นว่าการจะถอยไปรับตรงคอคอด ด้วยเชื่อว่าพวกเปอร์เซียคงแหวกแนวลงไปไม่ได้ โดยลี้มทัพเรือของเปอร์เซียเสียสนิท เทมิสโตคลีสไม่เห็นด้วย และรู้ว่าเอเทนจะรับศึกไม่อยู่ จึงเพทุบายว่าพระเจ้าเดลพี (ซึ่งกรีกทั้งหมดนับถือ) บอกไว้ให้ใช้กำแพงไม้รบเปอร์เซีย ไม่มีใครกล้าขัดคำเทพเจ้า เทมิสโตคลีสจึงให้ย้ายผู้หญิงและเด็กออกจากเอเทนหมด ส่วนชายฉกรรจ์ให้ลงเรือ (กำแพงไม้) ไปตั้งมั่นอยู่ ณ เกาะ सालามีส ซึ่งเป็นเกาะน้อยหน้าเมืองเอเทน ระหว่างนี้ ทัพเปอร์เซียยกมาตีได้ตลอดแคว้นอดีตกา ยูริปีอาติสเกรงจะไม่พ้นภัย จึงจะย้ายไปตั้งมั่นที่คอคอด เทมิสโตคลีสจึงมีหนังสือลับไปบอกเล็กีสให้มาล้อมไว้ เปอร์เซียมาล้อมไว้จริงๆ มากต่อมาก พวกกรีกก็ตีฝ่าออกไปจากภายใน เกาะกำบังคลื่นลมให้ ส่วนกองทัพเรือเปอร์เซียโดนคลื่นลมกระแทกกระแทกกันเองล้มจมลง และไม่รู้กำลังกรีก กรีกน้อยก็เอาชนะพวกมากได้อีก ด้วยบุญญาเทมิสโตคลีส

เล็กีสเกรงว่าพวกไอโอเนียนจะกำเริบ จึงข้ามกลับไป ให้มาโดนอส คุมพลราวแสนห้าหมื่น บัญชาการอยู่ ณ เทสาลี เตรียมไว้ยกมาปราบกรีกในศกหน้า พอฤดูใบไม้ผลิตันปีต่อมา ทัพกองทัพยกจากเทสาลี ลงมายังโบอีโอเตีย เข้ายึดเอเทนอีก โปลานอสกุมพลสปาดาแสนหนึ่งขึ้นมากำกรุงเอเทนไว้ได้ รบกันเป็นสามารทที่ทุ่งปลาเตีย กรีกรวมกำลังกันตีเปอร์เซียเสียจนทัพแตก ต้องยกหนีกลับไป มีหน้าเข้าพวกกรีกทางโยนประเทศ ยังข้ามปากไปช่วยพวกไอโอเนียนปฏิบัติขับไล่ไล่ส่งพวกเปอร์เซียออกไปจนพ้นดินแดนกรีก

๖. สมัยเอเทนรุ่งเรือง^(๑)

ความจริงการที่กรีกได้ชัยชนะพวกเปอร์เซียครั้งนี้ พวกสปาดาควรจะเป็นผู้กำชัยยิ่งกว่าใครอื่น เพราะเป็นตัวตั้งตัวต้อยสำคัญในการทัพ ศักดิ์สงครามครั้งหลังที่ทุ่งปลาเตียนั้นแล้ว ก็อาศัยแม่ทัพสปาดานามโปसानอสทำการเป็นกำลังสำคัญ มีหน้าโปसानอสยังนำทัพข้ามไปขับไล่พวกเปอร์เซียถึงฝั่งเอเชีย น้อยด้วย แต่นั่นแหละ ชาวสปาดาส่วนมากโง่งม เต็มไปด้วยวิญญู ไม่รู้กาล ไม่รู้โอกาส จึงมัวแต่คิดแคบ ๆ อยู่ในบ้าน โปसानอสเองไปเห็นความร่ำรวยโอ่โถงของพวกตะวันออกเข้า ก็เกิดฟุ้งซ่านคิดตั้งตัวจะเป็นใหญ่ ด้วยตัวเองเป็นเชื้อพระวงศ์ (ราชวงศ์เอเธียต) พวกทางบ้านสงสัยจึงสั่งให้กลับมาฟอกตัว กลับเข้ามาแล้ว ยังมาคิดปลุกปั่นพวกเคลย์ให้ปฏิวัติ แต่กลแตก ตัวเองต้องหนีไปอยู่ในวิหารเทพเจ้า ด้วยเชื่อว่าเขาคงไม่กล้าฆ่าหรือรบกับตัว ให้เลือดเป็นอนทวสถาน แต่เขาล้อมเอาไว้จนตัวอดอาหารตายอยู่ภายในวิหารนั่นเอง พวกสปาดาเห็นภัยในการคบพวกตะวันออก จึงปิดประตูเงียบอยู่ ปลอ่ยให้เอเทนอยู่อยู่กับโลกภายนอก แต่จะไว้ใจเอเทนก็หาไม่ เช่น สั่งห้ามไม่ให้เอเทนสร้างกำแพงขึ้นอีก เพราะเกรงว่าจะยากแก่การปราบปราม ถ้าเอเทนแข็งข้อในภายหลัง แต่ถูกเอเทนใช้กลโบายหลอกลวงได้สำเร็จทุกราวไป

ก็เอเทนเวลานั้นบ้านแตกสาแหรกขาด คล้ายคราวพระเจ้าตากกู้กรุงศรีอยุธยา ถึงจะได้ชัยชนะศัตรูก็จริงแต่บ้านเมืองถูกข้าศึกเผาเสียพินาศสิ้น หมัดศึกก็ต้องเริ่มตั้งต้นกันใหม่ ในตำนานกล่าวว่

(๑) ดู *Histories of Greece* by G. Busoel

พอพวกเขาแยกกลับกรุง ต้นโอดีฟที่ถูกเผาอับเฉามาขึ้น ก็ผลิตดอกช่อไสวไปทั่ว เป็นที่มหัศจรรย์ อาศัยปัญญาเทมิสโตคลีสแลความสามัคคีของชาวกรุง เอเทเนก็ค่อยฟื้นฟูขึ้นอีก เทมิสโตคลีสเห็นว่า จะต้องสร้างกำแพงล้อมปราการขึ้นอีกให้จงได้ หากไม่ศัตรูก็จะมาจู่มาเผาเอาได้ง่ายๆ สปาตารูก็ส่งทูตให้ มาห้าม เทมิสโตคลีสอุบายถ่วงทูตไว้นานๆ ต้อนรับเป็นการใหญ่แลให้ชมสิ่งต่างๆ เป็นอันมาก แล้ว ตอบว่าจะส่งทูตตอบไปให้ทราบความ เทมิสโตคลีสอ้อยอิ่งอยู่นาน แล้วจึงจัดทูตไป ก็ธรรมเนียมของ กรีกนั้น (คล้ายไทยแลประเทศทางตะวันออก) ตามปกติย่อมจะส่งคณะทูตไป ๓ นาย เพื่อใจความ จะได้ไม่คลาดเคลื่อน เทมิสโตคลีสแต่งทูตไปสามนาย รวมทั้งตัวเองด้วย แล้วให้เดินทางไปช้าๆ ให้ ทูตไปถึงทีละคน พวกเขาปาตาจะตั้งกระทู้ถามว่าอะไร ทูตก็ตอบว่าต้องรอให้มาให้ครบเสียก่อน ใน ที่สุด เทมิสโตคลีสมาถึงเป็นคนสุดท้าย ใช้ศิลปะการทูตหน่วงให้สปาตาทูตถึงเรื่องอื่นเสียก่อน (จนสปาตาทกลงคำถึงกับยกย่อง ให้เกียรติเทมิสโตคลีสเป็นอันมากในการที่จะนำกรีกชนะเปอร์เซีย) ระหว่างนี้ทางกรุงเอเทเนได้สร้างกำแพงอยู่ทั้งกลางวันกลางคืนไม่หยุดยั้ง พอสปาตาดังกระทู้ถาม เทมิสโตคลีสเรื่องสร้างกำแพงขึ้นคำสปาตา เทมิสโตคลีสทำเป็นไม่เชื่อ บอกให้สปาตาส่งทูตไปดูใหม่ พอทูตสปาตาไปถึงเอเทเน ก็เห็นกำแพงเสร็จแล้ว ทางเอเทเนจับทูตสปาตาไว้เป็นประกัน ให้แลกตัว กันกับคณะทูตของเทมิสโตคลีส เทมิสโตคลีสเอาชนะสปาตาได้ด้วยประการฉะนี้

เมื่อการภายในเรียบร้อย แลสปาตาก็ถอยทหารออกจากอาเซียน้อยแล้ว เอเทเนจึงยกทัพไป อาเซียน้อย ตีจุดยุทธศาสตร์ต่างๆ ของเปอร์เซียที่เหลืออยู่จนหมดสิ้นเมื่อ พ.ศ. ๖๕ ต่อมา เอเทเนเชิญ ชวนพวกไอโอนิกด้วยกัน ซึ่งส่วนมากเคยถูกเปอร์เซียครอบครองอยู่ทางอาเซียน้อย ให้รวมกำลังกัน เป็นภาคีขึ้น เพื่อจะได้รับการขับสู้กับเปอร์เซียได้สะดวก แลเพื่อความมั่นคงระหว่างเชื้อชาติไอโอนิก ด้วยกัน เอเทเนเป็นหัวหน้า ให้กำลังฐานทัพเรือ เมืองใหญ่ทางทะเลอื่นๆ เช่น เกาะโคออส เลสบอส แลซามอส รวมกำลังทัพเรือกับเอเทเน เมืองอื่นที่อยู่บนบกส่งเงินมาสมทบเป็นกำลังของภาคี ให้ชาว เอเทเนผู้หนึ่งชื่ออริสไทด์สเป็นเหรียญิก เพราะกล่าวกันว่าคนผู้หนึ่งเป็นผู้เที่ยงตรงหาตัวเสมอมิได้ แต่นี้ ก็ส่อให้เห็นว่าเอเทเนมีส่วนเสียสำคัญมาก โดยเฉพาะเรื่องการเก็บเงิน แต่เงินหาได้เก็บไว้ในเอเทเนไม่ (ต่อภายหลังดอกจิงย้ายมาไว้ที่กรุง) หากเก็บไว้ที่เกาะเดลอส เพราะเกาะนี้เป็นเกาะศักดิ์สิทธิ์ที่อโปโล ประสูติ จึงรักษาเงินไว้ในศาลศักดิ์สิทธิ์ และเรียกประชุมภาคีสมาชิก ณ ที่นั้น การทั้งนี้สำเร็จลงได้ ก็เพราะสติปัญญาของเทมิสโตคลีส ปรากฏว่ามีสมาชิกในภาคีเป็นอันมาก นักประวัติศาสตร์เรียกภาคี นี้ว่า ภาคีเดลอส เหตุเพราะศูนย์กลางอยู่ที่เกาะเดลอสนี้

อันวิสัยการเมืองนั้นอาจหมุนชะตาใครให้เป็นอะไรก็ได้ ดูแต่โซลอน ผู้ทำความดีไว้ยังต้อง ระเบิดร่อนไปเลย เทมิสโตคลีสนี้ ถ้าไม่ใช่คนฉลาดเลิศของกรีก ก็ต้องนับว่าฉลาดเลิศของเอเทเน อย่างน้อยก็ในศตวรรษของตน ทำงานได้ผลมาเป็นอันมาก ด้วยความร่วมมือของอริสไทด์สผู้ซื่อสัตย์ ต่อมาอริสไทด์สตาย เหลือแต่เทมิสโตคลีสคนเดียว แต่ด้วยความวิริยะอุตสาหะและปัญญา อาจพำรัฐ ของตนให้เป็นศูนย์กลางการค้าอันวิเศษได้ พวกที่รักเทมิสโตคลีสนั้นมาก พวกที่ชังก็มี พวกที่ชังนี้เป็น พวกหัวโบราณ ไม่อยากให้บ้านเมืองเปลี่ยนแปลง มีพวกนักประชาธิปไตยไปเข้าพวกด้วย ในที่สุดคุม กันเป็นพวกใหญ่ (กว่า ๖,๐๐๐ คน ตามกฎหมาย) กล่าวหาว่าเทมิสโตคลีสคิดมิชอบ ออกเสียงให้เนรเทศ

ไปเสีย เมื่อ พ.ศ. ๗๒ พระเจ้าแผ่นดินเปอร์เซียอภิเษกทราบเข้า ก็รับเอาเทมิสโตคลีสไปทำนุบำรุง
ในที่สุดเทมิสโตคลีสขอมมีชีวิตสงบ ๆ อยู่ที่เมืองแมกนาเซีย ในเอเชียน้อย สิ้นชีพเมื่อ พ.ศ. ๙๔ สิริ
ชนมายุ ๖๕ ปี ชาวเมืองแมกนาเซียยกท่านผู้นั้นขึ้นเป็นเทพารักษ์

เมื่อไม่มีเทมิสโตคลีส เอเทนก็ตัวยลง ไชมอนนำพวกหัวเก่าให้เข้าผูกมิตรกับสปาดา ความ
จริงไชมอนเป็นนายพลผู้สามารถ เป็นลูกไมลติอาทิสผู้นำทัพ เมื่อคราวเปอร์เซียยกมาที่ไซมาราทอน
ว่าต้องเสียค่าปรับสินไหม เหตุเพราะพ่อผิดคิดกำเริบ เคยทำสงครามมีชื่อเสียง แลเคยเป็นลูกน้อง
อริสโตเติล (กวนอูของกรีก) เมื่อมาได้เป็นใหญ่เข้า ก็จะรังเอเทนไปอยู่ใต้ฉายาสปาดาให้จงได้ เหตุ
เพราะตนเป็นแต่ทหารมิได้มีความรู้กว้างขวาง (ความจริงเทมิสโตคลีสก็ได้ได้เรียนรู้ลึกซึ้ง หากเป็นผู้
สามารถอันวิเศษ) ถึงจะเก่งกล้าและใจดีก็ตาม เมื่อคนส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย ไชมอนก็ตั้งตนไปไม่ได้
อยู่เอง แลถึงถูกเนรเทศด้วย เมื่อ พ.ศ. ๙๑ (สิบเอ็ดปีให้หลังจึงถูกเรียกตัวกลับ)

พ.ศ. ๙๒ เพริคีส (พ.ศ. ๕๓-๑๑๔) ได้เป็นใหญ่ ท่านผู้นี้ดีพร้อม จะเก่งกว่าเทมิส-
โตคลีสหรือไม่ สงสัยอยู่ แต่ทว่าสมัยของท่านเอเทนรุ่งเรืองที่สุด แลพอสุดสมัย เอเทนก็กลับอับเฉา
ลงทันที ว่าโดยชาติสกุล ท่านผู้นี้เป็นลูกนักการเมือง แม้ก็เป็นหลานเคลีสทีนีสผู้มีชื่อเสียง แลยังเป็น
เป็นญาติกับพาลลาซางเมืองอีกด้วย จึงนับว่ามีอำนาจในทางสายโลหิต อาศัยที่เป็นผู้ดีมีสกุล จึงได้
รับการอบรมอย่างดี ครุที่มีชื่อที่สุดในสมัยนั้นได้เป็นครูของเพริคีสหลายคน ท่านปรัชญาจารย์อนัก-
ซาโกรัส ก็ได้เป็นอาจารย์แลเป็นมิตรของเพริคีสจนตลอดอายุ เหตุฉะนั้น เพริคีสจึงมีใจโน้มหน้าไป
ในทางวัฒนธรรมแลศิลปกรรม วรรณวิจิตร ในทางสุขุมละเอียดอ่อน ในสมัยของท่าน การอันเป็น
เครื่องเจริญทางใจดังกล่าวได้รับความสนับสนุนจากเพริคีส รุ่งเรืองขึ้นมา เพริคีสได้เคยรับแต่งตั้ง
ให้เป็นเสนาบดี แลอาศัยที่ตัวเป็นศิลปินที่อันวิเศษในสภาราษฎร ไชมอนถูกเนรเทศ แลเพริคีสมีใจ
เกลียดชังสปาดา จึงได้เป็นนอัครมหาเสนาบดี ดำเนินการรัฐประศาสน์ของกรุงเอเทน

เพริคีสมีความเห็นตรงกับเทมิสโตคลีสในการที่จะนำกรุงเอเทนให้เด่นที่สุดในหมู่กรีก ในด้าน
การเมืองภายใน เพริคีสพยายามส่งเสริมการค้า อะลุ่มอล่วยกับพวกพ่อค้ารัฐอื่น ๆ เช่นคอรีนธ์
เป็นต้น อาศัยเงินและเรือของภาคีเดลอสสนั้นแลมาใช้ในการทำมาค้าขายกับรัฐภาคีสมาชิก เป็นการ
เอาอู้อย่างไปซื้อขมขายนั่นเอง เงินที่ได้นำมาทำนุบำรุงการกสิกรรมภายในประเทศ แลบูรณะบำรุง
กรุงให้รุ่งเรือง กับทั้งยังสร้างกำแพงยาวจากกรุงเอเทนไปยังท่าเรือให้มั่นคง กรุงเอเทนจึงรุ่งเรือง
เรียกกันว่า “วัฒนธรรมเอเทน”

ในด้านสถาปัตยกรรมนั้น ให้สร้างมหาวิหารปาเทนอนเป็นสำคัญกับวิหารอื่น ๆ ด้วย ศิลปะ
จำพวกนี้ แม้จะบอบสลายลงภายหลัง ก็ยังงามอวดชาวโลกอยู่ได้จนทุกวันนี้ ในด้านประติมากรรมได้
หลอรูปร่าง ๆ ที่สำคัญก็คือรูปเทพธิดาอาทีนา (เพราะองค์เดิมถูกข้าศึกทำลายเสียโฉม) การสองสิ่งนี้
นอกจากจะได้ผลในทางช่างแล้ว ยังเป็นกำลังใจอันสำคัญสำหรับชาวเอเทนด้วย ที่เหวรูปแลมหาวิหาร

มีชั้นนักจิตรพิศดารกว่าเก่าแลได้ส่งเสริมลัทธิพิธีการศาสนา กับอุปถัมภ์ก็ด้วยเป็นอันมาก กวีในสมัยนั้นจัดเป็นเลิศไม่มีสมัยใดเทียม ที่สำคัญคือพินดาชาวที่ปัส เอสคีลีส โสโฟคลีส แลยูริปิตีส ทั้งสามท่านนี้เป็นนักแต่งบทละครชั้นวิเศษของเอเทน บ้างก็แต่งเปรียบเทียบตำทอรัฐบาลแต่ก็เป็นที่นิยมแลไม่ถูกห้ามปราม^(๑) ในด้านแต่งละครลือนั้น อริสโตฟานีสนำคนอื่น ๆ ครูพวกทิสปาโมกซ์ ก็มีมาก พวกนี้รัฐวิชาสารพัดแต่ไม่อยู่เป็นที่เช่นที่ตักศิลา หากเที่ยวเร่ร่อนไป สอนได้ทุกวิชา คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ รัฐศาสตร์ จริยศาสตร์ วาดเขียน ดนตรี และที่สำคัญที่สุด คือ วิชาวาทศาสตร์ ที่ขึ้นชื่อนั้นเรียกราคาค่าสอนทุกแขนงเท่ากับส่งนักเรียนคนหนึ่ง ไปเรียนอังกฤษปีหนึ่งในบัดนี้ (ชิปป้อต เมืองเอลิส เรียกปีละราว ๖๐๐ ปอนด์ เล่ากันว่าท่านผู้นี้ทุกอย่างแลทำเป็นทุกอย่าง พวกทิสปาโมกซ์ชั้นต่ำลงมาคิดวิชาละราว ๒ ชั่งก็มี ถึงวิชาละ ๒ บาทก็ยังมี) ที่ขึ้นชื่อก็โปรดากอริส ท่านผู้นี้ทำว่าลูกศิษย์ของท่าน “จะดีขึ้นทุกวัน” แต่ท่านกวัดขั้นในเรื่องวินัยมาก ท่านกล่าวว่า “คนเป็นมาตรฐานของสรรพสิ่ง” ท่านโปรดักส์ กอกอิธ ก็ขึ้นชื่อ (ท่านกอกอิธเป็นครูสอนเรียงความ ทิวซิดีตีส์ผู้ซึ่งเขียนหนังสือสำนวนกล้านัก) นักปราชญ์ดังกล่าวมีชื่อปรากฏอยู่ในบทนิพนธ์ของเพลโต้ ทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังมีนักปราชญ์เกิดขึ้นมากมาย ที่สำคัญที่สุดคือท่าน ไสกราตีส์ ผู้ซึ่งเป็นคนฉลาดที่สุดในยุโรป แม้ในปัจจุบันก็ไม่ใคร่กิน หนังสือต่าง ๆ ก็มีมากมาย สุดท้ายจะบรรยายในที่นี้ได้ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นพยานให้เห็นว่าเอเทนเป็น “วัฒนธรรมเอเทน” จริง ๆ

ในด้านการเมืองภายนอก เพรคิลีสคิดรังเกียจสปลาตาอย่างออกหน้าออกตา ได้ตัดสัมพันธ์ไมตรีกับสปลาตา ซึ่งเคยแน่นแฟ้น จนไซมอนถึงกับเคยยกทัพไปช่วยสปลาตาปราบกบฏ แลหันเข้าผูกมิตรกับเทสซาลีแลอากอส ซึ่งเป็นศัตรูของสปลาตา ยกไปช่วยพวกเซเลสที่เคยเป็นกบฏต่อสปลาตา แลทำสงครามกับสปลาตา (ด้วยเมการาฮอร์ริง) เพื่อขยายอำนาจ เรื่องอำนาจหนักเข้าถึงกับส่งทัพเรือไปรบพวกเปอร์เซียที่อียิปต์ ไปแพ้วมา เงินร่อยหรอลง เลยย้ายคลังของภาคีสมาชิกจากเกาะเดลอสมาไว้ในเอเทน สมาชิกขัดขืนไม่ได้ แลต้องส่งเงินบำรุงด้วย สมาชิกที่เคยมีสิทธิเสมอกันก็กลายเป็นเบี้ยล่าง เอเทนซึ่งเคยเป็นแต่หัวหน้าก็มาเป็นนาย ถูกผูกมัดกับเอเทนในเรื่องการค้าและต้องเป็นประชาธิปไตย ศาลสูงก็ต้องไปตัดสินกันที่เอเทน (เมืองในจักรภพอังกฤษ แม้จะเป็นอิสระก็อาจฎีกาไปยังศาลสูงเมืองแม่ได้ แม้จนบัดนี้) เอเทนใช้เงินภาคีสบาย รัฐที่ขัดขืนก็ถูกลงโทษ นโยบายของเพเรคิลีสเดิม ในเรื่องที่จะรวมพวกกรีกภายใต้การนำของเอเทน (อย่างบิสมาร์ควมเยอรมันภายใต้ปรัสเซีย) นั้น ค่อนข้างจะแรงไปจนกลายเป็นเอเทนตั้งอาณานิคมขึ้น เมืองมิตรก็กลับกลายเป็นเมืองออกไปสิ้น เมืองนั้น ๆ ย่อมจะไม่พอใจอยู่เอง แต่เอเทนกำลังรุ่งเรืองทั้งกำลังกายทั้งกำลังใจ ทั้งการภายในทั้งการภายนอก ทั้งทางน้ำแลทางบก จนเกิดยุทธสงครามขึ้น ดังจะกล่าวต่อไป

(๑) สมัยของเพเรคิลีสขาดเอกสารในทางประวัติศาสตร์มาก ต้องอาศัยหนังสือวรรณคดีต่างๆ ในสมัยนั้นช่วยข้อความทางประวัติศาสตร์จึงกระจ่างขึ้น

๗. โยนอมหายุทธสงคราม^(๑)

อาศัยที่เอเทนรุ่งเรืองอำนาจจนลืมนัดว่ เลย์ข่มขืนรัฐภาคีสมาชิกตามชอบใจ รัฐบางรัฐ เช่น โบโอโอเตียชอลาออกจากสมาชิกภาพก็ไม่ได้ บางรัฐเช่นรูเบียแลเมการาถึงกับก่อการกบฏขึ้น ก็ถูกปราบปรามโดยเพริคลีสยกทัพไปเองแสดงโทษให้ชัดหลาย รัฐเหล่านั้นเคยเห็นกันว่าสปาตาร้ายต่อรัฐในภาคีสปาตานั้น บัดนี้กลับเห็นว่าเอเทนร้ายกว่าเป็นไหนๆ ยากจะหารัฐใดเชื่อตรงต่อภาคีเดลอส พวกนั้นอุทธรณ์ไปยังสปาตา เดิมสปาต่ายังอยู่กับการปราบพวกเซลยภายใน ครั้นเสร็จกิจภายในแล้ว แลเห็นเอเทนกำเริบหนัก ก็ได้รับคำร้องทุกข์อยู่เสมอ เห็นว่าปล่อยไว้ไม่ได้ จึงกรีธาทัพไปล้อมกรุงเอเทน

ฝ่ายพวกชาวเอเทน ครั้นเห็นศึกมาติดเมือง พวกตัวนั้นเอือมการสงครามอยู่นักแล้ว ด้วยบ้านเมืองเพิ่งจะเป็นปกติตั้งเก่า แลเคยคร้ามฤทธิ์พวกสปาตามาด้วย จึงขอหย่าทัพ ต้องเรียกตัวไซมอนกลับมาเพื่อให้เจรจาสงบศึกกับสปาตา เพราะสปาตาไว้ใจไซมอน แต่เกลียดเพริคลีส ในการทำสัญญาสงบศึกครั้งนั้น เอเทนจำต้องเสียเมืองมิตรโดยนิตินัย หรือเมืองออกโดยพฤตินัย ไปให้สปาตาบ้าง ส่วนสปาตาก็ยอมปรองดองรับรองจักรวรรดิของเอเทน ตกลงกันว่าสปาตาเป็นใหญ่ในทางบก และเอเทนเป็นใหญ่ในทางทะเล ต่างให้คำมั่นกันว่าจะรักษาสันติภาพไว้อย่างน้อย ๓๐ ปี ถ้าฝ่ายไหนก่อสงครามก่อนฝ่ายนั้นละเมิดสัญญา เหตุฉะนั้นนักประวัติศาสตร์จึงเรียกรการตกลงครั้งนั้นว่า “สนธิสัญญาลามลิปปี” ตกลงกันเมื่อ พ.ศ. ๔๘

ศึกสงบได้สมใจ เพริคลีสก็ยังส่งเสริมความมั่งคั่งของเอเทนเป็นการใหญ่ ด้วยการเอาเงินของภาคีมาใช้ ทิวซิดิตัสไม่เห็นด้วย ชี้แจงให้เห็นว่าถ้าเอเทนขึ้นทำดั่งนั้นอีก พวกสมาชิกของภาคีก็ยอมไม่มีวันจะพอใจเอเทนได้เลย แต่เพริคลีสไม่ฟังคำนั้น ครั้นเวลาลงคะแนน เพริคลีสชนะ เพริคลีสเอาเงินนั้นไปตั้งอาณานิคมใหม่ ๆ ด้วยเพื่อส่งคนที่ลี้ภัยออกไป สิทธิของการเป็นพลเมืองก็จำกัดลงจำเพาะลูกที่ทั้งพ่อและแม่เป็นชาวเอเทน ทั้งนี้เพราะสมัยเปลิสตราตัสแลเทมิสโตคลีส ได้อุดหนุนช่างต่างประเทศเข้ามามาก แต่แรกเพริคลีสก็อุดหนุน ครั้นผู้คนมากเข้า ก็ต้องจำกัดจำนวน อาศัยอาณานิคมเป็นแรงหนุน อาหารการกินและการทำงานค้าขายก็งสมบูรณ์ดี เงินที่ได้มานั้น นอกจากจะทำนุบำรุงเมืองแล้ว ยังคงจัดสรรพออาวุธยุทธโธปกรณ์ ตกแต่งป้อมปราการเตรียมพร้อมไว้ด้วย ในด้านการปกครองเพริคลีสก็พยายามให้เอเทนเป็นประชาธิปไตยอย่างที่สุด ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ๓ ท่านที่เคยจำกัดอยู่จำเพาะในบุคคลวรรณะสูงนั้น ก็เป็นอันยกเลิก ตำแหน่งนั้นจึงเป็นทำนองกิตติมศักดิ์ คล้ายตำแหน่งประธานาธิบดีบางประเทศในปัจจุบัน และตัดทอนอำนาจสภาสูง (สภาขุนนางอังกฤษก็เพิ่งถูกตัดอำนาจเมื่อไม่นานมานี้) กับเปิดโอกาสให้คนชั้นต่ำสุดเป็นวุฒิสมาชิกได้ด้วย รวมความว่าแม้คนชั้นต่ำต้อยที่สุด (ยกเว้นผู้หญิงและทาส) ถ้าเป็นพลเมืองผู้มีสิทธิ (คือทำหน้าที่พลเมืองครบถ้วน เช่น

(๑) ทิวซิดิตัสได้เขียนรายการสงครามคราวนี้ละเอียดยใน Poleponnesian War และยุติธรรมมาก แม้ตัวเองเป็นนายพลฝ่ายเอเทน ถึงกระนั้นก็ไม่เข้าข้างตัวเอง พลาดพลั้งอย่างไรก็แจ้งไว้สิ้น นับเป็นหนังสือชิ้นแรกทำนองนี้ว่าถึงสำนวนก็คมกล้าวเิชชนัก และรายการก็เที่ยงตรง เมื่อเร็ว ๆ นี้ นักโบราณคดีขุดพบที่ฝังศพจารึกนามทหารที่เสียชีวิตครั้งนั้น ตรงกับที่ทิวซิดิตัสกล่าวไว้เมื่อสองพันปีกว่ามาแล้วทุกประการ (มีฉบับกระเป่า Rex Warner แปล)

เป็นทหารมาแล้ว) ก็อาจรับราชการตำแหน่งสูงได้ ถ้าได้รับเลือกหรือได้รับการแต่งตั้ง ในการพิพากษาคดีก็เช่นกัน ประชาชนทั้งมวลรวมกันเป็นลูกขุนตัดสินความ ก็ตำแหน่งในทางการเมืองนั้น แต่ไหนแต่ไรมา ย่อมเป็นแต่ตำแหน่งกิตติมศักดิ์ เพราะบุคคลชั้นสูงมีเงินอยู่แล้ว รับทำการให้รัฐเพื่อเกียรติและเพื่อรัฐเท่านั้น มาบัดนี้บุคคลชั้นต่ำ ซึ่งโดยมากยากจน มารับทำการตำแหน่งสูง รัฐจึงต้องจ่ายเงินเป็นสินจ้าง^(๑) สำหรับการทำงานที่คนเหล่านั้นทำ แต่ไม่เป็นไร เปริคีสเอาเงินสมาชิกมาใช้ได้สบาย เอเทนยังคงเป็นสุขอยู่ได้ในยามสงบ ตลอดมา

เหตุที่จะเกิดมหาสงคราม^(๒) นั้นเนื่องมาจากแคว้นคอรีนธ์ ก็คอรีนธ์เป็นแคว้นใหญ่ เมืองคอรีนธ์ก็เป็นเมืองหลวง และเป็นรัฐอิสระ สำคัญไม่แพ้เอเทนแลสปาดา และอยู่ระหว่างทางไปมาของรัฐทั้งสองนี้ มีอาณาเขตกว้างขวาง และเป็นพ่อค้าคู่แข่งสำคัญของเอเทน พิจารณาตามภูมิศาสตร์จะเห็นได้ว่า ภูมิประเทศของคอรีนธ์ร่มเย็นเป็นสุขดีกว่าเอเทนเป็นไหนๆ และเป็นศูนย์กลางของประเทศอย่างดียิ่ง [เมื่อเซนต์ปอล (นักบุญเปาโล) มาประกาศศาสนาคริสต์ก็มาที่คอรีนธ์ก่อน และไปเบิลก็จารพระคัมภีร์ใหม่ลงเป็นภาษากรีกแคว้นคอรีนธ์] เห็นจะเป็นเพราะคอรีนธ์สบายเกินไปนั่นเอง จึงไม่ได้กระตือรือร้นมากมายเหมือนเอเทน คอรีนธ์ผัดกับกรีกแคว้นอื่นๆ ก็มักส่งข้าหลวงแลกรมการออกไปดูงานการปกครองของเมืองนอก เหตุที่จะเกิดความครวุ่นขึ้นสืบมาแต่เมืองออกของคอรีนธ์ ซึ่งเป็นเกาะทางตะวันตกเฉียงเหนือของคอรีนธ์ ชื่อ คอไซรา คอรีนธ์ส่งคนไปครอบครองไว้นานแล้ว เมืองคอไซรามีอาณาภาพไม่แพ้เมืองแม่เท่าไรนัก และส่งคนไปตั้งเมืองออกเป็นของตัวเองเมืองหนึ่งชื่อ เอพิตาแมนัส

เมื่อ พ.ศ. ๑๐๘ เมืองเอพิตาแมนัสเกิดการยุ่งยากขึ้นภายใน ขอให้คอไซราซึ่งเป็นเมืองแม่ช่วยคอไซราเฉยเสีย จึงขอให้คอรีนธ์ แม่ของแม่ช่วย คอรีนธ์ก็ส่งทัพเรือมาช่วยปราบปรามความยุ่งยากให้เมืองออกของเมืองออก คอไซราขัดใจ หาว่าไซกิจของคอรีนธ์ เลยเข้ารบกับคอรีนธ์ จนคอรีนธ์แพ้ก็คอรีนธ์ขานาญในการค้า ไม่ขานาญในการรบ จึงเสียที แต่ขัดใจที่คอไซร่ากำริบ จึงระดมสร้างเรือรบจะยกไปปราบ คอไซราเห็นว่าถ้าคอรีนธ์เพิ่มกำลังระดมมา ตัวจะสู้ไม่ได้ จึงขอให้เอเทนช่วย

สองปีให้หลัง คอรีนธ์เตรียมตัวเรียบร้อยก็ยกไปปราบคอไซราที่เมือง ไสโบตา อาศัยที่คอรีนธ์เป็นคู่แข่งในการค้าของเอเทน เอเทนจึงรับคำคอไซรา ยกไปแก้ทัพเรือคอไซราให้พ้นอำนาจคอรีนธ์เป็นเหตุให้คอรีนธ์ขัดแค้นเอเทนเป็นอันมาก หาว่าละเมิดสันติภาพแลตัดพ้อต่อว่าด้วยประการต่างๆ

รุ่งขึ้นอีกปีหนึ่ง มีเหตุเกิดขึ้นอีกซ้ำเป็นสอง คือ เมืองปอดิเดีย เมืองออกของคอรีนธ์อีกเมืองหนึ่งทางตะวันออกเฉียงเหนือ ใกล้แคว้นมาซีดอน^(๓) คอรีนธ์ส่งข้าหลวงกรมการออกไปดูแลเมือง

(๑) เอสคีสส แต่งละครเรื่องผู้ตี เปรียบเทียบการเมืองกรุงเอเทนสมัยนั้นไว้ ผู้ดูสมัยนั้นจะชอบใจ ผู้อ่านสมัยนี้ก็ได้ความรู้

(๒) หนังสือประวัติศาสตร์ส่วนมากเริ่มเรื่องมหายุทธสงครามระหว่างกรีกต่อกรีกตอนนี้ แต่เริ่มแต่เมื่อสปาดายกล้อมเอเทน เมื่อ พ.ศ. ๘๓ ดังกล่าวมาแล้ว

(๓) พระเจ้าฟิลิปแลอเล็กซานเดอร์ เป็นชาวแคว้นนี้ กรีกไม่ถือว่าแคว้นนี้อยู่ในเขตโยนกประเทศ

นี้อยู่เสมอ แต่เมื่อนี้เป็นสมาชิกอยู่ในภาคีเดอลอส คืออยู่ในกลุ่มบริวารเอเทนครด้วย เมื่อ พ.ศ. ๑๑๑ ถูกกษัตริย์แคว้นมาซีดอนบั่นหัว เมืองปอดิเดียก็แข็งข้อต่อภาคีเดอลอส เอเทนครไปปราบได้ ให้อำนาจแก่มืองลง แลขับข้าหลวง (ที่มาจากคอรีนธ์) ให้กลับไปให้หมด (ด้วยเข้าใจว่าคอรีนธ์บั่นหัวปอดิเดีย) ปอดิเดียขอให้คอรีนธ์ช่วย เอเทนครกับคอรีนธ์ก็เลยกินแหนงกันอีก

ทั้งสองฝ่ายต่างเข้าใจว่าภัยสงครามจักเกิดขึ้นเป็นแน่แท้ เพรสิคีสจึงเตรียมตัวไว้พร้อมสรรพ และเห็นว่าไหนๆ คอรีนธ์ก็ไม่มีมิตรแล้ว เลยประกาศว่าเอเทนครจะไม่ค้ากับมิตรของคอรีนธ์ เมการาคงเป็นมิตรของคอรีนธ์อยู่อย่างสนิท เอเทนครจึงห้ามบริวารไม่ให้ค้าขายกับแคว้นเมการา (ทำนองพระเจ้าแผ่นดินไปเลี้ยงบอยคอตอังกฤษ)

คอรีนธ์ที่เหลืออด จึงขอให้สปาดาช่วย ทางฝ่ายสปาดาแตกความเห็นกัน พวกที่เห็นควรช่วยว่า ถึงคราวแล้วที่จะปราบเอเทนคร พวกที่เห็นว่าไม่ควร เห็นว่าจะผิดสัญญาสันติภาพ ๓๐ ปี ในที่สุดลงมติว่าจะทำสงครามกับเอเทนคร โดยกล่าวหาว่าพวกสกูลอัลซิมิเนียดของเอเทนครมีมลทินเพราะเคยฆ่าไซลอนตายมาแต่ครั้งก่อนพุทธกาล ขอให้พวกสกูลนี้ (รวมทั้งเพริคลีส) ละการปกครองเมืองเสีย หาไม่สปาดาจะใช้กำลังมาบังคับ ข้ออ้างชั้นแล้วครั้งศาสนาการเมืองอย่างนี้มักมีเสมอเวลาสงครามจะเกิด เอเทนครก็ตอบกลับเอาว่า เอเทนครจะทำตาม ถ้าสปาดาจะให้ราชวงศ์ทั้งสองของสปาดาละการปกครองเสีย เหตุเพราะพวกนี้มีมลทินเมื่อคราวฆ่าโปซานอัส เชื้อพระวงศ์ตายในวิหาร แน่ละไม่มีฝ่ายใดยินยอม จึงเกิดสงครามขึ้น เป็นอันสัญญาสันติภาพมีอายุครั้งหนึ่งของเวลาที่ตกลงกันไว้

สงครามคราวนี้สำคัญที่สุดระหว่างกรีกต่อกรีก คล้ายมหาสงครามโลกสำคัญต่อโลก มหาภารตยุทธสำคัญต่อภารตประเทศฉะนั้น ที่เรียกสงครามครั้งนี้ว่ามหาโยนกยุทธสงครามก็เห็นจะไม่ผิดกว่าที่กล่าว อันลือชื่อมีขึ้นในสมัยการดาวรรชนันได พงศาวดารของทิวซิดิดีสก็ขึ้นชื่อเนื่องมาจากสงครามคราวนี้ฉนั้นนั้น นับว่าสงครามคราวนี้เป็นสงครามตัวอย่าง ระหว่างซังซารและปลาวาฬ สปาดามีอำนาจในทางบก รัฐต่างๆ ในเปโลสทวี่ป (ยกเว้นอากอสตัดู) รวมทั้งรัฐบางรัฐรอบแคว้นอิตาลีของเอเทนคร (โบอีออดีโย โคลริส และแอมบราเซีย) กับบริวารของคอรีนธ์ เข้าข้างสปาดา เอเทนครมีอำนาจในทางน้ำ มีรัฐต่างๆ ในอาณาจักร กับ คอไซรา อคาเนเนีย ปลาเตีย (มิตรคู่ยาก) และได้รับความช่วยเหลือจากเทศบาลด้วย ดูกำลังก็กำลังกัน สปาดามีกำลังคนแลกำลังเพื่อน เอเทนครมีเรือและมีเงิน ทราบไตที่สปาดายังมีเพื่อนอยู่ สปาดาย่อมจะมีกำลังเหนือเอเทนคร เพราะเพื่อนเหล่านั้นเข้าข้างสปาดาด้วยใจสมัคร ส่วนเอเทนครนั้นเมืองบริวารส่วนมากจำใจช่วยเอเทนคร ถ้าพวกนั้นเอาใจออกห่างเมื่อใด เอเทนครจะลำบากเมื่อนั้น

ยุทธสงครามบั้นต้น พอฤดูใบไม้ผลิ พุทธศก ๑๑๒ พวกสปาดากียาตราทัพมาทู่ปลาเตีย ตีเมืองมิตรแท้ของเอเทนคร ทางเอเทนครเองก็ตกอกตกใจ ด้วยเชื่อว่าศึกจะมาประชิดในไม่ช้า เพรสิคีสให้ต้อนผู้คนเข้ามาไว้ในกำแพงกรุงให้หมด เชื่อว่ากำแพงยาวที่สร้างไว้ นั้นจะมั่นคงพอ ทั้งเชื่อว่าข้าศึกจะไม่ล้อมอยู่ได้เกินหกสัปดาห์ ด้วยไหนจะเรื่องเสบียงอาหาร ไหนจะห่วงหน้าพะวงหลัง เพราะเพริคลีสจะยกทัพเรือเข้าระดมตีเปโลสทวี่ปเป็นการทดแทน ให้พวกข้าศึกคิดถอยกลับบ้านเมือง กับยังสั่งให้ส่งแพะแกะไปเลี้ยงไว้ยังเกาะยูเบีย พันแคว้นอิตาลีออกไป ด้วยเมืองนั้นเป็นเมืองมิตร เครื่องของ

เสบียงกรังให้ชนเข้ากรุงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ พอถึง พ.ศ. ๑๑๓ ทักษปาดาก็ยตราถึงแคว้นอัตติกา สปาดาเผาผลาญบ้านเมือง เรือกสวนไร่นาที่ยังตกค้างอยู่นอกกรุงเอเทนสิ้น แล้วก็ยกมาล้อมกรุงเอเทนไว้

ฝ่ายในกรุงเอเทน ทักษปาดาก็ออกไปช่วยปลาดตายไม่ได้ผล เปรคีสยยกทัพเรือไปตีแคว้นของศัตรู ก็ไม่ทำให้ศัตรูถอยกลับ ความจริงพวกที่อิจฉริษาเปรคีสนั้นเมื่ออยู่มาก โดยเฉพาะพวกหัวเก่า ที่อยากเข้ากับสปาดา เลยพาลหาเหตุว่าเป็นเพราะเปรคีส จึงมีศึกมาล้อมกรุง นักการเมืองสกุลพ่อค้าคนหนึ่ง ชื่อ เคลออน เป็นคนฉลาดพูด และรู้ใจคน กล่าวหาว่าเปรคีสฉ้อโกงเงินราษฎร ครั้นตั้งตุลาการขึ้นพิสูจนข้อเท็จจริงก็ปรากฏว่า เปรคีส เอาเงินกรุงกับเงินภาคีเคลอสไปใช้ส่วนตัวด้วยบ้าง เป็นที่อับอายขายหน้า ถึงกับต้องออกจากราชการ อันความชั่วทำให้หรือจะหนีหนี้นดาโลกไปได้พ้น ความชั่วของเปรคีสแม้จะเพียงเล็กน้อยก็ทำให้ประชาชนหมดความนับถือ มหาสงครามคราวนั้นเปรคีสจึงมีส่วนด้วยน้อยเต็มที ประกอบกับคนเข้ามาอยู่แน่นอัดกันในกรุงเกินประมาณมากนัก สิ่งสกปรกโสโครกต่าง ๆ ก็เลยแพร่เชื้อโรคกลายเป็นกาฬโรคระบาดทั่วไป ปรากฏว่าคนตายมากต่อมาก ในปี พ.ศ. ๑๑๔ อาศยที่เปรคีสทำคุณความดีไว้มากกว่าความชั่ว จึงได้รับเลือกให้กลับดำรงอำนาจอีก แต่เปรคีสติดกาฬโรค กลับเข้าประจำตำแหน่งได้ปีเดียวก็สิ้นชีวิต ถึงอย่างไรก็ตาม เอเทนก็ได้เสียคนมีชื่อเสียงชั้นหนึ่งไปคนหนึ่ง คุณความดีและข้อดีต่างพริ้วของท่านผู้นี้ยังอยู่ และมีอนุสาวรีย์รูปท่าน ทำมาแต่สมัยโบราณยังอยู่ด้วยจนบัดนี้ ทั้งที่ในโยนประเทศและในบริติชมิวเซียมอันเนื่องชื่อของประเทศอังกฤษ

เมื่อสิ้นเปรคีส ชาติของเอเทนก็ยิ่งตกลงทุกปี ไม่มีใครสามารถเสมอท่าน ถึงเคลออนจะมีคนรัก แต่เคลออนก็เก่งแต่ในการสงครามไม่สามารถเสมอเปรคีส ฝ่ายพลเรือนมีบุคคลผู้หนึ่งชื่อณิซอส ซึ่งเป็นบุตรนายพลผู้เป็นที่นับถือทั่วไป นิซอสชำนาญการปกครองมากกว่าการรบ พยายามเดินตามรอยเปรคีส แต่ขอให้สงบศึกเสียก่อน ข้างเคลออนไม่เห็นด้วย เสียลงในสภาแตกแยกไม่ลงรอยกัน การสงครามก็ดำเนินไปเรื่อย ๆ และจะพาทายนะมาสู่เอเทนในที่สุด

การเมืองภายในกรุงก็ยุ่งยากอยู่พอควรแล้ว การศึกภายนอกเล่า ข้าศึกก็ประชิดติดกำแพงกรุง เมืองปลาดตายมิตรแท้ของเอเทนรบรับขับสู้อยู่กับสปาดาแต่ลำพังหลายปี ในที่สุดก็เสียทีลง เมื่อ พ.ศ. ๑๑๖ ที่หนีเอาตัวรอดมาเอเทนได้ก็มี ที่เหลืออยู่นอกนั้น ถูกสปาดาฆ่าฟันและเผาเมืองเสียพินาศด้วยความแค้น เท่านั้นยังไม่พอ ในปีเดียวกันนั้นเอง เมืองไมติลีนั้นอันเป็นเมืองใหญ่ในเกาะเลสบอส และเป็นเมืองบริวารเอเทนอยู่ในกลุ่มสมาชิกภาคีเคลอส เกิดปฏิวัติขึ้น คิดจะเข้าข้างสปาดา แต่สปาดายังไม่ทันช่วย เอเทนก็ไปปราบได้เสียก่อน เคลออนโกรธมาก ขอให้สภาตัดสินประหารชีวิตชายฉกรรจ์เมืองนั้นเสียให้หมดสิ้น แลจับผู้หญิงแลเด็กเป็นเชลย กับให้เผาเมืองเสียด้วย ขณะนั้นทางเมืองไมติลีนี้ส่งทูตมาขอขมาโทษ แต่ทำอะไรไม่ได้ สภาลงมติตามเคลออนเสนอเสียแล้ว อาศยที่ทูตเป็นผู้สามารถแลมีพวกพ้องมาก รุ่งขึ้นจึงขอร้องให้สภากลับคำพิพากษาโทษเสีย ครั้นสภายอมคำทูต ว่าให้ลงโทษเฉพาะผู้ผิด ทูตก็ต้องเร่งเรือเร็วให้รีบแจวไปให้ทันเรือล่าก่อน ไปทันกันคนไม่ผิดจึงรอดชีวิตอยู่ได้

การกระทำดังกล่าว แสดงให้เห็นความเด็ดขาดเหี้ยมโหดของเคลออน แลความไม่แยแสต่อเมืองบริวารหรือเมืองออกของเอเทน เมื่อการสงครามดำเนินไปนานวันเข้า การค้าก็ย่อมจะไม่สะดวก ผู้คนก็ยากจะหาที่ทำมาหากิน พวกกันขัดสนไปตาม ๆ ทั้งเงินภาคีในท้องพระคลังกรุงเอเทนก็ร่อยหรอ

ลง เคลื่อนจึงสั่งเพิ่มเงิน (ซึ่งแต่เดิมเป็นเงินบำรุงภาคที่สมาชิกเฉลี่ยกันออกโดยสมัครใจ) แต่ภายหลังนี้เป็นเงินบรรณาการที่สมาชิกต้องจ่ายให้เอเทิน เป็นอีกเท่าตัว เพื่อเอามาจ่ายเป็นเบี้ยเลี้ยงให้ลูกขุน และข้าราชการกรุงเอเทิน

ระหว่างนี้การสงครามก็คงดำเนินไปเรื่อย ๆ มีการรบกันประปรายในบางแห่ง ที่สำคัญก็คือ เคลื่อนกับเดมอสที่นั่นทำทัพเรือ ไปรบกับพวกฝ่ายสปาดาที่เมืองไพลอสทางเปโลสทิวิป เพื่อกระตุ้นให้พวกเซลยสปาดาลุกฮือขึ้น และสปาดาจะได้ถอยทัพกลับบ้าน การรบครั้งนี้ได้ผลด้วยทั้งเคลื่อนและเดมอสที่นั่นเป็นแม่ทัพผู้สามารถ ขณะที่พวกสปาดา ตีได้เมืองแลจับไพร่พลฝ่ายสปาดาเป็นเชลยได้ราว ๔๐๐ คน

โดยเหตุที่เคลื่อนไปมีชัยมา ชื่อเสียงของเคลื่อนก็ยิ่งโด่งดัง จนลบชื่อนิซิอัสเสียสิ้น การปกครองทั้งภายในภายนอกจึงอยู่ในมือเคลื่อนโดยสิ้นเชิง ปีต่อมา (พ.ศ. ๑๑๙) เคลื่อนยกไปตีเมืองแอมฟีโปลีส ซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือสุด เลยเมืองปอดิเดียขึ้นไป เพื่อจะชิงเอามาจากการยึดครองของสปาดา แต่การสงครามคราวนี้ เคลื่อนไปเสียที่ถูกยิงตายในสนามรบ เมื่อ พ.ศ. ๑๒๑

เมื่อสิ้นเคลื่อนเสียแล้ว นิซิอัสก็กลับมีชื่อเสียงขึ้นอีก ก็การเมืองกรุงเอเทินเวลานั้นแบ่งออกเป็น ๓ ฝ่าย (จะเรียกว่า ๓ พรรค ๓ พวก ก็เห็นจะได้) พวกเคลื่อนนั้นชาวจัด คิดจะให้ใคร ๆ เป็นประชาธิปไตยหมด ไม่ยอมเป็นมิตรกับสปาดาซึ่งเป็นประเทศล่าหลัง (อย่างพวกคอมมิวนิสต์ทั้งหลาย) พวกผู้ดีหัวเก่าไม่ชอบประชาธิปไตย อยากเปลี่ยนการปกครองกลับเป็นเก่า แลอยากผูกมิตรกับสปาดา จัดเป็นพวกซ้ายจัด ส่วนพวกนิซิอัสจัดเป็นพวกกลาง คืออยากให้สงบศึก แต่ก็คงจะดำเนินตามแบบประชาธิปไตยนั้นแล มาตอนนั้นนิซิอัสจึงออกความเห็นให้สภาทำสัญญาสงบศึกกับสปาดา พวกเคลื่อนอ่อนเสียงไปแล้ว แลพวกหัวเก่าก็สนับสนุนนิซิอัส จึงตกลงขอเลิกสงคราม ทำสัญญาสงบศึกเมื่อ พ.ศ. ๑๒๒

ในสัญญานี้ว่า

ก) เอเทินกับสปาดาจะผูกมิตรกัน ๕๐ ปี

ข) เอเทินจะคืนสิ่งที่จับมาได้จากสปาดาแก่สปาดา

ค) เอเทินจะปล่อยเมืองที่ยึดครองไว้ให้เป็นอิสระ

แต่สปาดาปล่อยให้อเอเทินยึดเมืองท่าของเมการาไว้ แลไม่กล่าวถึงข้อได้ข้อเสียเกี่ยวกับคอรีนธ์เลยทั้งๆ ที่คอรีนธ์เป็นเมืองก่อสร้างกรรม ทั้งนี้เพราะสปาดาเกรงคอรีนธ์จะเป็นใหญ่ ข้างเอเทินก็รู้อยู่แก่ใจว่าจะไม่รักษาสัญญาไว้นาน จึงไม่ปฏิบัติตามสัญญามาแต่แรกตกลงกัน

เมื่อว่างมหาสงคราม เอเทินกับสปาดา เมื่อทำสัญญาสงบศึกกันแล้ว ต่างก็คืนดี หันหน้าเข้าหากัน แม้เอเทินจะไม่ปฏิบัติตามสัญญาบางข้อ สปาดาก็นิ่งเสีย สปาดาได้สิ่งที่ตัวได้แล้วก็พอใจ เมื่อสัมพันธมิตรจะเป็นอย่างไร ไม่นำพา ข้างนิซิอัสเป็นคนอ่อน พวกมากหนุนให้เข้ากับสปาดา ก็เลยผูกมิตรสนิทอยู่กับสปาดา เป็นชาติสองมหาอำนาจ

พวกสัมพันธมิตรของสปาดาไม่พอใจการกระทำของสปาดา ก็พากันละภาคีสปาดา คอรีนธ์น้อยใจกว่าใครอื่น จึงหันเข้าหาออสต์รุเก่าของสปาดา แลชวนแคว้นเอลิสกับแคว้นแมนติเนียเข้าด้วย ตั้งเป็นภาคีสัมมหาอำนาจ

บัดนี้กรุงเอเธนได้เกิดนักการเมืองขึ้นใหม่ คนผู้หนึ่งชื่อ อัลซีไบอะติส เป็นแบบอย่างของนักการเมืองอันแท้จริง ว่าโดยรูปพรรณสัณฐานก็เป็นคนรูปร่างาม ใครเห็นใครรัก ว่าโดยชาติสกุลก็เป็นคนสกุลสูง นับเป็นหลานห่าง ๆ ของเพริคลีส ว่าโดยทางทรัพย์สินก็ร่ำรวย นัยว่ามีคอกม้าและมีม้างาม ๆ ปรุผลาด ๆ อยู่เสมอ ว่าถึงวิชาความรู้ ก็เป็นผู้ร่ำเรียนมามาก ได้เป็นลูกศิษย์โสกราตีส ท่านอาจารย์เองก็เห็นความฉลาดของศิษย์ คิดจะสั่งสอนให้เป็นพิเศษ อัลซีไบอะติสได้รับความรู้ทั้งในทางวิชาการและในทางศีลธรรมจากท่านอัครมหาบัณฑิตเป็นอย่างดี พาดำให้รุ่งโรจน์ แต่จะประพฤติกความดีเอาแบบอย่างอาจารย์แม้แต่เพียงเล็กน้อยก็หาไม่ ไม่ว่าจะทำอะไร อัลซีไบอะติสเป็นคิดถึงผลประโยชน์ส่วนตัวก่อนอื่น อัลซีไบอะติสกล้าทำทุกอย่างเพื่อตัว ไม่ว่าจะฆ่ามิตร กลับสตัยหรือขายชาติก็ตาม อาศัยรูปสมบัติ ชาติสมบัติ ทรัพย์สินสมบัติ และวุฒิสบัตินของอัลซีไบอะติส ประชาชนชาวเอเธนก็พากันหลงนับถือบุคคลผู้นี้ นิซิอัสเป็นคนอ่อนอยู่แล้ว อัลซีไบอะติสจึงนำพวกค่านนิซิอัส จี้ใจประชาชนว่าตนจะดำเนินตามรอยเพริคลีสผู้สูง ผู้คนก็พากันเห็นด้วย พวกที่เคยสนับสนุนเคลออนก็หันมาสนับสนุนอัลซีไบอะติส ในไม่ช้าอัลซีไบอะติสก็มีเสียงข้างมากในสภา สภาตกลงตามความเห็นของอัลซีไบอะติสในการผลัดตัวออกจากสภา

ความจริงเวลานั้น สองฝ่ายมีกำลังเท่ากัน ถ้าสภาได้เอเธนไว้ ก็ย่อมจะทำให้ฝ่ายคอร์ินท์ อากอสกับพวกขยายด สภาดาพยายามเอาใจนิซิอัส แต่ก็ไม่ได้ผล ประชาชนอยู่ใต้การนำของอัลซีไบอะติสเสียแล้ว อัลซีไบอะติสนำเอเธนไปเข้าข้างคอร์ินท์และอากอสจนได้ ในเวลาปีเดียวหลังจากทำสัญญาสงบศึก ผูกมิตรมากับสภาดา

การทั้งนี้ทำให้ประชาชนชาวเอเธนวิตกว่าสงครามจะเกิดอีก ถึงคราวเลือกเสนาบดีคราวหน้า อัลซีไบอะติสจึงไม่ได้รับเลือกตั้ง ทางฝ่ายสภาดาเห็นว่าจะรอไว้ไม่ได้แล้ว ขึ้นทั้งไว้ฝ่ายอักษะจะเพิ่มกำลังขึ้นทุกที จึงตกลงกรีธาทัพไปตีแคว้นอากอสศัตรูเก่าเป็นประเดิม เมื่อ พ.ศ. ๑๒๔ ทั้ง ๆ ที่อัลซีไบอะติสไม่มีตำแหน่งในราชการ ในฐานะที่เป็นพลเมือง ย่อมมีสิทธิเข้าประชุมและถกเถียงปัญหาการเมืองได้ทุกเมื่อ ในสภาราษฎร อัลซีไบอะติสใช้วาทศิลป์ของตน พุดให้สภานุญาตให้ตนคุมทัพไปช่วยอากอสให้พ้นภัยสภาดา สภาเสียไม่ได้ ลงมติให้อัลซีไบอะติสคุมทัพน้อย ๆ ไปได้ตั้งใจปรารถนา แต่ไปแพ้ย่อยยับกลับมา สภาดาจึงได้เป็นใหญ่ในเปลอสทวีปดั้งเดิม

ทางฝ่ายกรุงเอเธน พวกหัวเก่าขอให้สภาลงโทษอัลซีไบอะติสที่ไปก่อเรื่องไม่ควรที่ ให้ฝ่ายแพ่เสียชื่อ เสียชีวิตแก่แล้วทหาร แลเสียเงินโดยใช่เหตุ พวกประชาธิปไตยหัวใหม่ขอให้สภาลงโทษนิซิอัส เพราะนิซิอัสแกล้งขัดไม่ให้อัลซีไบอะติสได้คุมทัพใหญ่ไป ตกลงพอเป็นหน้า ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าทั้งอัลซีไบอะติส และนิซิอัส ไม่ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งใดทั้งคู่ ตายอยู่เอาปลาไปกิน ทั้งตানাและตานิจึงร่วมมือกันนรเทศตาอยู่ (ไฮเปอโบลัส) ไปเสีย กล่าวหาว่าจะตั้งตัวเป็นพาลราช คราวนี้นิซิอัสและอัลซีไบอะติสจึงหันหน้าเข้าหากัน นิซิอัสรับทำการภายใน ที่สมุหนายก ได้บูรณะปฏิสังขรณ์วิหารบ้านเมืองให้ปกติดีตั้งเก่า ด้วยตั้งแต่สมัยเพริคลีสสร้างสรรค์มา ก็นับได้หลายปีแล้ว อัลซีไบอะติสรับทำการภายนอก ที่สมุหพระกลาโหม เตรียมทหารหาญชายฉกรรจ์ไว้พร้อมมูล ทั้งสองยอมตกลงกันว่า จะอยู่ทางค่ายคอร์ินท์อากอส ไม่ยอมหวนกลับไปทางค่ายสภาดา

เรื่องปลีกย่อยเป็นสงครามดินคงมีอยู่เรื่อย ๆ แต่ไม่มีมหายุทธสงคราม เรื่องหนึ่ง คือ เรื่องเกาะเดลอส บริวารในภาคีเดลอส เอาใจออกหาก ถวายบรรณาการไปยังพระเจ้าแผ่นดินสปาดา อัลซีโบอะตีสยกทัพไปปราบ ลงโทษโดยวิธีเคลออย่างปราศจากการยับยั้ง คือ ฆ่าชายฉกรรจ์เสียสิ้นแลจับคนที่เหลือมาเป็นเชลย (ดูจะร้ายกว่าพีธีประมุขกรรมของเรามาก) สปาดาไม่กล้าไปช่วยเพราะเป็นสงครามทางทะเล สงครามดินที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง คือ ที่เกาะซีซิลี จะต้องเล่าพงศาวดารเกาะซีซิลีย้อนต้นสักเล็กน้อย ดังนี้

เมื่อสมัยกรีกขยายอำนาจ (อันได้กล่าวไว้ในข้อ ๓) นั้น กรีกต่างพวกต่างก็ไปยึดครองเมืองขึ้นเมืองออก ที่เกาะซีซิลีได้ประเทศอิตาลีลงมาเป็นที่กรีกไปยึดดินแดนตั้งบ้านเมืองไว้มาก มาแต่สมัยโบราณก่อนเก่าโน้น ครั้นมาเมื่อ พ.ศ. ๑๐๖ เมืองไซราคิวส์ ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของคอร์ินท์ แลเป็นกรีกพวกดอเรียนหรือดอริก เกิดวิวาทขึ้นกับเมืองลีออนติเน่ ซึ่งอยู่ติด ๆ กัน อันเป็นเมืองกรีกพวกไอโอเนียนหรือไอโอนิก เมืองลีออนติเน่เห็นว่าเอเทนเป็นใหญ่ในพวกไอโอนิก จึงส่งทูต คือ กอกิอัส ทิซาปามอกซ์ ผู้ใหญ่ (ผู้เป็นอาจารย์ทิวซิดตีส) ไปขอให้เอเทนช่วย เอเทนกำลังทำสงครามติดพันอยู่กับสปาดา แต่ก็เกรงใจอาจารย์กอกิอัส พอสองปีให้หลัง เอเทนได้ชัยชนะที่เมืองไพลอสแล้ว ส่งทัพเรือไปตามคำขอร้องของท่านอาจารย์ ข้างฝ่ายเมืองไซราคิวส์กลัวเกรงเอเทน จึงเพทุบายเรียกประชุมเจ้าเมืองทุก ๆ เมืองในเกาะซีซิลีที่เมืองเกฟา อันเคยเป็นราชธานีมีอำนาจมาแต่โบราณ ว่าเรื่องของเกาะซีซิลีควรทำกันเฉพาะชาวซีซิลี อย่าให้คนนอกเข้ามาเกี่ยวพัน ก็เป็นอันตกลงกันดี พอทัพเรือเอเทนมาถึงก็ถูกเชิญให้กลับไปเปล่า ครั้นทัพเอเทนกลับไป พวกเมืองไซราคิวส์ก็ยกไปตีเมืองลีออนติเน่จนแตกยับเยิน และเผาเมืองเสียเรียบลงเป็นพื้นปรูฟี่เมื่อ พ.ศ. ๑๒๐

พวกเจ้าเมืองต่าง ๆ พวกกันหัวนวิตก กลัวอำนาจเมืองไซราคิวส์ แต่ก็ยังคงรั้งรออยู่หลายปี เมืองเซกเสตาเห็นจะนิ่งไว้ไม่ได้ จึงเมื่อ พ.ศ. ๑๒๗ ได้ส่งทูตมาอ้อนวอนขอให้เอเทนไปช่วยปราบไซราคิวส์ ตอนนั้นพอต้ออัลซีโบอะตีสและนิซิวัสเป็นใหญ่ร่วมกัน ทั้งสองเอื้อมเรื่องเกาะซีซิลีเพราะไปเหลลมาแล้ว แต่ทูตว่าถ้าช่วยได้จะสมน้ำคุณให้คุ้มค่า ทางเอเทนก็ไม่เห็นว่าพวกชาวเกาะจะมีสมบัติมาก ทูตทำให้ส่งคนไปพิสูจน ก็เป็นอันตกลง พอคนพวกที่ไปพิสูจนความมั่งคั่งไปถึง ก็ได้รับการต้อนรับอย่างดี ถูกหลอกว่าเครื่องทองเหลืองเป็นเครื่องทอง (เพราะอยู่ในวิหารจะจับต้องไม่ได้) แลพวกชาวเกาะยังย้ายของมีค่าต่าง ๆ จากที่พวกนั้นเห็นแล้วไปประดับไว้ ณ ที่ที่พวกนั้นจะไปเห็นอีก แต่ยกย้าย ถ่ายเทกระบวนกรตักแต่งเสีย คนพวกนั้นจึงกลับมารายงานว่าพวกเกาะซีซิลีร้ายจริง เวลานั้นเอเทนกำลังจน พวกพ่อค้าได้ข่าวก็ตีใจ ช่วยกันหลายฝ่ายหนุนเสียดในสภา ตกลงให้ส่งทัพใหญ่ไปในศกหน้า เรือรบ ๑๓๐ ลำ ทหาร ๕,๐๐๐ นิซิวัส อัลซีโบอะตีส และนายทหารอีกคนชื่อลามากัสเป็นแม่ทัพ ต้องใช้เวลาเตรียมถึงสามเดือน ความจริงการสงครามครั้งนั้นนิซิวัสไม่เต็มใจไป หากจำเป็นเพราะได้รับคำสั่งให้ไป เพราะนิซิวัสเห็นว่าอาณาจักรเอเทนใหญ่พออยู่แล้ว แลซีซิลินั้นใหญ่กว่าแคว้นของเอเทนเป็นไหน ๆ ทั้งไกลบ้าน ยากที่จะเอาชนะได้ ประกอบทั้งนิซิวัสไม่ชอบการรบอยู่ด้วย ส่วนอัลซีโบอะตีสคิดจะให้เอเทนนำพวกกรีก แลคิดว่าตัวจะเด่นด้วย จึงดีใจที่จะยกทัพไป ตั้งใจว่าถ้าตีเกาะซีซิลีได้ จะเลยไปตีเมือง คาเทซ ทางแอฟริกันนั้นแล

พอเตรียมพร้อม ได้ฤกษ์จะยกไป ก็เกิดเหตุ เตียรเทพเจ้าเฮอเมสอันเป็นมัคคุเทพ หลุดหายไป จากวิหาร ทั้งนี้เห็นจะเป็นเพราะคอร์ินท์หรือไม้กีโซราควิสต์แกลังทำให้เป็นลาง และจะตัดกำลังทัพเอเทน และแกลังโจษให้เข้าหูคนว่าอัลซีไบอะติสทำ พวกศัตรูอัลซีไบอะติสคิดจะจับผิดอัลซีไบอะติสอยู่แล้ว ก็เลยทักทักเอาเป็นจริง เพราะอัลซีไบอะติสเป็นลูกศิษย์โสกราตีสผู้ไม่เชื่อผีสิงเทวดา หากเชื่อในกฎ ของกรรมแล้วนางาจวรรคือนับริสุทรี อัลซีไบอะติสเชื่อในความบริสุทธิ์ของตัวเอง และเชื่อว่าลูกขุนในศาล หลวงจะเห็นจริง เพราะใครเลยจะทำเช่นนั้นก่อนวันเดินทัพ ได้ขอร้องให้ตัดสินเสียโดยด่วนก่อนตัวจะ ยกทัพไป พวกศัตรูรู้ว่าอัลซีไบอะติสมีพวกทหารหนุนหลังมาก จึงปล่อยให้ยกทัพไปก่อน แล้วเรียก ให้อัลซีไบอะติสกลับมาแก้คดีคนเดียว อัลซีไบอะติสรู้ว่าศัตรูแกลังฆ่ากัน จึงไม่ยอมกลับเอเทน หาก หนีไปอยู่กับพวกสปาดา ได้แนะนำให้สปาดาส่งกองทัพไปตั้งเอเทนไว้ ๑ กับให้ส่งทัพไปช่วยโซราควิสต์ อีก ๑ อธิบายให้สปาดาเห็นจริง จนสปาดานับถือ แลทำตาม ซึ่งจักเป็นเหตุฉิบหายสำหรับเอเทนบ้าน เกิดเมืองนอนของอัลซีไบอะติสเอง เรื่องดังกล่าวเป็นเหตุสมมุติหมองพาดพิงมาถึงโสกราตีสด้วย

ฝ่ายนิซ็อสแลลามากก็ยกไปถึงเกาะซิชิลี ก็ตีเมืองโซราควิสต์ได้โดยง่าย แต่เปิดตูดหนุนาว จึง เผด็จศึกไม่ได้สมใจ ต้องยังพลรออยู่ พวกโซราควิสต์ไม่เคยฝึกปรือทหาร ไม่ชำนาญสงคราม จึงเสียที่ ตลอดตูดหนุนาวจึงฝึกปรือทแกล้วทหารเป็นการใหญ่ และระดมกำลังต่อเรือรบ กับเลือกได้นายพลผู้ สามารถซื้อเฮอโมกราตีส ให้เป็นนายทัพ พอฤดูใบไม้ผลิปีหน้า ทัพเอเทนก็ยกเข้าตีเมืองโซราควิสต์อีก คราวนี้โดนข้าศึกตีกลบอย่างทรหด คราวหนึ่งลามากัสแม่ทัพครองถึงกับเสียชีวิตในที่รบ เหลือนิซ็อสต้อง ผจญศึกแต่ผู้เดียว สู้รักษาทัพไว้ได้จนตูดหนุนาวพ่ายป็นั้น ได้ส่งคนกลับไปส่งข่าวแก่ชาวเอเทน และ ขอให้สภาเรียกตัวกลับ แต่ทางเอเทนกลับส่งทัพหนุนมา ให้เดมอสเทนีสเป็นแม่ทัพหนุน เดมอสเทนีส กะเข้าปล้นทัพพวกโซราควิสต์เวลาค่ำ ก็ไปเสียทีม่ออีก ยิ่งนานวันก็ยิ่งโดนศัตรูกระหนาบเข้าทุกที ตกลง นิซ็อสและเดมอสเทนีสปรึกษากันจะถอยทัพ เตรียมจะหนีตอนกลางคืน ก็ผจญคันทันนั้นจันทรคราส ไปไม่รอด ถูกข้าศึกตามตีเสียคนเสียเรือไปมากมาย เป็นอันเอเทนไปแพ้ย่ายย่อยบ พอถึงกรุงนิซ็อสก็ ถูกสังหารชีวิต

ยุทธสงครามบับนัปลาย เล่ากันว่าเมื่อปลาย พ.ศ. ๑๓๐ พอข่าวความปราชัยเกรงมาถึงกรุงเอเทนนั้น ชาวเรือจากซิชิลีคนหนึ่งมากรุงเอเทนขณะเมื่อไปหาช่างตัดผม(๑) ที่ตลาด ได้เล่าเรื่องการรบตลอดจน การพ่ายแพ้ของทัพเอเทนให้ช่างฟัง ช่างออกไปตะโกนบอกชาวเมือง ไม่มีใครเชื่อพากลับหุบตึกลง โทษคนบอกนั้นด้วยความโกรธ พอเล่าหน่อยพวกทัพเรือที่แตกก็มาถึง ปรากฏว่าเสียเรือไป ๒๔๐ ลำ กับ เสียทหารไป ๔๐,๐๐๐ คน

การที่เอเทนไปเสียทีมานี้ย่อมจะช่วยให้เอเทนล่มจมเร็วเข้า เพราะเมืองออกย่อมจะลุกขึ้น ไม้ช้า ในปีเดียวกันนั้นเอง สปาดาที่ขาดราที่พามาตั้งตริ่งอยู่ที่แคว้นอิตาลีก็ตรงตำบลเคเซเลีย ตามคำแนะนำของอัลซีไบอะติส ได้ตั้งค่ายไว้มั่นคง (คล้ายกับที่พามาตั้งค่ายอยู่ที่ทำดินแดง)

(๑) สมัยนั้นพวกกรีกตัดผมสั้นแต่ไว้หนวดเครา (มาเกิดแฟชั่นโกนหนวดกันต่อเมื่อคิดเอาอย่างอเล็กซานเดอร์) แต่งตัวนุ่งผืนไหมผืนแลใส่เสื้อท่อนับคล้ายพระ แต่หัวพันเชือกรัดขึ้นมาถึงน่อง ต่อผู้หญิงจึงไว้ผมยาวปะบ่า ผู้ชายต่อเป็นทหารออกรบจึงสวมเครื่องเกราะเบา (Hoplite)

ทั้งสี่บึงอาหารสารพัดมี
มีทั้งพ่อค้ามาขาย
ด้านหลังท่าทางวางสะพาน

ตกแต่งค่ายรายไว้ถ้วนที่
ตั้งสร้างสรรคธานีทุกประการ
ร้านรายการระท่อมพลทุกสถาน
ตามละหานหน่วยราชการตำบล

ทั้งนี้ย่อมจะก่อความยุ่งยากให้แก่เอเทนเป็นทวีคูณ เอเทนจะต้องให้ทหารขึ้นประจำเชิงเทินทั้งกลางวันกลางคืน ค่ายที่ตั้งอยู่นี้ขวางทางสัญจรระหว่างเอเทนกับยูเบีย (จะเอาแพะแกะส่งไปไว้เมื่อนั้นตั้งก่อนนั้นก็ไม่ได้) ทำให้ในกรุงขัดสนเสบียงอาหาร ที่ดินก็ถูกข้าศึกยึดครอง ไม่มีที่จะเพาะปลูกทำมาหากิน นอกจากนี้พวกทาสที่ทนดูนายกดขี่ไม่ไหวยังพากันหนีไปเข้ากับพวกข้าศึกเสียอีก ปรากฏว่าหนีไปที่ละมาก ๆ ไหนจะไปเสียทัพมา ไหนศึกจะติดเมือง ดูร่อยหรอไปทุกทาง คนที่เคยดีเคยเก่งก็หมดตัว ตกลงเลือกตั้งผู้บัญชาการกรุง ๑๐ คน ให้มีอำนาจสิทธิ์ขาด คล้ายใช้กฎอัยการศึก บุคคลทั้งสิบนี้ตกลงจะหาเงินมาเพิ่มเติมเงินที่ต้องขาดไป ลงมติให้เพิ่มภาษีอากรจังกอบด้านขนอน เรือสินค้าไปมา ณ ท่าของเอเทนต้องเสียอากรร้อยชักห้า ก็ได้เงินมาพอจุนเจือ แลรักษากรุงมั่นคงไว้ ข้าศึกก็คงตั้งค่ายตริ้งไว้ให้เอเทนลำบากมากขึ้นเท่านั้นเอง หากใจมดีไม่

ปีต่อมาพวกเมืองออกทางเอเชียย่อย ก็แข็งข้อขึ้นจริงดังคาด นัยว่าอุปราชเปอร์เซียปันหัวเมืองเหล่านั้นจึงเข้าหาเปอร์เซีย ด้วยถึงจะต่างชาติต่างภาษา แต่ก็มีการขัตรีย์ปกครองคล้ายกัน เมืองเหล่านั้นหาพอใจการปกครองแบบชนเป็นใหญ่ไม่ คงแต่เกาะซามอสซึ่งเป็นรัฐประชาธิปไตยที่ชื่อตรงจงรักต่อเอเทน สปาตาก็ยอมรับว่าเปอร์เซียเป็นใหญ่เหนือเมืองเหล่านั้นจริง โดยมีชื่อแม้ว่าเปอร์เซียจะต้องส่งทองมาให้สปาตา เพื่อช่วยสปาตาปราบเอเทนเจ้าของเดิมของเมืองเหล่านั้น ก็สปาตาเคยแต่ใช้เหล็กเป็นอัตราแลกเปลี่ยน ไม่เคยเห็นเงิน ไม่เคยเห็นทอง พวกเปอร์เซียส่งทองเหลืองมาแทนทองสปาตาก็ไม่รู้ ปีรุ่งขึ้นเอเทนจำต้องส่งทัพเรือไปปราบกบฏ ใช้เกาะซามอสเป็นฐานทัพ ตีได้เกาะเลสบอส ล้อมเกาะโคออสไว้ แต่การรบก็แพ้หลาย ลูกกลมไปใหญ่โต สุดท้ายเอเทนจะปราบให้ราบคาบได้ ก็จำต้องส่งทัพใหญ่ไปไว้ ณ ฐานทัพที่เกาะซามอส

มาตอนนี้อัลซีไบอะตีสซัดใจกันกับพระเจ้าแผ่นดินสปาตา (ความจริงพวกสปาตาก็ไม่วางใจอัลซีไบอะตีสสนิทนัก) จึงออกจากสปาตา ประจวบเหมาะ ทางเอเทนถูกข้าศึกล้อมอยู่แล้ว ยังต้องส่งทัพไปปราบกบฏอีก ประชาชนส่วนมากไม่พอใจการปกครองที่เป็นอยู่ แลขาดผู้นำที่สามารถอยู่แล้ว พวกฝ่ายกลางมีเทราเมเนสเป็นหัวหน้า คิดจะแก้ไขการปกครองให้รัดกุมขึ้น พวกฝ่ายซ้ายซึ่งเป็นพวก ร่ำรวย มีแอนติฟอนเป็นหัวหน้า ไร่นาสาโทถูกยึดครอง ก็คิดตั้งสมาคมลับจะล้มระบอบประชาธิปไตย อัลซีไบอะตีสทราบเข้าก็เลยฉวยโอกาสยุให้แม่ทัพที่เกาะซามอสกลับมายึดกรุง ว่าถ้าเอเทนปกครองแบบพาลราชแล้ว ตัวจะไถ่เกลี้ยให้เปอร์เซียคืนกับเอเทนได้ ด้วยการปกครองคล้าย ๆ กัน พวกกบฏก็จะสงบ แต่การไม่ง่ายเช่นนั้น เพราะฝ่ายเปอร์เซียปฏิเสธ กองทัพเรือก็คงยังอยู่ที่เกาะซามอส ส่วนสมาคมลับในกรุงไม่ล้มความตั้งใจ ใช้กำลังบังคับให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนได้ องคมนตรีสภาลบลดจำนวนลงให้เหลือ ๔๐๐ ดังเก่า (แทน ๕๐๐) แลจำกัดอยู่ในพวกวรรณะสูงเท่านั้น แลให้มีแต่สภาวิสามัญ (หรือจะเรียกว่าสภาพิเศษก็เห็นจะได้) จำกัดจำนวนแต่เพียง ๕,๐๐๐ โดยจำกัดคนชั้นต่ำออกเสียสิ้น แลให้มีมหาพาลราชเป็นประธานาธิบดี (แอนติฟอนได้เป็นตำแหน่งนี้) พวกก่อการ

ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองสำเร็จภายในกรุง แต่พอข่าวทราบถึงฐานทัพที่เกาะชามอส พวกทหารไม่ยอมรับการปกครองแบบใหม่ จึงส่งทหารกลับมาขับไล่มหาพาลราช สภาวิสามัญ ฯลฯ พวกนั้นหันเข้าหาสปาตา คิดจะตั้งมั่นสู้กันเอง แต่ถูกเขาขับไล่ ฆ่าฟันเสียทันการ การปกครองจึงกลับเป็นประชาธิปไตยดังเก่า มีเทราเมเนสเป็นอัครมหาเสนาบดี ในปี ๑๓๒ นั้นเอง เกิดยุ่งยากอยู่ คาบสองปี

สปาตาทยกทัพเรือมาอีกในปลายปีนั้น แต่ก็ยอมจะสู้ทัพเรือเอเทินไม่ได้อยู่เอง แลปีนั้นเองแคว้นยูเบียก็กลับใจไม่ปลุกข่าวโศกสงเอเทินอีกต่อไป เป็นอันว่าประชาธิปไตยเอเทินยังอยู่ในชะตาร้ายมาก ไม่มีที่ที่จะปลุกพีชผัก เมืองที่เคยส่งพีชผักก็แปรพักตร์ไป ทำเรือก็ไม่มั่นคงพอที่จะป้องกันให้รอดพ้นข้าศึกได้ ทรัพย์ในท้องพระคลังก็ร่อยหรอลง จนจะหมดมีหมดแหล่อยู่แล้ว เมืองออกกว่าครึ่งที่เป็นกบฏก็ยังปราบไม่ได้ ชาวเอเทินไม่เห็นท่าจะดีด้วย จึงตกลงเรียกอัลซีไบอะติสกลับ อัลซีไบอะติสดีใจ แต่ยังไม่กลับ ขออาสาคุมทัพแก่แค้น ตีข้าศึกเตลิดเบียดเบียน จนเอเทินได้แถบไบซันติอุมทางเหนือ กลับคืนมา เอเทินก็ยังมีอำนาจทะเลดังเก่า เมื่อ พ.ศ. ๑๓๕

พอมีชัยอย่างงดงาม อัลซีไบอะติสก็กลับเข้าเอเทิน ชาวเอเทินดีใจ พวกกันต้อนรับอัลซีไบอะติสอย่างเอิกเกริก ลืมความผิด ลืมความโกรธเก่าแก่นั้นสิ้น ถึงกระนั้นก็ตาม ชาวเอเทินก็ไม่ไวใจอัลซีไบอะติสสนิทนัก ต่อมาอีกสองปี อัลซีไบอะติสอาสาคุมทัพไปปราบกบฏทางเอเชียให้สิ้นไป แต่นายทัพรองของอัลซีไบอะติสประมาท จึงไปเสียที่เลยถูกลอต ต้องออกไปอาศัยอยู่นอกเอเทิน (เพราะศัตรูเก่ายังมีอยู่มาก)

ตั้งแต่อัลซีไบอะติสกลับมาจากจนถึงตอนนี้ สถานการณ์กรุงเอเทินดีขึ้นมาก สปาตาขอหย่าศึก แต่ตกลงกันไม่ได้ คอนอนได้เป็นแม่ทัพต่อที่อัลซีไบอะติส ไปทำการมีชัยมา แต่น้ำลงเรือติดแห้งจึงเสียการทางกรุงตัดสินให้ฆ่าแม่ทัพนายกองเสียให้หมด วันนั้นโสกราตีสเป็นลูกขุน ได้ร้องค้าน พอวันรุ่งขึ้นลูกขุนชุดใหม่ยื่นคำพิพากษา แต่บังเอิญคอนอนรอดตาย มาตอนนี้สปาตามีทหารตีชื่อไลแซนเดอ ปีต่อมาคอนอนต้องผจญไลแซนเดอ มีหน้าพวกเมืองออกทั้งหมดก็กบฏทั่วไป (ยกเว้นชามอส) สปาตาขอหย่าทัพอีก ก็ถูกปฏิเสธอีก มาถึงปีสุดท้ายของมหาสงคราม พ.ศ. ๑๓๔ ราวเดือนเมษายน คอนอนรบกับไลแซนเดออีก หนแรกคอนอนตีทัพไลแซนเดอร่นหนีไป คอนอนก็บอกให้ไพร่พลพักขึ้นไปหาน้ำจืดแลผลไม้รับประทานที่เกาะแห่งหนึ่ง พอที่อัลซีไบอะติสอาศัยอยู่เงียบ ๆ ที่เกาะนั้น อัลซีไบอะติสจึงเตือนคอนอนลูกน้องเก่าว่าอย่าละเรือไปเสียหมด คอนอนกำลังภูมิใจแลดูถูกอัลซีไบอะติส ทั้งพวกกรีกก็ไม่สู้จะเชื่อถือถ้อยคำของอัลซีไบอะติส จึงไม่นำพา พวกกันขึ้นบกจอดเรือทิ้งไว้ ไลแซนเดอวกกลับมา เห็นเป็นโอกาส ก็เลยเผาเรือเอเทินเสียทั้งกองทัพ

เอเทินสูญเสียเรือ เสียอาณาจักร เงินหมด ข้าศึกประชิดกรุง และกำลังจะอดอาหารตายอยู่แล้ว ก็จำใจยอมอ่อนน้อมต่อสปาตา และยอมทำตามเงื่อนไขของสปาตาทุกประการ คราวนี้สปาตาหมดปราณี ตัดกำลังเอเทินลงสิ้น ให้สัญญาว่าดังนี้

- ก. สั่งรื้อกำแพงยาวรอบกรุงเอเทิน
- ข. ไม่ให้เอเทินมีเรือเดินทะเลเกิน ๑๒ ลำ
- ค. ให้ล้มอาณาจักรเอเทิน ห้ามไม่ให้มีเมืองออก
- ง. เอเทินต้องยอมอ่อนน้อมทำสัมพันธไมตรีต่อสปาตา

๘. เมื่อเสร็จสงคราม(๑)

มหายุทธภัยคราวที่แล้วได้กลับชะตาของกรุงเอเธนจากหน้ามือเป็นหลังมือ ไม่มีโอกาสอีกแล้วที่เอเธนจะรุ่งเรืองในทางวัสดุ ไม่มีโอกาสอีกแล้วที่เอเธนจะมั่งคั่งด้วยทรัพย์สิน ไม่มีอาณาจักร หมายความว่าไม่มีเงิน ไม่มีเรือเดินทะเล หมายความว่าไม่มีการค้า ก็คือไม่มีเงินนั่นเอง ความมั่นคงของกรุงไม่มี ไม่มีหน้า ไม่มีเกียรติ ต้องตกอยู่ใต้อำนาจพวก “ครึ่งรัฐ” อย่างสปลาตา ถ้าจะนับแต่สนธิสัญญาสันติภาพสามสิบปีมา เอเธนก็ทำสงครามมาถึง ๔๑ ปี ถ้าจะนับจำเพาะมหาสงครามจริง ๆ ก็ยึดเยื่อติดกันถึง ๒๖ ปี ตลอดเวลาที่วุ่นวาย ชาวประชาไม่มีความสุข ไหนจะเสียญาติพี่น้องที่ไปตายในสมรภูมิ ไหนจะภัยไข้เจ็บที่ยกมาเผาบ้านช่อง ยึดครองเรือกสวนไร่นา ไหนจะโรคภัยระบอบ ไหนจะการปฏิวัติภายใน เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่น่าทุกข์มาพอกพูนแต่ประชากรชากรัฐชาวเอเธนในสมัยนั้น ก็ถ้าเอเธนมีชัยก็จะพูดได้ว่า ‘หลังพายุแล้วท้องฟ้าสดใส’ แต่เมื่อเสร็จศึกก็กลับร้ายหนักไป ใครเล่าจะลิ้มความทุกข์ระทมขมขื่นเสียได้ ประชาชนพากันทอดอาลัยตายยาก ไม่มีความหวังอะไรเหลืออยู่แล้ว ศิลปะเสื่อมทราม หม้อไหงาม ๆ ที่เคยทำไปขายแข่งกับกรีกรัฐอื่น ๆ ก็เป็นอันเลิกได้ เพราะไม่สามารถจะส่งไปขายได้ไกล ทางเอเชียย่อยแถบใกล้บ้าน เขาก็เกิดคิดทำของเขาได้ไม่แพ้เมืองแม่ โปสถิวหารอย่างดีก็เป็นอันไม่ต้องสร้างกัน เพราะจะเอาเงินที่ไหนมาสร้าง ที่สร้าง ๆ กันนั้นก็แบบพื้น ๆ เต็มที่ ไม่มีแล้วที่จะเทียบพาเทอนสมัยเพริคลีส ความคิดจิตใจก็เสื่อมทราม หมดความสามัคคี เลิกคิดถึงชาติถึงรัฐ ต่างคนต่างคิดถึงตัว ท้องหิวก็คิดแต่จะหาของเข้าท้อง หาเงินเข้าปาก ออกเหนื่อยเหนื่อยหน่ายในลัทธินิติประชาธิปไตย ไม่มีใครยินดีที่จะทำการให้รัฐ ชีวิตจิตใจที่เคยกระปรี้กระเปร่า อยากให้เอเธนเป็นใหญ่ในกรีกในโลกของกรีก เมื่อครั้งเพริคลีสก็หมดไป พุดถึงความหลังก็พุดด้วยความเศร้า นึกถึง “เมื่อครั้งบ้านเมืองดี” บัดนี้ คิดแต่จะหาความสุขใส่ตัว ก็พาที่เคยฝึกหัดไว้ให้คล่องแคล่วสำหรับสงคราม ก็เปลี่ยนเป็นเล่นให้สนุก ให้เพลิดเพลินเท่านั้นเอง พวกที่ยังมั่งมีก็ไม่เผื่อแผ่ กลับคิดเล่นการพนัน แข่งม้าทำพนันกัน (จนเป็นที่พามาแข่งภายหลัง) ปล่อยให้แต่ผู้ชำนาญเท่านั้นที่จะฝึกปร�ไว้แข่งขันกีฬาโอลิมปิค ทหารก็เหลือแต่ผู้ชำนาญแลผู้รักษาทหารเท่านั้นที่ยังคงเป็นทหารอยู่ ความเสื่อมทรามที่เกิดขึ้นหลังสงครามทั้งหลายเหล่านี้เป็นประจักษ์ชัด มิหนำยังเกิดโรคระบาดเป็นจำพวดยซ้ำอีก (โรคระบาดครั้งนี้บางท่านว่าใช้รากลด บางท่านว่ากาฬโรค นักประวัติศาสตร์ยังไม่ลงความเห็นกัน)

แต่เชื่อว่าเอเธนจะเสื่อมทรามไปเสียทีเดียวก็หาไม่ การที่คนคิดถึงแต่ส่วนตัวนี้เป็นผลร้ายต่อประเทศชาติเป็นส่วนรวม แต่ได้ผลดีเป็นส่วนตัว กล่าวคือต่างคนต่างก็หาความดีใส่ตัว ไม่นำพาคนอื่น เกิดมีผู้ชำนาญแขนงต่าง ๆ ขึ้น ยิ่งกรุงเอเธนซึ่งเคยวัฒนามามาก วัฒนธรรมแลวิทยาการย่อมจะฝังใจชาวกรุงอยู่ในจิตไร้สำนึก เมื่อนาคารตีตัวออกจากนคร ความดีนั้นก็ไม่ได้รวมอยู่ที่นครดังสมัยเพริคลีส หากตกอยู่แก่ันาคารแต่ละคน ๆ บุคคลที่สำคัญที่สุดก็คือ เปลโต และ โซกราตีสผู้มีชีวิตอยู่ในท่ามกลางความผันผวนทางการเมืองของโยนคประเทศในสมัยปลายนี้

(๑) หนังสือวรรณคดีในสมัยนั้นมีมากเกินที่จะลงเชิงอรธไว้ได้ ทั้งหนังสือที่เขียนเกี่ยวกับวรรณคดีและพงศาวดาร สมัยนั้นก็ยังมีเหลือเกิน *Hellenic Heritage* by James ดูจะว่าด้วยสมัยนี้ทั่ว ๆ ไปพอใช้ได้ หาไม่จะต้องค้นหลายเล่มด้วยกัน

คำวิจารณ์

วิจารณ์ โสกราตีส ปรัชยานิพนธ์ของเปลโต้

ในวงนักอ่านนักศึกษาของไทยเรา โดยทั่วไปยังขาดนักเรียนและหนังสือประเภทบำรุงปัญญา ความคิดอยู่มาก เหตุใหญ่เห็นจะเป็นเพราะคนส่วนมากไม่มีทัศนนิยมกันจริงจังนั่นเอง ในด้านคนอ่าน พูดได้ว่ามีน้อยเต็มทีที่จะสนใจงานเขียนประเภทนี้ หนังสืออะไรที่ดูเข้าใจค่อนข้างยาก ต้องใช้ความพยายามขบคิดเอาเองบ้าง ก็มักพากันทอดทิ้ง อ้างว่าหนักสมองไปบ้าง ถึงกับสรุปเอาว่า เขียนไม่ดี ก็มี ทัศนคติทำนองนี้ แม้ในการศึกษาชั้นสูงก็คงมีอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน ในด้านผู้เขียน แสนจะหายาก ถ้าจะมีอยู่บ้างก็ไม่ค่อยกล้าเขียนเพราะเหตุนี้ ทงนโยบายของสำนักพิมพ์ส่วนใหญ่ดูเหมือนไม่ช่วยส่งเสริมอะไรขึ้น เนื่องจากแทบทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเรื่องต้องคำนึงถึง “ตลาดการค้า” เป็นสำคัญ จึงยากที่จะหาสำนักพิมพ์ใดมาเสี่ยงลงทุนโดยไม่จำเป็น นอกจากจะเผชิญเป็นหนังสือโชครืด ที่กำหนดกันไว้เป็นตำราเรียนโดยเฉพาะ และมีปริมาณนักเรียนนักศึกษาที่ต้องซื้อแน่ ๆ จำนวนมาก ๆ จากข้อขัดข้องต่าง ๆ ทำนองนี้ ผลที่ได้รับคือคนไทยไม่ค่อยได้มีโอกาสอ่านหนังสือดี ๆ กัน เพราะขาดการริเริ่มทางด้านผู้เขียนและสำนักพิมพ์ แต่เราจะโทษใคร

ปรัชยานิพนธ์ ว่าด้วยโสกราตีส จัดว่าเป็นงานเขียนหนักสมองพอควร ดังที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์รับสั่งว่า “ต้องใช้วิจรรย์ญาณจึงจะเข้าใจได้ถนัด” การที่คุณสุลักษณ์ ศิวรักษ์ นำมาแปลเสนอต่อท้องตลาดหนังสือเมืองไทย จึงเป็นสิ่งที่น่ายินดี สำหรับผู้แปล นับว่าเป็นความสำเร็จส่วนหนึ่งที่สามารถจะหาทางออก ผ่านพ้นอุปสรรคยุ่งยาก ในตลาดและสำนักพิมพ์ได้ด้วยดี สำหรับนักอ่านที่สนใจ ต้องถือว่าเป็นโอกาสพิเศษ ประกอบกับผู้แปลเป็นทั้งผู้สนใจทางปรัชญา และมีความรู้ภาษากรีกอยู่ จึงแน่ใจว่าการแปลงานนิพนธ์สำคัญขนาดนี้ จะได้กระทำอย่างมีหลักฐาน เชื่อถือได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ การพยายามนำผลงานความคิดของกรีกมาเสนอต่อผู้อ่านในเมืองไทยอาจเหมาะสมกับกาลสมัยอยู่ไม่น้อยทีเดียว ในสมัยที่ผู้คนกำลังตื่นตาตื่นใจในสิ่งเจริญก้าวหน้ามากมายเช่นที่เห็นกันอยู่ขณะนี้ มักจะมองข้ามข้อเท็จจริงสำคัญไปเสียอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ข้อเท็จจริงที่ว่าบรรดาสิ่งเจริญก้าวหน้าทั้งหมดนั้น โดยสาระเป็นผลงานของสังคมที่นิยมใช้ความคิดใช้เหตุและผล เป็นผลิตภัณฑ์ของสังคมที่มีรากฐานในทางความคิดและจิตใจ สังคมในยุโรปตะวันตกเจริญรุ่งเรืองสืบมาตราบเท่าทุกวันนี้ ก็ด้วยมรดกพื้นฐานทางความคิดที่ได้รับตกทอดมาจากกรีกสมัยโบราณไม่ว่าคนไม่ว่าสังคม หากขาดพื้นฐานทางความคิดความอ่านเสีย ย่อมยากที่จะก้าวหน้าได้อย่างแท้จริง งานเขียนอื่น ๆ อีกมากของคนกรีกสมัยโบราณ ถ้าจะสนับสนุนให้สนใจศึกษากันแพร่หลายออกไป ก็น่าจะมีส่วนช่วยในการอบรมปลูกฝังปัญญาความคิดให้แก่อนุชนคนไทยได้มากต่อไป

งานของเปลโต้ เท่าที่ผู้แปลรวบรวมมา คือ เรื่องยูโทโฟร อโปลิเกีย โครโต และเฟโด รวม ๔ เรื่อง ยังนับว่าเหมาะสมกับกาลสมัยในอีกแง่หนึ่ง ประวัติเรื่องราวของโสกราตีส ปรากฏยิ่งใหญ่ของกรีก ไม่มีหลักฐานบันทึกละเอียดแน่ชัด ในงานนิพนธ์ ๔ เรื่องของเปลโต้ ผู้อ่านจะได้มีโอกาสรู้จักหน้าใจ และบุคลิกของโสกราตีส ได้ดีตามสมควร ปรากฏผู้ที่มีชีวิตในสมัยที่บ้านเมืองกรีกเต็มไปด้วยคนที่ตั้งตนเป็นผู้รอบรู้มากมายหลายเรื่อง คนเหล่านั้นส่วนมากนิยมหากินด้วยการเสนอขายวิชาให้แก่คนใหญ่โตสมัยนั้น พุดถึงตอนนั้นก็ทำให้นึกถึงวิชาการในเมืองไทยเราซึ่งเกิดขึ้นคาบดินสมัยนี้ สภาพการณ์คล้ายกัน อย่างน่าสนใจก็คือ มีอยู่มากทีเดียวที่นิยมเสนอตนเป็นผู้เชี่ยวชาญรอบรู้ไปเสียแทบทุกอย่าง ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพื่อประโยชน์ส่วนตนเป็นสำคัญ แต่ต่างกันอย่างสำคัญตรงที่เมืองไทยเรายังไม่มีคนอย่างโสกราตีส ผู้มีใจเที่ยงธรรมกล้าหาญพอที่จะพยายามขัดขวาง อบรมสั่งสอนให้มหาชนเห็นว่า คนเหล่านั้นมิได้รู้อะไรจริง การกระทำเช่นนั้นเป็นที่แน่นอนว่า โสกราตีสย่อมจะเป็นที่ถึงเกลียดชังข่มขู่ร้ายของคนจำนวนมากด้วยกัน แต่โสกราตีสคงมีใจเด็ดเดี่ยวดำรงตนตามที่มุ่งมันโดยไม่เสื่อมคลาย ยอมเสียสละทุกอย่างตลอดจนชีวิต เพื่อหลักการอันดีงามซึ่งตนยึดมั่น บทสนทนาในเรื่องนิพนธ์ดังกล่าว แสดงให้เห็นคุณธรรมและแนวความคิดของโสกราตีสโดยตลอด ถ้าผู้อ่านสนใจ พยายามอดทนติดตามให้ดี ก็คงจะได้เรียนรู้ถึงสิ่งที่เป็นแก่นสารของชีวิตมนุษย์ และสังคม หลายแห่งหลายมุม เราอาจไม่จำเป็นต้องเห็นพ้องกับหลักเหตุผลของโสกราตีสเสมอไป แต่คุณค่าโดยแท้ของโสกราตีสอยู่ที่ว่าโสกราตีสได้หยิบยกตั้งประเด็นปัญหาขึ้นให้ถกเถียงโต้แย้งกันอย่างเปิดเผย แทนที่จะปล่อยให้คลุมเครือสับสนเอาเผากิน เชือกกันอย่างมงายดังเช่นแต่ก่อน ความจริงสำหรับปรัชญานิพนธ์เหล่านี้ ผู้อ่านคงจะไม่ประสบความสำเร็จอยากลำบากนักในการพยายามขบคิดใคร่ครวญ เพราะแบบทำนองการเขียนของเปลโต้เรียบเรียงขึ้นในรูปสนทนาซักถามกัน นับว่าทำให้สะดวกแก่การอ่านติดตามขึ้นมากทีเดียว กับทั้งใช้สำนวนโวหารง่ายๆ ช่วยให้เกิดอารมณ์สนุกเพลิดเพลินไปได้ในเวลาเดียวกัน ในเรื่องนี้ต้องขอชมผู้แปล ที่อุตสาหะพยายามถอดความโดยรักษารูปจังหวะและท่วงทำนองของเรื่องไว้ได้ดี เชื่อว่าผู้อ่านคงจะไม่ผิดหวังที่จะแสวงเรียนรู้แนวปรัชญาของโสกราตีส กับเปลโต้ได้ตรง ถูกต้อง จากงานแปลฉบับนี้

ลักษณะการแปล ผู้แปลได้ชี้แจงไว้ในคำแถลงว่ามุ่งถือเอาภาษาเป็นสำคัญ โดยพยายามเทียบเคียงกับต้นฉบับภาษากรีกด้วย ผู้วิจารณ์ไม่มีความรู้ภาษากรีกจึงเกรงว่าจะวินิจฉัยอย่างละเอียดถี่ถ้วนไม่ได้ อย่างไรก็ดี เมื่ออ่านเทียบเคียงกับคำแปลภาษาอังกฤษสองสามฉบับ ที่ผู้แปลอ้างอิงถึงก็พอสังเกตได้ว่า ผู้แปลคงถืออิสระสลับประโยคข้อความเอาเองหลายตอน วิธีการเช่นนี้ ชอบที่จะทำได้เพื่อจัดรูปภาษาไทยให้สละสลวยและเข้าใจง่าย แต่หากมีบางตอนเหมือนกันที่รู้สึกว่าจะอาจละเลยความหมายดั้งเดิมแท้ๆ ไปเสียบ้าง และบางตอนไปสลับประโยคโดยไม่จำเป็น ทำให้ความกลับไม่สู้ชัดอย่างไรก็ตาม ข้อบกพร่องทำนองนี้คงปรากฏเพียงแห่งหรือสองแห่งเท่านั้น และนอกจากปัญหาเรื่องใช้ถ้อยคำอีกเล็ก ๆ น้อยๆ แล้ว งานแปลฉบับนี้ควรถือได้ว่าเป็นความสำเร็จขั้นหนึ่งทีเดียว

อนึ่ง นอกเหนือไปจากการแปลแล้ว ผู้แปลยังคิดค้นเรื่องราวของกรีก มารวบรวมเป็นพงศาวดารสังเขปไว้ท้ายเล่มอีกด้วย นับเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านที่จะได้รู้เรื่องประวัติความเป็นไปของกรีกในยุคโบราณ การบรรยาย ผู้แปลก็ใช้แนวและสำนวนแปลกๆ ไม่เหมือนกับการแต่งประวัติศาสตร์ที่ทำ

กันทั่วไป ในประการสำคัญ ผู้แปลพยายามเทียบเคียงยุคและเหตุการณ์ของกรีกกับของอาหรับอยู่เสมอเท่ากับเป็นการวาดภาพพจน์ของเรื่องราวให้ดูเด่นชัดขึ้น การนำเอาพงศาวดารกรีกมารวมประกอบงานแปลนี้ นัยว่าเพื่อประสงค์จะช่วยให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจหลักและแนวปรัชญาของโสกราตีสกับเพลโตได้ดีขึ้น นี่ก็เป็นความคิดอันรอบคอบน่าชมของผู้แปล แต่อย่างไรก็ดี เมื่อคำนึงถึงจุดหมายในแง่นี้เอง ผู้วิจารณ์เกรงว่าต้องรู้สึกผิดหวังอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน เพราะเมื่ออ่านพงศาวดารโดยตลอดแล้ว รู้สึกว่า ผู้แปลมุ่งบรรยายลำดับยุคและเหตุการณ์เป็นสำคัญ จริงอยู่ ลักษณะการเขียนเรื่องราวแบบนี้ในตัวเอง ไม่น่าจะผิดแปลอะไร แต่หาว่าในฐานะที่เป็นภาคผนวกประกอบช่วยความเข้าใจงานแปลปรัชญาอันพิสดารสำคัญ ๆ อย่างนี้ ผู้แปลน่าจะอธิบายให้ทราบถึงสาระในด้านสภาพพื้นฐานทางจิตใจสังคมและวัฒนธรรมของกรีกไว้เป็นส่วนหนึ่งโดยเฉพาะ มิฉะนั้นแล้ว ย่อมเป็นการยากที่ผู้อ่านทั่วไปจะสามารถเข้าใจความหมายของถ้อยคำบางคำซึ่งถือเป็นกฎแจจอธิบายแนวความคิดของโสกราตีสกับเพลโต คำอย่างเช่น “คุณธรรม ความสวยงาม ฯลฯ” เหล่านี้ สำหรับคนกรีกสมัยนั้นมีความหมายพิเศษ ไม่ตรงกับที่เข้าใจกันทั่วไป มีอีกคำหนึ่งซึ่งผู้วิจารณ์ใคร่เน้นโดยเฉพาะในที่นี้คือคำว่ารัฐ เป็นที่น่าเสียดายที่ผู้แปลมิได้อธิบายให้ทราบว่า มีความหมายเป็นพิเศษอย่างไรสำหรับกรีก แต่ก็บังเอิญโชคดีที่ผู้อ่านคงพอจะอนุมานได้เองบ้างจากถ้อยคำของโสกราตีส ในบทสนทนาเรื่องไครโต (ดูฉบับแปลภาษาไทย หน้า ๕๙-๖๔) ทักตะเกี่ยวกับรัฐและสังคมทำนองที่อ้างถึงนี้ ไม่ใช่ของโสกราตีสโดยเฉพาะ หากเป็นแนวคิดที่ยึดถือสำหรับคนกรีกโบราณโดยทั่วไป

แต่ข้อวิจารณ์ทั้งนี้ มิได้หมายจะลดคุณค่าของงานแปลและเรียบเรียงปรัชญาอันพิสดารว่าด้วยโสกราตีสแต่อย่างใด ตรงกันข้าม ผู้วิจารณ์หวังว่างานเผยแพร่หนังสือและปรัชญาของกรีกโบราณจะไม่สิ้นสุดลงเพียงแค่นี้ ผู้แปลเองก็ตั้งปณิธานอยู่แล้วว่า จะแปลงานนิพนธ์ เรื่อง อุดมรัฐ (The Republic) ของเพลโต ในอันดับต่อไปอีก ความพยายามบากบั่นและมาตรฐานความรู้ของผู้แปลในดำนนี้ สมควรอย่างยิ่งที่จะได้รับการสนับสนุน ยกย่องและนับถือเป็นแบบอย่างในวงการหนังสือและนักศึกษารวมของไทยสืบไปในอนาคต

เสน่ห์ จามริก

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑

วิจารณ์โสกราตีส ปรัชญาอันพิสดารของเพลโต

ก่อนที่จะวิจารณ์หนังสือ โสกราตีส ที่คุณสุลักษณ์ ศิวรักษ์ แปลขึ้นนี้ ผู้วิจารณ์ขอออกตัวก่อนว่า ถึงแม้จะได้ศึกษาวิชาปรัชญามา แต่ก็หาได้มีความรู้ภาษากรีกแต่อย่างใดไม่ การวิจารณ์ครั้งนี้ก็ได้อาศัยเทียบกับฉบับภาษาอังกฤษบ้าง อาศัยความรู้เดิมที่ได้ฟังจากอาจารย์บ้าง และที่ได้อ่านอรรถาธิบายที่ปราชญ์รุ่นหลัง ๆ ได้แต่งขึ้นบ้าง แม้มีข้อผิดพลาดประการใด ก็เกิดจากความเขลาของผู้วิจารณ์เอง

โสกราตีสนั้น แม้จะเป็นปราชญ์ที่ยิ่งใหญ่ผู้หนึ่ง แต่ก็มิได้เขียนหนังสือแสดงความคิดของตนไว้เป็นหลักฐานแต่ประการใด เราทราบหลักปรัชญาของท่านจากบทสนทนาที่เพลโตเขียนขึ้นเป็นส่วนใหญ่ และในบทสนทนาที่เพลโตเขียนขึ้นนั้น เพลโตได้ให้โสกราตีสผู้เป็นอาจารย์เป็นตัวเอก ชูโรงอยู่เสมอ จึงทราบได้ยากว่าตรงไหนเป็นความคิดของเพลโตเอง และตรงไหนเป็นของโสกราตีส อาจารย์แต่อย่างใดก็ตาม ปราชญ์ส่วนมากลงความเห็นว่าเป็นบทสนทนายุทธ์ ๆ เช่น รีบลิค ชื่อที่ทูล นั้น แสดงความคิดของเพลโตเอง ส่วนรุ่นแรก ๆ รวมทั้งเรื่องที่ได้แปลขึ้นครั้งนี้ คือ ยูโทโฟร อโปโลเกีย โครโต และ เฟโด นั้นเชื่อว่าเป็นข้อปรัชญาของโสกราตีสโดยแท้

เรื่องแรกคือ ยูโทโฟร นั้น แม้จะไม่ลึกซึ้งสุขุมเหมือน เฟโด แต่ก็สำคัญไม่น้อย ซึ่งผู้แปลจำหน่ายว่า วิธีการของโสกราตีสนั้น นับว่าชอบโดยประการทั้งปวง คำที่บทสนทนานี้เป็นตัวอย่งดีที่สุดอันหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นวิธีการหาความจริงแบบโสกราตีส ซึ่งคนรุ่นต่อมาเรียกว่าวิธีการไดอะเลคติก กล่าวโดยย่อคือ เมื่อคู่สนทนาแสดงความคิดอันหนึ่ง โดยเอ่ยคำใดคำหนึ่งออกมา เช่น สุทธิธรรม โสกราตีสก็จะขอให้ผู้พูดแสดงความหมาย หรือให้คำนิยามคำนี้ โดยถือว่าคำที่ผู้พูดใช้คำนี้เช่นในตัวอย่งที่กล่าวว่าการฟ้องบิดาที่ทำผิดเป็นสุทธิธรรมนั้น ผู้พูดต้องรู้จักคำนี้ดี คือถ้าผู้พูดไม่รู้วสุทธิธรรมคืออะไร จะพูดได้อย่างไร ว่าการกระทำอันนั้น เป็นสุทธิธรรม เมื่อคู่สนทนาให้คำจำกัดความมา โสกราตีสก็จะขอให้แก้ข้อสงสัยบางประการ ทั้งนี้โสกราตีสจะเป็นผู้ถามตลอดเวลา ส่วนใหญ่คู่สนทนาเป็นผู้พูด วิธีนี้ทำให้คู่สนทนาประจักษ์ด้วยตนเองว่า คำนิยามที่ให้มานั้นบกพร่อง ก็เสนอคำนิยามที่ดีกว่าขึ้นมา การก็จะดำเนินไปและลงเอยอย่างเดียวกัน คือ หาความหมายที่แท้จริงของคำนี้ไม่ได้ ผู้ที่คิดว่าตนรู้อะไร ที่แท้ก็หาได้รู้ไม่ และไม่ว่าในบทสนทนาเรื่องใด ส่วนมากก็จะยุติลงด้วยการไม่รู้ความหมายที่แท้จริงของคำที่พูดถึง เหตุนี้โสกราตีสจึงสรรภาพเสมอว่า ตนเองไม่รู้อะไรเลย

ยูโทโฟร นี้ แม้จะไม่ลึกซึ้ง แต่ก็เข้าใจได้ไม่ง่าย คำสำคัญที่สุดมีอยู่สองอย่าง คือ hoision และ dikaiosune ซึ่งผู้แปลให้เป็นคำไทยว่าสุทธิธรรม และยุติธรรม ตามลำดับ การที่ให้แต่คำแปลโดยมิให้คำอธิบาย (ซึ่งอาจรวมไว้หลังเรื่อง) ความหมายทั่วไปของคำกรีกทั้งสองย่อมทำให้ผู้อ่านเข้าถึงแก่นบทสนทนานี้ได้ยาก คำ hoision (แปลเป็นอังกฤษ pius) นั้น หมายถึงคุณธรรมทางด้านศาสนา ผู้ใดที่ยังภาระเนื่องด้วยศาสนาและเทพให้สำเร็จ ย่อมเป็นผู้ที่ hoision ความหมายทั่วไปของคำเป็นเช่นนั้นเอง ยูโทโฟรจึงบอกว่า hoision คือสิ่งที่เทพชอบ ส่วนคำ dikaiosune นั้นหมายถึงคุณธรรมความดี โดยทั่วไปผู้ใดที่ยังมีภาระที่พึงกระทำให้สำเร็จย่อมเป็นผู้ที่ dikaiosune เมื่อได้ความหมายของคำทั้งสองแล้วก็พอจะเข้าใจได้ว่า ที่ยูโทโฟรเห็นด้วยกับความคิดที่ว่า สุทธิธรรม เป็นส่วน

หนึ่งของยูติธรรม (หน้า ๒๒-๒๓) นั้นหมายความว่าอะไร ยูโทโฟร์คิดว่าคุณธรรมด้านศาสนานั้น เป็นแต่เพียงส่วนหนึ่งของคุณธรรมของมนุษย์โดยทั่วไป กล่าวคือภาระทางศาสนา ทำให้ภาระทั้งหมดของมนุษย์ไม่ หากเป็นแต่ภาระหรือคุณธรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ มนุษย์ยังมีภาระที่พึงกระทำต่อมนุษย์ด้วยกัน เช่น ความซื่อสัตย์ เป็นคุณธรรมที่ไม่เนื่องกับศาสนาหรือเทพ ทั้งนี้หมายความว่า ยูโทโฟร์เชื่อว่าคุณธรรมนั้นมีหลายชนิด นี่เองเป็นสิ่งที่โสกราตีสไม่เห็นด้วย จึงได้พยายามหักล้างคุณธรรมนั้นเป็นเอกภาพ แยกมิได้ว่าเป็นคุณธรรมที่เนื่องด้วยพระเจ้าหรือเนื่องด้วยมนุษย์ด้วยกัน ตัวอย่างง่ายๆ เช่น โสกราตีสไม่เชื่อว่าคนที่ 'เคร่ง' ศาสนา จะเป็นคนที่คดโกงเพื่อนมนุษย์ด้วยกันได้ คนที่มีคุณธรรมอย่างหนึ่ง ก็เหมือนกับคุณธรรมทุกอย่าง เพราะคุณธรรมทั้งปวงเป็นหนึ่ง ถ้าเราเชื่ออย่างยูโทโฟร์ คือ มีคุณธรรมหลายประเภท ก็อาจเป็นไปได้ว่าคนเราอาจมีคุณธรรมอย่างหนึ่ง แต่ขาดอีกอย่างหนึ่ง เช่น คนที่ 'เคร่ง' ศาสนา ก็อาจเป็นคนโกงได้ในเวลาเดียวกัน อย่างนี้โสกราตีสไม่เห็นด้วย

เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้วิจารณ์จึงไม่เห็นด้วยกับคำแปล ๒ คำดังกล่าว แต่ก็คิดไม่ออกเหมือนกันว่า ควรจะแปลว่าอย่างไร การที่จะหาคำในภาษาหนึ่งให้ได้ตรงกับคำอีกภาษาหนึ่งนั้น อาจเป็นไปได้แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าเราจะใช้คำไหนแทนคำที่เราแปล ถ้าเราอธิบายความหมายกว้างๆ ของคำในภาษาเดิมบ้างก็คงทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ดีขึ้น

บทสนทนาเรื่อง อโปลิดเกีย และ โกรโต นั้น เพลโตมิได้เขียนขึ้นเพื่อถกปัญหาปรัชญาที่ลึกซึ้ง แต่เพื่อแสดงให้เห็นถึงบุคลิกลักษณะ และคติธรรมของอาจารย์ โสกราตีสอันมิได้สอนจริยธรรมแต่ปาก หากปฏิบัติตัวอย่างเคร่งครัดด้วย ตอนที่โครโตชวนหนี โสกราตีสตอบว่า "ข้าพเจ้าไม่ยอมหนี แต่ยอมจำนนต่อเหตุผล" (หน้า ๕๖) เหตุผลเป็นวิธีเดียวที่จะให้มนุษย์ได้มาซึ่งความรู้ที่แท้จริง และเมื่อได้ความรู้ที่แท้จริงว่าอะไรดีอะไรชั่วแล้ว มนุษย์จะต้องยึดสิ่งนี้เป็นหลักในการมีชีวิตอยู่ หลักนั้นจะทั้งเสียมิได้ไม่ว่าในกรณีใดๆ ถึงแม้จะต้องพลีชีพ ก็ต้องยอมเพื่อให้หลักนี้ดำรงอยู่ ความจริงย่อมเป็นจริงโดยมิรู้ขาดฉันทใด ความดีก็ย่อมเป็นความดี โดยมิรู้เสื่อม ฉะนั้น ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ได้ชื่อว่าดีจริงนั้น ย่อมยึดความดีเป็นหลัก โดยปราศจากข้อแม้ใดๆ ทั้งสิ้น อย่างโสกราตีส แม้ตัวจะตายก็ยอม

การแปลบทสนทนาทั้งสองนี้ ผู้วิจารณ์ขอกล่าวด้วยความจริงใจว่ากระทำได้ดีเยี่ยม ประกอบทั้งเนื้อหามีสาระทำให้อ่านแล้วจับใจเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะตอนที่โสกราตีสปฏิเสธ ไม่ยอมหนีตามคำชวน ได้อ้างเหตุผลซึ่งทำให้โครโตจำนน เช่นตอนหนึ่งว่า "การมีชีวิตอยู่เท่านั้นไม่พอ หากควรมีชีวิตอยู่เป็นอย่างดีนั้นแหละ จึงถือได้ว่าสำคัญที่สุด" (หน้า ๕๘) และการมีชีวิตอยู่อย่างดีนั้น คือการมีชีวิตที่ถูกทำนองคลองธรรม และอีกตอนหนึ่งว่า "ความชั่วจะเป็นความดีไม่ได้ จะแก้แค้นก็ไม่ได้ แม้จะก่อเวรเพื่อป้องกันตัวก็ไม่ได้" (หน้า ๕๙) นี่เป็นเหตุผลสำคัญอันหนึ่งที่โสกราตีสไม่ยอมหนีออกจากคุก แม้คนไม่น้อย รวมทั้งโสกราตีสเอง เห็นว่าการตัดสินใจประหารครั้งนี้ ไม่ยุติธรรม และเป็นสิ่งที่ผิด แต่การตอบโต้สิ่งที่ผิด ด้วยการกระทำผิดอีกอันหนึ่ง คือการหนี ก็จะเป็นสิ่งที่ถูกไม่ได้

บทสนทนาเรื่องสุดท้ายที่แปลคือ เฟโด นั้น ศาสตราจารย์ เอ อี เทย์เลอร์ กล่าวว่า เป็นเรื่องหนึ่งในจำนวน ๔ เรื่อง ที่แสดงให้เห็นอัจฉริยภาพของเพลโต ในเรื่องนี้เพลโตได้แทรกความเห็นของ

ตนเองไว้ด้วย เฟโด เป็นเรื่องที่น่าสนใจมากที่สุดเรื่องหนึ่ง คนที่จะอ่านเองแล้วเข้าใจโดยไม่มีคนแนะให้มัน คงมีน้อยเต็มที เฟโด ได้รวมหลักปรัชญาไว้ถึงสามเรื่องใหญ่ๆ คือ

๑. อมตภาพของวิญญาณ
๒. ความคิดที่ว่า Idea เป็นสัจธรรมที่แท้จริง
๓. หลักที่ว่าความรู้คือการระลึกได้

กล่าวโดยย่อที่สุด สิ่งที่จริงเท่านั้น มิใช่สิ่งที่มีตัวตนซึ่งเรารู้จักได้ด้วยประสาทสัมผัส แต่เป็นสิ่งที่เปลโต้เรียก Ideas กระดาษแผ่นนี้ ซอล์กแท่งนี้ หิมะกองนี้ไม่ใช่สัจธรรม แต่ความขาวเป็นสิ่งที่จริงแท้ ภาพนี้ รูปปั้นรูปนี้ ดนตรีบทนี้ ไม่ใช่ของจริงแท้ แต่ความจริงแท้คือ ความงาม แม้สิ่งที่ขาวที่งาม จะแปรไป ดับสูญไป แต่ความจริง ความงามยังคงอยู่ สิ่งที่เราเห็นไม่ได้ด้วยตา ฟังไม่ได้ยินด้วยหู ฯลฯ แต่ความคิดเท่านั้นจะรู้จักได้ (หน้า ๗๕-๗๖) เมื่อก่อนเกิดวิญญาณเคยอยู่ เคยรู้จักความจริงเหล่านั้นมาก่อนแล้ว เมื่อมาเห็นภายหลังเข้า ก็นึกขึ้นได้ (หน้า ๘๖) นี่แหละคือความรู้ ความรู้คือการที่วิญญาณเห็นสิ่งที่ตนเคยรู้จักเมื่อครั้งที่ยังบริสุทธิ์ ปราศจากการท้อหุ้มของร่างกาย โสกราตีสไม่กลัวตาย เพราะเชื่อว่าภายหลังตาย วิญญาณก็จะบริสุทธิ์ กลับคืนเข้าไปสิงอยู่ในโลกของสัจธรรมอีก

การแปลบทนิพนธ์ทั้งสี่เรื่องนี้ พิจารณาเห็นว่าผู้แปลถือเอาความเป็นเกณฑ์ ไม่ได้แปลตามตัวอักษร บางทีคำเดิมคำเดียวกัน แต่ปรากฏหลายแห่งในพากย์ไทย ผู้แปลก็ได้ใช้คำเดียวกัน ทั้งนี้ผู้วิจารณ์เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่ง ถ้าแปลตามอักษรแล้ว ก็จะทำให้ผู้อ่านงงมากขึ้น การแปลเอาความ บางครั้งทำให้อรรถคลาดเคลื่อนไปบ้าง แต่ก็มีส่วน และก็ไม่ใช้หัวใจของเรื่องตอนนั้น มีอยู่หลายตอน ซึ่งเกือบเป็นการเหลือวิสัยที่จะแปลให้ผู้อ่านเข้าใจได้ทันที เช่น “ความเสมอภาพที่แท้จริง มีไม่เท่ากันบ้างไหม” (หน้า ๘๔) หรือ “เพื่อยืนยันว่ามีสิ่งเท่ากัน ไม่ใช่ว่ามีชิ้นหนึ่งหรือหินก้อนหนึ่ง เท่ากับอีกก้อนหนึ่ง หากพิจารณาพันชิ้นพันชิ้นไปว่ามีสิ่งซึ่งเท่ากันอย่างสมบูรณ์” (หน้า ๘๔) ความทั้งสองตอนนี้ ผู้วิจารณ์ได้เทียบดูกับฉบับภาษาอังกฤษแล้ว เห็นว่ายังรักษาความเดิมไว้ดี แต่ที่อ่านแล้วเข้าใจยาก (หรือไม่เข้าใจเลย) คงเพราะเนื้อหาของเรื่อง

มีอยู่ตอนหนึ่ง ที่ผู้แปลพยายามรักษาอักษร แปลออกมาแล้ว เข้าใจยากคือ “ที่เราเห็น ไม่ใช่เพราะสิ่งนั้นถูกเห็น หากสิ่งนั้นถูกเห็นเพราะมีผู้ไปเห็นเข้า” (หน้า ๒๐) ใจความที่แท้จริงของตอนนี้คือ “การที่สิ่งหนึ่งเป็นสิ่งที่เห็นได้ (สิ่งที่เห็นได้ เช่น แก้ว สิ่งที่ไม่เห็นได้ เช่น อากาศ) ไม่ใช่เพราะสิ่งนั้นถูกเห็น แต่สิ่งนั้นถูกเห็น เพราะมันเป็นสิ่งที่เห็นได้” หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ การที่สิ่งหนึ่งน่ารัก ไม่ใช่เพราะมีคนมารักมันเข้า แต่คนมารักมัน เพราะมันเป็นสิ่งที่น่ารัก ตรงนี้โสกราตีสต้องการอธิบายว่า การที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นสุทธิธรรมไม่ใช่เพราะเทพชอบ แต่ที่เทพชอบเพราะมันเป็นสุทธิธรรม

ผู้วิจารณ์เห็นว่า ควรมีโอกาสขยายข้อปรัชญาทั้งของโสกราตีสและเปลโต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำที่เป็นหัวใจนั้น ควรบอกศัพท์เดิมไว้ และอธิบายคร่าวๆ ว่ามีความหมายอย่างไร จะทำให้ผู้อ่านได้รสมากขึ้น

ว่าถึงสำนวนไทยที่แปล ผู้วิจารณ์เห็นว่าใช้ได้เหมาะสมเป็นที่สุดกับเรื่องหนักๆ และ “คลาสสิก” อย่างนี้ เป็นสำนวนง่ายๆ ฟันๆ แต่ก็สละสลวยอยู่ในที่ แต่สิ่งสำคัญที่สุดที่ผู้วิจารณ์ขอชม และอนุโมทนาด้วย คือ ความบากบั่น ที่คุณสุลักษณ์ได้เพียรแปลหนังสือดีๆ และมีค่าแก่ปัญญาอย่างนี้ ลงได้สำเร็จ ผู้วิจารณ์เองก็ได้อาศัยหนังสือเล่มนี้ ประกอบการสอนวิชาปรัชญา

วิทย์ วิศทเวทย์

อาจารย์คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒

โสกราตีส (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓)

แปลได้ แต่ง ส. ศิวรักษ์ แปล

(สำนักพิมพ์สังคมศาสตร์) ๓๒๘ หน้า ๓๐ บาท

ถ้าโสกราตีสเป็นศาสดาของศาสนาใดศาสนาหนึ่ง หนังสือเล่มนี้ก็จะเป็นคัมภีร์ที่สำคัญมากของศาสนานั้น แต่เสียดายที่โสกราตีสเป็นเพียงนักปราชญ์ มิใช่ศาสดา หนังสือจึงมีความสำคัญน้อยลงไปกว่าที่ควร แต่กระนั้น หนังสือเรื่อง โสกราตีส ที่ ส. ศิวรักษ์ แปลมานี้ ก็มีผู้ศึกษาและอ่านมาตลอด ชั่วโมงสองพันปีเศษนับแต่โสกราตีสตายลงไป แม้ในปัจจุบันก็ยังใช้เป็นตำราเรียนของนิสิตนักศึกษา ชั้นมหาวิทยาลัย นิสิตนักศึกษาที่เลือกเรียนวิชาปรัชญาจะได้รับคำแนะนำจากอาจารย์ให้อ่านหนังสือเล่มนี้ทุกคน และส่วนใหญ่อีกต้องทำรายงานส่งอาจารย์ โดยใช้หนังสือเล่มนี้เป็นตำราหลัก

แต่หนังสือเล่มนี้ ออกจะอ่านเข้าใจยากอยู่สักหน่อย ยิ่งผู้ที่ขาดความสนใจแล้ว เมื่อมาจับหนังสือเล่มนี้อ่านเข้าก็จะหลับได้ภายในไม่ช้า เพื่อนๆ ของข้าพเจ้าทั้งที่เรียนที่จุฬาฯ และที่ธรรมศาสตร์ฯ หลายคนบ่นว่าอ่านแล้วไม่เข้าใจ ข้าพเจ้าเองเมื่ออ่านเที่ยวแรกๆ ก็แทบไม่รู้เรื่อง ต่อเมื่ออ่านไปสักสองสามเที่ยว คิดไปด้วย ประกอบกับคำสอนของอาจารย์ที่บรรยายวิชาปรัชญา ก็ทำให้เข้าใจขึ้นมาบ้างถึงกระนั้น ข้าพเจ้าเองก็ไม่ว่าพูดอย่างเต็มปากว่าเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ไม่ทราบว่าเป็นเพราะต้นฉบับเดิมของเขายากอยู่แล้ว หรือเป็นเพราะ ส. ศิวรักษ์ แปลไม่ได้เรื่องก็ไม่ทราบ หรืออาจเป็นเพราะศัพท์ทางวิชาการของเรายังมีน้อย และคนยังเข้าใจศัพท์ประเภทนี้น้อย จึงเป็นความยากลำบากของผู้แปลในการเลือกใช้ศัพท์ก็ได้ อันนี้ก็เป็นเรื่องที่น่าเห็นใจอยู่ โดยเฉพาะหนังสือเล่มนี้ก็แปลงานชิ้นแรกๆ ของ ส. ศิวรักษ์ ที่แปลหนังสือซึ่ง แปลได้ เขียน ก็อาจเป็นธรรมดาที่ยังมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง

อย่างไรก็ดี หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่น่าอ่านและน่าศึกษาอยู่มาก และก็มีใจว่าจะยากจนเกินไปนัก หากผู้ใดมีความสนใจในตัวโสกราตีสและสนใจคำสอนของโสกราตีส ก็คงอ่านรู้เรื่องและเกิดความสนุกด้วย ข้าพเจ้ามีความเห็นว่าผู้แปลควรจะนำคำสอนทางวิชาปรัชญา โดยเฉพาะคำสอนที่ว่าด้วยลัทธิของโสกราตีสมาอธิบายไว้พอเป็นสังเขป ก็อาจทำให้หนังสือเล่มนี้อ่านได้ง่ายขึ้น สำหรับคนทั่วไปที่ไม่ได้ศึกษาวิชาปรัชญามาก่อน และยังคงสนใจให้ผู้อ่านทั่วไปสนใจในวิชาปรัชญามากขึ้นด้วย อาทิเช่น เรื่อง ยูนิเวอร์ซอล ปาร์ติคลูร์ คีตักซ์ อินดีกซ์ ลัทธินิออสติซิซึม ไอเดียลิซึม ฯลฯ เมื่อผู้อ่านมีความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวมาบ้างแล้ว การอ่านหนังสือเล่มนี้ก็มิใช่ของยากจนเป็นที่น่าบ่นเลย ตรงกันข้ามจะอ่านด้วยความเพลิดเพลิน และยังคิดก็ยิ่งจะพบความลึกซึ้งในคำพูดแต่ละคำที่โสกราตีสกล่าวออกมาหรือลูกศิษย์โสกราตีสโต้แย้งขึ้นมา อ่านแล้วก็ยังจะทำให้เกิดแนวความคิดใหม่ๆ ที่แต่ก่อนเราไม่เคยคิดกันมาก่อน เช่น เรื่องความเป็นภลยสภาพมาจากความตาย หรือเรื่องความรู้คือ การระลึกได้ เป็นต้น (อยู่ในตอน เฟโด)

โสกราตีส เป็นนักปราชญ์ที่ถ่อมตัวเหมือนๆ กับเล่าจื๊อ คือ โสกราตีสบอกว่าตัวเองไม่รู้เหมือนกันว่า ความจริงคืออะไร ความยุติธรรมคืออะไร ความดีสูงสุดคืออะไร แต่โสกราตีสเพียงแต่เชื่อว่ามีนามธรรมเหล่านั้นอยู่จริง ตรงกันข้ามกับศาสดาของศาสนาต่างๆ ที่ประกาศออกมาเลยว่าความดีสูงสุด

หรืออุดมคติสูงสุดในแต่ละศาสนาคืออะไร และมักกล่าวว่าตรัสรู้ด้วยตนเองบ้าง พระผู้เป็นเจ้าของเจ้ามาบอกให้เฉพาะแต่ตนบ้าง ซึ่งเราก็ไม่แน่ใจว่าจะเป็นจริงดังคำอ้างหรือไม่ อาจเป็นการศึกษาจากตำรับตำราเก่าแล้วมาอวดอ้างก็ได้ การที่โสกราตีสไม่อวดอ้างเช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นชัดว่า โสกราตีสเป็นคนที่น่านับถือเพียงไร แต่ลักษณะที่เสียของโสกราตีสก็คือ ชอบไปซุกไซร์เจ้าลัทธิต่าง ๆ ในสมัยนั้น และทำให้เขาได้รับความอายที่ไม่สามารถตอบคำถามของโสกราตีสได้ อันนี้เองเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้โสกราตีสถูกนำขึ้นศาล และถูกพิพากษาประหารชีวิต โสกราตีสอาจเป็นคนที่รู้จัก เหตุ ผล และตนเองดี แต่ยังขาดการรู้จักกาลเทศะ ประชุมชน และบุคคล ฉะนั้น การที่โสกราตีสถ่อมตนเองเป็นคนโง่ นั้น ความจริงโสกราตีสก็มีส่วนไม่อยู่จริง ๆ บ้างเหมือนกัน

แต่ความตายของ โสกราตีสมิใช่จะเป็นเครื่องแสดงถึงความโง่ของโสกราตีสแต่อย่างเดียว ยังแสดงถึงความฉลาดด้วย คนที่ตายเช่นเดียวกับโสกราตีสนี้ คำสอนมักจะแพร่หลายไปรวดเร็ว และเป็นที่น่าสนใจและรักใคร่ของคนรุ่นหลัง อันนี้เป็นเรื่องของจิตวิทยาฝูงชนอย่างหนึ่ง เราจะเห็นว่าคนที่มีความเสียรุ่นหลังโสกราตีส และตายแบบโสกราตีสก็มีอีกหลายคน เช่น พระเยซู มาตินลูเธอร์ เป็นต้น

คำพูดของโสกราตีส ก่อนจะตายนั้นเป็นคำพูดที่เป็นอมตะและไพเราะมาก เราไม่ทราบว่โสกราตีสพูดไว้เช่นนั้นจริงหรือไม่ เพราะผู้เขียนคือ เปลดโต้ ซึ่งไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์นั้นด้วย อาจเป็นส่วนวนคำพูดของเปลดโต้เองก็ได้ ข้าพเจ้าเองก็ไม่เคยอ่านฉบับภาษากรีก หรือภาษาอังกฤษเสียด้วย จึงยังไม่แน่ใจว่าเป็นคำพูดของใคร อาจเป็นส่วนวนของผู้แปลจากภาษากรีกเป็นภาษาอังกฤษ หรือจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยก็ได้ แต่ข้าพเจ้าก็ต้องนึกชมอยู่ในใจว่า เป็นคำพูดที่ไพเราะจริง ๆ และไพเราะจับใจจนข้าพเจ้าพูดไม่ถูก อยากเชิญชวนท่านผู้อ่านให้อ่านส่วนคำพูดเหล่านี้ไว้มาก ๆ อย่างเช่นตอนโสกราตีสแถลง เมื่อถูกพิพากษาประหารชีวิต

ถ้าจะสรุปคำวิจารณ์อย่างสั้น ๆ ก็ขอสรุปว่า หนังสือเล่มนี้ค่อนข้างจะอ่านเข้าใจยากอยู่สักหน่อย แต่ก็อ่านและนำศึกษาเป็นอันมาก

สมิต อาชนิจกุล

นิสิตคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิมพ์ที่บริษัท โรงพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด 891 ถนนพระราม 1 กรุงเทพมหานคร
นางบุญพริ้ง ด. สุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. 2523

ISBN 974-07-5072-9

